

ZAMONAVIY TA'LIMDA PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR

YANGI ASR UNIVERSITETI

**O'ZBEKISTON XALQARO ISLOM AKADEMIYASI
“DIN PSIXOLOGIYASI VA PEDAGOGIKA” KAFEDRASI**

**“GRAND TA'LIM OLAM” NTM
PSIXOLOGIYA MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH BO'LIMI**

LIDER YOSHLAR VA AYOLLAR MARKAZ

**AQSH ning “THE JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY HUMAN
STUDIES” XALQARO ILMIY JURNALI**

**«ZAMONAVIY TA'LIMDA PSIXOLOGIK VA
PEDAGOGIK MUAMMOLAR»**

**MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MAQOLALAR TO'PLAMI
(2-qism)
2026-yil 5-yanvar**

Toshkent-2026

**Zamonaviy ta'limda psixologik va pedagogik muammolar.
Maqolalar to'plami. – Toshkent, 05.01.2026 y. – 335 bet.**

Mazkur to'plam "Zamonaviy ta'limda psixologik va pedagogik muammolar" mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari asosida shakllantirilgan. Unda psixologiya va pedagogika fanlarining nazariy, metodologik hamda umumiy psixologik masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, jamiyatda kechayotgan ma'naviy-axloqiy jarayonlar, yoshlar orasida uchrayotgan ijtimoiy-psixologik muammolar, ularning kelib chiqish omillari va yechim yo'llari, yosh avlodning xulq-atvori hamda dunyoqarashidagi zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi.

Ijtimoiy-psixologik omillarning yoshlar ruhiyatiga ta'siri, shuningdek, bugungi ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga kelayotgan psixologik va pedagogik muammolar ham alohida e'tibor markazida bo'ladi. To'plamda ushbu yo'nalishlarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari, ularning dolzarbligi, jamlangan ma'lumotlar hamda ularni amaliyotda samarali qo'llash imkoniyatlari bo'yicha muhim xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Mazkur maqolalar to'plami psixologiya va pedagogika sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bilan shug'ullanuvchi xodimlar, pedagoglar, amaliyotchi psixologlar, shuningdek, psixologiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, tadqiqotchilar va turdosh soha vakillari uchun mo'ljallangan. To'plam ilmiy-ma'rifiy muhitni rivojlantirish, sohaviy tadqiqotlarni faollashtirish va ularni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

TASHKILOTCHILAR:

Yangi asr universiteti,

Lider yoshlar va ayollar markazi,

"Grand ta'lim olam" NTM ning Psixologiya malaka oshirish va qayta tayyorlash bo'limi,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Din psixologiyasi va pedagogika" kafedrası,
AQSH ning "The Journal of Interdisciplinary Human Studies" xalqaro ilmiy jurnali

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI:

QOBILJON ZAXIDOV – Yangi asr universiteti prorektori, tarix f.d., professor
ZEBO KASIMOVA – O'zXIA kafedra mudiri, ped. fanlari nomzodi, professor
MARG'UBA MIRQOSIMOVA – O'zXIA, pedagogika fanlari doktori, professor
ABDIMUMIN RASULOV – O'zMU, psixologiya fanlari doktori, professor
SHOHIDA SODIQOVA – O'zXIA, sotsiologiya fanlari doktori, professor
BAHROM FARFIYEV – O'zXIA, sotsiologiya fanlari doktori, professor
XO'JAGELDI ALIMOV – O'zXIA, psixologiya fanlari doktori, professor
MIRMUHSIN AKRAMOV – O'zXIA, psixologiya fanlari doktori, professor
FERUZA RASULOVA – O'zXIA, psixologiya fanlari bo'yicha PhD, dotsent
NARGIZA G'AYIBOVA – O'zXIA, psixologiya fanlari bo'yicha PhD, dotsent
AZAMAT NAZAROV – O'zXIA, psixologiya fanlari bo'yicha PhD, dotsent
NILUFAR RASULOVA – O'zXIA, psixologiya fanlari bo'yicha PhD, dotsent
DONO KALANDAROVA – O'zXIA, falsafa fanlari bo'yicha PhD
SARVAR QAXXOROV – Yangi asr universiteti dotsenti v.b.

«Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiyaning muammolari» mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasini o'tkazish "Grand ta'lim olam" NTM Psixologiya malaka oshirish va qayta tayyorlash bo'limining 2025-yil 4-dekabrda 01/03-sonli majlis bayoni bilan maqullangan.

To'plamda keltirilgan ma'lumotlarning xolisligi va ishonchliligiga maqola mualliflari mas'uldirlar.

O'ZBEKISTONDA KECHAYOTGAN SEKULARIZATSIYA JARAYONINING O'ZIGA XOSLIGI

B.Farfiev

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi professori,
sotsiologiya fanlari doktori (DSc),*

Sekulyarizatsiya tushunchasi lotincha «secular»dan hosil bo'lib, u bevosita dunyoviylik ma'nosini ifodalaydi¹. Shu bilan birga zamonaviy jamiyat hayotida dinning tutgan o'rnini tahlil qilishda sekulyarizatsiya asosiy sotsiologik kategoriyalardan biri bo'lib, «jamiyatga din kerakmi yoki yo'q?» degan savolni qo'yishdan chetda turishi lozim. Zero, bu jarayon zamonaviy sharoitda dinning funksiyalari qanday amalga oshayotganini kishilarning kundalik va ijtimoiy hayotlarini tahlil qilish orqali yuzaga chiqaradi.

Tarixdan ma'lumki, XIX asr oxiri va XX asr boshidan Turkistonda keng quloq yozayotgan jadidchilik harakatining asl maqsadi – qoloq feodal munosabatlarga asoslanishi sababli o'z davridan ortda qolayotgan o'lkani taraqqiy ettirishga erishish edi. Jadidchilar o'z davrning ilg'or kishilari bo'lib, ular ham diniy, ham dunyoviy ilmlarni chuqur egallashgan edi. Bu harakat asoschilari islom dinining mazmun-mohiyatini to'g'ri anglagan holda jamiyat azolari, ayniqsa, yosh o'g'il va qizlar diniy bilim bilan paralel tarzda dunyoviy bilimlarni puxta o'zlashtirsalar, qoloqlik darajasida qolayotgan jafokash Turkiston eli tez fursatda taraqqiyotga erishishiga qat'iy ishonishgan. Ushbu ezgu maqsad yo'lida fidokorona va matonatli faoliyat olib borishdi. Lekin bu ezgu-niyatlarni amalga oshirish ular uchun oson kechmadi. Ayniqsa, ijtimoiy yangilikka tish-tirnog'i bilan qarshi bo'lgan mustamlaka siyosati yalovbardorlari jadidchilarni kofirlikda aylab, ularni jismonan yo'q qilishga kirishdilar. O'lkada yana birodarkushlik harakati boshlandi. Bu jarayonlar esa Turkistonning eng ma'rifatli kishilarini bevaqt fojiali o'limiga sabab bo'ldi. Jumladan, Turkiston jadidchilarining yetakchisi muftiy Maxmudxo'ja Behbudiy ham shafqatsiz,

¹ Большой толковый социологический словарь. – Москва: «ВЕЧЕ-АКТ». 1999. Том 2. -С.191.

johil va savodsiz aqidaparastlarning maqsadiga xizmat qilgan Buxoro amiri siyosatining qurboni bo'ldi.

Islom diniga e'tiqod qiluvchilar soni ko'p bo'lgan mamlakatlarda sekulyarizatsiya jarayonini aholisi asosan xristianlikka mansub jamiyatlarga qaraganda murakkab kechishi azaldan ma'lum. Chunki islom va uning qadriyatlari kishilar shaxsiy hayotiga chuqur singib, ular qalbidan munosib joy olgan. Shuning uchun ular dunyoviylashish jarayoniga ehtiyotkorlik bilan yondashishadi. Albatta, mazkur masalaning ob'ektiv sabablari ham mavjud. «G'arb jamiyatida sodir bo'layotgan axloqiy buzluqliklar, fahsh, giyohvandlik kabi illatlarning kengayib borishida kishilarning sekulyarizatsiya tufayli o'z dinlaridagi burch va majburiyatlaridan voz kechishi asosiy rol ni o'ynayapti» degan mulohaza islom diniga e'tiqod qiluvchilar orasida chuqur ildiz otmoqda. Shu nuqtai nazardan, «Sekulyarizatsiya islomga mos keladimi yoki undan yiroq bo'lish kerakmi?» degan savol paydo bo'lishi tabiiy. Ayrimlar sekulyarizatsiya tufayli jamiyatning madaniy xususiyatlaridan birini tashkil qiluvchi islom axloqining ta'siri huddi G'arb jamiyatida xristianlik qadriyatlari yo'qolib borishi kabi holatga tushib, natijada dinga e'tiqod qiladiganlar soni kamayishi jamiyat ma'naviy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, degan fikrni ilgari surishmoqda. Biroq, aholining aksariyatini musulmonlar tashkil qilgan mamlakatlar tajribasi bunday xulosa asosga ega emasligini ko'rsatdi.

Mamlakatimizning boy tarixiga nazar solsak, hududimizda azaldan kishilar tafakkurida tabiat hamda jamiyat hodisalarini idrok qilishga diniylik va dunyoviylik tamoyillaridan kelib chiqib, yondashishga harakat qilinganini ko'ramiz. Chunonchi, fiqh ilmining darg'alaridan bo'lgan taniqli olim Burhoniddin Marg'inoniy tomonidan XII asrda yozilgan va hozirda ham musulmon mamlakatlari universitetlarida fiqh yo'nalishi bo'yicha qimmatli o'quv-ilmiy manbaa bo'lib kelayotgan «Xidoya fi firul al-fiqh», ya'ni «Xidoya» asarida muallif islom dinidagi diniylik va dunyoviylik munosabatlarining ayrim qirralari haqidagi o'z xulosalarini Qur'on oyatlari va hadislarga tayangan holda ilgari surganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Mazkur asarda musulmon yigitga boshqa dinga e'tiqod qiladigan qizni o'z nikohiga olishi mumkinligi bayon qilingan. Buning uchun esa bo'lg'usi kelin, albatta, «ahli kitoblardan» bo'lishi lozimligi alohida qayd etiladi. Bunda qizdan o'zi e'tiqod qiladigan dinidan majburan

voz kechishi talab qilinmaydi. Biroq, musulmon yigitning ma'jusiylilik va ko'pxudolikka e'tiqod qiladigan qizlarga uylanishi mumkin emasligi ta'kidlanadi.

Asardagi diqqatga sazovor jihati, musulmonlar uchun bunday e'tiqod egalari bilan boshqa dunyoviy munosabatlarga kirishish mumkinligi tasdiqlanib, bu fikrlar ham Marg'inoniy tomonidan Qur'on oyatlari bilan asoslangan. Bundan tashqari ushbu asarda diniylik nuqtai nazaridan musulmonlarga ma'jusiylar tomonidan amalga oshirilayotgan qurbonlikda ishtirok etmaslik buyurilmoqda, lekin dunyoviylik jihatidan ularning bu urf-odatlarini taqiqlashga da'vat etilmayapti².

Bu yerda aynan diniylik va dunyoviylikning o'zaro mustahkam aloqasini kuzatish mumkin. Demak, ajdodlarimizning diniylik va dunyoviylik haqidagi mazkur qarashlari jamiyatdagi o'zaro ijtimoiy totuvlikni ta'minlashga mustahkam g'oyaviy asos bo'lib xizmat qilib keldi. Shu bilan birga mamlakatimiz tarixining ayrim davrlarida dunyoviylik roli ma'lum bir darajada yuqori bo'lganligi kuzatilsa, ba'zi paytlarda esa diniylik ustuvor bo'lishga erishgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, shuni etishimiz mumkinki, bu ikki tamoyil bir-birini o'zaro to'ldirsagina jamiyatda barcha sotsial institutlar faoliyati yuqori darajaga ko'tarilib, ushbu makonda ijtimoiy barqarorlik hamda jamiyat taraqqiyotini ta'minlash qonuniyat xususiyatiga ega bo'ladi.

«Tarix va hayot tajribasi shundan dalolat beradiki, dunyoviy va diniy qadriyatlar bir-birini to'ldirmas ekan, bugungi kunning og'ir va murakkab savollariga to'laqonli javob topish oson bo'lmaydi. Shu ma'noda, biz muqaddas dinimiz arkonlari va qadriyatlarini doimo ulug'lab, shu bilan birga, dunyoviy hayotga ham qat'iy ishonch bilan intilib yashagan taqdirdagina o'z ezgu maqsadlarimizga yeta olamiz»³.

Sohibqiron Amir Temur markazlashgan davlatchiligimiz asoschisi sifatida diniylik va dunyoviylik munosabatlarini o'zaro uyg'unlikda olib borishga katta e'tibor qaratgan. O'zining davlat boshqaruvi faoliyatida din ulamolari maslahatiga ham tayangan, biroq, qarorlarni mustaqil tarzda, dunyoviylik jihatlarini inobatga olgan kelib chiqib, e'lon qilgani tarixiy voqeliklardan yaxshi ma'lum.

² Бурхануддин Маргинани. Хидоя. Комментарии мусульманского права. Пе. с англ. -Ташкент: «Ўзбекистон». 1994. -С.131.

³ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. -Тошкент: «Маънавият». 2008. -Б.96.

Zamonaviy sharoitda ham jamiyatimiz hayotida sekulyarizatsiya hodisasining ahamiyati oshib bormoqda. Ilgari diniy ma'no-mazmunga ega bo'lgan jarayon hamda hodisalar endilikda dunyoviylik ko'rinishida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, farzand tug'ilishi sababli amal qilinadigan aqiqa to'yi, yoshlarni oila qurishdan oldin o'qiladigan shar'i nikoh odati avval dindorlar tomonidan o'tkazilgan marosim hisoblangan bo'lsa-da, hozir dunyoviy turmush tarzini olib boradigan kishilar ham ularni din bilan uyg'unlashgan milliy urf-odat sifatida qabul qilishyapti. Bunday hodisalar jamiyatimiz ijtimoiy barqarorligining ma'naviy omillaridan biri bo'lgan diniylik va dunyoviylik mutanosibligini ishonchli tarzda ta'minlayapti.

ЎҚИТУВЧИНИНГ ШАХСИЙ-КАСБИЙ КАМОЛОТИНИ БАҲОЛАШДА ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ДИАГНОСТИКА

А.И.Расулов

*Ўзбекистон Миллий университети “Психология” кафедраси ва Ўзбекистон
халқаро исломишунослик университети “Дин психологияси ва педагогика”
кафедраси, психология фанлари доктори, профессор*

Ҳар ўқув йили давомида таълим муассасаларида ўқитувчининг педагогик фаолияти ва шахсий фазилатларини баҳолаш юзасидан ҳар хил сўровлар ўтказилади. Сўровнома натижаларига кўра ўқитувчи фаолияти юзасидан хулосаларга келинади. Ушбу сўровномаларга мос тарзда ўқитувчининг касбий фаолияти давомида шахсий камолотини баҳолаш эса психология фанининг асосий тадқиқот йўналишларидан саналади. Бундай ўрганиш умумўрта таълим мактаблари, касбий таълими ва олий таълим муассасасаларида йўлга қўйилиши зарурдир. Натижада ўқитувчиларнинг шахсий ва касбий камолоти юзасидан аниқ хулосаларга келинади. Биз ўз тадқиқотимизда ушбу йўналишдаги амалга оширган тадқиқотимиизнинг юзасидан олинган психологик тадқиқот натижалари таҳлилин аналга оширдик. Ўтган давр мобайнида

республикамизда ўқитувчи шахсини ўрганишга доир қатор тадқиқот ишлари амалга оширилган бўлиб, уларда ўқитувчининг шахслилик хусусиятлари [1,3, 5, 7, 8], ўқитувчи билан ўқувчи муносабатлар, устоз-зоғирд муносабати [2, 3, 7, 8], ўқитувчининг касбий камолоти [1, 5] ва бошқа психологик жиҳатлари ўрганилган. Бундан кўринадики, ўқитувчи шахсини тадқиқ этишни йўлга қўйиш уларни шахсий-касбий камолоти ва таълим жараёнини ташкил этишда педагог фаолятини ўрнини тўғри белгилаш имконини беради. Шунн инобатга олган ҳолда ўқитувчи шахсини психодиагностикаси юзасидан амалга оширилган изланиш натижаларини қуйида тахлил қилиб ўтилади.

Албатта, психодиагностик методларнинг ишончлилиги ва валидлигини амалиётда синаб кўриш муҳим аҳамиятга эга. Шу боис «Ўқитувчининг психологик портрети» сўровномасини [6] ўзбек муҳитида мослаштирилди ҳамда педагоглар шахсининг ўрганишда татбиқ қилинди. Ушбу сўровномаси ёрдамида Бухоро, Фарғона, Наманган ва Сурхондарё вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳридаги умумий ўрта таълими мактаблари ўқитувчилари шахсини (жами 220 кишини) ўрганишга ҳаракат қилдик.

Мазкур сўровнома ёрдамида ўқитувчининг шахсий ва касбий хусусиятлари ўзаро уйғунликда ўрганилди. Унинг шахсий ва касбий хусусиятлари кўрсаткичлари 1-жадвалда келтириб ўтилган.

Сўровноманинг ҳар бир шкаласида жавоблар уч хил вариантда келтирилган. Улар шахснинг тегишли хусусиятларини ва уларнинг қай даражада ривожланганлигини ифодалайди. Жадвалдаги “қадриятлар устуворлиги” шкаласидаги юқори кўрсаткичлар ($4,62 \pm 1,63$) ўқитувчининг ҳамкасбларини қўллаб-қувватлаши ва эътирофига муҳтож эканини, унда теварак-атрофидагиларнинг фикр- мулоҳазасига асосланиши (рефлексия) етакчи ўрин эгаллашини кўрсатади. Бу кўрсаткичлар ўқитувчини ҳамкасблари томонидан яхши ҳамкор сифатида ардоқланиши зарурлигини, ўқувчилари эса ундан эътибор ва қўллаб-қувватлашни кутишини билдиради.

Ўқитувчининг шахсий ва касбий хусусиятлари кўрсаткичлари

Жавоблар варианти	Баҳолаш шкалалари			
	Қадриятлар устуворлиги	Психоэмоционал ҳолатлар	Ўзини ўзи баҳолаш	Таълим бериш усули
1-вариант	3,14±1,53	1,41±1,35	4,07±1,28	4,59±1,78
2-вариант	4,62±1,63	5,72±2,45	3,76±1,09	1,52±1,53
3-вариант	2,52±1,66	2,97±2,24	2,17±1,0	3,86±1,60

Ўқитувчининг «психоэмоционал ҳолати» кўп жиҳатдан унинг касбий фаолиятини белгилаб беради. «Психоэмоционал ҳолат» шкаласида келтирилган маълумотлар ($r=5,72\pm2,45$), бугунги кун педагогларида юқори даражада ҳушёрлик ва сезгирлик, асабий нозиклик устуворлигини билдиради. Лекин улар кайфиятини бошқаришда кўпроқ ташқи омиллар таъсирига берилади ва ноқулай вазиятларда қийин аҳволга тушиб қолади, асабийлашади ва безовталанади. Бу ҳолатлар уларнинг самарали фаолият кўрсатишига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди.

Ўзини ўзи баҳолаш шкаласи бўйича олинган маълумотлар ўқитувчиларнинг биринчи ($4,07\pm1,28$) ва иккинчи ($3,76\pm1,09$) жавоб вариантлари (хусусиятлар) кўрсаткичлари устуворлигини кўрсатади. Бундан кўринадики, ўқитувчилар ўз-ўзини баҳолашни ижобий қабул қилади, ижодий фикрлашга, машғулотларда жонли мулоқот муҳитини яратишга, ўқувчилар билан ҳамкорликда ишлашга мойил. Шу билан биргаликда баъзан улар кайфиятида беқарорлик, ўз-ўзини баҳолашда ташқи таъсирларга берилувчанлик кузатилади. Ҳолбуки улар ўзини жуда эркин тутиши ва ўзига ишониши лозим. Бу ҳол ўқувчиларга ўз таъсирини ўтказиш имконини беради.

Ўқитувчининг шахсий ва касбий камолоти уйғунлашганини унинг «таълим бериш усули» ёки педагогик маҳорати белгилаб беради. «Таълим бериш усули» шкаласи бўйича текширилган синалувчиларнинг биринчи жавоб варианты устувор эканлиги кузатилди ($4,59\pm1,78$). Бу уларнинг таълим-тарбия жараёнида етакчи ва кучли педагог эканидан, ўқувчиларга талабчанлик билан муносабатда бўлишидан далолат беради. Албатта, талабчан ва қатъиятли бўлиш шахс учун ижобий сифат ҳисобланади. Лекин замонавий нуқтаи назардан қараганда,

таълим-тарбиядаги авторитаризм (якка ҳокимлик, қаттиқ қўллик) ўқувчилар билан эркин муносабат ўрнатишга ёки дарсларда психологик соғлом муҳитни яратишга тўсқинлик қилади. Ўқувчиларнинг фаоллиги ва мустақиллигини анча-мунча чеклаб қўяди.

Биз тест натижаларининг ҳаққонийлиги ва шкалалар кўрсаткичлари ички боғланишларни аниқлаш мақсадида омил (фактор)ларга асосланган таҳлил ўтказдик. Таҳлил натижалари барча шкалалар бўйича 5 омил (фактор) етакчилик қилишини кўрсатди. Ўқитувчи шахсидаги бу етакчи омиллар 2-жадвалда келтириб ўтилган.

1-омил таҳлили. Жадвалдан кўринадик, биринчи омилни қадриятлар устуворлиги шкаласида келтирилган биринчи ($r=-0,745$) ва иккинчи ($r=0,897$) жавоб вариантлари, психоэмоционал ҳолат шкаласидаги иккинчи жавоб варианты ($r=0,703$), ўз-ўзини баҳолаш шкаласидаги учала жавоб вариантлари ($r=-0,730$; $r=0,404$; $r=0,451$), таълим бериш усули шкаласидаги биринчи ($r=-0,627$) ва учинчи ($r=0,402$) жавоб вариантларининг юқори корреляция коэффицентлари белгилаб беради. Шунга қўра, 1-омил ўқитувчининг «умумий хусусиятларини» ифодалайди, деб айтиш мумкин. Бу кўрсаткичлар

2-жадвал

Ўқитувчи шахсининг ифодаловчи етакчи омиллар

Компотентлар	Омиллар кўрсаткичи					
	Вариантлар	1	2	3	4	5
Қадриятлар устуворлиги	I	-0,745**	0,019	-0,179	0,465*	-0,115
	II	0,897**	-0,002	-0,056	-0,072	-0,018
	III	0,0616**	0,039	0,428*	-0,521*	0,627
Психоэмоционал ҳолат	I	-0,0578*	0,547*	-0,371	0,082	0,292
	II	0,703**	0,083	-0,115	0,147	0,041
	III	-0,0394	-0,416*	0,344	-0,204	-0,219
Ўзини ўзи баҳолаш	I	-0,730**	-0,422*	-0,383	-0,185	0,030
	II	0,404*	0,712**	0,147	-0,169	-0,197
	III	0,451*	-0,232	0,411	0,419*	0,233
Таълим бериш усули	I	-0,627**	0,176	0,682**	0,190	-0,127
	II	0,284	0,649**	-0,341	0,095	0,268
	III	0,402**	0,688**	-0,400*	-0,269	-0,107

Изоҳ: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

билдиради. Шунингдек, устувор кадриятларининг пасайиши оқибатида у ўз-ўзини холис баҳолай олмайди ёки паст баҳолайди ($r=-0,730$), психоэмоционал соҳада ожиз ва ташқи омиллар таъсирига берилувчан бўлиб қолади.

Таълим бериш усули шкаласидаги биринчи жавоб варианты кўрсаткичи ($r=-0,627$)дан маълум бўлдики, дарс бериш жараёнида авторитаризмнинг пасайиши ўқитувчида ўқувчи билан тенг ҳуқуқли ҳамкорлик қилиш, ижобий муносабат ўрнатиш, уларни тинглай билиш ва рағбатлантириш каби шахсий ва касбий сифатларнинг ривожланишига олиб келади. ($r=0,420$).

2-омил таҳлили. Психоэмоционал шкаласидаги биринчи ва иккинчи жавоб вариантлари ($r=0,547$; $r=-0,416$), ўз-ўзини баҳолаш шкаласидаги биринчи ва иккинчи жавоб вариантлари ($r=-0,422$; $r=0,712$) ва таълим бериш усули шкаласидаги иккинчи ва учинчи жавоб вариантлари ($r=0,649$; $r=-0,68$) корреляция коэффициентларининг юқори эканини кўрсатди.

Бу омилни «психосоциал муҳитдан мадад кутиш» деб номлаш мақсадга мувофиқ. Чунки ўқитувчидаги салбий психоэмоционал ҳолат унинг ўқувчи ва ҳамкасбларига нисбатан ортиқча талабларни қўйиши ($r=0,547$), вазиятларга нисбатан ўз муносабатини ўзгартира олмаслиги, стрессли ҳолатларни яратишга ва фавқулодда вазиятларда ўзини бошқаролмай қолишига ($r=-0,416$) замин ҳозирлаши шубҳасиз. Бу эса унинг ўз-ўзини паст баҳолашига ҳам олиб келиши мумкин. Ўқитувчининг машғулотларда ижодий фикрламаслиги, ижобий жиҳатларини намоён эта билмаслиги, ўқувчилар билан ҳамкорликда ишлай олмаслиги ($r=-0,422$) унинг теварак-атрофидагилари билан ижтимоий-психологик муносабатларини меъёрга солиш, ўзини ўзи баҳолаш ва психоэмоционал бошқариш борасида ижодий изланиши зарурлигини кўрсатади.

3-омил таҳлили. Кадриятлар устуворлиги шкаласидаги биринчи жавоб варианты ($r=0,428$), ўзини ўзи баҳолаш шкаласидаги учинчи жавоб варианты ($r=0,411$) ва таълим бериш усули шкаласининг биринчи ва иккинчи жавоб вариантларида ($r=0,682$; $r=-0,400$) корреляция коэффициентлари юқори. Бу омил ўқитувчининг шахс ва мутахассис сифатида ҳали мукаммал шаклланмаганлигини билдиради. Кадриятлар устуворлиги шкаласидаги учинчи

жавоб варианти ўқитувчининг ўқувчилар билан тил топиша олмаслигини, шахсий ўй-хаёлларга кўпроқ берилишини, ўқувчи ва ҳамкасбларининг фикр-мулоҳазасига унчалик қизиқмаслигини билдиради ($r=0,428$). Шахсий қадриятларни бу тарзда шакллантириш теварак-атрофдагилар билан эркин муносабат ўрната олмасликка, шахсий кадр-қимматнинг пасайишига, ўзгаларда салбий таассурот қолдириш ва ўз имкониятларини чеклашга олиб келади ($r=0,411$). Бундай ўқитувчиларнинг таълим бериш усулида якка ҳокимлик кузатилади ($r=0,682$).

4- ва 5-омиллар таҳлили. қадриятлар устуворлиги шкаласидаги ҳар учала жавоб вариантлари ($r=0,465$; $r=-0,512$; $r=0,672$) ва ўз-ўзини баҳолаш шкаласидаги учинчи жавоб варианти ($r=0,627$) юқори корреляция коэффицентларига эга. Бу омилларни «қадриятлар устуворлиги» деб номлаш мумкин. Бундан кўринадики, ўқитувчи шахсий ва касбий соҳада камол топиши учун ўзида қадриятларни тўғри шакллантириши лозим.

Сўровнома натижаларидан шуни фаҳмлаш мумкинки, ўқитувчининг шахсий-касбий камолоти юзасидан аниқ тасаввурга эга бўлиши учун психологик баҳолаш мезонларига эга бўлиши лозим экан. Бу эса ўқитувчининг шахсий фазилатлари, унинг таълим жараёнида таълим олувчилар билан ҳамкорлик фаолияти юзасидан аниқ хулосалар чиқаришга ёрдам беради. Шунингдек, психологик-педагогик ташхис натижалари ўқитувчининг ўз устида ишлаши, касбий фаолиятини такомиллаштириши юзасидан аниқ чора-тадбирларни белгилашини йўналтириб туради. Демак, ҳар бир таълим муассаса психологлари ёки ҳар бир педагог ўзи ҳам психологик-педагогик ташхис методикалари ёрдамида ўзининг шахсий ва касбий хусусиятларини ўрганиши мумкин. Зеро, педагогик-психологик ташхис педагогик-психологик ташхис ўқитувчининг шахсий - касбий камолотини баҳолаш омили ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Асадов Ю.М. Индивидуально – психологические особенности учителя как факторы развития профессионализма: Дис. канд.психол.наук. – Т.: НУ Уз, 2007.- 155 с.

2. Бекназаров А.А. Психологические особенности особенности взаимоотношений между учителем и учащимся: Дис. канд.психол.наук. – Т.: ТГПИ, 994.-146 с.
3. Жабборов А.М. Ўзбек мактаби ўқитувчининг этник хусусиятлари: Психолог. фанлари доктори дисс..... – Т.: ЎЗМУ.1999.-317 б.
4. Капланова М. Психологические особенности личности учителя узбекской школ: Дис. канд.психол.наук. – Ташкент.: ТГПИ, 1993.-137 с.
5. Машкуров А.М. Педагогика олий ўқув юртлари таълими жараёнида математика ўқитувчисининг касбий сифатларини шакллантириш: Психол. фанлари номз.дисс..... - Дис. канд.психол.наук. – Т.: ТДПИ,1994.-143 б.
6. Резапкина Э.В., Резапкина Г.В. Психологический портрет учителя. Опыт самодиагностики. - Балашиха: МОЦО, 1999. - 16 с.
7. Сапаров Ш.Б. Личности-профессиональные особенности преподавателей специальных дисциплин средних специальных профессиональных учебных заведений: Дис. канд.психол.наук. – Ташкент.: ТГПИ, 1999.-136 с.
8. Эшметов Ш. А. Устоз - шогирд муносабатларининг ижтимоий-психологик феноменлари: Психол. фан. ном.дисс.... – Т.: ЎЗМУ, 2005.-147 б.

OTA-ONASI CHET ELDA BO'LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGI VA IJTIMOY QO'LLAB-QUVVATLASH OMILLARI

*Hamroyev Temurbek Jamshid o'g'li
Mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Mazkur mavzuda ota-onasi xorijda mehnat faoliyatini olib borayotgan bolalarning psixologik farovonligi va ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq muammolar ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda mehnat migratsiyasi sharoitida bolalarda yuzaga keladigan emotsional holatlar, ijtimoiy moslashuv darajasi, xavotir, yolg'izlik hissi hamda psixologik barqarorlikka ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, oila, maktab, mahalla va ijtimoiy institutlarning bolalar ruhiy holatini qo'llab-quvvatlashdagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, psixologik farovonlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, emotsional holat, bolalar rivoji.

Аннотация. В данной теме рассматриваются вопросы психологического благополучия детей, родители которых находятся на трудовой миграции за рубежом, а также факторы их социальной поддержки. Анализируются эмоциональные переживания детей, особенности их социальной адаптации, уровень тревожности и психологической устойчивости в условиях отсутствия родителей. Особое внимание уделяется роли семьи, образовательных учреждений и социальных институтов в обеспечении психологической поддержки и благополучия детей.

Ключевые слова: трудовая миграция, психологическое благополучие, социальная поддержка, эмоциональное состояние, дети.

Annotation. This topic examines the psychological well-being of children whose parents are working abroad and the factors of social support influencing their development. The study analyzes emotional experiences, levels of social adaptation, anxiety, and psychological stability of children in the context of parental absence. Special attention is given to the role of family, educational institutions, and social organizations in supporting children's mental health.

Keywords: labor migration, psychological well-being, social support, emotional state, children.

Mavzu dolzarbligi. Bugungi globallashuv va mehnat migratsiyasi jarayonlarining jadallashuvi jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, oila institutiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ota-onalarning iqtisodiy ehtiyojlar sababli xorijda ishlashga majbur bo'lishi ko'plab bolalarning uzoq muddat davomida oilaviy to'liq parvarishdan chetda qolishiga olib kelmoqda. Bu holat bolalarning psixologik farovonligi, emotsional holati va ijtimoiy moslashuvi bilan bog'liq muammolarni yuzaga chiqarib, mazkur masalani zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlari uchun dolzarb tadqiqot yo'nalishiga aylantirmoqda. Ota-onadan jismoniy va emotsional uzoqlik bolalarda xavotir, yolg'izlik, ishonchsizlik va ichki beqarorlik kabi holatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, rivojlanishning bolalik va

o'smirlik davrlarida ota-onaning doimiy psixologik qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ehtiyoj yetarli darajada qondirilmaganda, bolalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi hamda o'z-o'zini baholashi salbiy yo'nalishda shakllanish xavfi ortadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, mavjud amaliyotda ota-onasi xorijda bo'lgan bolalar bilan ishlash ko'pincha epizodik va tizimsiz tarzda amalga oshiriladi. Psixologik xizmatlar, ijtimoiy pedagoglar va mahalla institutlari faoliyatida yagona konseptual yondashuvning yetishmasligi muammoning chuqurlashuviga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, bolalarning psixologik holatini baholash, xavf omillarini aniqlash va samarali qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhim vazifa hisoblanadi. Ota-onasi chet elda ishlayotgan bolalarning psixologik farovonligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini o'rganish zamonaviy jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan dolzarb masalalardan biridir. Ushbu mavzu bo'yicha ilmiy tadqiqotlar bolalarning sog'lom psixologik rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish va ularning kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va oilaning hal qiluvchi o'rni masalasi psixologiya fanida fundamental yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala L.Vigotskiy, S.Rubinshteyn va A.Leontyevning nazariy qarashlarida chuqur asoslab berilgan. Ularning fikricha, bola psixikasining shakllanishi ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa yaqin kattalar bilan muloqot jarayonida amalga oshadi. Ota-onaning uzoq muddatli yo'qligi ushbu tabiiy rivojlanish mexanizmining izdan chiqishiga olib kelishi mumkinligi ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanadi.

Bolaning psixologik farovonligi va emotsional barqarorligi masalalari shaxs rivojining psixososial jihatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu holat E.Erikson, A.Maslov va K.Rojers tadqiqotlarida keng yoritilgan. Ushbu olimlar shaxsning ruhiy barqarorligi xavfsizlik, mehr va qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarining qondirilish darajasi bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar. Ota-onasi chet elda bo'lgan

bolalarda aynan ushbu ehtiyojlarning cheklanishi psixologik farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bog'lanish va emotsional yaqinlik masalalari J.Bolby va M.Eynsvort tomonidan ishlab chiqilgan bog'lanish nazariyasi doirasida izohlanadi. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, bola va ota-ona o'rtasidagi barqaror emotsional aloqa ruhiy xavfsizlikning asosiy manbai hisoblanadi. Ota-onaning uzoq vaqt davomida yo'qligi bolada xavotir, ishonchsizlik va emotsional beqarorlik holatlarining kuchayishiga olib kelishi mumkinligi ko'plab tadqiqotlarda qayd etilgan.

MDH psixologiya maktabida bolalar shaxsining shakllanishi va ijtimoiy munosabatlar masalalari L.Bojovich va A.Petrovskiy ishlarida yoritilgan. Ular bolaning jamoa ichidagi o'rni va ijtimoiy munosabatlari uning psixologik barqarorligida muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Ota-onasi chet elda bo'lgan bolalarda ushbu munosabatlar ko'pincha o'rnini bosuvchi ijtimoiy muhit orqali shakllanishi kuzatiladi, bu esa qo'shimcha psixologik nazorat va qo'llab-quvvatlashni talab etadi.

O'zbek olimlari tadqiqotlarida ham bolalar va o'smirlarning psixologik farovonligi, ijtimoiy moslashuvi va oila omilining ahamiyati alohida o'rganilgan. Jumladan, M.Yusupova, A.Abdullayeva, Z.Xudoyberdiyeva, N.Egamberdiyeva va Sh.Olimov ilmiy ishlarida bolalarning ruhiy holati ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar va pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Ushbu tadqiqotlar ota-onasi chet elda bo'lgan bolalar bilan ishlashda milliy ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ota-onasi chet elda mehnat qilayotgan bolalarning psixologik farovonligi zamonaviy jamiyat uchun muhim va ko'p qirrali ijtimoiy-psixologik muammo hisoblanadi. Ota-onaning uzoq muddatli yo'qligi bolalarda emotsional beqarorlik, xavotir, yolg'izlik hissi va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Demak, psixologik farovonlik masalasi faqat individual muammo emas, balki keng ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan jarayon sifatida qaralishi lozim. Tadqiqot mavzusi doirasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining o'rni alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

Oila a'zolari, ta'lim muassasalari, mahalla va ijtimoiy institutlarning hamkorlikdagi faoliyati bolalarda psixologik barqarorlikni saqlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur yo'nalishda olib boriladigan profilaktik va korreksion ishlar ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova.M. Bolalar va o'smirlar psixologiyasida ijtimoiy muhit omillari. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018. — 192 b.
2. Abdullayeva.A. Shaxs psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv muammolari. — Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2019. — 176 b.
3. Vigotskiy. L. Psixik rivojlanish muammolari. — Moskva: Pedagogika, 1984. — 240 s.
4. Bojovich. L. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. — Moskva: Prosveshcheniye, 1978. — 304 s.
5. Bowlby.J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. — New York: Basic Books, 1969. — 428 p.

TALABALARDA PSIXOLOGIK HIMOYA MEXANIZMLARINING SHAKLLANISHI, TURLARI VA AHAMIYATI

Shodiyev Ilyos Ilhom o'g'li
Buxoro Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi, uning asosiy omillari va turlari tahlil qilinadi. Psixologik himoya mexanizmlari shaxsning stress va tashqi bosimlarga moslashishiga yordam beruvchi psixologik strategiyalar sifatida qaraladi. Maqolada Z. Freyd, A. Freyd va K. Xorni tomonidan ilgari surilgan himoya mexanizmlari tushunchasi va ularning talabalarning hayotidagi o'рни yoritilgan. Talabalar orasida uchraydigan himoya mexanizmlarining konstruktiv va destruktiv jihatlari, shuningdek, adaptiv va maladaptiv xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari talabalarning psixologik barqarorligini oshirish hamda ularni stressdan himoya qilish strategiyalarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: psixologik himoya mexanizmlari, talabalar, stress, moslashuv, psixologik strategiyalar, adaptiv va maladaptiv mexanizmlar, shaxsiy rivojlanish, akademik barqarorlik.

Abstract: This article analyzes the formation of psychological defense mechanisms in students, their main factors, and types. Psychological defense mechanisms are considered as psychological strategies that help individuals adapt to stress and external pressures. The concept of defense mechanisms proposed by Z. Freud, A. Freud, and K. Horney, as well as their role in students' lives, is explored. The constructive and destructive aspects of defense mechanisms commonly observed among students, as well as their adaptive and maladaptive characteristics, are examined. The findings of this study may be useful in enhancing students' psychological stability and developing strategies to protect them from stress.

Keywords: psychological defense mechanisms, students, stress, adaptation, psychological strategies, adaptive and maladaptive mechanisms, personal development, academic resilience.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование психологических механизмов защиты у студентов, их основные факторы и виды. Психологические защитные механизмы рассматриваются как стратегии, помогающие личности адаптироваться к стрессу и внешнему давлению. Освещается концепция защитных механизмов, предложенная З. Фрейдом, А. Фрейд и К. Хорни, а также их роль в жизни студентов. Рассматриваются конструктивные и деструктивные аспекты защитных механизмов, а также их адаптивные и дезадаптивные характеристики. Результаты данного исследования могут быть полезны для повышения психологической устойчивости студентов и разработки стратегий защиты от стресса.

Ключевые слова: психологические механизмы защиты, студенты, стресс, адаптация, психологические стратегии, адаптивные и дезадаптивные механизмы, личностное развитие, академическая устойчивость.

Kirish Talabalar doimiy ravishda yangi muhitda yashash va ta'lim olish jarayonida turli stress manbalariga duch kelishadi. Ushbu jarayon, talabalarda

psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi. Psixologik himoya mexanizmlari, shaxsning o'zini stress va xavf-xatarlaridan himoya qilishga yordam beradigan psixologik strategiyalardir. Ushbu maqolada, talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida tahlil qilinadi. Psixologik himoya tushunchasi ilk bor Z. Freyd tomonidan kiritilgan bo'lib, u bu jarayonni shaxsning ong ostida sodir bo'ladigan va ruhiy zo'riqishni kamaytirishga xizmat qiluvchi mexanizmlar sifatida tavsiflagan (Freud, 1923). Uning ta'limotini rivojlantirgan A. Freyd (1936) va K. Xorni (1945) psixologik himoyaning turli shakllarini aniqlagan. Psixoanalitik nazariyaga ko'ra, himoya mexanizmlari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi (Anna Freud, 1936):

1. Ichki ziddiyatlarni bartaraf etish
2. Hissiy og'riqlarni kamaytirish
3. O'ziga bo'lgan ishonchni saqlash
4. Shaxsni tashqi tahdidlardan himoya qilish

Psixologik himoya mexanizmlari shaxsiyatni himoya qilish va stressni boshqarish jarayonida faoliyat ko'rsatadigan psixologik resurslardir. Ular shaxsning ichki va tashqi muhit bilan bo'lgan munosabatini optimallashtiradi. Bu mexanizmlar avvalo, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga, xotirjamlikni saqlashga va o'z-o'zini nazorat qilishga yordam beradi.

Talabalar o'rtasida psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi

O'qish va Ta'lim Tizimi: Talabalarining o'qish jarayonlari ko'plab stresslar, bosim va raqobatni olib keladi. Bu holatda, talabalar o'zlarini himoya qilish yo'llarini qidiradilar, masalan, o'z bilim va ko'nikmalarini oshirish yoki vaqtni samarali boshqarish.

Ijtimoiy aloqalar: Talabalarining ijtimoiy xulq-atvori, ularning psixologik himoyalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy ijtimoiy aloqalar, o'zaro yordam va hamjihatlik ruhida rivojlanish, talabalarni stressdan himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Psixologik Qobiliyatlar: Talabalar o'z psixologik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali, stressga qarshi turish qobiliyatini oshirishlari mumkin. Bunga orasida o'z-o'zini

tushunish, muammolarni hal etish qobiliyatlari va emotsional intellektni rivojlantirish kiradi.

Ilmiy adabiyotlarda turli himoya mexanizmlari tasniflangan:

1. Repressiya (bostirish): Noqulay fikrlar, xotiralar yoki hissiyotlarni ongsiz ravishda bostirish
2. Inkorga olish (denial): Haqiqatni yoki muayyan hodisalarni tan olmaslik, ularni inkor etish.
3. Proyeksiya (o'zlashtirish): O'zidagi noxush sifatlarni yoki hissiyotlarni boshqalarga yuklash.
4. Ratsionalizatsiya (mantiqlashtirish): O'z harakatlari yoki hissiyotlarini mantiqiy yoki maqbul sabablar bilan tushuntirish.
5. Sublimatsiya: Ijtimoiy jihatdan qabul qilinmaydigan impulslarni ijtimoiy maqbul faoliyatlarga yo'naltirish.
6. Regressiya (orqaga qaytish): Stressli vaziyatlarda bolalarcha xatti-harakatlarga qaytish.
7. Izolyatsiya: Hissiyotlarni voqelikdan ajratib, faqat mantiqiy jihatdan yondashish.

Himoya mexanizmlari shaxsning ruhiy muvozanatini saqlashda bir qator funksiyalarni bajaradi:

Stressni kamaytirish: Noqulay vaziyatlarda stress darajasini pasaytiradi.

Moslashuvchanlikni oshirish: Shaxsning turli vaziyatlarga moslashishiga yordam beradi.

O'zini o'zi himoya qilish: Shaxsni ichki va tashqi tahdidlardan himoya qiladi. Himoya mexanizmlarining konstruktiv va destruktiv jihatlari

Himoya mexanizmlari konstruktiv yoki destruktiv bo'lishi mumkin:

Konstruktiv himoya mexanizmlari: Shaxsning moslashuvchanligini oshiradi, stressli vaziyatlarda samarali yechimlar topishga yordam beradi. Masalan, sublimatsiya orqali shaxs salbiy impulslarini ijobiy faoliyatlarga yo'naltiradi.

Destruktiv himoya mexanizmlari: Reallikni buzish yoki inkor etish orqali shaxsning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Masalan, inkorga olish orqali shaxs muammolarni tan olmasligi va ularni hal qilishdan qochishi mumkin.

O'ziga xos xususiyatlar: Adaptiv va Maladaptiv Mexanizmlar: Talabalarda psixologik himoya mexanizmlari ikki turga bo'linadi: adaptiv (ijobiy) va maladaptiv (salbiy). Adaptiv mexanizmlar, shaxsning stressga qarshi turish salohiyatini oshiradi, maladaptiv mexanizmlar esa shaxsni yanada muammolarga olib kelishi mumkin.

Kreativlik va Innovatsiya: Talabalar, o'z muammolarini hal etish jarayonida ko'pincha kreativ va innovatsion yondashuvlarni qo'llaydilar. Buning natijasida yangi psixologik himoya mexanizmlari shakllanishi yuzaga keladi.

Emotsional o'zgarishlar: Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi emotsional izlanishlarga ham olib keladi. Bu, ularning ichki holatlarini yaxshilash va o'z-o'zini anglash darajasini oshirishga yordam beradi.

Xulosa: Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi ko'plab omillarga bog'liq. O'qish va ta'lim tizimi, ijtimoiy aloq eltiradi. E'tiborga molik maladaptiv mexanizmlar (masalan, hissiy izolyatsiya yoki muammolardan qochish) esa shaxsni salbiy natijalarga olib kelishi mumkin, muammolarni yanada chuqurlashtiradi. Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi ko'plab omillarga bog'liqdir, ularning ijtimoiy va pedagogik muhitdan borib, shaxsiy tajribalarigacha ta'sir qiladi. Ijobiy ijtimoiy aloqalar, ta'lim jarayoni, psixologik qobiliyatlarning rivojlanishi va shaxsiy muammolar - bu barchasi talabalarga o'zining psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirishda asosiy omillardir. Ushbu mexanizmlar ko'pincha stressga qarshi turish, o'z-o'zini anglash va psixologik salomatlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Jahon, A. (2020). "Oliy ta'limda psixologik himoya mexanizmlari". Olimlar jahoni. 23(2), 45-50.
2. Karimova, U. (2019). "Talabalarda stress va emotsiyalarni boshqarish: nazariya va amaliyot". Pedagogika va psixologiya. 15(1), 78-85.
3. Xodjayev, D. (2021). "O'ziga xos psixologik himoya mexanizmlarini rivojlantirish". Psixologik tadqiqotlar. 10(3), 112-120.

4. Rakhmonova, R. (2022). "Ijtimoiy aloqa va psixologik himoya mexanizmlari: talabalarning yangi muhitga moslashishi". Ijodiy pedagogika va psixologiya. 8(4), 135-142.

5. Ruzmetov, E. (2023). "Emotsional intellekt va talabalarning psixologik himoya mexanizmlari". O'zbekiston ta'lim tizimi: muammolar va yechimlar. 19(1), 5-13.

TARBIYA FANINI O'QITISH JARAYONIDA SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

*Radjabova Ug'iljon Davlatovna
Xonqa tumani 19-son maktab o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish texnologiyalari yoritilgan. Mazkur yo'nalish o'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni tarbiyalash jarayonida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotda sinfdan tashqari faoliyat turlari — mavzuga oid ma'rifiy uchrashuvlar, rolli o'yinlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, loyihaviy ishlash, viktorinalar, ijodiy topshiriqlar va o'quvchilarning amaliy mashg'ulotlari — ularning tarbiyaviy samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Tarbiya fani, boshlang'ich ta'lim, sinfdan tashqari ishlar, ma'naviy tarbiya, axloqiy tarbiya, tarbiyaviy ishlar.

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются технологии эффективной организации внеурочной деятельности в процессе преподавания предмета «Воспитание» в начальных классах. Данное направление занимает важное место в формировании у учащихся нравственных качеств, развитии социальной активности, воспитании приверженности национальным и общечеловеческим ценностям. В исследовании проанализированы виды внеурочной деятельности — тематические просветительские встречи, ролевые игры, духовно-нравственные мероприятия, проектная деятельность, викторины, творческие

задания и практические занятия учащихся — с точки зрения повышения их воспитательной эффективности.

Ключевые слова: предмет «Воспитание», начальное образование, внеурочная деятельность, духовно-нравственное воспитание, нравственное воспитание, воспитательная работа.

Abstract. This thesis examines the technologies for the effective organization of extracurricular activities in the process of teaching the subject “Moral Education” in primary schools. This area plays a significant role in shaping students’ moral qualities, developing social activity, and fostering commitment to national and universal values. The study analyzes various forms of extracurricular activities — thematic educational meetings, role-playing games, spiritual and moral events, project-based learning, quizzes, creative tasks, and students’ practical activities — from the perspective of enhancing their educational and moral effectiveness.

Keywords: Moral Education subject, primary education, extracurricular activities, spiritual education, moral education, educational activities.

KIRISH. Maktab ta'limi tizimida boshlang'ich sinflar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy qarashlari va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarining shakllanishida muhim poydevor vazifasini bajaradi. Aynan shu bosqichda ularda ezgulik, odob-axloq, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, atrofdagilarga mehr-oqibat kabi fazilatlar singdirib boriladi. “Tarbiya” fanining mazmuni va maqsadi o'quvchilarda ana shunday sog'lom dunyoqarashni shakllantirish, jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashga tayyorlashni ko'zda tutadi. Shu bois mazkur fanni samarali o'qitish nafaqat dars jarayoni bilan, balki sinfdan tashqari faoliyat bilan ham uzviy bog'liqdir.

Mazkur tezisda boshlang'ich sinflarda “Tarbiya” fanini o'qitishda sinfdan tashqari ishlarning o'rni, ularning shakl va turlari, tashkil etish texnologiyalari hamda mazkur jarayonning ta'limiy va tarbiyaviy natijalari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, amaliy misollar, interfaol yondashuvlar, o'quvchi faolligini oshirishga yo'naltirilgan metodik taklif va tavsiyalar asoslab beriladi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiyasi. Boshlang'ich ta'limda tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish masalasi ko'plab pedagog olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Abdullayeva ta'kidlashicha, sinfdan tashqari faoliyat kichik yoshdagi o'quvchilarda ijtimoiy faollik, axloqiy ong va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi⁴. Muallif sinfdan tashqari ishlarning shakllari — suhbatlar, ma'rifiy tadbirlar, guruhiiy o'yinlar, ijodiy loyihalar — tarbiya fanidagi amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashini asoslaydi.

Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-faoliyatga asoslangan ta'lim konsepsiyasiga ko'ra, bola bilimni faol muloqot va tajriba orqali o'zlashtiradi⁵. Bu yondashuv tarbiya fanida sinfdan tashqari mashg'ulotlar, ayniqsa rolly o'yinlar va jamoaviy topshiriqlarning ahamiyatini kuchaytiradi. Chunki aynan norasmiy o'quv muhitida o'quvchilar o'zaro hamkorlikda axloqiy me'yorlarni real vaziyatlarda qo'llash imkoniga ega bo'ladi.

Yunusovning fikricha, boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar — interfaol metodlar, loyihaviy ta'lim, modul asosida o'qitish — o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi⁶. Shuningdek, AKT vositalaridan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshirib, tarbiyaviy jarayonning samaradorligini kuchaytirishi qayd etiladi.

Shu bilan birga, Mahkamova sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning tizimli tashkil etilishi o'qituvchining metodik tayyorgarligi bilan bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydi⁷. Uning fikricha, tarbiya fanida an'anaviy suhbat va muloqotlar bilan bir qatorda, integratsiyalashgan mashg'ulotlar va ijtimoiy-amaliy loyihalar qo'llanishi o'quvchining shaxsiy fazilatlarini yanada rivojlantiradi.

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarbiya fanida sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarni ma'naviy kamolotga yetaklashning muhim vositasi bo'lib, ular

⁴ Abdullayeva, N. "Boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy jarayonni tashkil etish metodikasi." – Toshkent: Fan, 2019.

⁵ Vygotsky, L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

⁶ Yunusov, B. "Pedagogik texnologiyalar va boshlang'ich ta'lim." – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

⁷ Mahkamova, D. "Sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatning metodik asoslari." // *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 2021, №3.

zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'un holda olib borilgandagina yuqori natijaga erishiladi.

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari faoliyatning o'rnini aniqlash, ularni samarali tashkil etish texnologiyalarini asoslashga qaratilgan bo'lib, tadqiqot jarayonida quyidagi metodologik yondashuvlar va usullar majmuasi qo'llanildi.

1. Nazariy-metodik tahlil

Tarbiyaviy jarayonning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash maqsadida pedagogika, psixologiya, boshlang'ich ta'lim metodikasi bo'yicha mavjud ilmiy manbalar, darsliklar, monografiyalar, ilmiy maqolalar o'rganildi. Abdullayeva, Mahkamova, Yunusov kabi mahalliy mualliflar hamda Vigotskiy ta'lim psixologiyasi konsepsiyalari tadqiqotning nazariy tayanchini tashkil etdi. Ushbu tahlil sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy jarayondagi o'rnini aniqlash imkonini berdi.

2. Tashkiliy-amaliy tajriba

Mazkur texnologiyalar samaradorligini baholash maqsadida kichik hajmdagi amaliy tajriba mashg'ulotlari tashkil etildi. Ular doirasida interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari, loyihaviy topshiriqlar va AKT asosidagi mashg'ulotlar sinfdan tashqari faoliyatda qo'llanildi. Har bir mashg'ulotdan so'ng o'quvchi faolligi, ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari va tarbiyaviy natijalar kuzatildi.

3. Suhbat va intervyu metodi

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan suhbat o'tkazilib, ularning tarbiya fanida sinfdan tashqari faoliyatni tashkil etish bo'yicha tajribasi, muammolari va samarali yondashuvlari o'rganildi. Shu orqali amaliyotdagi real ehtiyojlar va mavjud kamchiliklar aniqlashtirildi.

4. Tahlil va umumlashtirish

Tajriba jarayoni, kuzatishlar va suhbatlardan olingan natijalar tizimli tahlil qilinib, o'quvchilarda axloqiy fazilatlarning shakllanishi, ijtimoiy faollikning ortishi, muloqot madaniyati va o'zini tutish ko'nikmalaridagi o'zgarishlar umumlashtirildi. Olingan ma'lumotlar asosida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning samarali texnologiyalari taklif etildi.

Tadqiqot metodlari kompleks qo'llanilgani natijasida "Tarbiya" fanida sinfdan tashqari ishlarning samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan asoslandi. Metodlar uyg'unligi o'quvchilarning tarbiyaviy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash, mashg'ulotlarni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot davomida boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy faolligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar — suhbatlar, rolli o'yinlar, ijtimoiy loyihalar, sahna ko'rinishlari va amaliy mashg'ulotlar — o'quvchilarda ijtimoiy moslashuv, jamoada ishlash, muloqot madaniyati, mas'uliyat kabi ko'nikmalarni shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Tajriba jarayonida ushbu faoliyatlarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirgan, mavzularni chuqurroq anglashiga va o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lashiga imkon bergani kuzatildi. Shuningdek, sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmunini yosh xususiyatlariga mos rejalashtirish va interfaol metodlardan foydalanish samaradorlikni yanada oshirishi aniqlandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, samarali tashkil etilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyat boshlang'ich ta'limda tarbiya fanining ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarda barqaror axloqiy fazilatlar va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi.

Muhokama. O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Olingan natijalar mavjud ilmiy adabiyotlarda keltirilgan nazariy qarashlar bilan uyg'unlikda bo'lib, sinfdan tashqari mashg'ulotlar tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, suhbatlar, sahna ko'rinishlari, rolli o'yinlar, amaliy loyihalar kabi tashkiliy shakllar o'quvchilarning axloqiy tushunchalarini mustahkamlaydi, ijtimoiy faollikni oshiradi va darsda olingan bilimlarni hayotiy

vaziyatlarda qo'llashga imkon beradi. Bu esa tarbiya fanini faqat nazariy tushunchalar yig'indisi sifatida emas, balki o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiruvchi jarayon sifatida ko'rishga asos yaratadi.

Shuningdek, o'qituvchining metodik tayyorgarligi, mashg'ulotlarning yosh xususiyatlariga mosligi va rejalashtirilgan faoliyatning tizimlilik samaradorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida kuzatilgan natijalar shuni ko'rsatadiki, sinfdan tashqari ishlarni dars bilan bog'liq holda, bosqichma-bosqich amalga oshirish o'quvchilarning emosional qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirokchi sifatida tarbiyalaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yish o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishda, ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirishda va tarbiya fanining amaliy samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada oshiradi. Interfaol metodlar, rol o'yinlar, loyihaviy faoliyat va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyg'un qo'llash o'quvchilarning muloqot madaniyati, tashabbuskorligi, mas'uliyati va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sinfdan tashqari ishlarni yosh xususiyatlariga mos, tizimli va rejalashtirilgan shaklda tashkil etish tarbiya fanining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi tasdiqlandi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagoglarga sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirish va amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullayeva, N. "Boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy jarayonni tashkil etish metodikasi." – Toshkent: Fan, 2019.
2. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
3. Yunusov, B. "Pedagogik texnologiyalar va boshlang'ich ta'lim." – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Mahkamova, D. "Sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatning metodik asoslari." // Pedagogika va psixologiya jurnali, 2021, №3.

PSIXOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARIDA ETNIK TOLERANTLIKNI DIAGNOSTIKASI

Dadaboyeva Nazokatxon Muxamedovna
Toshkent turizm va mehmonxona menejment texnikumi psixologi,
Oriental universiteti magistranti

Bugungi globallashuv sharoitida turli millat va elatlar vakillarining o'zaro muloqoti tobora kuchayib bormoqda. Ayniqsa, ko'p millatli jamiyatda yashovchi yoshlarning etnik tolerantlik darajasi jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, sog'lom psixologik muhitni shakllantirish hamda madaniyatlararo totuvlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Toshkent turizm va mehmonxona menejment texnikumida psixolog lavozimida faoliyat yuritishim hamda Oriental universiteti magistranti sifatida ilmiy tadqiqot olib borishim mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshirdi.

Tadqiqot doirasida texnikumda tahsil olayotgan 16 yoshli 25 nafar talaba (o'g'il bolalar va qizlar) respondent sifatida tanlab olindi. Respondentlar bir xil yoshda bo'lib, bu omil yosh ta'sirini minimal darajada saqlash imkonini berdi. Tadqiqot individual va anonim tarzda o'tkazildi, bu esa natijalarning ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tadqiqotdan ko'zlangan asosiy maqsad talabalarda etnik tolerantlik darajasini aniqlash hamda uni yoshi, jinsi, etnik bag'rikenglik, ijtimoiy bag'rikenglik va shaxs sifatida bag'rikenglik bilan bog'liq holda tahlil qilishdan iborat bo'ldi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, umumiy guruhda yosh omili bilan tolerantlik darajasi o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik aniqlanmadi. Bu holat tolerantlikning asosan shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va tarbiyaviy muhit bilan belgilanishini ko'rsatadi.

Asosiy qisim

Tadqiqotimizda 16 yosh texnikumning 25 nafar talabalarida Etnik tolerantlik darajasini aniqlash metodikasini o'tkazdim. Ular turli ijtimoiy-madaniy tajribalarga ega bo'lib, mazkur yosh davri tolerantlikning shakllanishi uchun sezgir bosqich hisoblanadi. Tadqiqot individual shaklda, anonim ravishda o'tkazildi.

Metodika bo'yicha har bir subshkala uchun natijalar quyidagi mezonlar asosida baholandi:

<i>Столбец1</i>	jinsi	Etnik bag'rikenglik	Ijtimoiy bag'rikenglik	Shaxs sifatida bag'rikenglik	Umumiy ball
jinsi	1				
Etnik bag'rikenglik	-0,19125	1			
Ijtimoiy bag'rikenglik	-0,41981	0,290715044	1		
Shaxs sifatida bag'rikenglik	-0,31781	0,047871241	0,504627379	1	
Umumiy ball	-0,37483	0,619618687	0,832843668	0,66762706	1

Etnik bag'rikenglik:

- 19 ballgacha – past daraja
- 20–31 ball – o'rta daraja
- 32 ball va undan yuqori – yuqori daraja

Ijtimoiy bag'rikenglik:

- 22 ballgacha – past
- 23–36 ball – o'rta
- 37 va yuqori – yuqori daraja

Shaxs sifatida bag'rikenglik:

- 19 ballgacha – past
- 20–31 ball – o'rta
- 32 ball va yuqori – yuqori daraja

Umumiy bag'rikenglik darajasi uchun metodikada 22–132 ball oralig'i belgilangan:

- 22–60 ball:** past daraja
- 61–99 ball:** o'rta daraja
- 100–132 ball:** yuqori daraja

Shu asosda umumiy tendensiyalar aniqlanib, korelyatsion tahlil yordamida o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqliklar o'rganildi. Jadval.

1. Umumiy bag'rikenglik darajasi bo'yicha tahlil

25 nafar talaba orasida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, umumiy bag'rikenglik o'rtacha darajada shakllangan bo'lib, talabalarning katta qismi tolerantlikning o'rta yoki yuqori darajasiga moyil.

Bu natijalar umumiy tolerantlikni shakllantirishda **ijtimoiy bag'rikenglik** eng muhim omil ekanini ko'rsatadi. Ya'ni talabaning turli ijtimoiy guruhlariga, jumladan,

qochoqlar, tartibsizlar, ruhiy kasallar yoki jamiyatning marginal qatlamlariga bo'lgan munosabati uning umumiy tolerantlik darajasiga eng katta ta'sirni ko'rsatadi.

Ikkinchi o'rinda **shaxsiy bag'rikenglik** turadi — bahslashish, qo'polikka javob, hissiy muvozanat, boshqalarni tinglashga tayyorlik va o'z fikrida qat'iylik kabi shaxsiy xususiyatlar talabalar tolerantligi darajasini belgilaydi.

2. Etnik bag'rikenglik bo'yicha

Tadqiqot natijalari talabalar orasida etnik bag'rikenglikning o'rtacha darajada shakllanganini ko'rsatdi. Talabalar boshqa millat vakillariga nisbatan umumiy ijobiy munosabatga ega, ammo bu ko'rsatkich shaxsiy xulq-atvor yoki ijtimoiy guruhlar haqidagi qarashlar bilan kuchli bog'lanmagan. Ya'ni ular boshqa millat vakillariga nisbatan bag'rikeng bo'lishsa ham, bu shaxsiy muloqotdagi bag'rikenglik darajasi bilan mutanosib emas.

Shu sababli, etnik bag'rikenglik respondentlarning umumiy tolerantlik darajasini mustahkamlaydi, ammo uni shakllantiruvchi asosiy manba emas.

3. Ijtimoiy bag'rikenglik bo'yicha

Ijtimoiy bag'rikenglik tolerantlikning eng dinamik va sezgir qatlami hisoblanadi. Olingan natijalardan ko'rinadiki, talabalarda ijtimoiy bag'rikenglik juda muhim rol o'ynaydi. Turli ijtimoiy guruhlar — ozchiliklar, ruhiy kasallar, jinoyatchilar yoki ijtimoiy chetlashgan toifalarga munosabat ularning umumiy tolerantlik darajasini belgilovchi asosiy omilga aylanadi.

Sifat jihatidan qaraganda, talabalar boshqacha ijtimoiy guruh vakillariga nisbatan birdek iliq munosabat ko'rsatmaydilar; ba'zi toifalarga bag'rikenglik yuqori bo'lsa-da, boshqalarga nisbatan murosasizlik seziladi. Bu yoshlar orasida hali to'liq shakllanmagan ijtimoiy ong va ijtimoiy guruhlar haqidagi stereotiplarning mavjudligini ko'rsatadi.

4. Shaxs sifatida bag'rikenglik bo'yicha

Shaxsiy-bixevioral tolerantlik — bahslashish madaniyati, o'zini tuta bilish, agressiyaga javob, o'z fikrini himoya qilish va boshqalarni tinglashga tayyorlik kabi xususiyatlarni o'lchaydi. Talabalar muloqot jarayonida asosan murosaga moyil bo'lsalar-da, ayrim vaziyatlarda agressiv reaksiyalar yoki bahsga o'ta hissiy kirishish

holatlari mavjud. Bunday yosh xususiyati normal psixologik hodisa bo'lib, bag'rikenglikning shakllanishi hali davom etayotganini bildiradi.

Shaxsiy tolerantlikning yuqori bo'lishi umumiy tolerantlikni sezilarli oshiradi, bu esa talabalar uchun kommunikativ madaniyat muhim ekanini ko'rsatadi.

5. Jins va tolerantlik munosabati

Jins omili barcha uch subshkala bilan salbiy bog'liqlikka ega.

Bu esa ayrim jins vakillari tolerantlikning boshqasiga qaraganda nisbatan pastroq darajasini namoyon etganini ko'rsatadi. Bu farq ehtimol ijtimoiy rol, tarbiya, emosional stabilitet yoki kommunikativ xulqdagi gender farqlari bilan belgilanadi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari texnikum talabalarida etnik tolerantlikni rivojlantirish jarayonida ijtimoiy muloqot, empatiya va kommunikativ madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Ijtimoiy bag'rikenglik tolerantlikning yetakchi omili bo'lib, etnik tolerantlik nisbatan barqaror, ammo ikkilamchi ahamiyatga ega komponent sifatida namoyon bo'ldi. Olingan xulosalar asosida ta'lim muassasalarida madaniyatlararo muloqot treninglari, psixologik seminarlar va ijtimoiy empatiyani rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asmolov A.G. Psixologiya tolerantnosti. – Moskva, 2018.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2020.
3. Allport G. The Nature of Prejudice. – New York, 2017.

OILADAGI TA'LIM-TARBIYADA PSIXOLOGIK OMILLAR

*Dexqonova Munajat Zafarovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 56-maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish hamisha davlatimiz siyosati oldida turgan ustuvor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari,

ta'lim muassasalarining o'рни, o'qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. O'quvchilarni kasbga to'g'ri yo'naltirishdagi mavjud muammolar, hamda o'quvchilarni kasb tanlash motivlari haqida ma'lumotlar keltirilgan, o'quvchilarning kreativlik darajasini oshirishda artterapiyaning ahamiyati haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: motiv, psixologik omillar, o'quvchilar, xulq – atvor, prognoz, motivatsiya, psixologik tanlov, kasb tanlash, komponentlar.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi, fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik xuquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga ta'lim berish ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotgani tabiiy. Chunki zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga muxtoj bo'lib boraveradi. Shu o'rinda asosiy urg'uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Oila muqaddas xilqat sifatida ta'riflanishi, "Vatan oiladan boshlanur" deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi, tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o'zining urf-odatlari, an'analari, milliyligi bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Har bir oilaning mazmun mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy hamda bola tarbiyasidagi ko'rinishida namayon bo'ladi.

Mamlakatimizning dunyo miqyosida tanilishida avvolom bor oilaning shakllanishiga, yosh avlodni tarbiyalashdagi yo'nalishlarga, ijtimoiy-ma'naviy, diniy, axloqiy va jismoniy tarbiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilganligi natijasida, ajdodlarimizning ulug' nomlari xanuzgacha yer kurrasining deyarli barcha rivojlangan davlatlarda ismlari yanada yuqori pog'onalarga ko'tarilmoqda.

Jumladan, Abu Ali ibn Sino, Al-Buxoriy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur Mirzo, Al-Xorazmiy, Alisher Navoiy va boshqa minglab olim-u, mutafakkirlarimizning nomlari jaxonga doston bo'lganligi ayni haqiqatdur.

Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev yuqoridagi buyuk ajdodlarimiz haqlarida juda ko'p ijobiy fikrlarni aytibgina qolmasdan balki, har bir viloyat va shahar tumanlardagi tarixiy obidalarni yanada rivojlantirish orqali ajdodlarimizning xotiralarini yanada shod etmoqdalar. Minglab sayyohlar bilan birgalikda yoshlarimiz, diyorimizni o'rganmoqda va olamga ziyo tarqatmoqda.

Bugungi kunda yangi O'zbekiston strategiyasi va Respublikamizda amalga oshirilayotgan barcha ijobiy taraqqiyot ishlar xalq manfaatlar uchun ekanligi va unda bola tarbiyasiga e'tibor kelajakka zamin yaratish hamda harakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasiga o'tishga yo'l ochadi. Shuningdek, har bir ota-ona allbatta farzandini barkamol inson bo'lib voyaga yetishini istaydi. Shunday ekan avolom bor, oilada onalar shaxsan farzand tarbiyasi bilan o'zlari shug'ullanishi zarur. Al-Buxoriy xazratlarining onalari aynan farzand tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganliklari sababli, ul aziz onadan buyuk olim va avliyo inson dunyoga kelganligi butun olamga ma'lum.

Muhokama va natijalar. Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabkiva ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq birkasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yoshxususiyatlariga bog'liq emas, u ma'lum yoshga kelib o'z- o'zidanshakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologikbilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqalitayyorlash va tarbiyalash lozim. Mazkur jarayonda shaxsdan kasbgadoir bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun hamo'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamdaamaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchunkasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta'minlashlozim.

Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turliqiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarningli ravishda kasbga

yo'llash imkoniga ega bo'lamiz. Texnologiya fanio'qituvchisi texnologik ta'lim jarayonida kasb va mehnat turlarihaqidagi ma'lumotlarni muayyan mavzularga bog'lagan holdao'quvchilarga ye tkazishi lozim. O'quvchilarning qiziqishlarigaasoslangan holda o'tkaziladigan mashg'ulotlar orasida muayyankasblarga oid to'garaklar alohida o'rin egallaydi. Bunday to'garaklaraksariyat hollarda mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari tomonidan olibboriladi. Bular jumlasiga texnik-ijodkorlik, yosh rassomlar, yosh texnologlar, yosh fiziklar kabi to'garaklarni kiritish mumkin. O'qituvchi bunday to'garaklarda o'quvchilarning loyihachilik, texnik-ijodkorlik ixtirochilik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish ustida tizimli ish olib boorish imkoniyatiga ega. Texnologiya o'qituvchisi o'z ish faoliyatida pedagogic psixologik tashxisga alohida o'rin ajratishi lozim. Pedagogik-psixologik tashxis jarayonida o'qituvchi maktab rahbariyati va psixologi, o'quvishlab chiqarish muassasasi hamda kasb-hunar kollejlari mutasaddilari bilan hamkorlikda har bir o'quvchining tanlagan kasbi bilan shaxsiy sifatleri orasidagi mutanosiblikni aniqlashi kerak.

Texnologiya fani o'qituvchisi o'zining o'quvchilarni kasbga yo'llashga oid faoliyatini sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, maktab rahbariyati va psixologi, ota-onalar, mahalla faollari, hududdagi kasbhunar kollejlari ma'muriyati faoliyati bilan mujassamlashtirgan holda amalga oshirishi kerak. O'quvchilarni kasb-hunarga to'g'ri yo'llashda mehnat xonasi, laboratoriya va ustaxonalar ham alohida ahamiyatga ega. Mehnat fani o'qituvchisi ularni zamonaviy talablar asosida jihozlashga alohida e'tibor qaratishi lozim, chunki o'quvchilarda muayyan mehnat va kasb turi haqidagi bilim, tushuncha va tasavvurlar ularning jamiyat hayotida tutgan o'rni haqidagi ma'lumotlar dastlab shu yerda hosil bo'ladi. Ma'lumki, mehnat va kasb-hunarga bo'lgan muhabbat,e'tiqod, barcha o'quv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun ham texnologik ta'lim darslarida fanlararo aloqadorlikka alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Kasb tanlashda maktab amaliyotchi-psixologining ham olibborayotgan arg'ibot- tashviqot ishlarning o'z ahamiyati bor.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazifalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman. Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 01.05.2023-yil
<https://lex.uz/docs/6445145>.

2. O'z.R-ning 2014-yil 14-maydagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida" O'RQ – 371-son Qonuni.

**YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI
YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI**

*Abduvaxobova Mastura To'ychiyevna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 1-IDUM amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, unga ta'sir etuvchi omillar va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari tahlil etiladi. Maqolada oila institutining jamiyat barqarorligidagi o'рни, shuningdek, yoshlarning oilaviy qadriyatlar, mas'uliyat va psixologik tayyorgarlik darajasini oshirishga doir ilmiy yondashuvlar yoritilgan

Kalit so'zlar: oila, yoshlar, ijtimoiy psixologiya, qadriyat, mas'uliyat, tayyorgarlik, ma'naviyat, milliy an'analar.

Bugungi globallashuv jarayonida oila institutining mustahkamligi, ayniqsa yosh avlodning oilaviy hayotga tayyorlik darajasi ijtimoiy barqarorlikning eng muhim mezonlaridan biri sifatida qaralmoqda. Oila nafaqat shaxsning shakllanishi, balki jamiyatning ma'naviy poydevori hisoblanadi. Shu boisdan ham Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Yoshlarning ma'naviy yetukligi va oilaviy hayotga tayyorgarligi

– millat kelajagining kafolatidir.” O‘zbekiston Respublikasida “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun, “Oila konsepsiyasi” hamda “Ma’naviyat va ma’rifat” dasturlari doirasida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Asosiy qism.

1. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy omillari.

Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligi, avvalo, ularning ijtimoiy tajribasi, ta’lim muassasalarida olgan bilimlari, oilaviy muhit va jamiyat qadriyatlariga nisbatan munosabatlari bilan belgilanadi. Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, oila modeli yosh shaxs ongida bolalikdan shakllanadi. Shuning uchun ota-onaning o‘zaro munosabat madaniyati, mehr-muhabbati, muammolarni hal etishdagi muloqot uslubi yosh avlodda oilaviy mas’uliyat hissining paydo bo‘lishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalarida oilaviy hayot madaniyati bo‘yicha maxsus psixologik-treninglar, suhbatlar, amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish ijtimoiy tayyorgarlikni mustahkamlashning samarali vositasidir.

2. Psixologik tayyorgarlikning ahamiyati.

Yoshlarning oilaviy hayotga psixologik tayyorligi ularning hissiy barqarorligi, empatiya (hamdardlik) qobiliyati va murosa qilish ko‘nikmalari bilan belgilanadi. Psixologik jihatdan tayyor bo‘lgan shaxslar oilaviy nizolarga konstruktiv yondashadi, farzand tarbiyasida ijobiy uslublarni qo‘llaydi. Shu bois, nikohdan oldingi psixologik maslahatlar, oilaviy rollarni o‘rgatish mashg‘ulotlari va muloqot madaniyati treninglari yoshlar uchun dolzarbdir. Psixologik tayyorgarlik inson hayotining turli sohalarida muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayon shaxsiy va professional muvaffaqiyatga erishishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Psixologik tayyorgarlik deganda, insonning maqsadlariga erishish uchun ruhiy holatini mustahkamlash, stress va qiyinchiliklarga qarshi chidamliligini oshirish, motivatsiyani saqlash kabi jarayonlar tushuniladi. Ushbu maqolada psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini ko‘rib chiqamiz va turli misollar orqali izohlaymiz.

Psixologik tayyorgarlik nima va nega muhim? Psixologik tayyorgarlik – bu maqsadga yo'naltirilgan ruhiy holatni shakllantirish. U insonning jismoniy qobiliyatlarini to'ldirib, muvaffaqiyat ehtimolini oshiradi. Masalan, sportchilar jismoniy mashqlarni bajarsa-da, agar ruhiy jihatdan tayyor bo'lmasa, musobaqada muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Psixologlarning fikricha, ruhiy tayyorgarlik insonning o'ziga ishonchini oshiradi, quruq va shubhalarni kamaytiradi va diqqatni jamlaydi. Ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Muvaffaqiyatga erishishda: Ruhiy tayyorgarliksiz, hatto eng yaxshi rejalashtirish ham samarasiz qolishi mumkin.

Stressni boshqarishda: Hayotdagi qiyinchiliklarda ruhiy chidamlilik yordam beradi.

Shaxsiy rivojlanishda: O'zini-o'zi boshqarish va motivatsiya orqali yangi cho'qqilarni zabt etish imkoniyati paydo bo'ladi.

Sportdagi psixologik tayyorgarlik misollari. Sport sohasi psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini yorqin ko'rsatadigan maydon. Ko'plab sportchilar jismoniy tayyorgarlikka e'tibor bersa-da, ruhiy tayyorgarlik musobaqa natijasini belgilaydi.

Misol 1: Maykl Felpsning Olimpiada yutuqlari. Amerikalik suzuvchi Maykl Felps 23 ta Olimpiya oltin medalini qo'lga kiritgan. Uning muvaffaqiyatining sirlaridan biri – meditatsiya va vizualizatsiya usullari orqali psixologik tayyorgarlik. Felps har bir musobaqa oldidan o'zini g'olib sifatida tasavvur qilar edi, bu esa stressni kamaytirib, diqqatni jamlagan. Natijada, u qiyin vaziyatlarda ham yutqazmagan.

Misol 2: Serena Uilyamsning tennisdagi qaytishi. Tennis yulduzi Serena Uilyams homiladorlikdan keyin kortga qaytganida, ruhiy qiyinchiliklarga duch keldi. U psixologlar bilan ishlab, o'ziga ishonchni tikladi va vizualizatsiya mashqlarini bajardi. Natijada, u yana bir necha Grand Slam turnirida g'olib chiqdi, bu psixologik tayyorgarlikning kuchini isbotlaydi.

Ta'lim va imtihonlardagi psixologik tayyorgarlik

Ta'lim jarayonida psixologik tayyorgarlik o'quvchilarning natijalarini yaxshilaydi. Imtihonlar oldidan qo'rquv va hayajon ko'plab talabalarni muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

Misol 1: Universitetga kirish imtihonlari. O'rta maktab bitiruvchilari orasida psixologik tayyorgarlik darslari o'tkazilgan guruhlarining natijalari 20-30% yuqori bo'lgan. Masalan, Yaponiyada "mindfulness" (fikrni jamlayish) mashqlari orqali talabalar imtihon stressini boshqarib, yaxshi ballar olganlar.

Misol 2: Tomas Edisonning tajribalari. Mashhur ixtirochi Tomas Edison 1000 dan ortiq muvaffaqiyatsiz urinishdan keyin lampochkani ixtiro qildi. Uning psixologik tayyorgarligi – har bir muvaffaqiyatsizlikni tajriba sifatida qabul qilish edi. Bu misol ta'limdagi ruhiy chidamlilikning ahamiyatini ko'rsatadi.

Biznes va kasbiy hayotdagi psixologik tayyorgarlik.

Biznesda psixologik tayyorgarlik rahbarlar va xodimlar uchun muhim. U qaror qabul qilish va jamoaviy ishni yaxshilaydi.

Misol 1: Elon Maskning SpaceX loyihasi. Elon Maskning SpaceX kompaniyasi ko'plab muvaffaqiyatsizliklarga duch keldi, ammo Maskning ruhiy tayyorgarligi – maqsadni doimiy ravishda eslatib turish va motivatsiya berish – kompaniyani muvaffaqiyatga olib chiqdi. U xodimlar bilan psixologik mashg'ulotlar o'tkazib, qiyinchiliklarga qarshi chidamlilikni oshirgan.

Misol 2: Apple kompaniyasining inqirozi. Stiv Jobs Apple'dan chiqarib yuborilganda, ruhiy tayyorgarlik orqali o'zini tikladi va qaytib kelib, kompaniyani dunyodagi eng yirik korporatsiyaga aylantirdi. Bu misol biznesdagi ruhiy tayyorgarlikning transformatsion kuchini ko'rsatadi.

Psixologik tayyorgarlik hayotning har bir jabhasida muhimdir. U nafaqat muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi, balki shaxsiy baxt va ruhiy salomatlikni ta'minlaydi. Yuqoridagi misollar – sportchi Felpsdan tortib, biznesmen Maskgacha – shuni isbotlaydiki, ruhiy tayyorgarlik jismoniy harakatlarni to'ldirib, haqiqiy natijalarni beradi. Agar siz ham maqsadlaringizga erishmoqchi bo'lsangiz, psixologik tayyorgarlikka e'tibor bering: meditatsiya, vizualizatsiya va motivatsiya usullarini sinab ko'ring. Bu sizni yangi cho'qqilarga olib chiqadi.

3. Zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari.

Axborot texnologiyalarining kengayishi, madaniy globallashuv, gender rollarining o'zgarishi yoshlarning oilaga bo'lgan qarashlarini yangicha shakllantirmoqda. Ba'zi hollarda bu holat an'anaviy qadriyatlarning zaiflashuviga olib kelmoqda. Shu sababli, milliy urfodatlar va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligini ta'minlash – yoshlar siyosatining muhim yo'nalishidir.

Bugungi kunda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida “Oilaviy hayot psixologiyasi”, “Muloqot madaniyati”, “Etika va estetik tarbiya” kabi fanlar o'qitilishi yoshlarning tayyorgarligini oshirishda samarali yo'nalish bo'lib xizmat qilmoqda.

4. Ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda quyidagi ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar alohida ahamiyat kasb etadi: OAV va ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom oilaviy qadriyatlarni targ'ib etish; Yosh oilalar uchun psixologik maslahat markazlarini kengaytirish; Nikohdan oldingi ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlik dasturlarini joriy etish; Oila institutining ilmiy tadqiqotlarini kengaytirish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish.

Xulosa qilib aytsak, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash – bu faqat ma'naviy yoki tarbiyaviy emas, balki murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, davlat siyosati, ta'lim tizimi, oila va jamoatchilik institutlari o'rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Ijtimoiy va psixologik imkoniyatlardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy qadriyatlar va zamonaviy hayot talablari uyg'unligida tayyorlash O'zbekiston jamiyatining barqaror taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev nutqlari va farmonlari. — T.: O'zbekiston, 2023.
2. “Oila kodeksi” va “Yoshlar siyosati to'g'risida”gi Qonun. — Toshkent, 2022.
3. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2019.
4. Ergasheva N. Yoshlar va oila institutining psixologik asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Jalilova G. Oila va jamiyat: psixologik muammolar va yechimlar. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

3-7 YOSHLI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Akramova Feruza Akmalovna

Nizomiy nomidagi O'zMPU

Psixologiya kafedrası professori, psixologiya fanlari doktori, Dsc,

Fayzullayeva Rayxona

Logopediya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 3–7 yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Nutqning to'liq va samarali rivojlanishi uchun bolaning emotsional holati, ijtimoiy muhit, motivatsiyasi va aqliy rivojlanishi muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Maqola bolalarning nutq faolligini rag'batlantirishda ota-ona va muhitning o'rni haqida ilmiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: nutq rivojlanishi, psixologik omillar, 3–7 yoshdagi bolalar, emotsional holat, ijtimoiy muhit, motivatsiya, aqliy rivojlanish, nutq faolligi, bolaning o'z-o'zini anglash, ota-ona ta'siri

Аннотация. В статье рассматриваются основные психологические факторы, влияющие на развитие речи у детей в возрасте от 3 до 7 лет. Подчеркивается важность эмоционального состояния, социальной среды, мотивации и умственного развития для полноценного и успешного речевого развития. В статье представлены научные данные о роли семьи и окружающей среды в стимулировании речевой активности детей.

Ключевые слова: развитие речи, психологические факторы, дети 3–7 лет, эмоциональное состояние, социальная среда, мотивация, умственное развитие, речевая активность, самовосприятие, влияние родителей

Abstract. This article analyzes the main psychological factors influencing speech development in children aged 3 to 7 years. It emphasizes the importance of emotional state, social environment, motivation, and cognitive development for complete and effective speech growth. The article includes scientific information on the role of family and environment in encouraging children's speech activity.

Keywords: speech development, psychological factors, children aged 3–7, emotional state, social environment, motivation, cognitive development, speech activity, self-awareness, parental influence

Kirish. Nutq – bolaning muloqot qilish, atrofdagi dunyoni anglash va jamiyatga moslashishida asosiy vosita hisoblanadi. Ayniqsa, 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bolaning nutq rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, shu paytda bolalar so'z boyligi, talaffuz va nutq madaniyatini tez sur'atlarda o'zlashtiradilar. Ushbu yoshdagi bolalarda nutqning to'liq va samarali rivojlanishiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi, jumladan, psixologik holat, emotsional muhit, ijtimoiy aloqalar va bolaning aqliy salohiyati.

Psixologik omillar bolaning nutq faoliyatini faollashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Emotsional holat bolaning nutqga bo'lgan qiziqishi va rag'batini belgilaydi, ijtimoiy muhit esa muloqot imkoniyatlarini yaratadi. Bundan tashqari, bolaning motivatsiyasi va o'z-o'zini anglash qobiliyati nutq rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli, 3–7 yoshdagi bolalarda nutqning psixologik omillarini chuqur o'rganish, ularning nutqini samarali rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada 3–7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinib, ularning bolaning muloqotdagi faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari bolalarning nutqini rivojlantirishda ota-ona, pedagog va psixologlar uchun foydali yo'riqnomalar bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. 3–7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishi bolaning umumiy psixologik va ijtimoiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq jarayondir. Ushbu yosh davrida bolalar so'z boyligini tez sur'atlarda oshiradi, talaffuzni takomillashtiradi va nutq madaniyatini egallaydi. Psixolog Lev Vygotskiy nutq rivojlanishini bolaning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri orqali shakllanadi deb ta'kidlagan. Shunday ekan, nutq rivojlanishida ijtimoiy muhit, ya'ni ota-ona, do'stlar va pedagoglarning roli juda muhim hisoblanadi. Emotsional qo'llab-quvvatlash bolaning o'zini ifoda etish istagini oshirib, nutq faolligini rag'batlantiradi. Bolaning nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar orasida emotsional holat, ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlashi,

motivatsiya va kognitiv rivojlanish alohida o'rin tutadi. Emotsional barqarorlik va ruhiy qulaylik bolaga yangi so'zlarni o'rganishda va ulardan samarali foydalanishda yordam beradi. O'quvchi olimlar, xususan, Jean Piaget nutq rivojlanishini bolalarning aqliy faoliyati va tafakkur darajasi bilan bog'laydi. Shu bois, bolaning kognitiv imkoniyatlari nutq rivojlanishining poydevori sifatida qaraladi. Motivatsiya esa bolaning nutq faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshiradi va uni yangi nutq qobiliyatlarini o'zlashtirishga undaydi. Ota-ona va pedagoglarning faol muloqoti bolaning nutqini shakllantirishda, xususan, nutqni o'zlashtirish va ifodalash jarayonlarida katta ahamiyatga ega. Nutqdagi rivojlanish jarayonida ijtimoiy o'yinlar ham muhim rol o'ynaydi, chunki o'yin orqali bolalar yangi so'zlarni o'rganib, nutq madaniyatini egallaydi. Shu bilan birga, nutqda kechikish yoki qiyinchiliklar mavjud bo'lsa, bu bolaning o'ziga bo'lgan bahosiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, erta yoshdan boshlab psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash samarali nutq rivojlanishini ta'minlashda zarurdir.

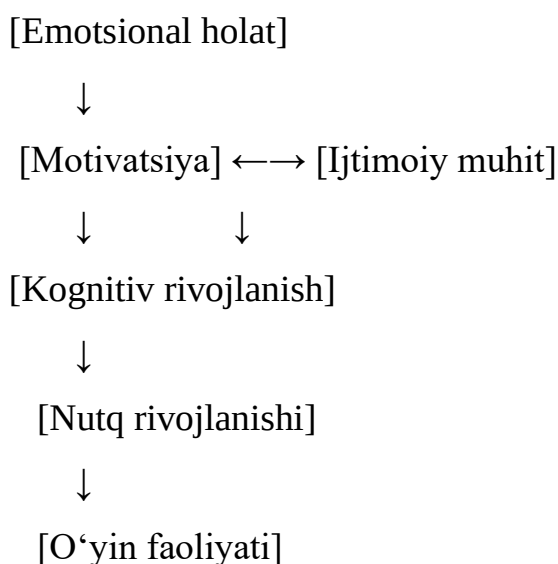
Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning iliq va rag'batlantiruvchi muloqoti, muhitning qulayligi bolalarning nutqini yaxshilashga yordam beradi. Shu sababli, psixologlar va pedagoglar 3–7 yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishini doimiy nazorat qilib, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'llab-quvvatlash choralari ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalar uchun nutqni rivojlantirish dasturlari va metodikalari ishlab chiqilishi va amaliyotda qo'llanilishi katta ahamiyat kasb etadi. Natijada, bolalarning nutq qobiliyati yaxshilanib, ularning shaxs sifatida ijtimoiy muhitga moslashuvi va umumiy rivojlanishi mustahkamlanadi. Shu jihatdan, 3–7 yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni chuqur o'rganish va ularni qo'llab-quvvatlash usullarini aniqlash zamonaviy pedagogika va psixologiyaning muhim vazifalaridan biridir.

3–7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar

Psixologik omil	Tavsifi	Bolalarning nutq rivojlanishiga ta'siri
Emotsional holat	Bolaning ruhiy barqarorligi va ijobiy emotsional muhit	Nutqga bo'lgan qiziqishni oshiradi, yangi so'zlarni o'zlashtirishga yordam beradi
Ijtimoiy muhit	Oila, tengdoshlar, pedagoglarning bolaga bo'lgan munosabati	Muloqot imkoniyatlarini yaratib, nutq faolligini rag'batlantiradi
Motivatsiya	Nutq faoliyatiga bolaning ichki qiziqishi va rag'bati	Nutqni o'rganish va foydalanishda faollikni oshiradi
Kognitiv rivojlanish	Bolaning tafakkuri, eslash qobiliyati va muammolarni hal qilish	Nutqning to'g'ri shakllanishida asosiy rol o'ynaydi
O'yin faoliyati	Bolaning ijtimoiy va nutqiy ko'nikmalarni o'rganishi	Nutqni yaxshilash va yangi so'zlarni egallash imkonini beradi

Sxema-1

3–7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar va ularning o'zaro bog'liqligi

Tahlil

Nutq rivojlanishida emotsional holatning roli katta bo'lib, bolaning ruhiy barqarorligi va ijobiy emotsional muhit yangi so'zlarni o'rganish va nutq faoliyatini kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi. Ijtimoiy muhit, ya'ni ota-ona, pedagog va tengdoshlar bilan muloqot, bolaning nutq faolligini rag'batlantiradi hamda nutqni

amalda qo'llash imkoniyatlarini oshiradi. Motivatsiya esa bolaning nutqni o'rganish va ishlatishda ichki rag'batlantiruvchi kuch sifatida ishlaydi, bu esa nutq rivojlanishining muhim psixologik omilidir. Kognitiv rivojlanish, ya'ni tafakkur, eslash va muammolarni hal qilish qobiliyati nutqning mazmuni va shaklini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi. O'yin faoliyati bolalarning nutq ko'nikmalarini amaliyotda rivojlantirish, yangi so'zlarni o'zlashtirish hamda ijtimoiy muloqotda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Ushbu omillar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi va nutq rivojlanishining samarali jarayonini ta'minlaydi.

Shu bois, 3–7 yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun emotsional, ijtimoiy va kognitiv jihatlar birgalikda rivojlantirilishi lozim. Ota-ona va pedagoglarning faol ishtiroki, bolalarni rag'batlantirish, ijobiy muhit yaratish nutqning to'liq shakllanishida muhim omillardandir. Shu tariqa, nutq rivojlanishining psixologik omillarini chuqur o'rganish va amaliyotga tadbqiq etish bolalarning shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. 3–7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar bolaning nutq qobiliyatining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Emotsional holat, ijtimoiy muhit, motivatsiya va kognitiv rivojlanish birgalikda bolalarning nutqini boyitadi va ularning muloqot qobiliyatlarini mustahkamlaydi. Ushbu yosh davrida ota-ona va pedagoglarning faol qo'llab-quvvatlashi, ijobiy muhit yaratishi nutqning samarali rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o'yin faoliyati bolalarning nutq ko'nikmalarini amalda mustahkamlash uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, psixologik omillarni kompleks tarzda hisobga olish va ularni rivojlantirish bolalarning nutq salohiyatini to'liq ochib berishga, ularning shaxs sifatida ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, bolalarning kelajakdagi o'rganishlari va ijtimoiy faoliyatlari uchun mustahkam asos yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Islomova, D. N. — Bolalarda nutq va psixologik rivojlanish — 2021, Toshkent, O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Tursunova, M. S. — Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikalari — 2023, Toshkent, Pedagogika va Psixologiya Nashriyoti.

3. Smith, J., & Lee, A. — Psychological Factors Influencing Speech Development in Early Childhood — 2022, New York, Journal of Child Psychology and Psychiatry.

4. Garcia, M., & Thompson, R. — Early Childhood Speech and Language Development: Cognitive and Emotional Influences — 2024, London, International Journal of Speech-Language Pathology.

AUTIZM SPEKTRIDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Akramova Feruza Akmalovna

Nizomiy nomidagi O'zMPU

Psixologiya kafedrası professori, psixologiya fanlari doktori, Dsc,

Matkarimova Sarvinoz

Logopediya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektridagi bolalarning nutq rivojlanishidagi psixologik xususiyatlar tahlil qilinadi. Nutqning kechikishi, kommunikativ qobiliyatlarning o'ziga xosligi va ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar kabi muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik va psixologik yondashuvlar, maxsus metodikalar haqida fikrlar berilgan. Maqola bolalar nutqining rivojlanishida individual yondashuv va oila muhitining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: autizm, nutq rivojlanishi, psixologik xususiyatlar, kommunikatsiya, ijtimoiy muloqot, autizm spektri, nutq kechikishi, pedagogik yondashuvlar, individual rivojlanish, bola tarbiyasi

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности развития речи у детей с расстройствами аутистического спектра. Обсуждаются задержки речи, особенности коммуникативных навыков и трудности в социальном взаимодействии. Также представлены педагогические и

психологические подходы к поддержке развития речи, а также значение индивидуального подхода и семейной среды.

Ключевые слова: аутизм, развитие речи, психологические особенности, коммуникация, социальное взаимодействие, расстройства аутистического спектра, задержка речи, педагогические подходы, индивидуальное развитие, воспитание детей

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of speech development in children with autism spectrum disorder. It addresses speech delays, unique communication skills, and challenges in social interaction. The article also discusses pedagogical and psychological approaches to supporting speech development, emphasizing the importance of individualized strategies and family environment.

Keywords: autism, speech development, psychological characteristics, communication, social interaction, autism spectrum disorder, speech delay, pedagogical approaches, individual development, child upbringing

Kirish. Nutq – insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, uning rivojlanishi bolaning ijtimoiy, kognitiv va emotsional jihatdan o'sishida muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda autizm spektridagi buzilishlar bilan og'riq bolalar soni ortib bormoqda, bu esa ularning nutq va muloqot qobiliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Autizm spektri buzilishlari bolaning nutq rivojlanishidagi kechikishlar, nutqning o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi. Shu bois, ushbu mavzu zamonaviy pedagogika va psixologiya sohalarida katta ahamiyat kasb etadi.

Nutq rivojining autizm spektridagi bolalardagi xususiyatlarini o'rganish ularning individual ehtiyojlarini aniqlash va mos pedagogik hamda psixologik yordam ko'rsatishda muhimdir. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, nutqdagi buzilishlar faqat til qobiliyatining pasayishi emas, balki ijtimoiy muloqot va hissiy aloqalarning murakkabligidan ham kelib chiqadi. Shu bois, autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishini psixologik nuqtai nazardan o'rganish, ularning muloqot qobiliyatlarini yaxshilash yo'llarini aniqlash zarur.

Ushbu maqolada autizm spektridagi bolalarning nutq rivojlanishidagi psixologik xususiyatlar tahlil qilinib, nutq kechikishi va uning ijtimoiy-psixologik jihatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, pedagogik va psixologik yondashuvlar hamda nutqni rivojlantirishdagi samarali usullar haqida fikrlar taqdim etiladi.

Asosiy qism. Autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlari ko'p yillardan beri ilmiy tadqiqotlarning markazida turibdi. Zamonaviy psixologlar va nevrologlar bu holatni bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanish jarayoni bilan bog'liq murakkab jarayonlar to'plami sifatida ko'rishadi. Nutq – insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, u nafaqat til va tovushlarni shakllantirish, balki fikr almashish, hissiyotlarni ifodalash va jamiyatda o'z o'rnini topishda muhim vosita hisoblanadi. Autizm spektridagi bolalarda esa nutq rivojlanishi odatdagidan farqli va ko'pincha sekinroq kechadi, bu esa ularning ijtimoiy muhitga moslashuvini qiyinlashtiradi. Shu bilan birga, nutqning kechikishi yoki to'liq rivojlanmasligi autizmning asosiy belgilaridan biri sifatida ko'riladi.

Ilmiy tadqiqotlarda nutqning rivojlanishi bir necha psixologik mexanizmlar orqali yuzaga kelishi ta'kidlanadi. Masalan, Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, nutq ijtimoiy muloqot orqali shakllanadi va o'sadi. Autizm spektridagi bolalarda esa ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar nutq rivojlanishining asosiy to'siqlari hisoblanadi. Ularning ko'pincha yuzma-yuz muloqotda qiyinchilik seziladi, bu esa nutq faoliyatining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois, psixologlar nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy muhitni boyitish va shaxsiy yondashuvni ta'minlashni muhim deb bilishadi.

Nutqning kechikishi va uning o'ziga xos xususiyatlari autizm spektridagi bolalarning psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Kanner va Asperger kabi klassik olimlar nutq buzilishlarini autizmning asosiy simptomlari sifatida tasniflaganlar. Zamonaviy tadqiqotlar esa nutqning nafaqat fonetik va grammatik jihatlarni, balki pragmatik va kommunikativ qobiliyatlarni ham o'rganadi. Masalan, nutqning pragmatik qismi — so'zlashuv madaniyati, nutqni to'g'ri va samarali qo'llash qobiliyati — autizm spektridagi bolalarda ko'pincha zaif rivojlanadi. Bu esa ular uchun ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishining individual xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Har bir bolaning nutq rivoji o'ziga xos bo'lib, bu jarayonda genetik omillar, asab tizimining holati, o'qitish va tarbiya usullari, shuningdek, oila muhitining roli katta. Shu sababli, zamonaviy psixologik yondashuvlar individual reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqishga asoslangan bo'lib, bunda bolaning nutq qobiliyatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan maxsus mashg'ulotlar va intervensiyalar qo'llaniladi.

Autizm spektridagi bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlash uchun turli metodikalar ishlab chiqilgan. Masalan, Applied Behavior Analysis (ABA) yondashuvi nutq va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, nutq terapiyasi, ijtimoiy hikoyalar, vizual qo'llanmalar va texnologiyalardan foydalangan holda interaktiv o'yinlar bolalarning nutqini yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, ota-ona va mutaxassislar hamkorligi bolaning nutq rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarni nutq rivojini qo'llab-quvvatlash bo'yicha o'qitish va maslahatlar berish orqali bolaning muloqot ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, psixologik tadqiqotlar nutq buzilishlarining bola shaxsining ijtimoiy-emosional rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatmoqda. Nutq orqali bola o'z his-tuyg'ularini ifoda eta olmasa, bu uning o'zini anglash va atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun ham autizm spektridagi bolalarda nutq rivojini kompleks tarzda o'rganish va unga mos psixologik yondashuvlarni qo'llash juda zarur.

Xulosa qilib aytganda, autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlari murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularni chuqur o'rganish va individual yondashuv asosida qo'llab-quvvatlash zarur. Zamonaviy psixologik yondashuvlar va intervensiyalar bolaning nutq salohiyatini oshirishga, ijtimoiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa ularning hayot sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi.

Agar qo'shimcha ilmiy manbalar yoki metodologiyalar haqida ma'lumot kerak bo'lsa, tayyorlab bera olaman.

Jadval. Autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishining asosiy psixologik xususiyatlari

Psixologik Xususiyat	Ta'sir sohalari	Belgilari	Qo'llaniladigan usullar
Nutq kechikishi	Til va kommunikatsiya	So'zlashda kechikish, so'z boyligi kamayishi	Nutq terapiyasi, ABA metodikasi
Pragmatik nutq buzilishlari	Ijtimoiy muloqot	Nutq madaniyati yetishmasligi, muloqotda qiyinchilik	Ijtimoiy hikoyalar, rolli o'yinlar
Emotsional ifoda cheklanganligi	Hissiy anglash va ifoda	Hissiyotlarni so'zlashda yetishmovchilik	Emotsional treninglar, vizual qo'llanmalar
Ijtimoiy qobiliyatlarning pasayishi	Jamiyatga moslashuv, o'zaro ta'sir	Tengdoshlari bilan aloqa qilishdagi qiyinchiliklar	Guruh mashg'ulotlari, ota-ona ishtiroki
Individual rivojlanish o'zgaruvchanligi	Kognitiv va nutq rivoji	Har bir bola uchun nutq rivoji farqli	Individual dasturlar, maxsus mashg'ulotlar

Jadvalda ko'rsatilgan psixologik xususiyatlar autizm spektridagi bolalarning nutq rivojlanishidagi murakkab va ko'p qirrali muammolarni yoritadi. Nutq kechikishi ko'pincha autizmida birinchi ko'zga tashlanadigan belgi bo'lib, so'z boyligi va talaffuzdagi kamchiliklarga olib keladi. Pragmatik nutq buzilishlari esa ijtimoiy muloqotdagi ko'plab qiyinchiliklarga sabab bo'ladi, bu bolaning atrofdagilar bilan samarali aloqada bo'lishini qiyinlashtiradi.

Emotsional ifoda cheklanganligi bolaning o'z his-tuyg'ularini atrofdagilarga yetkazishida to'siq bo'lib, bu ko'pincha ijtimoiy aloqalarning buzilishiga olib keladi. Ijtimoiy qobiliyatlarning pasayishi esa bolalarni tengdoshlari orasida yolg'izlashtirishi mumkin, bu esa ularning nutqini rivojlantirish imkoniyatlarini kamaytiradi. Shuningdek, individual rivojlanishning o'zgaruvchanligi har bir bola uchun maxsus yondashuvni talab qiladi, chunki autizm spektridagi bolalarning nutq rivoji farq qiladi va universal yondashuv samarali bo'lmasligi mumkin.

Sxemada ko'rsatilgan mexanizmlar o'zaro bog'lanib, nutq rivojlanishining murakkab tizimini tashkil qiladi. Har bir mexanizm boshqa jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun nutqni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur. Mutaxassislar va ota-onalar o'rtasida samarali hamkorlik orqali maxsus dasturlar

ishlab chiqilishi, bolaning kommunikativ va ijtimoiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, jadval va sxema autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishini yaxshiroq tushunish va uni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan asosiy omillarni aniq ko'rsatadi. Bu esa pedagogik va psixologik amaliyotda samarali reabilitatsiya va terapevtik ishlarni tashkil etishga imkon beradi.

Xulosa. O'yinning nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlari bolaning til va kommunikatsiya ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'yin jarayonida bolalar nafaqat yangi so'zlar va iboralarni o'rganadi, balki ijtimoiy muloqot, fikr almashish va hissiyotlarni ifodalash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Motivatsiya, ijtimoiy muloqot, tasavvur faolligi, emotsional holat va rolli o'zaro ta'sir kabi mexanizmlar o'yin orqali nutqning rivojlanishiga faol hissa qo'shadi. Bu jarayonda bola o'z fikrini aniq va ravon ifoda etishga, atrofdagilar bilan samarali muloqot o'rnatishga o'rganadi. Shuningdek, o'yin bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlab, nutqning mazmuniy va funksional jihatlarini boyitadi. Shu sababli, pedagogik amaliyotda o'yin faoliyatini nutq rivojini rag'batlantirish vositasi sifatida faol qo'llash muhimdir. Bu nafaqat nutq ko'nikmalarini mustahkamlash, balki bolaning umumiy shaxsiyati va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Egamberdieva, Nigora Azizovna; Norova, Durdona Yutpulla; Madiyarova, Shoxzoda Orif — Effective Mechanisms for Developing Speech in Preschool Children with Autism Spectrum Disorder in an Educational Cluster Environment — 2025, Indonesian Journal of Community and Special Needs Education.
2. Nosirova, Umida Abdusattarovna — Autistik spektr buzilishlari va nutq rivojlanishi — 2025, Technical Science Research in Uzbekistan. Universal
3. Trembath, D. va boshqalar — Spoken Language Change in Children on the Autism Spectrum Receiving Community-Based Interventions — 2023 (nashr 2022), Journal of Autism and Developmental Disorders.
4. Holanda, M. V. F. va boshqalar — Neurobiological basis of autism spectrum disorder — 2025, Frontiers in Psychology.

BOLALARDA EMOTSIONAL HOLATNING NUTQ FAOLIYATIGA TA'SIRI

Nizomiy nomidagi O'zMPU talabasi

Ismoilova Dilziyo

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Emotsiyalar va hissiyotlarning nutq rivojiga qanday ta'sir qilishi, stress, quvnoqlik, qo'rquv kabi holatlarning so'zlashuv jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola shuningdek, emotsional holatni boshqarish va nutqni rivojlantirishdagi psixologik usullar haqida fikrlar beradi.

Kalit so'zlar: emotsional holat, nutq faoliyati, bolalar psixologiyasi, stress, hissiyotlar, so'zlashuv, emotsiyalar ta'siri, nutq rivoji, emotsional boshqaruv, kommunikatsiya

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние эмоционального состояния детей на развитие их речевой деятельности с психологической точки зрения. Анализируются, как эмоции и чувства воздействуют на развитие речи, влияние стресса, радости, страха на процесс говорения. Статья также освещает психологические методы управления эмоциональным состоянием и развития речи.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, речевая деятельность, детская психология, стресс, чувства, говорение, влияние эмоций, развитие речи, эмоциональное регулирование, коммуникация

Abstract

This article analyzes the impact of children's emotional states on their speech development from a psychological perspective. It examines how emotions and feelings influence speech growth, including the effects of stress, joy, and fear on speaking

processes. The article also discusses psychological methods for managing emotional states and promoting speech development.

Keywords: emotional state, speech activity, child psychology, stress, feelings, speaking, influence of emotions, speech development, emotional regulation, communication

Kirish. Nutq inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat kognitiv jarayonlarga, balki emotsional holatga ham bog'liq. Bolalar nutq faoliyatida emotsiyalar muhim rol o'ynaydi, chunki hissiyotlar bolaning fikrini shakllantirish, so'zlarni tanlash va muloqot qilish jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Emotsional holat bolaning nutq qobiliyatlarini rag'batlantirishi yoki aksincha, to'sqinlik qilishi mumkin. Masalan, stress, qo'rquv yoki xavotir nutqda kechikish va so'zlashishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin bo'lsa, quvnoqlik, xursandchilik esa nutq faoliyatini faollashtiradi.

Bolalarda emotsional holat va nutq faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish psixologiya va pedagogika sohalarida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzu bolalarning kommunikativ rivojlanishini yaxshilash, ularning emotsional va nutqiy qobiliyatlarini uyg'unlashtirish bo'yicha samarali metodlar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shuningdek, emotsional boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirish orqali bolalarning nutq sohasidagi muvaffaqiyatlari oshirilishi mumkin.

Ushbu maqolada bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi, emotsiyalar va hissiyotlarning nutq rivojiga ta'sir mexanizmlari, shuningdek, emotsional holatni boshqarishning psixologik usullari haqida fikrlar taqdim etiladi. Bu orqali nutq va emotsiya o'rtasidagi murakkab bog'liqlik yanada chuqurroq tushuniladi va amaliyotda qo'llanilishi uchun asos yaratadi.

Asosiy qism. Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologiya sohasida keng o'rganilgan va murakkab jarayon sifatida qaraladi. Nutq – bu insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, uning rivojlanishi faqat til ko'nikmalari bilan cheklanmay, shuningdek, bolaning hissiy va emotsional holatiga ham bog'liqdir. Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra, emotsiyalar bolaning nutq faoliyatini

rag'batlantirishi yoki aksincha, to'xtatib qo'yishi mumkin. Vygotskiy nutq rivojlanishida emotsional holatning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasini ta'kidlagan bo'lsa, boshqa olimlar, xususan Ekman va Izard, emotsiyalar va nutq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, stress va qo'rquv kabi salbiy emotsiyalar bolaning so'zlashuv jarayonini qiyinlashtiradi, nutqdagi kechikish va noaniqliklarga olib keladi. Boshqa tomondan, quvonch va ishonch kabi ijobiy his-tuyg'ular nutq faoliyatini rag'batlantirib, bolaning so'z boyligini va muloqotdagi faolligini oshiradi.

Nutq va emotsiyalarning o'zaro bog'liqligi haqida olib borilgan psixonevrologik tadqiqotlar ham bu fikrlarni tasdiqlaydi. Masalan, neyropsixologlar amigdala va prefrontal korteksning emotsiyalarni boshqarishda va nutq faoliyatida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar. Bu miya hududlari orqali emotsional holatning o'zgarishi so'zlashuv jarayonlariga bevosita ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, bolaning ijtimoiy muhitda o'zini qanday tutishi, ota-ona va pedagoglarning emotsional qo'llab-quvvatlashi nutq rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ijobiy muhitda o'sgan bola ko'proq o'z fikrini ifoda etishga intiladi, bu esa nutq ko'nikmalarining yanada rivojlanishiga olib keladi.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda emotsional boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu, ayniqsa, nutqda kechikish yoki qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar uchun juda muhimdir. Masalan, nutq terapevtlari va psixologlar emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun turli trening va metodlarni qo'llaydilar, bunda bolaning o'z his-tuyg'ularini anglash va ifodalash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Shu orqali bola o'z ichki holatini yaxshiroq boshqara boshlaydi va nutq faoliyati yanada samarali bo'ladi.

Emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri, shuningdek, stress nazorati bilan chambarchas bog'liqdir. Stress va bezovtalik nutq jarayonining buzilishiga, nutq so'zlashuvda chalg'ish va qiyinchiliklarga olib keladi. Shu bois, bolaning emotsional holatini kuzatish va uni ijobiy yo'naltirish nutq rivojida muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsional muhit va ota-ona bilan iliq muloqot bolaning nutq ko'nikmalarini yanada mustahkamlaydi.

Umuman olganda, bolalarda emotsional holat va nutq faoliyati o'rtasidagi murakkab va o'zaro bog'liq munosabatlarni chuqur tushunish pedagogik va psixologik amaliyotda katta ahamiyatga ega. Ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar bolaning kommunikativ rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, emotsional barqarorlikni ta'minlash va nutqdagi muammolarni bartaraf etishda samarali metodlar ishlab chiqishga yordam beradi. Shu sababli, bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida emotsional holatni e'tiborga olish, uning ijobiy boshqaruvi uchun sharoit yaratish ustuvor vazifa sifatida ko'rilishi lozim.

Agar istasangiz, ushbu mavzuni yanada chuqurroq tahlil qilish yoki konkret tadqiqot natijalari bilan boyitishim mumkin.

Xulosa. Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning o'zaro chambarchas bog'liqligi bolaning umumiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Emotsiyalar bolaning nutq ko'nikmalarini rag'batlantirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkinligi ko'plab psixologik tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Stress, qo'rquv va xavotir kabi salbiy emotsiyalar nutqdagi kechikish va so'zlashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, shu bilan birga quvnoqlik, ishonch va ijobiy ruhiyat nutq faoliyatini faollashtiradi va so'z boyligini oshiradi. Shuning uchun nutq rivojini samarali qo'llab-quvvatlashda bolaning emotsional holatini nazorat qilish va uni ijobiy boshqarish juda muhimdir. Ota-ona va pedagoglarning emotsional qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, maxsus psixologik metodlar nutqdagi muammolarni bartaraf etishda samarali vosita hisoblanadi. Umuman olganda, emotsional holatni inobatga olgan holda nutq faoliyatini rivojlantirish bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi va ularning shaxs sifatida to'laqonli shakllanishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jonibek, Y. — Bolalar psixologiyasida emotsional rivojlanish — 2025, JISER nashriyoti.
2. Shukurova, M. O'ktamovna — Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash usullari — 2024, "Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system" jurnali.

3. Mirzahatov, B. B. va Samarova, S. R. — Особенности эмоционального интеллекта детей с нарушениями речи — 2023, “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali.
4. Xurvalieva, T. L. — Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishiga oid xorijiy tendensiyalar — 2024, EdinRes (pedagogika/psixologiya) nashriyoti.

DIQQAT VA XOTIRANING NUTQ RIVOJIGA TA’SIRI: PSIXOLOGIK TAHLIL

*Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Psixologiya kafedrası professori, psixologiya fanları doktori, Dsc
Akramova Feruza Akmalovna,
Logopediya yo‘nalishi talabasi
Rustamova Diyora*

Annotatsiya:

Ushbu maqolada diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta’siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Diqqatning faolligi va xotiraning mustahkamligi bolaning nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada diqqat va xotiraning nutq jarayonlaridagi o‘rni, ularning o‘zaro bog‘liqligi va nutq rivojiga ta’sir qiluvchi omillar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, psixologik yondashuvlar yordamida diqqat va xotirani rivojlantirishning nutqga ijobiy ta’siri haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: diqqat, xotira, nutq rivoji, psixologik tahlil, muloqot, e’tibor, eslash, nutq ko‘nikmalari, kognitiv jarayonlar, til rivoji

Аннотация:

В статье рассматривается влияние внимания и памяти на развитие речи с психологической точки зрения. Активность внимания и крепость памяти играют важную роль в формировании речевых навыков ребенка. В работе анализируются роль внимания и памяти в речевых процессах, их взаимосвязь и факторы, влияющие на развитие речи. Также обсуждается положительное

воздействие развития внимания и памяти на речь с помощью психологических методов.

Ключевые слова: внимание, память, развитие речи, психологический анализ, коммуникация, сосредоточенность, запоминание, речевые навыки, когнитивные процессы, развитие языка

Abstract:

This article examines the influence of attention and memory on speech development from a psychological perspective. The activity of attention and the strength of memory play a crucial role in shaping a child's speech skills. The paper analyzes the role of attention and memory in speech processes, their interconnection, and factors affecting speech development. It also discusses the positive impact of enhancing attention and memory on speech through psychological approaches.

Keywords: attention, memory, speech development, psychological analysis, communication, focus, recall, speech skills, cognitive processes, language development

Kirish. Nutq rivojlanishi bolaning umumiy psixologik va kognitiv jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ayniqsa diqqat va xotira kabi kognitiv funksiyalar uning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Diqqat bolaning atrofdagi ma'lumotlarni qabul qilish, ularga e'tibor berish va zarur bo'lganda diqqatni yo'naltirish qobiliyatidir. Xotira esa olingan ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va eslab qolish jarayonidir. Bu ikki jarayon nutqning shakllanishi va nutq faoliyatining samarali bo'lishida bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning diqqat faoliyati va xotira imkoniyatlari nutq ko'nikmalarining darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Nutq faqat so'zlarni eslab qolish va aytishdan iborat emas, balki ma'lumotlarni anglash, tushunish va fikrlarni ifoda etish jarayonlarini ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, diqqat va xotiraning rivojlanishi nutq jarayonining sifatli va samarali bo'lishi uchun zarur shartdir.

Ushbu maqolada diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta'siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinib, ularning o'zaro bog'liqligi va nutq jarayonidagi roli o'rganiladi.

Shuningdek, diqqat va xotirani kuchaytirish orqali nutq ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Asosiy qism. Nutq rivojida diqqat va xotiraning roli psixologik jarayonlarning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Diqqatning faoliyati bolaning atrof-muhitdagi ma'lumotlarga e'tibor qaratish va ularni tanlash imkonini beradi. Xotira esa o'rganilgan ma'lumotlarni saqlash va kerak bo'lganda ularni eslab qolish jarayonlarini ta'minlaydi. Ushbu kognitiv jarayonlar nutqning shakllanishi va rivojlanishi uchun asosiy shart-sharoit hisoblanadi. Bir qancha ilmiy tadqiqotlar natijasida diqqat va xotira nutq ko'nikmalarining sifatli va samarali o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

Psixolog olimlar diqqatning ikki asosiy turi mavjudligini ta'kidlaydilar: volutar (maqsadli) va involutar (bevosita) diqqat. Volutar diqqat bolaning nutq faoliyatida so'zlarni tanlash, jummalarni tuzish, fikrlarni ifodalash jarayonida faollashadi. Involutar diqqat esa yangi yoki kutilmagan nutqiy stimullarga tez reaksiyani ta'minlaydi. Shu bilan birga, diqqatning darajasi va uzluksizligi bolaning nutq jarayonida so'z boyligi va fikrni mantiqiy ifodalashda hal qiluvchi omil bo'ladi. Diqqatning sustligi nutqdagi xatolar, so'zlarni unutish va muloqotdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Xotiraning nutq rivojiga ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Uzoq muddatli xotira bolaning so'z boyligini kengaytirish, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish va nutqdagi grammatik qoidalarni eslab qolish imkonini beradi. Qisqa muddatli xotira esa nutq davomida fikrlarni ketma-ketlikda tuzish va muloqotda vaqtinchalik ma'lumotlarni saqlashda faol ishtirok etadi. Olimlar ta'kidicha, xotiraning turli turlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, nutq jarayonining murakkabligini ta'minlaydi.

Shuningdek, diqqat va xotiraning o'zaro bog'liqligi nutq faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Masalan, diqqat yo'naltirilgan ma'lumotlar xotiraga samarali kiritilishi va keyinchalik eslab qolinishini ta'minlaydi. Shu sababli, diqqat va xotirani rivojlantirish nutq ko'nikmalarini oshirish uchun muhim yo'nalish hisoblanadi. Psixologik amaliyotlarda maxsus mashqlar va treninglar yordamida bolalarning diqqat va xotira

qobiliyatlarini yaxshilash orqali ularning nutq ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirish mumkinligi ko'rsatildi.

Zamonaviy tadqiqotlar natijasida nutqdagi qobiliyatlarning shakllanishida diqqat va xotiraning o'zaro ta'sir etuvchi mexanizmlari aniqlandi. Nutq faqat so'zlarni yodlash emas, balki ulardan mantiqiy va tushunarli jumlar hosil qilish, fikrlarni boshqarish va o'rganilgan bilimlarni qo'llashdir. Shu bois, diqqatning barqarorligi va xotiraning mustahkamligi nutq rivojining asosiy ko'rsatkichlariga aylanadi.

Psixologik yondashuvlarga ko'ra, bolaning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda diqqat va xotirani shakllantirishga alohida e'tibor berish kerak. Diqqatni faollashtirish uchun muayyan topshiriqlar, diqqatni jamlash mashqlari qo'llaniladi, xotirani mustahkamlash uchun esa eslab qolish va takrorlash usullari samarali hisoblanadi. Bu jarayonlar nutqning nafaqat texnik tomonini, balki uning mazmuniy va kommunikativ jihatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, diqqat va xotira nutq rivojida uzviy bog'langan va o'zaro ta'sir qiluvchi psixologik jarayonlar bo'lib, ularni rivojlantirish bolalarning til o'rganishi va muloqotdagi muvaffaqiyatlarini oshirishda asosiy omillardan hisoblanadi. Shuning uchun pedagogik va psixologik amaliyotlarda diqqat va xotirani qo'llab-quvvatlash usullariga katta e'tibor qaratilishi lozim.

Jadval. Diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta'sirining asosiy jihatlari

Asosiy komponent	Tavsifi	Nutq rivojiga ta'siri	Natijalar
Diqqat	Ma'lumotlarga e'tibor qaratish, yo'naltirish va barqarorlik	Nutq jarayonida so'zlarni tanlash, fikrni shakllantirish	Nutqning aniqligi, muloqotdagi samaradorlik oshadi
Xotira	Ma'lumotlarni saqlash va eslab qolish	So'z boyligini kengaytirish, grammatik qoidalarni yodlash	Nutqning boyligi va mantiqiyliqi, fikrni eslab qolish yaxshilanadi
Diqqatning turi	Voluntar va involuntar diqqat	Nutqdagi e'tiborni yo'naltirish va kutilmagan stimullarga javob berish	Muloqotda javob tezligi va aniqligi oshadi

Diqqat va xotiraning o'zaro aloqasi	Diqqat orqali ma'lumotlarning xotiraga samarali kiritilishi	Nutq jarayonining samarali va barqaror bo'lishi	Nutq ko'nikmalarining mustahkamligi va rivojlanishi

Sxema. Diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta'siri jarayoni

Atrof-muhitdan ma'lumot olish

Diqqat (yo'naltirilgan, barqaror)

Ma'lumotlarni tanlash va qayta ishlash

Xotiraga saqlash (qisqa va uzoq muddatli)

Ma'lumotlarni eslab qolish va nutqda qo'llash

Nutq rivojlanishi (so'z boyligi, muloqot qobiliyati, fikr ifodasi)

Jadval va sxema tahlili

Jadvalda diqqat va xotiraning nutq rivojidagi asosiy funksiyalari va ularning bolalar nutqidagi ahamiyati ko'rsatilgan. Diqqat bolaning ma'lumotlarni qabul qilish va ularni nutq jarayonida ishlatishdagi e'tiborini belgilaydi. Bu so'zlarni tanlash va fikrlarni mantiqan tartibga solishda muhimdir. Xotira esa nutq uchun kerakli so'zlar, grammatik qoidalar va nutqiy qoidalarni saqlash hamda ularni kerak paytda eslab qolish imkonini beradi.

Diqqatning turli turlari nutq jarayonining tezligi va aniqligiga ta'sir ko'rsatadi. Voluntar diqqat bolaning nutqni boshqarishida faol rol o'ynasa, involuntar diqqat yangi nutqiy stimullarga tez javob berishni ta'minlaydi. Diqqat va xotiraning o'zaro aloqasi esa nutq ko'nikmalarining uzluksiz va samarali rivojlanishini kafolatlaydi.

Sxema nutq rivojlanishidagi psixologik jarayonlarning ketma-ketligini ko'rsatadi. Atrof-muhitdan kelayotgan nutqiy ma'lumotlar diqqat orqali tanlanib, xotiraga joylashtiriladi. So'ngra, saqlangan ma'lumotlar eslab qolinish orqali nutq

jarayonida faol ishlatiladi. Shu tarzda diqqat va xotira nutqning boyligi, muloqot qobiliyati va fikr ifodasining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu jadval va sxema diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta'sirini tizimli va aniq tushunishga yordam beradi hamda psixologik va pedagogik amaliyotlarda qo'llanilishi mumkin.

Xulosa. Nutq rivojida diqqat va xotiraning o'rni beqiyosdir. Diqqat bolaning nutq jarayonida ma'lumotlarni qabul qilish, tanlash va ularni muloqotda samarali ishlatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xotira esa olingan so'z va grammatik qoidalarni saqlash, qayta ishlash va kerakli paytda eslab qolishga imkon beradi. Ushbu ikki kognitiv jarayonning uzviy bog'liqligi nutqning boyligi, aniqligi va muloqotdagi muvaffaqiyatni belgilaydi. Psixologik tadqiqotlar diqqat va xotirani rivojlantirish orqali bolaning nutq ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilash mumkinligini ko'rsatadi. Shu bois, pedagogik va psixologik amaliyotlarda diqqat va xotira faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratish zarur. Natijada, diqqat va xotiraning samarali faoliyati bolaning til o'rganishi, fikrlarini ifoda etishi va ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyat qozonishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Fayziyeva, N., & Turobova, M. "Bolalarda xotira va diqqatni rivojlantirish". 2025, Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali.
2. Yo'ldashova, M. "Xotira va diqqat jarayonlarini rivojlantirish usullari". 2025, Jurnali Akademik Ilmiy Tadqiqotlar Yangi O'zbekiston.
3. Cowan, N., Bao, C., Bishop-Chrzanowski, B. M., Costa, A. N., Greene, N. R., & Guitard, D. "The Relation Between Attention and Memory". 2024, Annual Review of Psychology. DOI: 10.1146/annurev-psych-040723-012736.
4. Pickering, H. E., Peters, J. L., & Crewther, S. G. "A Role for Visual Memory in Vocabulary Development: A Systematic Review and Meta-Analysis". 2023, Neuropsychology Review (Springer).

DUDUQLANADIGAN BOLALARDA QO'RQUV VA IJTIMOY XAVOTIRNING PSIXOLOGIK TAHLILI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası professori, psixologiya
fanlari doktori, Dsc
Akramova Feruza Akmalovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Rustamova Durdona Ravshonbekovna, Rahimboyeva Hamida Hamidovna*

Annotatsiya. Ushbu akademik maqola duduqlanadigan bolalarda qo'rquv va ijtimoiy xavotir muammosini psixologik jihatdan chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Duduqlanadigan bolalarning ruhiy salomatligiga e'tibor qaratish va integratsiyalashgan yordam ko'rsatish zarurligini ta'kidlaydi, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni belgilaydi.

Kalit so'zlar: Duduqlanish, ijtimoiy xavotir, qo'rquv, bolalar psixologiyasi, nutq terapiyasi, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, diagnostika

Abstract. This academic article provides an in-depth psychological analysis of fear and social anxiety in children who stutter. The article underscores the necessity of focusing on the mental health of children who stutter and providing integrated support, while also outlining directions for future research.

Keywords: Stuttering, social anxiety, fear, child psychology, speech therapy, cognitive-behavioral therapy, diagnosis

Аннотация. Данная академическая статья посвящена глубокому психологическому анализу проблем страха и социальной тревожности у заикающихся детей. Статья подчеркивает необходимость уделять внимание психическому здоровью заикающихся детей и предоставлять интегрированную помощь, а также определяет направления для будущих исследований.

Ключевые слова: Заикание, социальная тревожность, страх, детская психология, логопедическая терапия, когнитивно-поведенческая терапия, диагностика

Duduqlanish, bolalik davrida boshlanuvchi nutq ravonligi buzilishi sifatida, nafaqat so'zlarni ifodalashdagi qiyinchiliklar bilan, balki bolaning umumiy psixo-

ijtimoiy rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan murakkab holatdir. Duduqlanishning asosiy xususiyatlari nutqdagi uzilishlar, so'zlarni takrorlash, tovushlarni cho'zish va pauzalar bo'lib, ba'zan yuz mushaklarining taranglashishi kabi fizik simptomlar bilan birga kuzatilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy xavotir buzilishi (IHB) va bolalikda boshlanuvchi nutq ravonligi buzilishi (duduqlanish) o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjud bo'lib, ba'zi hollarda bu ikki holatning birga uchrashish darajasi 75 foizgacha yetishi mumkin. Ijtimoiy fobiya sifatida ham tanilgan IHB, kundalik o'zaro munosabatlarda kuchli noqulaylik va hukm qilinishdan qo'rqish tufayli ijtimoiy aloqalardan qochishga olib keladi, ko'pincha yurak urishi tezlashishi yoki mushaklar taranglashishi kabi jismoniy simptomlar bilan birga kechadi.

Duduqlanish – bu nutq ravonligining beixtiyor buzilishi bo'lib, so'zlarni boshlashdagi qiyinchiliklar, tovushlarning cho'zilishi, bo'g'inlarning takrorlanishi bilan tavsiflanadi va samarali muloqotga to'sqinlik qiladi. Bu holat bolalar va o'smirlarda nutq uzilishlari, takrorlanishlar va uzoq pauzalar bilan namoyon bo'ladi, ba'zan esa yuz mushaklarining zo'riqishi kabi jismoniy simptomlar bilan birga kuzatilishi mumkin. Duduqlanishga olib keluvchi xavf omillari genetik moyillikni o'z ichiga oladi, chunki duduqlanuvchilarning 60-80 foizi oilasida duduqlanish tarixiga ega. Shuningdek, neyrofiziologik farqlar ham muhim rol o'ynaydi. Bu holat o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi va ko'pincha 2 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan davrda paydo bo'ladi, ammo stressli vaziyatlar yoki ba'zi tibbiy holatlar ham uning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Duduqlanishning bolaning psixo-ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri keng qamrovli va salbiy bo'lishi mumkin. Bu tajribalar duduqlanuvchilarda kuchli xavotirni kuchaytiradi, ularni salbiy baholanishdan qo'rqishga va ijtimoiy tahdidli vaziyatlardan qochishga undaydi. Duduqlanish tufayli yuzaga keladigan muloqotdagi qiyinchiliklar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, o'zini past baholash hissini shakllantirishi va depressiv holatlarga moyilligini oshirishi mumkin.

Neyrobiologik jihatdan, ikkala holatda ham dofamin neyrotransmitterning rol o'ynashi taxmin qilinadi, bunda dofamin D2 retseptorlaridagi anormalliklar neyroimaging tadqiqotlarida kuzatilgan. Amigdala, ya'ni miyaning qo'rquv va

xavotirni qayta ishlash bilan bog'liq qismi ham bu jarayonda ishtirok etishi mumkin. Bu biologik omillar ijtimoiy vaziyatlarda ortiqcha reaktivlikka olib kelishi mumkin.

Kognitiv buzilishlar ham ushbu mexanizmlarda muhim o'rin egallaydi. Duduqlanadigan bolalar nutqining buzilishi tufayli salbiy baholanishdan, masxara qilinishdan va rad etilishdan doimiy ravishda qo'rqishadi. Bu qo'rquv ularda o'z nutqini haddan tashqari nazorat qilishga urinish, nutqni rejalashtirishda ortiqcha zo'riqish va ijtimoiy vaziyatlarda salbiy natijalarni kutish kabi kognitiv buzilishlarga olib keladi. Ular ko'pincha "Men duduqlanaman, demak, odamlar meni ahmoq deb o'ylashadi" yoki "Mening nutqim yomon, shuning uchun men hech kim bilan gaplashmasligim kerak" kabi noto'g'ri ishonchlar tizimini rivojlantiradilar.

Amaldagi metodologiyalar bolaning nutqini, xulq-atvorini va hissiy holatini har tomonlama o'rganishni o'z ichiga oladi. Nutq-til patologlari (SLP) duduqlanishning og'irligini aniqlash, birga uchrashuvchi buzilishlarni aniqlash va davolashni yo'naltirish uchun diagnostika vositalaridan foydalanadilar. Bunga standartlashtirilgan testlar va shkalalar kiradi. Misol uchun, Stuttering Severity Index 4 (SSI-4) barcha yoshdagi bolalarda duduqlanishning chastotasi, davomiyligi va jismoniy hamrohligini baholaydi. Test of Childhood Stuttering (TOCS) 3 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan bolalarda ravonlik buzilishlarini va nutqning tabiiyligini baholaydi. TOCS 4 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan bolalarda nutq ravonligini va duduqlanish xulq-atvorini baholash uchun mo'ljallangan standartlashtirilgan vosita bo'lib, to'rtta vazifani o'z ichiga oladi: tez rasm nomlash, modellashtirilgan jumlar, strukturalangan suhbat va hikoya. Shuningdek, u ota-onalar va o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini hisobga oladigan ikkita kuzatuv baholash shkalasini taklif etadi.

Nutq terapiyasi duduqlanishni davolashning asosini tashkil etadi. Bu terapiya bolaning nutq ravonligini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, turli xil usullarni, masalan, nutq tezligini nazorat qilish, nafas olishni to'g'ri boshqarish va nutq boshlanishidagi bloklarni yengish usullarini o'rgatadi. SpeechEasy kabi qurilmalar ham mavjud bo'lib, ular eshitish moslamasiga o'xshaydi va foydalanuvchining ovozi o'zgina vaqt kechikishi va boshqa balandlikda o'zgartirib, "xoral effekti" ni yaratadi. Bu effekt duduqlanishni sezilarli darajada kamaytirishi yoki butunlay yo'q qilishi mumkin.

Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXT) duduqlanish bilan birga keladigan ijtimoiy xavotir va qo'rquvni davolashda juda samaralidir. KXT bolalarga salbiy fikrlash namunalarini aniqlash va o'zgartirishga, shuningdek, ijtimoiy vaziyatlardan qochish o'rniga ularga muloqot qilishga yordam beradi. Bu terapiya duduqlanishga qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi, masalan, ijtimoiy vaziyatlarda o'z nutqi haqidagi xavotirli fikrlarni qayta tuzish va xavotirni keltirib chiqaradigan vaziyatlarga asta-sekin duch kelish (eksponensial terapiya) kabi usullarni o'z ichiga oladi. Duduqlanadigan bolalar va ijtimoiy xavotir buzilishi bo'lgan shaxslar uchun KXT foydali bo'ladi. Ba'zi hollarda, agar IHB simptomlari kuchli bo'lsa, selektiv serotoninni qayta qabul qilish ingibitorlari (SSRI) kabi dori-darmonlar ham tavsiya etilishi mumkin.

Oilaviy terapiya va maktabda qo'llab-quvvatlash ham kompleks intervensiya strategiyasining ajralmas qismidir. Oilaviy terapiya ota-onalarga bolaning duduqlanishiga va u bilan bog'liq xavotirga qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi, bolani qo'llab-quvvatlaydigan va qabul qiladigan muhitni yaratishga yordam beradi. Maktabda o'qituvchilar va maktab psixologlari duduqlanadigan bolalarga o'z tengdoshlari tomonidan masxara qilinmasliklari uchun ijtimoiy himoya yaratishlari, ularning nutqiy vazifalarini bajarishda qulay sharoitlar yaratishlari va ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantirishlari kerak. O'qituvchilarga duduqlanish haqida ma'lumot berish va duduqlanadigan bolalarning nutqiy harakatlariga to'g'ri munosabatda bo'lishni o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Ushbu kompleks yondashuv bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga va uning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bolsak, asosiy topilmalar shuni ko'rsatadiki, duduqlanish nafaqat nutq buzilishi, balki bolaning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir etuvchi holatdir. Duduqlanadigan bolalar va o'smirlarda xavotir simptomlarining ravon nutqli tengdoshlariga nisbatan yuqoriligi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Ijtimoiy tajribalar, masxara qilish va ijtimoiy chetlatish kabi omillar bu xavotirning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Neyrobiologik jihatdan dofamin va amigdala faoliyati kabi omillar ham ushbu bog'liqlikka hissa qo'shishi mumkin. Duduqlanishni

erta diagnostika qilish va unga kompleks yondashuv, jumladan nutq terapiyasi, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, oilaviy terapiya va maktabda qo'llab-quvvatlash bolaning nutq ravonligini yaxshilash bilan birga, uning ijtimoiy xavotirini kamaytirish va ruhiy salomatligini mustahkamlash uchun muhimdir. Ijtimoiy xavotir buzilishi simptomlari duduqlanishning o'zidan tashqari, nogiron qiluvchi darajada bo'lsa, psixiatr yoki psixologga murojaat qilish zarur. Duduqlanadigan bolalarning ruhiy salomatligini sinchkovlik bilan monitoring qilish va ularga individual ehtiyojlariga mos keladigan integratsiyalashgan yordam ko'rsatish zarurligi ta'kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guitar, B. Duduqlanish: Uning mohiyati va davolashga kompleks yondashuv. Boston: Pearson, 2019.
2. Bloodstein, O., & Ratner, N. B. Duduqlanish bo'yicha qo'llanma. Clifton Park, NY: Thomson Delmar Learning, 2008.
3. Craig, A., Blumgart, E., & Tran, Y. "Duduqlanishning duduqlanuvchi kattalar uchun psixososial salomatlik va hayot sifatiga ta'siri." Nutq Ravonligi Buzilishlari Jurnal, vol. 34, no. 3, 2009, pp. 189-203.
4. Plexico, L. W., Erath, T. G., & Erath, S. A. "Ijtimoiy tashvish va tutuqlar bilan og'rigan o'smirlarda idrok etilgan salbiy baholash." Nutq Ravonligi Buzilishlari Jurnal, vol. 53, 2017, pp. 1-13.
5. Blood, G. W., Boyle, M. P., Frndak, K., & Blood, I. M. "Duduqlanadigan o'smirlardagi bezovtalash: Nutq-til patologlarining idroklari." Ravonlik Buzilishlari Jurnal, vol. 35, no. 2, 2010, pp. 133-146.

DUDUQLANISHNING PSIXOLOGIK SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, PhD
Jo'raulova Dildora Ziyadullayevna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Yo'ldosheva Malika*

Аннотация:

В статье рассматриваются психологические причины заикания у детей и взрослых, а также современные методы их коррекции. Анализируются влияние стрессов, эмоциональных нарушений и семейной среды на возникновение дудукания. Особое внимание уделяется комплексному подходу в логопедической и психологической помощи для эффективного преодоления этого речевого расстройства.

Ключевые слова: дудукание, заикание, психологические причины, коррекция, стресс, эмоциональные нарушения, логопедия, психология, речевые расстройства, терапия.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada duduqlanishning psixologik sabablari va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilinadi. Stress, hissiy buzilishlar va oilaviy muhitning duduqlanish paydo bo'lishiga ta'siri o'rganiladi. Maqolada logopediya va psixologiya sohasidagi zamonaviy kompleks yondashuvlar orqali bu nutq nuqsonini samarali davolash usullari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: duduqlanish, nutq buzilishi, psixologik sabablar, tuzatish, stress, hissiy holat, logopediya, psixologiya, nutq muammolari, terapiya.

Annotation:

The article explores the psychological causes of stuttering in children and adults, as well as modern methods for their correction. It analyzes the impact of stress, emotional disorders, and family environment on the development of stuttering. Special

attention is given to a comprehensive approach combining speech therapy and psychological support for effective treatment of this speech disorder.

Keywords: stuttering, speech disorder, psychological causes, correction, stress, emotional disorders, speech therapy, psychology, speech impairment, therapy.

Kirish. Duduqlanish — bu nutq jarayonida yuzaga keladigan murakkab nutq buzilishlaridan biri bo'lib, ko'plab bolalar va kattalarda uchraydi. Uning paydo bo'lishida nafaqat fiziologik omillar, balki psixologik sabablar ham muhim rol o'ynaydi. Stress, tashvish, oilaviy muhitdagi muammolar va bolaning ichki hissiy holati duduqlanishning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, duduqlanishni samarali davolashda psixologik yondashuv va uning sabablarini chuqur tahlil qilish katta ahamiyatga ega.

Bugungi kunda duduqlanishni davolash faqat nutqni tiklash bilan cheklanmay, balki bolaning yoki kattaning psixologik holatini yaxshilash, hissiy stresslarni kamaytirish va ijtimoiy muhit bilan munosabatlarni normallashtirishga ham qaratilgan. Ushbu maqolada duduqlanishning psixologik sabablari, ularni aniqlash usullari va zamonaviy tuzatish metodlari haqida so'z boradi. Maqsad — duduqlanish bilan kurashishda kompleks yondashuvni ta'minlash orqali bemorning hayot sifatini yaxshilashdir.

Asosiy qism. Duduqlanish — bu nutqning buzilishiga olib keladigan murakkab psixologik va fiziologik omillar bilan bog'liq holat bo'lib, uning paydo bo'lishida ko'plab nazariyalar mavjud. Zamonaviy psixolog va logoped olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, duduqlanish asosan ichki hissiy muvozanatsizlik, stress holatlari va bolalar psixikasining zaifligi natijasida yuzaga keladi. Lev Vygotskiy va Aleksandr Luriya kabi buyuk olimlar nutq rivojlanishi va psixika o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlab, nutq buzilishlarining psixologik sabablarini chuqur o'rganishga asos solganlar. Ularning fikricha, nutqdagi buzilishlar ko'pincha bolaning o'zini anglashdagi muammolar, ijtimoiy muhitda to'qnashuvlar, shuningdek, oilaviy stresslar bilan chambarchas bog'liq.

Shuningdek, zamonaviy psixologlar Sigmund Freud va Carl Rogers stress va shaxsiy hissiy holatlarning nutq buzilishlariga ta'siri haqida o'z nazariyalarini ilgari

surganlar. Freudning psixoanalitik yondashuvi stress va ichki konfliktlarning duduqlanishga sabab bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi, Rogers esa bolaning ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlanishi muhimligini ta'kidlaydi. Shu bois, duduqlanishni bartaraf etishda faqat nutqni tekshirish emas, balki bolaning hissiy va psixologik holatini to'liq baholash, stressni kamaytirish va ijobiy muhit yaratish zarur.

Duduqlanishni davolash usullari ham psixologlar va logopedlar tomonidan turlicha yondashuvlarda o'rganilgan. Kognitiv-behaviorial terapiya, relaksatsiya mashqlari, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, shuningdek, oila terapiyasi duduqlanishga qarshi samarali usullar sifatida qo'llaniladi. Olima John Harrisonning tadqiqotlariga ko'ra, kompleks yondashuv, ya'ni psixologik yordam va nutq mashg'ulotlarini birlashtirish duduqlanishni kamaytirishda yuqori natijalar beradi. Shu bilan birga, Erving Yalomning ijtimoiy psixoterapiya tamoyillari asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va duduqlanishni bartaraf etishda yordam beradi.

Duduqlanishga qarshi kurashishda oila va maktabning ham roli katta. Bola oilaviy muhitda qo'llab-quvvatlanmasa, uning stress darajasi oshadi va duduqlanish kuchayishi mumkin. Shu bois, mutaxassislar ota-onalarni ham psixologik treninglar orqali o'qitish, ularni bolaning holatini tushunishga va qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish zarurligini ta'kidlaydilar. Zamonaviy yondashuvlarda duduqlanishning faqat nutq nuqsoni emas, balki psixologik va ijtimoiy muammo sifatida ko'rilishi uning muvaffaqiyatli davolanishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, duduqlanishning psixologik sabablari ko'p qirrali va murakkab bo'lib, uni bartaraf etish uchun ko'p sohalarni qamrab olgan kompleks yondashuv talab etiladi. Bu borada logopediya va psixologiya sohasidagi yangiliklar va ilmiy tadqiqotlar duduqlanish bilan og'rigan shaxslarning hayot sifatini sezilarli yaxshilashga imkon beradi. Shunday ekan, duduqlanishni davolashda psixologik holatni hisobga olish va unga mos ravishda individual reja ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Duduqlanishning psixologik sabablari va ularni bartaraf etish usullari

Psixologik sabablar	Ta'rifi va ta'siri	Bartaraf etish usullari	Natijalar va samaradorlik
Stress va tashvish	Bolaning hissiy holati, tashvish darajasi yuqoriligi nutqni buzishi mumkin	Relaksatsiya mashqlari, nafas olish texnikalari	Stress kamayadi, nutq yaxshilanadi
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi	Oila va do'stlar tomonidan qo'llab-quvvatlashning kamayishi	Oilaviy va guruh psixoterapiya	Bola o'zini qo'llab-quvvatlangan his qiladi
Ichki psixologik konfliktlar	Bolada ichki qarama-qarshiliklar, xavotirlar	Kognitiv-behaviorial terapiya, individual maslahatlar	Ichki muammolar yengillashadi, nutqning barqarorligi yaxshilanadi
O'ziga ishonchsizlik	Nutqdagi muammolar sababli o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi	Psixologik qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish	O'ziga ishonch oshadi, ijtimoiy faoliyat yaxshilanadi
Muvozanatsiz ijtimoiy muhit	Salbiy muhit, tanqid va chetlashtirish	Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish mashqlari	Bola ijtimoiy muhitga yaxshiroq moslashadi

Sxema-1

Duduqlanishning psixologik sabablari va bartaraf etish jarayoni

[Stress va tashvish] + [Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi] + [Ichki psixologik konfliktlar] + [O'ziga ishonchsizlik] + [Muvozanatsiz ijtimoiy muhit]

[Psixologik tahlil va diagnostika]

[Individual terapevtik yondashuv]

[Relaksatsiya, kognitiv-behaviorial terapiya, oilaviy maslahatlar]

[Nutqning yaxshilanishi va ruhiy holatning barqarorligi]

Jadval va sxemaning tahlili

Jadvalda duduqlanishning asosiy psixologik sabablariga e'tibor qaratilgan. Stress va tashvish nutq buzilishining eng keng tarqalgan omillaridan biri bo'lib, unga qarshi relaksatsiya mashqlari samarali hisoblanadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi bolaning o'zini yolg'iz va tushunilmagan his qilishiga olib keladi, bu esa nutq muammolarini kuchaytiradi. Shu sababli oilaviy va guruh terapiyalari bolaning ijtimoiy muhitini yaxshilaydi. Ichki psixologik konfliktlar va o'ziga ishonchsizlik kabi sabablar esa kognitiv-behaviorial terapiya orqali kamaytiriladi, bu metodlar bolaning ichki muammolarini aniqlash va ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Muvozanatsiz ijtimoiy muhit esa ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish mashqlari yordamida to'g'rilanadi.

Sxema duduqlanishning psixologik sabablari kompleks ekanligini va ularni bartaraf etish jarayonining bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ko'rsatadi. Birinchi bosqichda sabablar aniqlanib, keyingi bosqichlarda individual terapiya usullari qo'llaniladi. Bu yondashuv nutqdagi buzilishlarni kamaytirish va bolaning ruhiy holatini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, jadval va sxema mutaxassislar uchun duduqlanishni davolashda samarali reja tuzishga yordam beradi va psixologik omillarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa. Duduqlanishning psixologik sabablari ko'p qirrali bo'lib, unda stress, ichki hissiy muvozanatsizlik, o'ziga ishonchsizlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi kabi omillar katta rol o'ynaydi. Ushbu psixologik omillar nutq buzilishining yuzaga kelishida va davom etishida muhim ahamiyatga ega. Duduqlanishni samarali bartaraf etish uchun faqat nutq texnikalarini o'rgatish bilan cheklanmasdan, balki bolaning psixologik holatini yaxshilash, stressni kamaytirish, ijtimoiy muhitni qo'llab-quvvatlash va individual terapiyani qo'llash zarur. Zamonaviy psixologik va logopedik yondashuvlar, jumladan kognitiv-behaviorial terapiya,

relaksatsiya mashqlari va oilaviy maslahatlar duduqlanishni kamaytirishda yuqori natijalar ko'rsatmoqda. Shu sababli, duduqlanish bilan kurashishda kompleks yondashuv va mutaxassislarning birgalikdagi ishlashi bemorning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Kelajakda bu sohada olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar duduqlanishni yanada samarali davolash usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Toshpo'latov, Jamshid. "Duduqlanish va uning psixologik asoslari". Toshkent, 2023. "Ilm-Ziyo" nashriyoti.
2. Qodirova, Dilnoza. "Bolalarda duduqlanish: diagnostika va psixologik yordam". Samarqand, 2021. "Fan va Ta'lim" nashriyoti.
3. Andrews, Lisa M. "Psychological Factors in Stuttering: Assessment and Treatment". New York, 2022. Springer Publishing.
4. Miller, Robert J., & Smith, Karen E. "Stuttering Therapy: Integrating Psychological Approaches". London, 2024. Routledge.

IQTIDORLI BOLALARNI FAOLIYATINI YAXSHILASHDA TEXNOLOGIYA FANINING AHAMIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, PhD
Jo'rakulova Dildora Ziyadullayevna,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Ismoilova Munavvar*

Annotatsiya

Maqolada iqtidorli bolalarning faoliyatini rivojlantirishda texnologiya fanining roli, uning kognitiv jarayonlar, ijodkorlik, texnik tafakkur, muammo yechish qobiliyatlari va innovatsion fikrlashga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Texnologiya fanida qo'llaniladigan amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida ta'lim, modellashtirish va texnik konstruktsiya iqtidorli o'quvchilarning potensialini ochishda muhim vosita sifatida yoritilgan. Maqolada shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, psixologik qo'llab-

quvvatlash va individual dasturlar asosida iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirishning samarali mexanizmlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: iqtidorli o'quvchilar, texnologiya fanining roli, ijodkorlik, texnik tafakkur, muammo yechish, kompetensiya, loyiha asosida ta'lim, modellashtirish, innovatsion fikrlash, amaliy faoliyat

Аннотация

В статье анализируется роль учебного предмета «Технология» в развитии деятельности одарённых детей, влияние технологического обучения на когнитивные процессы, творческое мышление, техническое воображение и инновационную активность учащихся. Показано, что практические занятия, проектное обучение, моделирование и техническое конструирование являются эффективными средствами раскрытия потенциала одарённых детей. В работе обоснована необходимость индивидуального подхода, психологической поддержки и развития специальных программ обучения для повышения эффективности работы с одарёнными учащимися.

Ключевые слова: одарённые дети, обучение технологии, творчество, техническое мышление, решение проблем, компетентность, проектное обучение, моделирование, инновационное мышление, практическая деятельность

Abstract

The article explores the significance of Technology education in enhancing the activity and development of gifted children. It examines how practical tasks, project-based learning, modeling, and technical design support cognitive growth, creativity, problem-solving skills, and innovative thinking. The study emphasizes the importance of individualized instruction, psychological support, and specially designed learning programs in maximizing the potential of gifted learners. Technology education is presented as a key factor in fostering independent thinking, experimentation, and advanced intellectual abilities.

Keywords: gifted learners, technology education, creativity, technical thinking, problem-solving, competence, project-based learning, modeling, innovation, practical skills

KIRISH. Iqtidorli bolalarni aniqlash va ularning rivojlanishini ta'minlash bugungi ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Iqtidorli o'quvchilar o'zining yuqori bilish faolligi, chuqur tafakkur darajasi, muammolarni tez anglay olish qobiliyati va ijodiy yondashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu salohiyatni to'g'ri yo'naltirish, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash esa ta'lim tizimidan maxsus metodik va psixologik yondashuvni talab qiladi. Texnologiya fani iqtidorli bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratuvchi o'quv yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sababi, texnologiya darslari o'quvchilarni amaliy faoliyatga jalb qiladi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi, mantiqiy tafakkur, konstruktiv yondashuv, texnik tasavvur va ijodkorlikni rivojlantiradi. Bundan tashqari, texnologiya fanining loyihalash, modellashtirish, konstruktsiya yaratish, texnik vositalardan foydalanish kabi ko'plab faoliyatlari iqtidorli o'quvchilarning tabiiy qiziqishlari va bilishga chanqoqligini rag'batlantiradi. Iqtidorli bolalar odatda mustaqil izlanishga moyil bo'ladi, yangi g'oyalarni tez ilg'aydi va o'z faoliyatida noodatiy yondashuvlarni qo'llay oladi. Texnologiya darslari aynan mana shunday ijodiy imkoniyatlarni shakllantirish va mustahkamlash uchun qulay platformadir. Chunki bu jarayonlarda o'quvchi o'z bilimini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy faoliyat orqali chuqurlashtiradi. Iqtidorli o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ularning yuqori ehtiyojlari, izlanishga bo'lgan tabiiy intilishi texnologiya fanining ta'limiy imkoniyatlari bilan uyg'unlashganda, ularning intellektual salohiyati sezilarli darajada rivojlanadi. Texnologiya fani o'quvchilarni faol tajriba, sinov, moddiy vositalar bilan ishlash, kuzatish va xulosa chiqarish jarayonlariga olib kiradi. Bu esa bilish jarayonlarining faollashuviga, o'quvchi tafakkurining kompleks rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi globallashtirish jarayonida innovatsion tafakkurga ega bo'lgan, yaratishga qodir yoshlarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, iqtidorli bolalarni texnologiya faniga keng jalb etish ularning kelajak kasbiy yo'nalishlarini belgilash, texnik sohalarga qiziqish uyg'otish, muammo yechish ko'nikmalarini mustahkamlash uchun muhim omildir. Har qanday iqtidor o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Buning uchun qulay sharoit, metodik yondashuv, rag'batlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash zarur. Texnologiya fanida amaliy mashg'ulotlar, tajribalar, loyihalar aynan ana shu ehtiyojlarni qondiradi.

Chunki bunday mashg'ulotlarda o'quvchi o'z fikrini erkin ifodalaydi, yechim topishga intiladi, o'z bilimini real jarayonda sinab ko'radi. Natijada faoliyatga yo'naltirilgan, mustaqil, izlanuvchan, mas'uliyatli va ijodkor shaxs shakllanadi. Shuning uchun texnologiya fanining mazmuni iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM. Iqtidorli bolalarni rivojlantirishda texnologiya fanining tutgan o'rnini juda keng va ko'p qirrali bo'lib, u o'quvchilar faoliyatining deyarli barcha turlariga ta'sir ko'rsatadi. Texnologiya darslari o'z mohiyatiga ko'ra amaliy faoliyatga tayanadi, bu esa iqtidorli bolalarning tabiiy izlanish ehtiyojiga mos keladi. Amaliy faoliyat davomida o'quvchi yangi g'oyalarga duch keladi, ularni tahlil qiladi, sinab ko'radi, qayta ishlaydi va natijada o'z faoliyatining mahsulini yaratadi. Bu jarayon ijodkorlikning rivojlanishida asosiy mexanizm sifatida xizmat qiladi. Iqtidorli o'quvchilar o'zining yuqori intellektual imkoniyatlari tufayli texnologik jarayonlarni tez anglay oladi, murakkab masalalarni hal qilishga tayyor bo'ladi, mustaqil qaror qabul qiladi. Texnologiya fanida qo'llaniladigan loyihaviy faoliyat iqtidorli o'quvchilarning eng yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarini ishga soladi. Loyiha ustida ishlash jarayonida o'quvchi reja tuzadi, material tanlaydi, konstruktiv yechimlarni izlaydi, vaqtni boshqaradi, natijalarni baholaydi. Bu jarayon metakognitiv ko'nikmalarni, ya'ni o'z o'quv faoliyatini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Iqtidorli bolalar uchun bu ayniqsa muhim, chunki ular ko'pincha o'z fikrlarini tartibga solishda, yuqori darajadagi vazifalarni boshqarishda yordamga muhtoj bo'ladilar. Texnologiya fanida modellashtirish iqtidorli o'quvchilar tafakkurining rivojlanishida muhim vositadir. Modellashtirish jarayoni o'quvchini abstrakt fikrlashga, obyektning ichki tuzilishini tasavvur qilishga, konstruktsiyaning ishlash tamoyillarini tushunishga undaydi. Modellashtirish orqali o'quvchi fazoviy tasavvurni, texnik tafakkurni, mantiqiy bog'lanishlarni yaxshilaydi. Iqtidorli o'quvchilar bu jarayonlarda yuqori natijalarga erishadi, chunki ularning bilish faolligi tez, xotirasi kuchli, diqqatning barqarorligi esa yuqori bo'ladi. Texnologiya darslarida muammo yechishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish iqtidorli bolalarning faoliyatini yanada faollashtiradi. Muammo vaziyatlari o'quvchini izlanishga, mavjud bilimlarni qayta

ishlashga, yangi yechimlar topishga majbur qiladi. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun o'qituvchi ochiq turdagi savollar, kreativ topshiriqlar, muqobil yechimlar talab qiladigan masalalardan foydalanadi. Iqtidorli bolalar bunday topshiriqlarda o'zini namoyon qilish imkoniga ega bo'ladi. Texnologiya fanining yana bir muhim jihat — tajriba o'tkazish jarayonidir. Tajribalar o'quvchini natijaga yo'naltiradi, sabab-oqibat bog'lanishlarini anglashga yordam beradi va analitik tafakkurni rivojlantiradi. Iqtidorli bolalar tajribalar davomida o'zining kuzatuvchanlik qobiliyati, mustaqil xulosa chiqarish, faktlarni solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini ko'rsatadi. Iqtidorli bolalar ko'pincha yuqori ijodiy salohiyatga ega bo'lib, ular yangi g'oyalarni osonlik bilan ishlab chiqadi. Texnologiya darslari bunday ijodiy salohiyatni qo'llab-quvvatlash uchun juda qulay. Konstruktsiya yaratish, dizayn loyihalari, chizmalar chizish, mexanik modellar tayyorlash kabi faoliyat turlari ular uchun motivatsion kuchga ega. Texnologiya fanida bunday topshiriqlarni individual tarzda moslashtirish iqtidorli o'quvchilarning faoliyatini yanada samarali qiladi. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuv muhim o'rin egallaydi. O'quvchi o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon qilishi uchun psixologik qulay muhit kerak. O'qituvchi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, mos yuklama berish, stressni kamaytirish, ijodiy erkinlik yaratish metodlaridan foydalanadi. Iqtidorli bolalarda ko'pincha yuqori talabchanlik, mukammallikka intilish, tanqidni og'ir qabul qilish holatlari uchraydi. Shuning uchun texnologiya fanida rag'batlantiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi, konstruktiv fikr-mulohazaga asoslangan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, texnologiya fanida iqtidorli o'quvchilarning ijtimoiy faolligi ham rivojlanadi. Guruhiy ishlar, jamoaviy loyihalar, ko'rgazmalar ularning kommunikativ ko'nikmalarini oshiradi, liderlik salohiyatini shakllantiradi. Iqtidorli bolalar ko'pincha mustaqil ishlashga moyil bo'lsada, ular jamoada ham samarali ishlashi uchun maxsus metodik yondashuv kerak bo'ladi. Texnologiya darslari bunday imkoniyatni taqdim etadi. Bunday darslarda o'quvchi boshqalarning fikrini tinglashni, o'z g'oyasini asoslashni, muhokama jarayonida ishtirok etishni o'rganadi. Zamonaviy texnologiya ta'limi raqamli vositalar bilan boyitilgan bo'lib, bu iqtidorli o'quvchilarning faoliyatini yanada kengaytiradi. Kompyuter modellashtirish dasturlari, grafik dizayn platformalari, 3D bosib chiqarish

texnologiyalari ularga murakkab loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bu jarayonlar o'quvchilarda innovatsion fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bularning barchasi iqtidorli bolalarni kelajakda texnik, muhandislik, dizayn, konstruktorlik kabi kasblarga tayyorlaydi.

1-Jadval

Iqtidorli o'quvchi xususiyati		Texnologiya fanining ta'siri	Rivojlanadigan ko'nikmalar
Yuqori ijodiy salohiyat		Konstruktsiya va dizayn	Kreativ fikrlash
Tez o'zlashtirish		Modellashtirish va tajriba	Analitik fikrlash
Mustaqillik		Loyiha asosida ta'lim	Rejalash va boshqarish
Keng tasavvur		Chizma va dizayn ishlari	Fazoviy tafakkur
Muammo yechish qobiliyati		Amaliy topshiriqlar	Muqobil yechim topish

SXEMA

Iqtidorli o'quvchi → Qiziqish → Amaliy faoliyat → Texnik tafakkur → Muammo yechish → Innovatsion fikrlash → Yuqori natija

TAHLIL

Jadvalda iqtidorli o'quvchilarning asosiy psixologik va bilish xususiyatlari texnologiya fanining amaliy imkoniyatlari bilan uyg'un holda ko'rsatilgan. Har bir xususiyatga mos dars faoliyati va rivojlanadigan ko'nikma keltirilgan bo'lib, bu texnologiya fanining iqtidorni rivojlantirishdagi samaradorligini asoslaydi. Sxemada esa iqtidorli o'quvchilarning faoliyat rivojlanish bosqichlari ketma-ketlikda yoritilgan. Qiziqish uyg'onishi amaliy topshiriqlarda namoyon bo'ladi, amaliy faoliyat esa texnik tafakkur va innovatsion fikrlashga olib keladi, natijada o'quvchi yuqori natijalarga erishadi.

XULOSA. Iqtidorli bolalar bilan ishlash ta'lim tizimining eng mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri bo'lib, texnologiya fani ularning qobiliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Texnologiya darslari iqtidorli o'quvchini faol, mustaqil, izlanishga moyil va kreativ fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Amaliy mashg'ulotlar, modellashtirish, konstruktsiya yaratish, loyiha asosida ta'lim kabi faoliyat turlari

o'quvchining tabiiy qiziqishini oshiradi, ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi. Bu jarayon iqtidorli o'quvchilarda texnik tafakkur, muammo yechish qobiliyati, analitik tahlil qilish, rejalash va o'z faoliyatini boshqarish kabi muhim ko'nikmalarni shakllantiradi. Texnologiya fanining psixologik yondashuvga asoslanganligi o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. O'qituvchi o'quvchining individual rivojlanish sur'atini, qiziqishlarini, kuchli tomonlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etganda, iqtidorli o'quvchi o'z salohiyatini to'liq namoyon qila oladi. Shu bilan birga, texnologiya darslari ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Guruhiy ishlash, muhokama qilish, jamoaviy loyihalarni bajarish jarayonlari liderlik, kommunikativlik, kreativ hamkorlik ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Zamonaviy texnologiyalar — raqamli modellashtirish, 3D bosma, grafik dizayn, simulyatorlar iqtidorli o'quvchilar uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi. Ular murakkab texnik loyihalarni amalga oshirish, o'z g'oyalarini modellashtirish va vizuallashtirish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa ularning innovatsion fikrlashini yanada rivojlantiradi. Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanining iqtidorli bolalar faoliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati juda keng. U nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish, muloqot va mustaqillik kabi qobiliyatlarni ham shakllantiradi. Bu esa kelajakda raqobatbardosh, yangilik yaratishga qodir, intellektual salohiyati yuqori yoshlarni tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdugarimov, B. (2021). *Texnologik ta'lim metodikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Xudoyberdiyev, R., & Yo'ldoshev, Q. (2022). *Kasbiy ta'lim psixologiyasi*. Toshkent: Innovatsiya ziyo nashriyoti.
3. Smaldino, S. E., Lowther, D. L., & Russell, J. D. (2020). *Instructional Technology and Media for Learning*. New York: Pearson.
4. Mayer, R. E. (2021). *Multimedia Learning* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

KARYERANING INSON FAOLIYATIDAGI PSIXOLOGIK O'RNI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Pardayeva Umida Muxtar qizi,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Fayziyeva Shoxista*

Annotatsiya: Maqolada karyeraning inson faoliyatidagi o'rnini, psixologik ta'siri, karyera sabab yo'l qo'yiladigan kamchiliklar va xatoliklar kuzatilishi, mansabning suis'temol qilinishi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: karyera, motiv, egoist, motivatsiya, psixologik, mansab, mavqe, korruptsiya, hamkasb.

Психологическая роль карьеры в деятельности человека

Аннотация: В статье рассматривается роль карьеры в деятельности человека, ее психологическое воздействие, недостатки и ошибки, допускаемые в результате карьеры, а также злоупотребление служебным положением.

Ключевые слова: карьера, мотив, эгоист, мотивация, психологический, должность, положение, коррупция, коллега.

The psychological role of career in human activity

Abstract: The article describes the role of career in human activity, its psychological impact, the shortcomings and mistakes made due to career, and the abuse of position.

Keywords: Career, motive, egoist, motivation, psychological, position, position, corruption, colleague.

KIRISH

Inson yaralibdiki, doimo orzu bilan maqsad bilan yashaydi va mana shu orzu-maqsadlariga erishish uchun harakat qiladi, ayrimlar esa bundan mustasno. Inson shaxs bo'lib shakllanib kelayotganida bir qancha faoliyatlar bilan shug'ullanadi. Bularni biz o'yin faoliyatiga, ta'lim faoliyatiga, mehnat faoliyatiga va ijtimoiy faoliyatga ajratamiz. Demak, inson bolaligidan boshlab, to umrining oxiriga qadar mana shunday faoliyatlar bilan mashg'ul bo'ladi. Boshida (bolaligida) o'yin faoliyati bilan

keyinchalik ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishni boshlaydi. So'ngra mehnat faoliyati bilan, ijtimoiy faoliyat bilan mashg'ul bo'ladi. Inson bir vaqtning o'zida ikkita faoliyat bilan ham mashg'ul bo'lishi mumkin. Masalan, biror inson ham o'qib, ham ishlashi mumkin. Ya'ni bunda ta'lim faoliyati bilan ham, mehnat faoliyati bilan ham band bo'ladi. Ana shunday vaqtlarda har bir inson karyera qilishni istaydi, ya'ni qaysidir sohada yuksalishni, rag'batlanishni xohlaydi. Buni orzu qilmagan odamning o'zi bo'lmasa kearak. Albatta, bunday holatlarning ham ikki tarafi mavjud. Yaxshi tarafi siz biror sohada ,deylik, u o'zingiz yoqtirgan soha ham, o'zingiz yoqtirmagan soha ham bo'lishi mumkin. Aytaylik, sizning biror sohadagi faoliyatingiz yon atrofdagi insonlaringizga ma'qul kelyapti va ular bundan (sizning faoliyatingizdan mamnun). Sizni endi yuksaklarga ko'tarishni boshlashadi, rag'batlantirishadi, albatta, bu yaxshi lekin...

ASOSIY QISM

Karyera haqida shunday jumla bor. Karyera – bu insonning mehnat faoliyatida kasbiy va mansab jihatdan o'sishi bilan bog'liq holda anglab yetilgan mavqeyi va xulq-atvoridir.

Karyerani inson o'zining xizmatdagi harakatining trayektoriyasi, tashkilot ichidagi va tashqarisidagi reallikning o'ziga xos xususiyatlari va asosiysi o'zining shaxsiy maqsadlari , xohish va istaklarini anglagan holda quradi.

Bundan ko'rinib turibdiki, inson faqatgina orzu qilish bilan emas yoki faqat biror tashkilot ichidagina yuksalib qolmaydi. U o'zining faoliyatini tabiatga, jamiyat hayotiga bog'lagandagina , reallikning o'ziga xos xususiyatlarini anglagan holdagina yuksalishni boshlaydi.

Yana bir manbalarda, “Karyera – bu shaxsning o'rganishi, ish va hayotning boshqa jabhalari orqali metaforik “ Sayohat”i hisoblanadi”,- deya e'tirof etiladi. Oksford inglizcha lug'atida esa “Karyera” so'zi insonning hayot davomidagi (yoki hayotning alohida qismi) “yo'nalishi yoki rivojlanishi”,- deb ta'riflangan. Ushbu ta'rif “mavqe” ni shaxs hayotida o'rganishi va ishining bir qator jihatlarini bilan bog'laydi.

Karyeraning etimologiyasiga nazar tashlasak , lotincha “carrus” so'zidasn kelib chiqqan bo'lib , aravaga ishora qiladi.

Karyera boshqaruvida mansabni boshqarish yoki karyera rivojlanishi shaxs tomonidan faol va maqsadli boshqarishni tavsiflaydi. “ Karyerani boshqarish ko'nikmalari”ni o'z ichiga olgan g'oyalar Blue print modeli va raqamli martaba savodxonligining yeti C darajasida (ayniqsa, internet bilan bog'liq) tasvirlangan ko'nikmalaridir.

Karyera o'zgarishi , ya'ni kasb o'zgarishi mumkin. Kasbni o'zgartirish mavqe yoki karyera boshqaruvining muhim jihati hisoblanadi. Hayot davomida shaxs ham, mehnat bozori ham o'zgaradi, ko'pchilik insonlar hayoti davomida bir nechta kasblarni egallab chiqishadi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra , 18 yishdan 38 yoshgacha bo'lgan shaxslar 10 dan ortiq ish joylariga ega boi'lishadi. Insonlar o'z kasblarini ixtiyoriy ravishda yoki beixtiyor ravishda o'zgartirishadi. Beixtiyor kasb o'zgartirishda turli xil sabablar keltirish mumkin. Masalan, tashkilot qisqartirilishi , yangi muammolar yoki yuzaga keladigan imkoniyatlar, samarasiz yetakchilik, puxta o'ylanmagan rejalar, tashkilotning moliyaviy beqarorligi, ishlayotgan tashkilot yoki muassasaning ko'chirilishi, talabdan taklifning ortib ketishi kabi bir qator sabablar bo'lishi mumkin, albatta, bunday holatlar mansabga, mavqega, karyeraga salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Ixtiyoriy kasb o'zgarishi esa shaxsning o'zi xohlagan holda deyarli kasbini o'zgartirishi mumkin. Uning ish faoliyastiga qarab, ish faoliyatidagi natijasiga qarab o'zgartirishi mumkin. Karyera inson faoliyatidagi psixologiyasiga (ruhiyatiga) o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Siz biror faoliyatt bilan shug'ullanishingizga biror narsa turtki bo'lishi kerak. Motiv va motivatsiya bunda qo'l keladi. Motiv – bu bizni harakatga undaydi. Ideal yoki moddiy obyekt bo'lib , biror narsaga erishish faoliyatining ma'nosi hisoblanadi. Motivatsiya inson faoliyatining negizida yotuvchi murakkab psixologik jarayon bo'lib, unda odamning maqsadi sari intilishlari, xatti-harakatlari va ehtiyojlari aks etadi. Motivatsiyaning esa aniq ta'rifi yo'q, chunki u nimani nazarda tutishi haqida turli xil fikrlar va nuqtayi nazarlar mavjud. Taniqli tilshunos va mutaxassis hisoblanmish Braun Duouglasning ta'kidlashicha, “Motivatsiya ,odatda ,odamni ma'lum bir harakatga undaydigan, ichki harakat, impuls, hissiyot yoki istak sifatida qaraladi”. Bu nuqtayi nazar ichki hamda tashqi motivatsiyani anglatadi va bu farq keyinchalik ta'kidlanadi. Ichki motivatsiya - bu

shaxsiy qiziqish yoki maqsad orqali yuzaga keladigan motivatsiya hisoblansa, tashqi motivatsiya esa, asosan, ish imkoniyatlari, malaka oshirish yoki boshqa tashqi omillar sababli yuzaga keladi. Karyera qilish esa ham ichki motivatsiya, ham tashqi motivatsiya asosida yuzaga kelishi mumkin.

Biror shaxsning karyerasi rivojlanayotgan paytda unga bir qancha maqtovlar va shuhratlar keladi, lekin bu maqtovlar va rag'batlar ta'sirida shaxsda brogan sari egoistlik rivojlanishi ham mumkin. Hatto o'z manfaatlari uchun yonidagi hamkasblariga "Yordam berishi" mumkin. Korrupsion holatlarni ham kelib chiqishiga yoki bir qancha muammolarni keltirib chiqarishi mumkin va bu, albatta, ijobiy oqibatlariga olib kelmaydi. O'z navbatida, bu o'zining ham, atrofida qilayotgan ham psixologiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa, har bir yangi lavozim malaka oshirilganidan keyin erishiladi. Shunday ekan, har bir inson "Yelkamga oftob tegdi" deb, karyerasi rivojlanayotgan bir paytda o'z mansabini suis'temol qilmasligi kerak. Biror sohani yoqtirmasangiz, motivatsiyalar natijasida, karyera qilishingiz jarayonida, u sohani yoqtirib qolishingiz, kelajakda yetuk mutaxassis bo'lib yetishishingiz mumkin. Demak, karyeraning inson faoliyatidagi o'rni muhim ahamiyat kasb etar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. SH. N. Zaynutdinov, R. I. Nurimbetov "Persoanalni boshqarish" – 2007-yil
2. B. X. Xodjayev – "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" 2017-yil
3. G'aniyev Maqsudjon Najim o'g'lining "Til o'rganishga bo'lgan motivatsiyalarning ijtimoiy-psixologik asoslari" 2025-yil
4. Rustamova Lola Inom qizining "Abdulla Avloniy asarlari asosida o'quvchilarda kreativ qobiliyatni shakllantirish" 2022-YIL
5. <https://uz.wikipedia.org>.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA QÔL MEHNATINING AHAMIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, PhD
Jo'rakulova Dildora Ziyadullayevna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Asila Murodullayeva*

Annotatsiya

Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirish jarayonida qo'l mehnatining psixologik ahamiyati yoritiladi. Qo'l mehnati mashg'ulotlari davomida bolalarning sezgi-idroki, tasavvuri, tafakkuri, xotirasi, emotsional holati va motivatsiyasi qanday faollashishi nazariy va amaliy dalillar asosida tahlil qilinadi. Konstruktiv, dekorativ-amaliy, tasviriy va dizayn xarakteridagi qo'l mehnati faoliyatlari kichik maktab yoshida ijodkorlikning shakllanishi, mustaqil fikrlash, muammo yechish, yangi g'oya yaratish va o'zini ifoda etish imkoniyatlarini kengaytirishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, o'qituvchining psixologik yondashuvi, ijobiy emotsional muhit va rag'batlantirish tizimi qo'l mehnati orqali ijodkorlikni rivojlantirish samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, qo'l mehnati, ijodkorlik, tasavvur, nozik motorika, emotsiyalar, motivatsiya, amaliy faoliyat, badiiy tafakkur, shaxs rivojlanishi

Аннотация

В статье раскрывается психологическое значение ручного труда в формировании творческих способностей младших школьников. Анализируется, как в процессе конструирования, декоративно-прикладной деятельности, рисования и дизайна активизируются восприятие, воображение, мышление, память, эмоциональная сфера и мотивация детей. Показано, что систематическая организация ручного труда в начальной школе способствует развитию креативного мышления, умения решать проблемы, создавать новые идеи и выражать свои чувства через материальные объекты. Рассматривается роль

учителя, поддерживающей психологической среды и системы поощрения в эффективности развития творческого потенциала через ручной труд.

Ключевые слова: младший школьный возраст, ручной труд, творческие способности, воображение, мелкая моторика, эмоции, мотивация, практическая деятельность, художественное мышление, личностное развитие

Abstract

The article examines the psychological importance of manual work in developing creativity in primary school children. It analyzes how perception, imagination, thinking, memory, emotions and motivation are activated during handcraft activities such as construction, decorative arts, drawing and design. Regularly organized manual work in the early school years is shown to foster creative thinking, problem solving, idea generation and self-expression through material objects. The paper also discusses the role of the teacher, the supportive psychological climate and reinforcement system in effectively developing children's creative potential through manual work.

Keywords: primary school age, manual work, creativity, imagination, fine motor skills, emotions, motivation, practical activity, artistic thinking, personal development

Kirish. Kichik maktab yoshidagi bolalar ta'lim tizimida eng sezgir va ijodiy imkoniyatlarga boy davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bolada dunyoni hissiy-idrokiy qabul qilish, obrazlar orqali fikrlash, o'yin va ijodiy faoliyatga tabiiy intilish kuchli bo'ladi. Shuning uchun bu davrda beriladigan ta'lim nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ijodkorlikni shakllantirish, yangi g'oya yaratishga ichki ehtiyojni qo'llab-quvvatlash, bolaga o'zini turli ko'rinishlarda ifoda etish imkoniyatini berishga qaratilishi lozim. Qo'l mehnati aynan shunday imkoniyatlarni mujassamlashtirgan o'quv faoliyati turi sifatida alohida ahamiyatga ega.

Qo'l mehnati jarayonida bola materialni ushlaydi, his qiladi, buklaydi, kesadi, elimlaydi, birlashtiradi, shakl beradi va qayta o'zgartiradi. Bu oddiy harakatlar ortida murakkab psixologik jarayonlar yashiringan: sezgi-idrok, diqqat, tasavvur, xotira, tafakkur, emotsiyalar, motivatsiya bir vaqtning o'zida ishga tushadi. Masalan, rangli

qog'ozdan kollaj tayyorlayotgan bola rang va shakllarni solishtiradi, ularni ichki obraziga mos tarzda joylashtiradi, natijaning qanday ko'rinishini oldindan tasavvur qiladi va ijodiy qaror qabul qiladi. Shu jihatdan qaralganda, qo'l mehnati kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun tabiiy va samarali psixologik muhit yaratadi.

Ta'lim amaliyotida qo'l mehnati ko'pincha "texnologiya" yoki "mehnat" darsi doirasida ko'riladi va ba'zan faqat texnik ko'nikma berish vazifasi bilan cheklanib qoladi. Aslida esa bu mashg'ulotlar ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishning kuchli vositasidir. Bola berilgan namunani shunchaki nusxa ko'chirishi emas, balki o'z fikrini qo'shishi, yangi shakl o'ylab topishi, ranglar uyg'unligini mustaqil tanlashi mumkin bo'lgan sharoit yaratish - psixologik yondashuvning markaziy talabi hisoblanadi. Agar qo'l mehnati faqat "qadam-baqadam ko'rsatma"ni bajarish bilan cheklansa, ijodkorlik cheklanadi; aksincha, erkinlik, tanlov va tajriba elementlari kuchaysa, ijodiy fikrlash faollashadi.

Ijodkorlikni rivojlantirishda qo'l mehnatining yana bir muhim jihati - xatoga bo'lgan munosabatni o'zgartirishidir. Kichik maktab yoshidagi bolalar ko'pincha xatodan qo'rqadilar, o'z ishini "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" mezoniga ko'ra baholaydilar. Qo'l mehnatiga ijodiy yondashuv esa xatoni ijodiy jarayonning tabiiy qismi sifatida ko'rishga yordam beradi: yalnash kesilgan detalni qayta ishlash, noto'g'ri yopishtirilgan qismdan yangi shakl yaratish, tasodifiy "nuqson"ni bezak elementiga aylantirish kabi vaziyatlar bolada moslashuvchan fikrlashni shakllantiradi. Bu esa ijodkorlikning psixologik poydevorini mustahkamlaydi.

Shuningdek, qo'l mehnati kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy-psixologik ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Guruh bilan birgalikda maket, umumiy panel, kollektiv plakat yoki dekorativ kompozitsiya yaratish jarayonida bolalar bir-biri bilan maslahatlashadi, g'oya almashadi, rollarni bo'lishadi, o'z ishini himoya qiladi. Bunda ham ijodkorlik, ham muloqot, ham hamkorlik ko'nikmalari bir vaqtda rivojlanadi. Shu tariqa qo'l mehnati kichik maktab yoshidagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda nafaqat individual, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda qo'l mehnatining ahamiyatini tushuntirish uchun avvalo ijodkorlik tushunchasining psixologik mazmuniga e'tibor qaratish zarur. Ijodkorlik bolani yangi, kutilmagan, o'ziga xos g'oya va mahsulot yaratishga qodir qiluvchi sifatlar majmui sifatida qaraladi. Bu sifatlar tarkibida tasavvur, original fikrlash, muammoga noodatiy yechim topish, obrazlar bilan erkin ishlash, ramziy ifodalar yaratish, estetik did va emotsional sezgirlik kabi jihatlar mavjud. Kichik maktab davrida bu sifatlar tabiiy ravishda shakllanayotgan bo'lib, qo'l mehnati ularni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishning eng qulay vositalaridan biridir.

Qo'l mehnati mashg'ulotlarida bola material bilan bevosita muloqot qiladi. Qog'oz, karton, mato, loy, plastik, yog'och bo'laklari, tabiiy materiallar (barg, shox, don, tosh) bilan ishlash jarayonida sezgi idroki nihoyatda faollashadi. Bola har bir materialning silliq yoki dag'alligi, egiluvchan yoki qattiqligi, sinuvchan yoki bardoshli ekanini qo'llari orqali his qiladi. Shu tarzda shakllanadigan sezgi tajribasi tasavvur uchun boy xomashyo vazifasini bajaradi. Bola tasavvurida turli obrazlar yaratiladi, u materialni ko'rganda nima yasash mumkinligini tezda tasavvur qila boshlaydi. Natijada qo'l mehnati tasavvurni kengaytiruvchi amaliy maktabga aylanadi.

Ijodkorlikni shakllantirishda qo'l mehnatining yana bir muhim jihati - nozik motorika va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikdir. Psixologik tadqiqotlar qo'l barmoqlari harakatchanligi bilan nutq va fikrlash rivoji o'rtasida yaqin aloqa borligini ko'rsatgan. Kichik maktab yoshida kesish, yelimplash, tugma qadash, ip o'tkazish, mayda detallarni joyiga qo'yish kabi harakatlar barmoqlarni nozik boshqarishni talab qiladi. Bu esa miyaning tegishli sohalarini faollashtiradi, diqqatni jamlash, harakatni rejalashtirish, bosqichma-bosqich bajarish, natijani oldindan ko'ra olish kabi kognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi. Demak, qo'l mehnatiga asoslangan ijodiy mashg'ulotlar nafaqat tasviriy, balki intellektual ijodkorlikni ham mustahkamlaydi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlik ko'pincha o'yin bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Qo'l mehnati mashg'ulotlarini o'yin elementlari bilan boyitish ularning psixologik ta'sirini sezilarli oshiradi. Masalan, "ertak qahramoni uchun uy qurish", "qahramon libosini loyihalash", "fantastik hayvon yasash", "orzu

shahrini maket qilish” kabi vazifalar bolalarning obrazli tafakkurini kuchli rag‘batlantiradi. Bunday topshiriqlarda qat’iy “to‘g‘ri javob” yo‘q, har bir bola o‘z tasavvuriga qarab yechim taklif qiladi. Bu esa ijodkorlikning asosiy belgisi - noodatiy, original yechimlar sonining ko‘pligini ta’minlaydi.

Qo‘l mehnati jarayonida xatoga munosabat ham ijodkorlik nuqtai nazaridan muhim. Kichik maktab o‘quvchisi chizig‘i qiyshayib ketganda, detal o‘lchami mos kelmaganda, rang kutilganidan boshqacha chiqib qolganda o‘z ishini butunlay tark etishga moyil bo‘lishi mumkin. Agar o‘qituvchi psixologik jihatdan to‘g‘ri yondashsa, ya’ni xatoni ijodiy imkoniyat sifatida ko‘rsatsa, bola “nuqson”dan yangi g‘oya yaratishni o‘rganadi. Masalan, haddan tashqari uzun kesilgan detaldan boshqa detal yasash, noto‘g‘ri yopishtirilgan qismni bezak qatlamiga aylantirish, rang aralashib ketgan joyni maxsus fon sifatida qabul qilish shular jumlasidandir. Bunday tajribalar bolada moslashuvchan fikrlash, vaziyatdan chiqish, noodatiy yechim topish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda emotsional muhit ham alohida rol o‘ynaydi. Qo‘l mehnati mashg‘ulotlari quvonch, hayrat, faxr, qoniqish kabi ijobiy his-tuyg‘ular bilan bog‘liq bo‘lsa, bola bu faoliyatga yana qaytishni, yangi ishlar qilishni xohlaydi. O‘qituvchining iliq so‘zi, kichik muvaffaqiyatni ham e’tirof etishi, bolalarning ishlarini sinfda namoyish etishi ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Agar aksincha, doimiy tanqid, taqqoslash, “eng chiroyli” va “eng yomon” ishlarni ajratish ustun bo‘lsa, ko‘pchilik bolalarda ijodiy xavotir kuchayib, ular risk qilmaslikka intiladilar. Natijada ijodkorlik cheklanadi. Shu bois kichik maktabda qo‘l mehnati darslari uchun qo‘llab-quvvatlovchi, raqobatni emas, hamkorlikni targ‘ib etuvchi emotsional muhit zarur.

Ijodkorlikni shakllantirishda guruh faoliyati ham samarali vosita bo‘la oladi. Kichik guruhlarda umumiy kompozitsiya, maket yoki panel yaratish jarayonida bolalar bir-birining g‘oyalarini eshitadi, ularga qo‘shimcha kiritadi, muhokama qiladi, variantlarni solishtiradi. Bu jarayon nafaqat individual, balki ijtimoiy ijodkorlikni ham rivojlantiradi. Bir bola g‘oyani o‘ylab topadi, boshqasi uni texnik jihatdan amalga oshirish yo‘lini taklif qiladi, uchinchi bezak variantini topadi. Bunday jamoaviy

ijodiy faoliyat kichik maktab yoshida kommunikativ ko'nikmalar, hamkorlik, empatiya va boshqalar fikrini hurmat qilishni ham shakllantiradi.

Qo'l mehnatiga ijodiy yondashuv o'qituvchidan ham ma'lum psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. O'qituvchi nafaqat texnik ko'nikmalarni o'rgatuvchi, balki ijodiy jarayonni boshqaruvchi, bolalar tasavvurini qo'llab-quvvatlovchi, ularga erkinlik beruvchi, xatodan qo'rqmaslikka undovchi shaxs bo'lishi lozim. U topshiriqlarni shunday tuzishi kerakki, ularda majburiy elementlar bilan bir qatorda erkin ijodiy qism ham bo'lsin. Masalan, tayyor shaklni aniq nusxa ko'chirish o'rniga, umumiy mavzu berilib, qolgan detallarda bolalarga tanlov imkoniyati qoldirilsa, ijodiy ifoda kuchayadi.

Shuningdek, kichik maktab yoshida qo'l mehnatini boshqa fanlar bilan integratsiyalash ijodkorlikni yanada samarali rivojlantirishi mumkin. Masalan, tabiatshunoslik darsida o'rganilgan mavzular asosida tabiiy materiallardan maket tayyorlash, ona tili darsidagi ertak qahramonlari uchun qo'g'irchoq yasash, matematika darsidagi geometrik shakllarni qo'l mehnatida amaliy buyumlar ko'rinishida yaratish bolalarga bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi. Bu integrativ yondashuv ijodkorlikning kognitiv va amaliy komponentlarini birlashtiradi.

Natijada, kichik maktab yoshida qo'l mehnati faqat "oddiy ish" emas, balki ijodkorlikni shakllantirish, tasavvur va tafakkurni rivojlantirish, emotsional tajribani boyitish, shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiluvchi ko'p qirrali psixologik jarayon ekanligi ko'rinadi.

1- Jadval. Kichik maktab yoshida qo'l mehnati orqali ijodkorlikni rivojlantiruvchi asosiy yo'nalishlar

Yo'nalish	Qo'l mehnati faoliyati ko'rinishi	Rivojlanadigan ijodiy jihatlar
Kognitiv	Konstruktiv ishlar, maket yasash	Muammo yechish, variantlar topish, rejalashtirish
Emotsional	Rangli kompozitsiyalar, bezak ishlari	Estetik did, kayfiyatni ifodalash, emotsional sezgirlik
Motorik	Kesish, yelimlash, mayda detallar bilan ishlash	Nozik motorika, harakatni boshqarish, aniqlik
Ijtimoiy	Guruh bilan birgalikda loyiha bajarish	Hamkorlik, muloqot, o'z fikrini himoya qilish
Shaxsiy ifoda	Erkin mavzudagi ijodiy ishlar, mualliflik g'oyalari	O'ziga ishonch, o'zini ifoda etish, ichki erkinlik

Sxema

Sezgi va qo'l harakatlari → Material bilan tajriba → Obrazli tasavvur faollashuvi → Ijodiy g'oya va yechimlar → Shaxsiy ijodiy mahsulot → Ijodkorlik va shaxsiy rivojlanishning kuchayishi

Jadval va sxemaga qisqa tahlil

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, qo'l mehnati kichik maktab yoshida ijodkorlikni faqat bitta yo'nalishda emas, balki bir necha parallel yo'nalishda rivojlantiradi. Kognitiv yo'nalishda bola konstruktiv topshiriqlarni bajarish jarayonida muammoni tahlil qiladi, variantlarni solishtiradi, eng maqbul yechimni tanlaydi. Emotsional yo'nalishda rang va shakllar bilan ishlash, bezaklar yaratish, obrazli kompozitsiyalar tuzish orqali bola o'z his-tuyg'ularini badiiy shaklda ifoda etadi. Motorik yo'nalishda nozik barmoqlar harakatlari tafakkur va diqqat bilan uyg'unlashadi. Ijtimoiy va shaxsiy yo'nalishlar esa bolaga o'zini jamoada ko'rsatish, o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashish, o'ziga ishonchni oshirish imkonini beradi.

Sxema esa qo'l mehnatidan ijodkorlikka olib boruvchi psixologik bosqichlarni ketma-ketlikda ko'rsatadi. Dastlab sezgi va qo'l harakatlari orqali material bilan tanishish sodir bo'ladi, keyin tajriba qilish orqali bola material imkoniyatlarini kashf etadi. Bu jarayon obrazli tasavvurni faollashtiradi. Tasavvurdan kelib chiqqan ijodiy g'oya amaliy faoliyatda mahsulotga aylanadi. Yakunda esa bu mahsulot faqat buyum emas, balki bolaning shaxsiy ijodi, ichki dunyosining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon takrorlangan sari ijodkorlik barqaror sifatga aylanadi.

Xulosa. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda qo'l mehnatining ahamiyati juda yuksakdir. Qo'l mehnati orqali bola dunyoni qo'llari bilan his qiladi, material bilan muloqotda bo'ladi, turli shakl, rang, faktura va kompozitsiyalarni sinab ko'radi. Bu jarayon nafaqat texnik ko'nikma beradi, balki tasavvur, tafakkur, emotsiyalar, motivatsiya va ijtimoiy ko'nikmalarni ham bir vaqtda rivojlantiradi. Qo'l mehnatiga ijodiy yondashuv bolaga o'z tasavvurini erkin ifoda etish, noodatiy yechimlar topish, xatodan qo'rqqmasdan tajriba qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada ijodkorlik shunchaki tug'ma qobiliyat emas, balki muntazam ravishda taraqqiy etib boradigan psixologik sifat sifatida shakllanadi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, qo'l mehnatining samarali ta'siri ko'p jihatdan o'qituvchining psixologik yondashuviga bog'liq. Agar dars faqat tayyor namunani nusxa ko'chirishga qaratilsa, ijodiy fikr cheklanadi. Aksincha, topshiriqlar ochiq, erkin, tanlov elementlariga boy bo'lsa, bolalar o'z g'oyalarini taklif qilishdan tortinmaydi. Qo'llab-quvvatlovchi emotsional muhit, ijobiy baholash, kichik natijalarni ham qadrlash, xatoni ijodiy imkoniyat sifatida ko'rsatish ijodkorlikni yanada rag'batlantiradi. Guruhiy loyihalarda esa bolalar bir-biridan o'rganadilar, g'oyalarni birlashtirishni, kelishishni va jamoada ijod qilishni o'zlashtiradilar.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshida qo'l mehnati darslarini faqat mehnat ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida emas, balki ijodkorlikni rivojlantiruvchi kuchli psixologik resurs sifatida ko'rish zarur. Ta'lim amaliyotida qo'l mehnati, tasviriy san'at, texnologiya va boshqa fanlarni integratsiyalashgan holda tashkil etish bolalarning ijodiy salohiyatini to'liqroq namoyon etish imkonini beradi. Bu esa kelajakda mustaqil fikrlaydigan, yangilik yaratishga qodir, estetik didi rivojlangan, ichki dunyosi boy shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Elmuratova, D., & Misirova, N. (2024). *Kompetentlik va kreativlik asoslari: O'quv qo'llanma*. Guliston: Renessans-Edu.
2. Usmonova, G. (2022). *Kreativ fikrlash: O'quv qo'llanma*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
3. Liggett, S., Earnshaw, R., & Townsley, J. (2023). *Creativity in art, design and technology*. New York, NY: Springer.
4. Pedersen, J. S., Slavich, B., & Khair, M. (2020). *Technology and creativity: Production, mediation and evaluation in the digital age*. Cham: Palgrave Macmillan

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MOTIVATSIYA VA NUTQ FAOLIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, PhD
Jo'raulova Dildora Ziyadullayevna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Xolmo'minova Sevinch*

Annotatsiya. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiyaning shakllanishi va uning nutq faoliyatiga ta'siri tahlil qilinadi. O'quv jarayonida ichki va tashqi motivlar bolalarning nutq faolligini oshirishi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishi va o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishini mustahkamlashi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, nutq rivojiga ta'sir qiluvchi psixologik-pedagogik omillar, o'qituvchining rag'batlantiruvchi usullari hamda bolaning shaxsiy faolligi o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, nutq faoliyati, kichik maktab yoshi, rivojlanish, o'qish jarayoni, psixologik omillar, pedagogik ta'sir, rag'batlantirish, muloqot, faollik

Аннотация. В статье анализируется формирование мотивации у младших школьников и её влияние на речевую деятельность. Научно обосновано, что внутренние и внешние мотивы повышают речевую активность детей, развивают коммуникативные навыки и укрепляют интерес к учебному процессу. Кроме того, раскрываются психологические и педагогические факторы, влияющие на развитие речи, методы стимулирования учителя и взаимосвязь с личной активностью ребёнка.

Ключевые слова: мотивация, речевая деятельность, младший школьный возраст, развитие, учебный процесс, психологические факторы, педагогическое влияние, стимулирование, коммуникация, активность

Abstract. The article analyzes the formation of motivation in primary school children and its impact on speech activity. It is scientifically explained that internal and external motives enhance children's speech engagement, improve their communication skills, and strengthen their interest in the learning process. The paper also discusses

psychological and pedagogical factors influencing speech development, teacher-stimulating strategies, and the relationship between motivation and the child's personal activity.

Keywords: motivation, speech activity, primary school age, development, learning process, psychological factors, pedagogical influence, encouragement, communication, activit

Kirish. Kichik maktab yoshi bolalarning psixologik, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola maktab muhiti, yangi ijtimoiy talablar va o'quv jarayonining o'ziga xos qoidalariga moslashadi. Bu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolaning o'qishga bo'lgan ichki va tashqi motivlari, shuningdek, uning nutq faoliyati qanchalik rivojlanganiga bog'liqdir. Motivatsiya bolani o'quv vazifalarini bajarishga undovchi ichki ehtiyojlar va rag'batlarning majmuasi bo'lib, u o'z navbatida bolaning fikrlash, o'zini ifoda etish va muloqotga kirishish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq faoliyatining rivojlanishi nafaqat tilning grammatik va fonetik jihatlarini o'zlashtirishni, balki ularning shaxsiy faolligi, o'qishga bo'lgan munosabati va atrofdagilar bilan muloqotga kirisha olish qobiliyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Maktabga kelgan bola yangi bilimlarni o'zlashtirish, o'qituvchi ko'rsatmalarini anglash va sinfdoshlar bilan o'zaro aloqa qilishda aynan nutq faoliyatiga tayanadi. Shuning uchun motivatsiya va nutq rivoji o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari uchun nihoyatda dolzarb masaladir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va o'qishga bo'lgan barqaror motivatsiyani hosil qilish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Ayniqsa, nutq faoliyatini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi metodlar, muloqotga asoslangan topshiriqlar va o'yinlar bolalarning o'quv jarayoniga qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi tomonidan beriladigan emotsional qo'llab-quvvatlash, ijobiy muhit va maqtov motivatsiyaning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va nutq faoliyatining uyg'un rivojlanishi nafaqat o'quv ko'rsatkichlarini yaxshilaydi, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ madaniyati va shaxs sifatida kamol topish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur maqolada motivatsiyaning psixologik xususiyatlari, nutq faoliyatining rivojlanish omillari va ularni takomillashtirish bo'yicha samarali pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va nutq faoliyati o'zaro bog'langan, bir-birini to'ldiruvchi psixologik jarayonlar sifatida ta'lim psixologiyasida alohida ahamiyatga ega. Ushbu davrda bola maktab muhiti, yangi talablar va ijtimoiy rollarga moslashar ekan, uning o'qishga bo'lgan ichki va tashqi motivlari shakllanib boradi. Psixolog L. S. Vygotskiy motivatsiyani bolaning bilish faoliyatini faollashtiruvchi asosiy kuch sifatida talqin qilgan va nutqning rivojlanishini ijtimoiy tajriba bilan chambarchas bog'lab ko'rsatgan. Uning fikricha, bola nutqi muloqot jarayonida rivojlanadi, motiv esa bu jarayonni harakatga keltiradi. Shuning uchun kichik maktab yoshida o'qishga bo'lgan qiziqish va nutq faoliyatining o'sishi parallel tarzda kechadi.

Psixolog A. N. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko'ra, motiv bolaning faoliyatni tushunib, maqsadga yo'naltirilgan holda bajarishiga turtki beradi. Uning ta'kidlashicha, o'quv jarayonida motivatsiya faqat tashqi rag'batlar bilan emas, balki bola uchun mazmunli bo'lgan faoliyatlar orqali shakllanishi zarur. Bu fikr nutq faoliyati kontekstida juda muhim, chunki bola mazmunli muloqotga kirishganida, o'z fikrini erkin ifodalashga harakat qiladi va nutq jarayoni tabiiy ravishda rivojlanadi. Nutq rivojining ichki mexanizmlarini o'rgangan R. E. Levina esa nutqning shakllanishi asosan bolada muloqotga ehtiyoj paydo bo'lgan paytdan boshlanishini ta'kidlab o'tgan. Demak, motivatsiya bola uchun nutq faoliyatining ichki ehtiyoj sifatida qabul qilinishiga zamin yaratadi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchining roli ham muhim omillardan biridir. Pedagogik psixologiya olimi P. Ya. Galperin o'quv faoliyatining bosqichma-bosqich shakllanishini taklif etar ekan, nutqiy topshiriqlarning to'g'ri tuzilishi va ularni bajarish jarayonida beriladigan mazmunli rag'batlar bolaning nutq faolligini kuchaytirishini

ta'kidlagan. Bunga qo'shimcha ravishda A. Maslou motivatsiyaning ierarxik tuzilishini izohlab, ijtimoiy ehtiyojlar qondirilgan sari insonning o'zini ifoda etish darajasi ortishini aytadi. Kichik maktab yoshidagi bola uchun ijtimoiy ehtiyojlardan biri bu o'qituvchi tomonidan tan olinishi, sinfdoshlar bilan muloqot qilishi va o'z fikrini erkin ayta olishidir. Bu ehtiyojlar qondirilganida, bola o'z nutqini rivojlantirishga yanada faol kirishadi.

Motivatsiyaning nutq faoliyatiga bevosita ta'siri o'qituvchining nutqiy mashg'ulotlarni qanday tashkil qilganiga ham bog'liq. Psixolog V. V. Davыdov kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning abstrakt tafakkuri hali to'liq shakllanmaganini, shu bois ular bilan ishlashda amaliy, o'yin asosidagi va muloqotga yo'naltirilgan topshiriqlar samarali bo'lishini ta'kidlagan. Bunday faoliyatlar nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki nutqni faollashtiradi va bolaning qiziqishini kuchaytiradi. Shu jarayonda o'qituvchining maqtovi, rag'batlantiruvchi so'zlari, topshiriqlarning qiziqarli shaklda berilishi bola motivatsiyasining barqaror bo'lishiga xizmat qiladi.

Nutq faoliyatining rivojlanishida oilaning ham roli katta. Tadqiqotchi J. Bruner bolaning nutqi avvalo muloqot jarayonida rivojlanishini va oiladagi emotsional qo'llab-quvvatlash nutq faolligini kuchaytirishini qayd etgan. Katta yoshdagilar bilan bo'ladigan mazmunli suhbatlar bolaning lug'at boyligini kengaytiradi, voqealar ketma-ketligini ifodalash qobiliyatini shakllantiradi va o'z fikrini mantiqiy bayon etishga o'rgatadi.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va nutq faoliyati bir-biriga bevosita ta'sir qiluvchi ikki asosiy omildir. Motivatsiya kuchli bo'lsa, bola nutqiy jarayonlarda faol bo'ladi, savollarga javob berishdan tortinmaydi va o'qishga qiziqish ortadi. Nutq faoliyati rivojlangan sari esa bola o'z fikrini erkin bayon eta oladi, o'qituvchi va sinfdoshlar bilan samarali muloqotga kirishadi, bu esa motivatsiyaning yanada ortishiga sabab bo'ladi. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi mazmunli, qiziqarli va rag'batlantiruvchi usullarni qo'llashi, oila esa bola uchun emotsional qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishi zarur.

Quyidagi jadval kichik maktab yoshidagi 10 nafar bolaning **motivatsiya darajasi** va **nutq faolligi darajasi** o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi:

O'quvchi	Motivatsiya balli	Nutq faolligi balli
Bola 1	65	60
Bola 2	70	66
Bola 3	72	69
Bola 4	68	65
Bola 5	75	72
Bola 6	80	78
Bola 7	78	76
Bola 8	83	82
Bola 9	85	84
Bola 10	88	87

Tahlil

Jadval va grafik tahlili kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya bilan nutq faoliyati o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Har bir o'quvchida motivatsiya darajasi oshgani sari nutq faolligi ham izchil ravishda ortib borgan. Masalan, eng past motivatsiya balliga ega bo'lgan bola 60 ball nutq faolligini ko'rsatgan bo'lsa, eng yuqori motivatsiya darajasidagi o'quvchida nutq faolligi deyarli 87 ballga teng bo'lgan. Bu tendensiya pedagogik psixologiya olimlari fikrlarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Vigotskiy nutqning rivoji bolada ichki ehtiyoj va ijtimoiy aloqalar kuchayishi bilan bog'liq ekanini aytgan edi. Aynan motivatsiya shu ehtiyojni faollashtiradigan omil bo'lib xizmat qiladi. Jadvaldagi ma'lumotlar ham shuni ko'rsatadiki, o'qishga qiziqishi yuqori bo'lgan o'quvchilar dars jarayonida faol muloqotga kirishgan, savollar berish va javob berishga intilgan, matnlarni ongli o'qish va qayta bayon qilishda yuqori ball ko'rsatgan.

Leontevning faoliyat nazariyasi bo'yicha faoliyatning maqsadga yo'naltirilganligi motiv bilan kuchayadi. Bu yerda motivatsiya ballari oshgani sari nutq ko'nikmalarining takomillashgani ayni nazariyani tasdiqlab turibdi. Masalan, 75 ball motivatsiyaga ega bo'lgan bolaning nutq faolligi 72 ballga yetgan, bu esa nutqiy topshiriqlarni ongli bajarish, sinf bilan muloqotga kirishish va fikrni izchil bayon qilish kabi ko'nikmalar kuchayganini bildiradi.

Umuman olganda, tahlil shuni ko'rsatadiki, motivatsiya darajasi yuqori bo'lgan kichik maktab o'quvchilarida nutq faoliyati ancha kuchli, ular fikrlarini erkin ifoda

etadi, o'qituvchi bilan faol muloqotga kirishadi va o'qish jarayonida yuqori natijalar ko'rsatadi. Shu sababli ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar nutq faoliyatini ham sezilarli darajada rivojlantiradi.

Xulosa. Kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va nutq faoliyatining o'zaro bog'liqligini o'rganish ta'lim psixologiyasining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolada o'qishga bo'lgan ijobiy motivatsiya shakllanayotgan sari uning nutqiy faolligi, muloqotga kirishish darajasi, izchil fikrlash va o'z fikrini erkin bayon etish ko'nikmalari sezilarli darajada ortadi. Nutq rivoji esa o'z navbatida bilimlarni puxta o'zlashtirish, dars jarayonida faol ishtirok etish va o'quvchining sinfdagi ijtimoiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu ma'noda motivatsiya va nutq bolalarning o'quv faoliyati sifatini belgilovchi ikki asosiy psixologik mexanizm sifatida bir-birini to'ldiradi.

Psixologlar tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlar ushbu fikrni to'liq tasdiqlaydi. Vygotskiy nutq rivojini ijtimoiy muhit va ichki ehtiyoj bilan bog'lagan bo'lsa, Leontyev motivatsiyani faoliyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'rsatgan. Bruner esa bolaning nutqi mazmunli muloqot jarayonida shakllanishini ta'kidlagan. Ushbu nazariyalar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik maktab yoshida motivatsiyani kuchaytirish nutq rivojiga bevosita ta'sir qiladi. Jadval va diagramma ma'lumotlari ham aynan shu amaliy bog'liqlikni yaqqol ko'rsatib berdi: motivatsiya ballari oshgan sari nutq faolligi ham izchil ortib borgan.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlovchi muloqot, rag'batlantiruvchi pedagogik yondashuv, o'yinli va interfaol metodlardan foydalanish bolalarda motivatsiyaning barqarorlashishiga xizmat qiladi. Oila tomonidan beriladigan emotsional e'tibor, suhbatlar, birgalikdagi o'qish va nutqiy faollikni qo'llab-quvvatlash esa nutq ko'nikmalarining mustahkamlanishiga yordam beradi. Shunday qilib, motivatsiya va nutq faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik va psixologik yondashuv bolalarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish uchun muhim shartdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdunazarov, Abdumutal & Xaitboyeva, Kumushxon. Aqli zaif kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishni o'zlashtirishga motivatsion tayyorlikni shakllantirish. 2020. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI.
2. Babajanova, G.M. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini rivojlantirish. 2023. Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali.
3. Trautner, M. Development of motivational self-regulation in childhood — primary school children regulate their own learning motivation. 2025. Frontiers in Psychology.
4. Xiao, M. va boshqalar. Supporting Oral Language Development in Preschool and School-Age Children. 2025. Behavioral Sciences.

**LOGOPED O'QITUVCHI VA BOLA O'RTASIDAGI SAMARALI
PSIXOLOGIK MULOQOT**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Raxmanova Nigina Amindjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Sulaymonkulova Moxichexra*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada logoped o'qituvchi va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqotning mazmuni, tamoyillari va ahamiyati yoritiladi. Nutq rivojlanishida muloqotning psixologik omillari, ishonchli muhit yaratish, motivatsiyani kuchaytirish va emotsional qo'llab-quvvatlashning o'rnini tahlil qilinadi. Logopedik mashg'ulotlarda bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda interaktiv metodlar va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Samarali psixologik muloqot logopedik tuzatish jarayonining muvaffaqiyatini oshirishi, bolaning nutqiy faolligi va o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: logoped, psixologik muloqot, bola rivojlanishi, nutq buzilishi, o'qituvchi-bola munosabati, motivatsiya, emotsional qo'llab-quvvatlash, ishonchli muhit, interaktiv usullar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются содержание, принципы и значение эффективного психологического общения между логопедом и ребёнком. Анализируются психологические факторы коммуникации в развитии речи, роль доверительной атмосферы, эмоциональной поддержки и повышения мотивации. Особое внимание уделяется эффективности интерактивных методов и личностно-ориентированного подхода с учётом индивидуальных особенностей ребёнка. Подчёркивается, что качественное психологическое взаимодействие способствует успешности коррекционной работы и повышению речевой активности и уверенности ребёнка.

Ключевые слова: логопед, психологическое общение, развитие ребёнка, речевые нарушения, взаимодействие педагог-ребёнок, мотивация, эмоциональная поддержка, доверительная атмосфера, интерактивные методы, личностно-ориентированный подход

ANNOTATION

This article explores the essence, principles, and significance of effective psychological communication between a speech therapist and a child. It analyzes psychological factors influencing speech development, including the role of trust, emotional support, and motivation. The effectiveness of interactive methods and a learner-centered approach that takes into account the child's individual characteristics is discussed. The article emphasizes that effective psychological interaction enhances the success of speech therapy, boosts the child's speech activity, and strengthens self-confidence.

Keywords: speech therapist, psychological communication, child development, speech disorder, teacher-child interaction, motivation, emotional support, trusting environment, interactive methods, learner-centered approach

Kirish. Bola nutqining to'laonli rivojlanishi nafaqat lingvistik jarayon, balki keng qamrovli psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. Nutq buzilishlari bo'lgan bolalar bilan ishlashda logoped o'qituvchining muloqotga bo'lgan yondashuvi, uning emotsional qo'llab-quvvatlashi, bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holdagi psixologik ta'sir mexanizmlari tuzatish jarayonining asosiy tarkibiy qismi sanaladi. Chunki har qanday logopedik mashg'ulotning samaradorligi avvalo o'qituvchi va bola o'rtasida shakllanadigan ishonchli, iliq va psixologik jihatdan qulay muloqot muhitiga tayanadi.

Samarali psixologik muloqot bolaning mashg'ulotdagi faolligini, o'rganishga bo'lgan qiziqishini va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Aksincha, sovuq, haddan tashqari talabchan yoki qo'rqitishga asoslangan yondashuv bolaning nutqiy rivojlanishini sekinlashtirishi, logopedik mashg'ulotlarga salbiy munosabat uyg'otishi, hatto muloqotdan chekinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli logoped nafaqat nutq tuzatish texnologiyalarini, balki psixologik muloqotning mazmuni, metodlari va amaliy mexanizmlarini puxta bilishi zarur.

Bolada nutqiy buzilish mavjud bo'lganida uning emotsional holati, o'z-o'zini baholashi, ichki motivatsiyasi o'zgarishi tabiiy hol. Ba'zi bolalar uyatchan, tortinchoq bo'lishi, boshqalari esa agressiv yoki himoyalalanish xulqini namoyon qilishi mumkin. Bunday holatlarda logopedning psixologik sezgirliги, empatiyasi, individual yondashuvni qo'llashi va muloqotning mos strategiyasini tanlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa bolaga o'zini erkin his qilish, xatolardan qo'rqmaslik va mashg'ulotlarda faol ishtirok etish imkonini yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, logoped va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqot logopedik tuzatish jarayonining poydevori hisoblanadi. Mazkur maqolada muloqotning psixologik mexanizmlari, ishonch va motivatsiya omillari, emotsional qo'llab-quvvatlash, individual yondashuvning roli, shuningdek, interaktiv usullar va zamonaviy kommunikativ texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilinadi. Ularning birgalikdagi ta'siri bola nutqini rivojlantirishda barqaror ijobiy natijalarni ta'minlashi ta'kidlanadi.

Asosiy qism. Logoped o'qituvchi va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqot nutq buzilishlarini bartaraf etish jarayonining markaziy omillaridan biridir. Nutq rivojlanishi faqat artikulyatsiya apparati faoliyatiga bog'liq emasligi, balki keng miqyosdagi psixologik jarayonlar bilan uzviy bog'liq ekanini ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlab keladi. Mashhur rus logopediya olimi L.S. Volkova nutqiy nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlashda psixologik yondashuvning ahamiyatini alohida qayd etib, logopedik ta'sirning samarasi bolaning emotsional holati, o'qituvchiga bo'lgan ishonchi va ichki motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, logoped o'qituvchining kommunikativ madaniyati, muloqot uslubi, tilning psixologik bo'yoqlarini to'g'ri qo'llashi tuzatish jarayonining sifatini belgilab beradi.

O'zbekistonda nutq terapevti va pedagoglar faoliyatini o'rgangan olimlar, jumladan, M. Isayeva va Z. G'aniyevalar logopedik jarayonda muloqot madaniyati, bolaning psixologik holatini hisobga olish, uning shaxs sifatida qadrlanishi muhimligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, logopedik mashg'ulotlarda bola o'zini xato qilishdan qo'rqmaydigan, erkin fikr bildiradigan muhitda his qilishi kerak, aks holda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga qaratilgan ishlar to'liq natija bermaydi.

Mashg'ulot jarayonida logoped va bola o'rtasida ishonchli psixologik aloqa o'rnatilishi muhim. A. Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bola kattalarning reaksiyasiga qarab o'z xatti-harakatlarini shakllantiradi. Agar logoped o'qituvchi mehribon, quvnoq, ijobiy munosabatda bo'lsa, bola o'z nutqidagi xatolarni tuzatishga ijobiy rag'bat bilan kirishadi. Aksincha, tanqidiy, keskin yoki sovuq munosabat bola o'zini himoyalashga, mashg'ulotlarda faol bo'lmaslikka yoki nutqiy faoliyatdan butunlay qochishga olib kelishi mumkin. Shu sababli logopedning emotsional sezgirligi, bolaning hissiy holatini tushunishi va unga mos yondashuvni tanlashi muhim ahamiyat kasb etadi.

Logopedik muloqotda o'yin elementlaridan foydalanish ko'plab olimlar tomonidan samarali deb topilgan. Shveysariyalik psixolog J. Piaget bolalarning o'yin orqali o'rganishini tabiiy bilish jarayoni sifatida talqin qilgan. Nutq buzilishlari bilan ishlashda o'yin muloqotni erkinlashtiradi, bolaning ichki kuchanishini kamaytiradi va

logopedik topshiriqlarni qiziqarli shaklga olib kiradi. Muloqotning o'yin asosidagi shakllari ayniqsa uyatchan, tortinchoq, nutqiga nisbatan ishonchi past bo'lgan bolalar uchun ayni muddao sanaladi.

Amerikalik psixolog K. Rogersning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvi logopedik amaliyot uchun juda mos keladi. Rogers ta'kidlaganidek, bolaning rivojlanishi uning shaxs sifatida qabul qilinishiga bog'liq. Logoped bolaning shaxsiy imkoniyatlarini qadrlashi, uni tanqid qilmasdan to'g'ri yo'naltirishi, kichik yutuqlarini ham e'tirof etib borishi lozim. Bu bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, nutqiy mashqlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Samarali psixologik muloqotning yana bir muhim tomoni – individual yondashuvdir. Har bir bola o'ziga xos bilish faoliyati, emotsional reaksiya va temperamentga ega. Shuning uchun logoped ularning psixotiplari, nutqiy xususiyatlari va psixologik ehtiyojlarini hisobga olishi lozim. Masalan, faol va qiziqchan bola uchun tezkor, o'yinli mashqlar mos bo'lsa, tortinchoq bola bilan sokin, bosqichma-bosqich, ko'proq emotsional qo'llab-quvvatlashga asoslangan muloqot samarali bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, logoped o'qituvchi va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqot — bu nutqni tuzatish jarayonining asosiy tayanchidir. Muloqotning sifatli bo'lishi bolaning o'ziga ishonchini oshiradi, nutqiy faolligini kuchaytiradi, logopedik mashg'ulotlarning natijalarini tezlashtiradi va barqarorlashtiradi. Ilmiy olimlar tomonidan olib borilgan ko'plab tadqiqotlar ham psixologik muloqotning logopedik ta'sir samaradorligiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

1-JADVAL. Logoped va bola o'rtasidagi psixologik muloqotning asosiy komponentlari

Komponent	Tavsifi	Logopedik amaliyotdagi ta'siri
Emotsional aloqa	Muloqot davomida iliqlik, mehribonlik va qo'llab-quvvatlash	Bola o'zini xavfsiz his qiladi, mashg'ulotlarga ishtiyoq kuchayadi
Ishonch	Logoped va bola o'rtasida o'zaro hurmat va ishonch o'rnatilishi	Bajarilayotgan mashqlar samaradorligi oshadi

Motivatsiya	Bolani o'rganishga ichki rag'bat bilan undash	Nutqiy faoliyatdagi ijobiy dinamika tezlashadi
Individual yondashuv	Bolaning temperamentiga, psixotipiga mos yondashuv tanlash	Bolaning qiziqishi va faolligi saqlanib qoladi
Interaktiv usullar	O'yinlar, texnologiyalar, ko'rgazmali vositalardan foydalanish	Mashg'ulot jarayoni qiziqarli va samarali kechadi
Verbal va noverbal kommunikasiya	Nutq ohangi, imo-ishoralar, yuz ifodalaridan foydalanish	Muloqot tabiiy bo'ladi, bola logopedni oson qabul qiladi

Jadval bo'yicha tahlil

Jadval logoped-bola muloqotining psixologik asoslarini yoritadi. Ko'rinib turibdiki, samarali muloqot faqat og'zaki nutq bilan emas, balki emotsional qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv va interaktiv metodlar bilan mustahkamlanadi. Ishonch omili logopedik tuzatish jarayonining markazida turadi, chunki bola o'zini erkin his qilganida mashqlarni faol va irodali bajaradi. Shuningdek, o'yin va interaktiv usullarning qo'llanilishi psixologik muloqotni tabiiylashtiradi va bola uchun stresssiz o'rganish muhitini yaratadi.

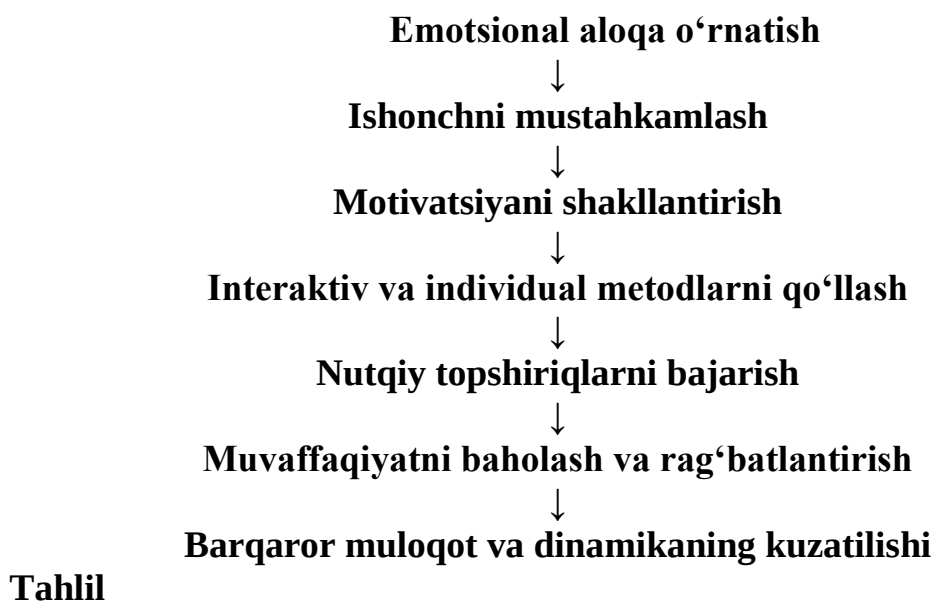
2-JADVAL. Bolaning psixologik xususiyatlari va mos muloqot strategiyalari

Bola tipi	Psixologik belgilari	Logoped uchun mos muloqot strategiyasi
Tortinchoq bola	Uyaluvchan, sekin ochiluvchi, qo'rqoq	Yumshoq ohang, rag'batlantiruvchi yondashuv, bosqichma-bosqich topshiriqlar
Haddan tashqari faol bola	Tez chalg'iydi, impulsiv, o'yinboz	Qisqa topshiriqlar, o'yin asosidagi mashqlar, aniq chegaralar
Agressiv yoki qarshilik ko'rsatuvchi bola	Mashg'ulotdan qochish, norozilik	Tinchtiruvchi muloqot, ijobiy mustahkamlash, emosional barqarorlashtirish
O'ziga ishonchi past bola	Xato qilishdan qo'rqadi	Muvaffaqiyatni ta'kidlash, kichik yutuqlarni qadrlash

Tahlil

Jadvaldan ko'rinadiki, har bir bola o'zining psixologik tuzilmasiga ega. Logopedning vazifasi — har bir tipga mos muloqot strategiyasini tanlash. Tortinchoq bolalarga bosqichma-bosqich yondashuv samarali bo'lsa, faol bolalarga qiziqarli va tezkor topshiriqlar samarali ta'sir ko'rsatadi. Qarshilik ko'rsatuvchi bolalar esa, avvalo, emotsional tinchlikka muhtoj bo'ladi.

SXEMA 1. Logopedik muloqotning psixologik tuzilmasi

Sxema logoped-bola munosabatining bosqichma-bosqich psixologik mexanizmini ko'rsatadi. Dastlab emotsional aloqa o'rnatilmasa, ishonch hosil qilinmasa, logopedik mashqlar samara bermaydi. Motivatsiya harakatga undovchi kuch bo'lsa, interaktiv metodlar bolaning qiziqishini ushlab turadi. Yakunda rag'batlantirish bolani yangi bosqichlarga o'tishga undaydi.

SXEMA 2. Logopedik mashg'ulotlarda muloqotning buzilish sabablari

Nutqdagi qiyinchiliklar

- **Uyatchanlik yoki qo'rquv**
- **Muloqotdan qochish**
- **Mashg'ulotlarga salbiy munosabat**
- **Ishonchning pasayishi**
- **Logopedik jarayonning sekinlashishi**

Tahlil

Bu sxema logopedik muloqot nega ba'zida samarali bo'lmashligini tushuntiradi. Bola nutqiy xatolaridan uyalishi mumkin, bu esa muloqotdan qochishga olib keladi. Natijada logoped-bola o'rtasidagi ishonch pasayadi va mashg'ulotlar kam samarali bo'ladi. Shu sababli psixologik qo'llab-quvvatlash jarayonning ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Xulosa. Logoped o'qituvchi va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqot nutqni tuzatish jarayonining markaziy omili hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muloqotning sifati bolaning emotsional holati, ichki motivatsiyasi va o'ziga bo'lgan ishonchi bilan bevosita bog'liq. Samarali muloqot o'zaro hurmat, ishonch, emotsional qo'llab-quvvatlash, interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali shakllanadi.

Ilmiy olimlar, jumladan L.S. Volkova, M. Isayeva, J. Piaget va K. Rogersning fikrlariga ko'ra, bola nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishda faqat artikulyatsion mashqlar yetarli emas. Logopedik jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, bola bilan psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan muloqot orqali erishiladi. Emotsional qulaylik va rag'batlantirish bolaning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, nutqiy faolligini kuchaytiradi va xatolardan qo'rqmaslikni ta'minlaydi.

Individual yondashuv logopedik ishlovning samaradorligini oshiradi. Har bir bola o'ziga xos psixologik va nutqiy xususiyatlarga ega, shuning uchun tortinchoq, faol yoki qarshilik ko'rsatuvchi bolalarga mos strategiyalarni qo'llash natijani sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar va o'yin asosidagi mashqlar bolada ishtiyoqni uyg'otadi va muloqotni tabiiylashtiradi.

Umuman olganda, logoped va bola o'rtasidagi psixologik muloqot nutq buzilishlarini bartaraf etish jarayonining poydevori bo'lib, bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli logopedik faoliyatda psixologik yondashuv va samarali kommunikatsiya metodlarini qo'llash zarur bo'lib, bu mashg'ulotlarning natijasini barqaror va uzoq muddatli qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Axmatova, M. M.** Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida logoped ishini tashkil etishning psixologik vazifalari. 2024. Tadqiqotlar.uz.

2. **Olărescu, V., Baganu, D.** Psychological and Speech Therapy Interventions in Language and Communication Disorders in Preschoolers. 2022. Journal of Innovation in Psychology, Education and Didactics.

3. **Altuxova, T. A.** Коммуникативная направленность логопедического занятия в обеспечении коммуникативно-речевого развития детей дошкольного возраста. 2020. Педагогическая и логопедическая наука (через CyberLeninka).

4. **Hancock, A., et al.** Speech, language and communication needs and mental health. 2022. BMJ / PubMed Central.

STRESS VA XAVOTIRNING NUTQ BUZILISHLARIGA TA'SIRI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Raxmanova Nigina Amindjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Erkinova Mahliyobonu*

Annotatsiya: Ushbu maqolada stress va xavotirning nutq jarayoniga ko'rsatadigan psixologik va fiziologik ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Emotsional zo'riqish natijasida paydo bo'ladigan nutq buzilishlarining (dizartriya, duduqlanish, logofobiya va boshqalar) psixologik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, stress darajasi bilan nutqning ravonligi o'rtasidagi bog'liqlik empirik ma'lumotlar va kuzatuvlar asosida izohlangan. Maqolada amaliy misollar, logopedik yondashuvlar hamda stressni boshqarishga qaratilgan psixologik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: stress, xavotir, nutq buzilishlari, psixologik omillar, logopediya, psixologiya, emotsional zo'riqish, psixofiziologik ta'sir.

Аннотация: В статье научно анализируется психологическое и физиологическое влияние стресса и тревоги на речевой процесс. Раскрываются психологические механизмы речевых нарушений (дизартрия, заикание, логофобия и др.), возникающих в результате эмоционального стресса. На основе эмпирических данных и наблюдений объясняется взаимосвязь между уровнем стресса и беглостью речи. В статье приводятся практические примеры,

логопедические подходы и психологические рекомендации по управлению стрессом.

Ключевые слова: стресс, тревожность, речевые нарушения, психологические факторы, логопед, психология, эмоциональный стресс, психофизиологическое воздействие.

Annotation: This article scientifically analyzes the psychological and physiological effects of stress and anxiety on the speech process. The psychological mechanisms of speech disorders (dysarthria, stuttering, logophobia, etc.) that arise as a result of emotional stress are highlighted. The relationship between the level of stress and speech fluency is also explained based on empirical data and observations. The article provides practical examples, speech therapy approaches, and psychological recommendations for stress management.

Keywords: stress, anxiety, speech disorders, psychological factors, speech therapy, psychology, emotional stress, psychophysiological impact.

Kirish. Inson nutqi — bu murakkab psixofiziologik jarayon bo'lib, unda markaziy nerv tizimi, nafas, ovoz va artikulyatsiya apparati uzviy ravishda faoliyat yuritadi. Biroq, zamonaviy hayotning jadallashuvi, axborot oqimining kuchayishi, o'quv va mehnat jarayonlarining murakkablashuvi inson organizmini muntazam psixologik bosim ostida qoldirmoqda. Bunday holatlar stress va xavotir darajasining ortishiga olib keladi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stress insonning emotsional holatini o'zgartiribgina qolmay, balki nutq jarayoniga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, o'smirlar, talabalar, o'qituvchilar va jamoat oldida ko'p gapiradigan kasb egalari stress ta'siriga sezgir guruh sifatida ajralib turadi. Stress va xavotir kuchayganda nafas olish tezlashadi, mushaklar taranglashadi, bu esa artikulyatsion apparatning erkin harakatiga to'sqinlik qiladi. Emotsional zo'riqish diqqatning tarqoqlashishiga, nutq boshlashda yoki davom ettirishda qiynalishga, ba'zan esa to'liq nutq bloklanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois stress va nutq buzilishlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish logopediya, neyropsixologiya va pedagogik psixologiya uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Bugunda nutq buzilishlarini faqat fiziologik yoki anatomik muammolar bilan bog'lash noto'g'ri, chunki ko'plab holatlarda psixologik omillar — stress, xavotir, qo'rquv, o'ziga ishonchsizlik asosiy sabab sifatida namoyon bo'ladi. Mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, stressning nutqqa ta'siri o'z vaqtida aniqlanmasa, nutq buzilishlari chuqurlashib, shaxsning ijtimoiy faolligi, o'qishdagi muvaffaqiyati va kommunikativ qobiliyatini cheklab qo'yishi mumkin. Hozirgi davrda yoshlar, o'quvchilar va kattalar orasida stress darajasi ortib borayotganligi va uning nutq jarayoniga ta'siri logopediya va psixologiya fanlari kesishgan muhim tadqiqot yo'nalishiga aylangan. Stress va xavotir nafaqat umumiy psixologik farovonlikka, balki nutqning ravonligi, tezligi va aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy qism. Stress va xavotirning psixofiziologik mexanizmlari. Stress organizmning himoya reaksiyasi sifatida shakllangan bo'lsa-da, uning uzoq davom etishi yoki kuchli bo'lishi markaziy va vegetativ nerv tizimlarida nomutanosibliklarni keltirib chiqaradi. Stress paytida adrenal gormonlar (adrenalin, kortizol) ajralishi ortadi, yurak urishi tezlashadi, nafas ritmi o'zgaradi. Bu o'zgarishlar nutq jarayoniga quyidagicha ta'sir qiladi:

- artikulyatsion mushaklarning haddan tashqari taranglashuvi;
- ovoz bog'lamlarining qattiqlashuvi va ovoz titroqlari;
- diafragma harakatining cheklanishi sababli nutqda “bo'g'ilib qolish” tuyg'usi;
- nutq oqimining tezlashuvi yoki sekinlashuvi;
- psixologik bloklar tufayli so'z tanlash va gap qurishda qiyinchiliklar.

Shu bilan birga, stress paytida miya po'stlog'idagi Broka va Vernike markazlari faoliyatining vaqtinchalik buzilishi kuzatiladi. Bu esa nutq motorikasi va semantik jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Stressning turli nutq buzilishlariga ko'rsatgan ta'siri:

1. *Duduqlanish* ko'pincha kuchli stress yoki xavotir vaqtida namoyon bo'ladi. Nafas va artikulyatsiya koordinatsiyasining buzilishi, mushaklarning keskin qisqarishi takroriy tovushlar, uzilishlar yoki nutq bloklariga sabab bo'ladi. Psixologik bosim qanchalik katta bo'lsa, duduqlanish belgisi shunchalik kuchli bo'ladi.

2. *Logofobiya* bu holat jamoat oldida gapirish qo'rquvi bilan bog'liq. Logofobiyada inson nutqdan oldin kuchli xavotir his qiladi, bu esa nutqni boshlashni qiyinlashtiradi. Ko'pincha qo'llar titrashi, yurak urish tezlashishi va ovozning chiqmay qolishi kuzatiladi.

3. *Ovoz sifati buzilishlari* stress vaqtida mushaklar taranglashuvi natijasida ovoz bo'g'iq, xira yoki titroq bo'lib qoladi, balandlikni nazorat qilish qiyinlashadi, uzoq gapirganda tez charchoq kuzatiladi.

4. *Tafakkur va nutq uyg'unligining buzilishi* xavotir kuchayganda miyaning diqqat va nutqni boshqaruvchi markazlari o'rtasida muvofiqlik pasayadi. Shuning uchun gapni boshlash qiyinlashadi, fikr tez yo'qolib qoladi ("so'z og'zimdanda chiqmay qoldi"), jumlarlar grammatik jihatdan to'liq bo'lmaydi.

Stressga moyil shaxslar orasida nutq buzilishlarining keng tarqalish sabablari:

- ✓ yuqori hissiy sezuvchanlik,
- ✓ o'ziga ishonchsizlik,
- ✓ ijtimoiy bahodan qo'rqish,
- ✓ oilaviy yoki o'quv muhitidagi bosim,
- ✓ jamoat oldida nutq bilan bog'liq tajribasizlik,
- ✓ surunkali charchoq va uyqu yetishmasligi.

Nutq buzilishlarini yengillashtiruvchi yondashuvlar:

1. Psixologik yondashuvlar: tananing bo'shashuvchi mashqlari (relaksatsiya), diafragmal nafas olish, kognitiv-behavoral terapiya elementlari, tahlikali vaziyatlarga moslashuv treninglari.

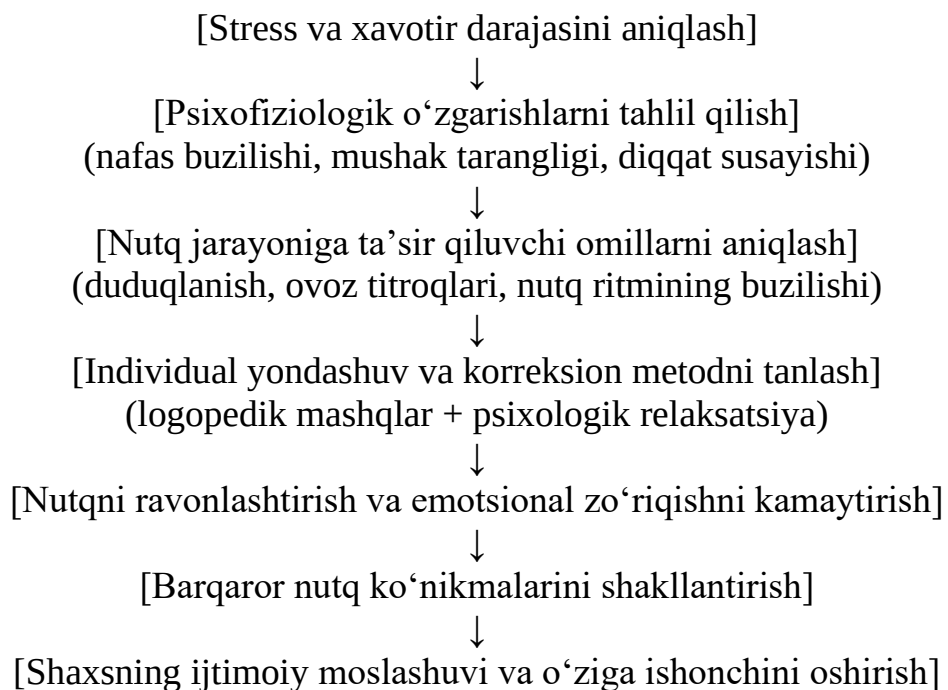
2. Logopedik mashqlar: artikulyatsiya apparatini bo'shashtiruvchi mashqlar, ovoz chiqarishni yumshoq boshlash, suhbat tempi va nafasni bir maromda ushlash mashqlari, sekin o'qish, ritmik nutq texnikasi.

3. Kompleks yondashuv: Logoped va psixologning birgalikda ishlashi stress natijasida yuzaga kelgan nutq buzilishlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

Jadval. Stress darajasi va nutq o'zgarishlarining taqqoslanishi

Stress darajasi	Nutqning holati	Namoyon bo'lish shakli
Past	Barqaror, tabiiy	Nutqning psixologik ta'sirdan holi bo'lishi
O'rtacha	Biroz tarang	Tez gapirish, pauzalar
Yuqori	Sezilarli buzilish	Duduqlanish, so'z topolmaslik, ovoz titroqi
Juda yuqori	Nutq bloklanishi	Logofobiya, nutqning vaqtincha to'xtashi

Sxema. Stress va xavotirning nutq buzilishlariga ta'siri mexanizmi

Jadval va sxemaning tahlili

Yuqoridagi jadval stress darajasining oshishi bilan nutqning holati qanday o'zgarishini aniq ko'rsatib beradi. Unda stressning past darajadan juda yuqori darajagacha bo'lgan bosqichlari va ular bilan bog'liq nutq buzilishlari ketma-ket tarzda bayon qilingan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, stress oshgani sari nutqning tabiiyligi va ravonligi bosqichma-bosqich izdan chiqadi va bu jarayon psixofiziologik omillar bilan chambarchas bog'liq. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, stress darajasi past bo'lgan shaxsda nutq jarayoni deyarli o'zgarishsiz qoladi. Bu bosqichda odamning psixologik holati

barqaror bo'lib, nutq psixologik bosimdan xoli bo'ladi. Fikrlarning izchil ifodalanishi, ravon gapirish va so'zlarni erkin tanlash kuzatiladi. O'rtacha stress holatida shaxsning nutqi bir oz taranglashadi. Jadvalda qayd etilganidek, bunday vaziyatda nutqning ritmi o'zgarishi, gaplarni tezroq aytib yuborish yoki ortiqcha pauzalar qilish kuzatiladi. Bu holat ko'pincha diqqatning susayishi va ichki emotsional zo'riqish bilan bog'liq. Odam nutqni nazorat qilishga harakat qilgan sari uning tabiiyligi kamayadi. Stress darajasi yuqori bo'lganda jiddiy nutq buzilishlari kuzatiladi. Jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra, bu bosqichda duduqlanish kuchayishi, so'zlarni topa olmaslik, ovozning titrab chiqishi kabi belgilar paydo bo'ladi. Bu jarayon psixologik qo'rquv, mushaklarning kuchli tarangligi va nafasning notekislanishi bilan bevosita bog'liqdir. Stress darajasi haddan tashqari oshganda shaxs nutq jarayonini nazorat qila olmay qoladi. Jadvalda bu holat nutq bloklanishi, ya'ni gapni boshlay olmaslik yoki nutqning to'xtab qolishi ko'rinishida ifodalangan. Bunday vaziyatda logofobiya — jamoat oldida gapirishdan kuchli qo'rquv — yaqqol namoyon bo'ladi. Mushak tarangligi ekstremal darajaga yetadi va shaxsning psixologik holati nutq faoliyatini davom ettirishga imkon bermaydi. Shu bois logopedik va psixologik amaliyotda stress bilan ishlash, emotsional bo'shash mashqlari, nafasni normallashtirish hamda o'ziga ishonchni oshirish nutqni tiklashda muhim hisoblanadi.

Berilgan sxema stress va xavotirning nutq buzilishiga ta'sir qiluvchi bosqichma-bosqich mexanizmini ko'rsatadi. Dastlabki bosqich diagnostika jarayonida psixologik testlar, suhbatlar va kuzatishlardan iborat bo'lib, logopedik tashxisning muhim qismi hisoblanadi. Bunda insonning ichki zo'riqish darajasi baholanadi. Ikkinchi bosqichda stress ta'sirida organizmda quyidagi o'zgarishlar kechadi: nafas olishning notekisligi, mushaklarda taranglik, fikrni jamlashning qiyinlashuvi. Bu o'zgarishlar to'g'ridan to'g'ri nutq jarayoniga o'tadi. Nutqdagi buzilishlarni aniqlash bosqichida esa stress fonida duduqlanish, titroq, nutq bloklari, ritmning buzilishi kabi belgilar paydo bo'ladi. Bu bosqich logopedning nutqiy tashxislash faoliyati uchun juda muhim. Sxemada to'rtinchi bosqich asosiy bo'lib, unda logopedik mashqlar psixologik yondashuv bilan integratsiyalashtiriladi:

— relaksatsiya mashqlari,

- nafasni nazorat qilish,
- artikulyatsion mushaklarni bo'shashtirish,
- psixologik qo'llab-quvvatlash. Bu kompleks yondashuv stressning nutqqa ta'sirini kamaytirishda eng samarali usullardan biridir. Keyingi bosqichda esa tizimli mashqlar orqali shaxs nutqini nazorat qilishni o'rganadi, duduqlanish kamayadi, pauzalar normallasadi. Oxirgi bosqichga kelib stress va xavotirdan holi bo'lgan, nazoratlangan nutq shaxsning o'ziga ishonchini oshiradi, jamoat oldida nutq so'zlashda qat'iyatini kuchaytiradi va ijtimoiy faoliyatini yaxshilaydi.

Jadval va sxema umumiy holda shuni ko'rsatadiki, stress va xavotir nutq buzilishlarining nafaqat sababi, balki rivojlanish mexanizmining muhim omilidir. Bu jarayonlarni aniqlab borish, to'g'ri tahlil qilish va logopedik hamda psixologik yondashuvni uyg'unlashtirish nutqni tiklashda yuqori natija beradi.

Xulosa. Stress va xavotir inson nutq faoliyatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadigan asosiy psixologik omillar hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, stressning yengil ko'rinishlari nutqning ritmini biroz o'zgartirsa, uning yuqori va juda yuqori darajalari nutqning chuqur buzilishlariga — duduqlanish, ovoz titroqi, so'z topolmaslik va hatto nutqning to'liq bloklanishiga olib kelishi mumkin. Bu jarayon psixofiziologik mexanizmlar, xususan, mushak tarangligi, nafasning notekislanishi, diqqatning susayishi va ichki qo'rquvlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Stress darajasi oshgani sari nutq buzilishlari kuchayib borishi shuni anglatadiki, logopedik korreksiya jarayonida shaxsning emotsional holatini inobatga olish eng muhim shartlardan biridir. Nutqni to'g'rilash faqat artikulyatsion mashqlar bilan chegaralanmay, balki stressni boshqarish, xavotirni kamaytirish, psixologik qo'llab-quvvatlash va o'ziga ishonchni mustahkamlash kabi kompleks yondashuvni talab qiladi.

Shunday qilib, stress va xavotirni boshqarish bo'yicha samarali psixologik usullarni logopedik mashg'ulotlarga integratsiya qilish nafaqat nutq buzilishlarini bartaraf etishga, balki shaxsning umumiy ruhiy holatini yaxshilashga, o'zini erkin ifoda etish imkoniyatlarini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Bu esa

bolaning yoki kattalarning jamiyatda erkin muloqot qilishini ta'minlashda muhim omil bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Logopediya — M. Y. Ayupova 2007
2. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish usullari — Risqinisso Shomahmudova & Lola Mo'minova 2012
3. Maxsus psixologiya — L. R. Mo'minova va boshqalar 2018 (darslik)
4. Nutq madaniyati — Laylo Raupova 2019 (darslik)

**MEHNAT TA'LIMIDA XAVFSIZLIK QOIDALARIGA AMAL
QILISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedra o'qituvchisi
Xalmuradova Dilorom Abdukarimovna,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Nurmatova Gulhayo Odiljon qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada mehnat ta'limi jarayonida xavfsizlik qoidalariga amal qilishga ta'sir etuvchi psixologik omillar ilmiy asosda tahlil qilinadi. O'quvchining xavf-xatarni idrok etishi, diqqatning barqarorligi, emotsional holati, o'zini boshqarish darajasi, motivatsiyasi va mas'uliyat hissi xavfsizlik madaniyatini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Xavfsizlik qoidalariga rioya qilishning samaradorligi o'quvchining psixologik tayyorgarligi, mehnatga bo'lgan munosabati va pedagogning to'g'ri yondashuviga bog'liq. Tadqiqot natijalariga ko'ra, psixologik profilaktika, xavfli vaziyatlarni modellashtirish, ko'rgazmali ko'rsatmalar va amaliy mashg'ulotlar xavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: xavfsizlik, psixologik omillar, mehnat ta'limi, diqqat, motivatsiya, o'zini boshqarish, emotsional barqarorlik, xavf idroki, mehnat madaniyati, mas'uliyat

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются психологические факторы соблюдения правил безопасности на уроках трудового обучения. Рассматриваются особенности восприятия опасности учащимися, мотивационные механизмы, эмоциональная устойчивость, самоконтроль, внимание и ответственность как ключевые элементы безопасного поведения. Показано, что формирование культуры безопасности требует системного педагогического и психологического воздействия, включающего моделирование ситуаций, профилактическое обучение, формирование привычек безопасного поведения и развитие критического мышления. Исследование демонстрирует, что психологически грамотное обучение снижает риск несчастных случаев и формирует ответственное отношение к труду.

Ключевые слова: безопасность, психологические факторы, трудовое обучение, внимание, мотивация, самоконтроль, эмоциональная устойчивость, риск, поведение, ответственность

ABSTRACT

This article examines the psychological factors that influence adherence to safety rules in labor education. Key issues include students' perception of risk, attention stability, emotional regulation, motivation, responsibility, and self-control. The study highlights that safety culture develops through systematic pedagogical and psychological interventions such as situational modeling, preventive education, visual demonstration and hands-on practice. Findings show that psychologically grounded safety training reduces accident rates and fosters responsible attitudes toward work.

Keywords: safety, psychological factors, labor education, attention, motivation, self-regulation, emotional stability, risk perception, safety culture, responsibility

KIRISH QISMI. Mehnat ta'limi o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalar bilan tanishtiradigan, mehnat jarayonining mazmuni va ahamiyatini tushuntiradigan, ularda amaliy malakalarni shakllantiradigan muhim ta'lim yo'nalishidir. Bu fan o'quvchining texnik fikrlashini rivojlantirish, mehnatga nisbatan hurmat uyg'otish, mustaqillik, mas'uliyat va faollikni kuchaytirish kabi tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. Shu bilan

birga, mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilish o'quv jarayonining eng muhim, ajralmas va talabi qat'iy bo'lgan jihatlaridan biridir. Chunki mehnat jarayonida asbob-uskunalaridan foydalanish, kesuvchi yoki elektr vositalar bilan ishlash, mexanik harakatlar bajarish o'quvchini turli xavf-xatarlarga duchor etishi mumkin. Bunday holatlarda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish o'quvchining nafaqat jismoniy xavfsizligi, balki psixologik barqarorligi va mehnatga bo'lgan munosabatiga ham bevosita ta'sir qiladi.

Mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilishning psixologik omillarini o'rganish o'qituvchi faoliyatining samaradorligini oshirishda juda muhimdir. Chunki o'quvchining xavfli vaziyatni idrok etish darajasi, unga munosabati, ehtiyotkorlik qobiliyati, vazifaga mas'uliyat bilan yondashishi, diqqatning barqarorligi va o'zini boshqarish darajasi xavfsiz faoliyatning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Yosh xususiyatlariga ko'ra, o'quvchilar ko'pincha shoshqaloqlik, tajriba yetishmasligi, ortiqcha ishonch kabi omillar tufayli xavfsizlik talablarini buzishlari mumkin. Shu sababli xavfsizlikka psixologik yondashuv mehnat ta'limining ajralmas qismidir.

Xavfsizlik madaniyatini shakllantirish pedagogning to'g'ri, tizimli va psixologik asoslangan yondashuvini talab qiladi. Xavfli vaziyatlarni modellashtirish, ko'rgazmali tushuntirish, amaliy mashqlar, o'yin texnologiyalaridan foydalanish, kichik guruhlar bilan ishlash kabi metodlar o'quvchining diqqatini jamlash, xavf haqida to'g'ri tasavvur shakllantirish va o'zini boshqarish malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, xavfsizlik bo'yicha muvaffaqiyatli faoliyat o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ijobiy emosional holat yaratadi va mehnat jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Mazkur maqolada mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilishning psixologik asoslari, ularni shakllantiruvchi omillar, pedagogik yondashuvlar va ta'lim jarayoniga ta'siri batafsil yoritiladi. Mehnat ta'limining har bir bosqichida xavfsizlikning psixologik mexanizmlarini inobatga olish o'quvchining jismoniy va psixologik himoyasini ta'minlash hamda xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning eng samarali yo'lidir.

ASOSIY QISM. Mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilishni ta'minlash o'quvchi psixologiyasining turli komponentlari bilan chambarchas bog'liq. O'quvchi har qanday faoliyatda, ayniqsa xavf ehtimoli bo'lgan vazifalarda, o'z xulqini ongli ravishda nazorat qilishi, diqqatini to'g'ri yo'naltirishi, emotsiyalarini boshqarishi va mas'uliyat bilan ish tutishi zarur. Bu jarayonlarning barchasi psixologik mexanizmlar orqali boshqariladi.

Xavf-xatarni idrok etish psixologiyaning muhim tushunchalaridan biridir. O'quvchi xavfni qanchalik aniq tasavvur qila olsa, u shunchalik ehtiyotkor bo'ladi. Yosh bolalarda xavf idroki hali to'liq shakllanmagan bo'lgani sababli ular ba'zan jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan harakatlarni sodir etishlari mumkin. Shu sababli mehnat ta'limida xavfning oqibatlarini sodda, tushunarli va ko'rgazmali tarzda tushuntirish zarur. Masalan, modellashirilgan xavfli vaziyatlar, animatsion videolar, ko'rgazmali rasmlar bolalarda xavf haqida to'g'ri tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi.

Diqqat mehnat ta'limidagi eng muhim psixologik omillardan biridir. Diqqatning chalg'ishi, beparvolik yoki vazifaga yetarli e'tibor bermaslik baxtsiz hodisalarning asosiy sababidir. Shu bois o'qituvchi mehnat mashg'ulotlarini tashkil etayotganda o'quvchilarning diqqatini jamlashga yordam beruvchi metodlardan foydalanishi lozim. Qisqa, aniq, sodda ko'rsatmalar berish; asbob-uskunalarining xavfli qismlarini alohida ko'rsatish; tajribaviy mashqlarni bosqichma-bosqich bajarish diqqatni kuchaytiradi. Shuningdek, bolalarning diqqat doirasi cheklangan bo'lgani uchun mashg'ulotlarni uzoq davom ettirmaslik zarur.

Emotsional barqarorlik ham xavfsizlik madaniyatiga katta ta'sir qiladi. Agressiv, hayajonlangan yoki charchagan holatdagi o'quvchi ko'pincha xato qiladi. Shuning uchun mehnat ta'limida qulay psixologik muhit yaratish talab etiladi. O'qituvchi tinch, muloyim, izchil tushuntirishi; o'quvchini qo'rqitmasligi; aksincha, ishonchli muhit yaratishi lozim. O'quvchi o'zini ishonchli his qilganda xavfsizlik qoidalariga ko'proq amal qiladi.

Motivatsiya psixologik omillar ichida xavfsizlikka eng kuchli ta'sir ko'rsatadigani hisoblanadi. O'quvchi nima uchun xavfsizlikka rioya qilish zarur

ekanini tushunsa, uning ichki motivatsiyasi shakllanadi. Bu borada o'quvchiga real misollar keltirish, xavfsizlikning hayotiy ahamiyatini ko'rsatish, o'quvchilarning o'z hayoti bilan bog'liq misollar ustida suhbat o'tkazish samarali bo'ladi. Shuningdek, xavfsiz faoliyat uchun rag'bat berish, maqtoqlar, kichik mukofotlar motivatsiyani mustahkamlaydi.

O'zini boshqarish — xavfsiz mehnatning asosiy psixologik komponentlaridan biridir. O'quvchi o'z harakatini tartibga solishi, ehtiyotkorlik bilan ish yuritishi, sabr bilan vazifani bajarishi kerak. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun o'qituvchi bolaga ko'proq mustaqil ish berishi, lekin jarayonni nazorat qilib borishi lozim. O'quvchi o'z harakatining oqibatini tushunib yetsa, xavfsizlikka mas'uliyat bilan yondashadi.

Xavfsizlik bo'yicha mashg'ulotlarni o'quvchining yosh psixologik xususiyatlariga moslashtirish mehnat ta'limining samaradorligini oshiradi. Katta yoshdagi o'quvchilar bilan sodda suhbat yetarli bo'lsa, kichik sinflarda ko'rgazmali usullar, o'yinli metodlar, rolli mashg'ulotlar ko'proq samara beradi. Har bir yosh guruhining psixologik qobiliyatlari bir-biridan farq qiladi va xavfsizlikni o'rgatishda bu farqlar qat'iy inobatga olinishi zarur.

Xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda jamoaviy faoliyat ham muhim rol o'ynaydi. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar bir-biridan o'rnak oladi, bir-birini ogohlantiradi, xatolarni ko'rsatadi. Bu esa xavfsizlik bo'yicha o'zaro mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Psixologik yondashuv shuni ko'rsatadiki, xavfsizlik qoidalariga amal qilish faqat qoida sifatida emas, balki shaxsiy xulq-atvor odati sifatida shakllanishi kerak. Buning uchun muntazam mashg'ulot, takrorlash, real vaziyatlarda qo'llash zarur.

1-Jadval: Mehnat ta'limida xavfsizlikka ta'sir etuvchi psixologik omillar

Psixologik omil	Ta'rif	Xavfsizlikdagi roli
Diqqat	Vazifaga yo'naltirilgan ongli e'tibor	Xatolarning oldini oladi
Xavf idroki	Xatarni anglash darajasi	Ehtiyotkorlikni kuchaytiradi
Emotsional barqarorlik	His-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati	Chalg'ishni kamaytiradi

Motivatsiya	Xavfsizlikka ongli yondashuv	Qoidalariga rioyani oshiradi
O'zini boshqarish	Xulq-atvorni nazorat qilish	Mas'uliyatni mustahkamlaydi

SXEMA

**Psixologik omillar → Ongli yondashuv → Xavfsizlik qoidalariga amal qilish
→ Baxtsiz hodisalar kamayishi → Mas'uliyatli mehnat madaniyati**

Tahlil

Jadvaldan ko'rinadiki, mehnat ta'limidagi xavfsizlik qoidalarini o'quvchining psixologik holati bilan bevosita bog'liq. Diqqat yetishmasa, xatolar ko'payadi; xavf idroki past bo'lsa, ehtiyotsizlik kuchayadi; emotsional barqarorlik bo'lmasa, o'quvchi chalg'iydi; motivatsiya yetishmasa, xavfsizlik qoidasiga rioya qilish sustlashadi. Sxemada ko'rsatilganidek, psixologik omillar xavfsizlik madaniyatining poydevorini tashkil etadi va ular to'g'ri shakllantirilganida mehnat ta'limidagi xavf omillari sezilarli darajada kamayadi.

XULOSA. Mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilish nafaqat texnik, balki psixologik omillarga ham tayangan holda shakllanadi. O'quvchining diqqat darajasi, emotsional holati, o'zini boshqarish qobiliyati, xavf idrokini shakllantirish darajasi va motivatsiyasi xavfsiz faoliyatning asosini tashkil etadi. Shu sababli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish uchun mehnat ta'limi jarayonida psixologik yondashuv muhim o'rin tutadi. O'quvchini qo'rquv bilan emas, ongli tushuncha bilan xavfsizlikka o'rgatish ko'proq samara beradi.

Psixologik yondashuv orqali xavfsizlik bo'yicha mashg'ulotlar o'quvchi o'z xulqidan javobgar ekanini anglashiga yordam beradi. Xavfli vaziyatlarni modellashtirish, ko'rgazmali namoyishlar, jamoaviy muhokamalar, rolli o'yinlar, amaliy mashqlar o'quvchining xavfsizlik qoidalarini chuqurroq anglashi va amalda qo'llashiga sabab bo'ladi. Bu jarayon o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi, mehnatga mas'uliyat bilan yondashuvini shakllantiradi va xavfsiz xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilishning psixologik omillarini inobatga olish o'quvchilarni baxtsiz hodisalardan himoya qilish,

mehnat jarayoniga to'g'ri munosabatni shakllantirish va ularda xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning eng samarali yo'lidir.

ADABIYOTLAR:

1. Xudoyberdiyev, A. (2021). Mehnat ta'limi va xavfsizlik madaniyati asoslari. Toshkent: "Fan va Texnologiya".
2. Karimova, N. (2023). Ta'lim jarayonida psixologik xavfsizlikni ta'minlash metodlari. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim".
3. Geller, E. S. (2020). People-Based Safety: The Psychology of Safety. New York: CRC Press.
4. Reason, J. (2021). Human Error and Safety Management. London: Routledge.

**MULOQOT PSIXOLOGIYASINING SHAXSLARARO
MUNOSABATLAR SHAKLLANISHIDAGI AHAMIYATI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Raxmanova Nigina Amindjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Talipboyeva Dinara, Sunnatilloeva Mohigul*

Аннотация

В данной статье рассматривается роль психологии общения в формировании межличностных отношений. Раскрываются психологические механизмы взаимодействия людей, проявление коммуникативных умений, влияние вербальных и невербальных средств общения на развитие конструктивного поведения. Особое внимание уделено тому, как эмоции, перцепция, эмпатия, социальные установки и индивидуальные особенности способствуют качественному установлению контактов между людьми. Также анализируется формирование межличностного доверия, механизмов сотрудничества, предотвращение конфликтов и развитие коммуникативной компетентности как ключевого условия успешных отношений.

Ключевые слова: коммуникация, межличностные отношения, эмпатия, перцепция, диалог, взаимодействие, социальная психология, доверие, невербальная коммуникация, компетентность

Annotatsiya

Mazkur maqolada muloqot psixologiyasining shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi ahamiyati keng yoritilgan. Unda insonlarning o'zaro ta'sir jarayonlari, kommunikativ qobiliyatlar, og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotning ta'siri, emotsional idrok, empatiya, sotsial ustanovalar kabi omillarning munosabatlar rivojiga ta'siri ilmiy tahlil etiladi. Shuningdek, shaxslar o'rtasida ishonch, muloqot madaniyati, hamkorlikning shakllanishi, konfliktlarning oldini olish mexanizmlari va kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, shaxslararo munosabat, empatiya, idrok, o'zaro ta'sir, ijtimoiy psixologiya, ishonch, noverbal muloqot, kompetensiya, dialog

Abstract

This article explores the role of communication psychology in the formation of interpersonal relationships. It examines the psychological mechanisms underlying human interaction, verbal and nonverbal communication patterns, emotional perception, empathy, social attitudes, and individual differences that shape interpersonal behavior. The study also highlights the development of interpersonal trust, cooperation, conflict-prevention strategies, and communicative competence as essential factors for establishing effective and sustainable social relationships.

Keywords: communication, interpersonal relations, empathy, perception, interaction, social psychology, trust, nonverbal communication, competence, dialogue

KIRISH. Muloqot - insonning jamiyatda yashashi, faoliyat yuritishi va o'z shaxsiy mavjudligini namoyon etishining eng muhim psixologik vositasidir. Inson tabiatan ijtimoiy mavjudot bo'lgani uchun uning psixik rivojlanishi, shaxs sifatida kamol topishi va jamiyatga integratsiyalashuvi muloqot jarayoni orqali shakllanadi. Muloqotning psixologik asoslari, uning tarkibi, turlari va dinamikasi shaxslararo munosabatlarning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda insonlar o'rtasidagi aloqa shakllarining murakkablashuvi, texnologiyalar

ta'sirining ortishi, ijtimoiy vaziyatlarning xilma-xilligi muloqot psixologiyasini chuqurroq tadqiq etishni zarur qiladi.

Shaxslararo munosabatlar insonning kundalik hayoti, faoliyati, kasbiy rivoji va emotsional barqarorligi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Har qanday muloqot insonlar orasidagi o'zaro ta'sir va o'zaro tushunish jarayonlaridan iborat bo'lib, ushbu jarayonlarni boshqarish ko'nikmasi shaxsning psixologik yetukligiga bog'liq. Muloqotning samaradorligi nafaqat aytilayotgan fikrlarning mazmuniga, balki uni qanday yetkazish, qanday idrok etish, qanday emotsional holatda amalga oshirish kabi omillarga ham bog'liq. Shu sababli muloqot psixologiyasi shaxsning o'zini anglash, boshqalarni tushunish, o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish, konfliktlardan qochish va ularni konstruktiv hal qilish jarayonlarini o'rganadi.

ASOSIY QISM. Shaxslararo munosabatlarning shakllanishida muloqotning uch asosiy komponenti - kognitiv, emotsional va behaviorial jihatlar muhim o'rin tutadi. Kognitiv komponent orqali shaxs boshqalarni idrok qiladi, ularning shaxsiy sifatlari, xatti-harakati va maqsadlarini baholaydi. Emotsional komponent munosabatlardagi his-tuyg'ular - xushyoqish, ishonch, empatiya, hamdardlik kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Behaviorial komponent esa muloqot jarayonidagi real xatti-harakatlar, o'zaro ta'sir usullari, dialog texnikalari, ijtimoiy ko'nikmalarni qamrab oladi.

Shu bilan birga, muloqotning sifatli bo'lishi uchun shaxsning kommunikativ kompetensiyasi rivojlangan bo'lishi kerak. Kommunikativ kompetensiya deganda shaxsning turli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutishi, fikrini aniq va ravon ifoda qilishi, boshqalarni diqqat bilan tinglashi, noverbal signallarni tushunishi va adekvat javob berishi nazarda tutiladi. Bu kompetensiya ijtimoiy tajriba, tarbiya, bilim, shaxsiy xususiyatlar va psixologik tayyorgarlikka tayanadi.

Muloqot psixologiyasining shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi o'rni bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. Chunki ko'plab ijtimoiy muammolar - nizolar, tushunmovchiliklar, ijtimoiy izolyatsiya, emotsional buzilishlar aynan noto'g'ri muloqot natijasida kelib chiqadi. Shaxslararo munosabatlarning sog'lom va barqaror bo'lishi esa o'zaro hurmat, tenglik, empatiya, ochiq muloqot va ijobiy psixologik sharoit mavjudligiga bog'liq. Ushbu maqolada muloqot psixologiyasining asosiy

mexanizmlari, shaxslararo munosabatlarga ta'sir qiluvchi omillar, kommunikativ kompetensiya va emotsional intellektning roli, shuningdek, muloqot madaniyatining jamiyat rivojidagi ahamiyati yoritiladi.

1. Jadval: Muloqotning psixologik omillari va ularning shaxslararo munosabatlarga ta'siri

Psixologik omil	Tavsifi	Munosabatlarga ta'siri
Emotsional idrok	Boshqalarning his-tuyg'ularini anglash	Empatiya kuchayadi, ishonch shakllanadi
Noverbal signallar	Mimika, imo-ishora, tana harakati	O'zaro tushunishni kuchaytiradi
Shaxsiy tajriba	Hayotiy va ijtimoiy tajriba	Moslashuvchanlik va to'g'ri qaror qabul qilish kuchayadi
Kommunikativ kompetensiya	Nutq madaniyati va muloqot texnikasi	Hamkorlik shakllanadi, nizolar kamayadi
Sotsial ustanovalar	Qarashlar, stereotiplar, qadriyatlar	Ijobiy yoki salbiy munosabat vujudga keladi

Jadval tahlili:

Jadvaldan ko'rinadiki, muloqot jarayonida shaxsning emotsional idroki, noverbal belgilarni tushunish qobiliyati, ijtimoiy tajribasi, kommunikativ kompetensiyasi va sotsial ustanovalari shaxslararo munosabatlarni belgilovchi eng muhim psixologik omillar hisoblanadi. Ular munosabatlardagi ishonch, o'zaro ta'sir sifati, hamkorlik darajasi va emotsional barqarorlikni aniqlaydi.

Sxema: Shaxslararo munosabatlarning shakllanish mexanizmi

Sxema (matnli ko'rinish):

Idrok → Emotsional baholash → Muloqot → O'zaro ta'sir → Ishonch → Barqaror munosabatlar

Sxema tahlili:

Sxema shuni ko'rsatadiki, munosabatlar insonning boshqa shaxsni idrok qilishi bilan boshlanadi. Idrok jarayoniga emotsional baholash qo'shiladi. Keyin muloqot bosqichi yuzaga keladi, unda fikr almashish, savol-javob, empatik tinglash va noverbal belgilar rol o'ynaydi. O'zaro ta'sir jarayonida shaxslar bir-birining xatti-harakatini anglaydi va muvofiqlashtiradi. Bu jarayon davomida ishonch shakllanadi va oxir-oqibat barqaror shaxslararo munosabatlar yuzaga keladi.

XULOSA. Muloqot psixologiyasining shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi o'zni insonning ijtimoiy hayoti, emotsional barqarorligi va shaxsiy rivoji uchun nihoyatda muhimdir. Muloqot shaxsning o'zini anglashini, boshqalarni tushunishini, fikr almashishini va ijtimoiy tajribaga ega bo'lishini ta'minlaydi. Mazkur jarayonning sifatli amalga oshirilishi shaxslararo munosabatlarning mustahkam va barqaror bo'lishiga, hamkorlik, ishonch, o'zaro hurmat kabi psixologik jihatlarning shakllanishiga olib keladi. Shaxslararo munosabatlar rivojida emotsional idrok, empatiya, sotsial ustanovalar, kommunikativ kompetensiya va individual psixologik xususiyatlar hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

Muloqot jarayonida shaxsning nutq madaniyati, fikrni aniq ifodalash qobiliyati, tinglash madaniyati va noverbal signallarni tushunish darajasi o'zaro ta'sir samaradorligini belgilaydi. Empatiya munosabatlarning iliqlashishiga yordam beradi, nizolarni kamaytiradi, shaxslar o'rtasida ijobiy kayfiyatni shakllantiradi. Shu bilan birga, noverbal signallar - mimika, tana tili, ovoz ohangi - ruhiy holat, motivatsiya va munosabatlar mazmunini anglashda asosiy axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu esa muloqotning ko'p qatlamli psixologik jarayon ekanini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda muloqot texnologiyalari, virtual muhit, ijtimoiy tarmoqlar insonlararo munosabatlarning shakllanishida yangi omillar sifatida maydonga chiqmoqda. Bu jarayon bir tomondan muloqotni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan, yuzma-yuz muloqotning kamayishi, noto'g'ri interpretatsiyalar yoki virtual nizolar paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun kommunikativ kompetensiya va emotsional intellektni rivojlantirish zamonaviy ta'lim va tarbiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev, M. (2021). Muloqot psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar. Toshkent: "Fan va texnologiya".
2. Xasanova, D. (2023). Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent: "Yangi asr avlodi".
3. Myers, D. (2020). Social Psychology (13th ed.). New York: McGraw-Hill.
4. Guerrero, L., Andersen, P., & Afifi, W. (2022). Interpersonal Communication (4th ed.). Routledge Publishing.

NUTQ BUZILISHLARI BO'LGAN BOLALARDA STRESS VA TASHVISH HOLATLARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Xayitova Zilola Maxmudjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Alijonova Dilnavoz*

ANNOTATSIYA

Maqolada nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda uchraydigan stress va tashvish holatlarining psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu holatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va emotsional omillar yoritiladi. Nutq nuqsonlari bola o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishiga, ijtimoiy muloqotdan chetlashishga va emotsional zo'riqishga olib kelishi mumkinligi ilmiy asosda ko'rsatiladi. Shuningdek, stress va tashvishni kamaytirish bo'yicha psixokorreksion yondashuvlar, relaksatsiya texnikalari hamda ota-ona bilan ishlash strategiyalari bayon etiladi. Tadqiqot nutq buzilishlariga ega bolalarda psixologik yordamni takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: nutq buzilishlari, stress, tashvish, emotsional zo'riqish, psixologik yordam, muloqot qiyinchiliklari, ishonchsizlik, nevrotik holatlar, korreksiya, rivojlanish

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются психологические особенности стрессовых и тревожных состояний у детей с речевыми нарушениями. Анализируются факторы, влияющие на формирование тревожности: эмоциональная неустойчивость, социальные трудности, снижение уверенности в себе и ограничения в коммуникации. Показано, что речевые нарушения могут усиливать стресс и нарушать эмоциональное благополучие ребёнка. Также представлены психокоррекционные подходы, методы релаксации и стратегии взаимодействия с родителями. Работа направлена на улучшение психологической поддержки детей с речевыми нарушениями.

Ключевые слова: речевые нарушения, стресс, тревожность, эмоциональное напряжение, психологическая помощь, коммуникативные трудности, неуверенность, невротические состояния, коррекция, развитие

ABSTRACT

The article explores the psychological characteristics of stress and anxiety in children with speech disorders. It examines emotional, social, and cognitive factors contributing to heightened anxiety levels, including low self-confidence,

communication difficulties, and emotional instability. The study highlights how speech disorders can intensify stress and negatively affect a child's emotional well-being. In addition, the article presents psycho-corrective methods, relaxation techniques, and parent-focused intervention strategies. The research aims to enhance psychological support for children with speech impairments.

Keywords: speech disorders, stress, anxiety, emotional tension, psychological support, communication difficulties, low self-esteem, neurotic states, correction, development

Kirish. Nutq bola rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, uning ijtimoiylashuvi, emotsional holati va atrof-muhit bilan muloqot jarayonida muhim o'rin tutadi. Nutq buzilishlari esa bolalarning nafaqat kommunikativ faoliyatiga, balki ularning psixologik barqarorligiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nutq nuqsonlariga ega bolalarda stress, qo'rquv va tashvish holatlarining ko'proq uchrashini ko'rsatmoqda. Bunday bolalarda yangi vaziyatlarga moslashish qiyinlashadi, jamoada o'zini erkin tutish qobiliyati pasayadi, natijada emotsional zo'riqish kuchayadi va ijtimoiy izolyatsiya kuchayishi mumkin.

Nutqning buzilishi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zini baholash darajasiga ham bevosita ta'sir qiladi. Tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, gapirish jarayonida to'xtalib qolish yoki nutqning grammatik jihatdan to'liq rivojlanmaganligi muloqotda noqulaylik tug'diradi. Shu kabi holatlar bolaning psixik holatida tashvish, uyatchanlik, tortinchoqlik va ijtimoiy faoliyatdan chetlashishga olib keladi. Ba'zan stressning kuchayishi nutq buzilishining yanada og'irlashishiga ham sabab bo'lib, bu jarayon o'zaro ta'sir qiluvchi murakkab psixofiziologik mexanizmni yuzaga keltiradi.

Nutq buzilishiga ega bolalarda stress va tashvishning kuchayishi oilaviy muhit, tarbiya uslubi, pedagogik qo'llab-quvvatlash darajasi va psixologik muhit kabi omillar bilan ham bog'liqdir. Ota-onaning haddan tashqari talabchanligi, bola nutqidagi kamchiliklarni tanqid qilish, tengdoshlari tomonidan mazax qilinishi yoki e'tibor yetishmasligi stress darajasini oshiruvchi asosiy tashqi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun bunday bolalarda psixik barqarorlikni saqlash, ularning ichki resurslarini mustahkamlash va nutqiy muammolarni yengillashtirish uchun psixologik yordam muhim hisoblanadi.

Mazkur maqolada nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda stress va tashvish holatlarining kelib chiqish mexanizmlari, ularning psixologik xususiyatlari hamda bunday holatlarni kamaytirishga qaratilgan psixokorreksion yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, bolalarning emotsional holatini qo'llab-quvvatlash, ular bilan ijtimoiy-psixologik ishlash va ota-onalar uchun tavsiyalar ham tahlil etiladi. Ushbu mavzu bo'yicha o'rganish natijalari bolalar psixologiyasi, logopediya va defektologiya sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Asosiy qism. Nutq insonning ijtimoiy hayotga moslashuvi va emotsional rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda psixologik holatning buzilishi, jumladan, stress va tashvishning kuchayishi ilmiy adabiyotlarda ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan. A.V. Yarotskiy va L.S. Vigotskiy nutqning psixik funksiyalar bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlarkan, nutq jarayonidagi har qanday buzilish bolaning emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishini alohida ko'rsatib o'tgan. Vigotskiy fikriga ko'ra, nutq faqat kommunikativ vosita emas, balki bolaning tafakkuri va ichki psixologik faoliyatining boshqaruv mexanizmidir. Shu sababli nutq rivojlanishidagi nuqsonlar bolaning o'z-o'zini boshqarish, emotsiyalarni tartibga solish va ijtimoiy muloqotga kirish qobiliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi.

Nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda tashvishning oshishi ko'plab psixologlar tomonidan ilmiy jihatdan tasdiqlangan. R. Spielberger tomonidan ishlab chiqilgan tashvish nazariyasiga ko'ra, tashqi omillar va shaxsning ularga bergan reaksiyalari birgalikda tashvishning kuchayishiga olib keladi. Nutqida nuqson mavjud bo'lgan bola muloqot jarayonida o'zini xavotirli his qiladi, ayniqsa tengdoshlari bilan muloqotga kirishishda yoki o'qituvchining savollariga javob berishda qo'shimcha psixologik bosim sezadi. M. Žan Piaget esa bola shaxsining shakllanishida muloqotning roliga urg'u berib, muloqot imkoniyati cheklanganda bola o'z fikrlarini erkin ifoda eta olmasligi tufayli stress ko'rsatkichlari oshishini ta'kidlagan.

Nutq nuqsoniga ega bolalarda stressning ortishiga ijtimoiy muhitning ta'siri ham katta ekanini logoped olimi R. Ye. Levina o'z tadqiqotlarida yoritgan. Unga ko'ra, kattalarning keskin bahosi, bolaga qo'yilgan haddan tashqari talablar yoki tanqid bolada o'ziga nisbatan ishonchsizlikni oshiradi. Tengdoshlari tomonidan kulgi yoki masxara qilish esa tashvishning yanada kuchayishiga olib keladi. Shu bilan birga, stressning kuchayishi nutqni yanada buzib, bola o'z nuqsonini yashirishga harakat qilishi yoki nutqdan qochishi mumkin. Bu esa ijtimoiy moslashuvning murakkablashuviga sabab bo'ladi.

Psixologlar A. Bandura va K. Rodjerslarning fikrlariga ko'ra, bolaning o'ziga bo'lgan ijobiy munosabati va qo'llab-quvvatlovchi psixologik muhit stress va tashvishni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida nutq kamchiliklariga ega bolalar uchun ijtimoiy modeldan o'rnak olish, xavfsiz kommunikativ muhit yaratish va ijobiy mustahkamlash usullarini qo'llash muhimligini ta'kidlagan. Rodjers esa bolaning "men-konsepsiyasi" barqaror bo'lishi uchun kattalardan shartsiz qabul qilish, hurmat va qo'llab-quvvatlash zarurligini qayd etadi.

Nutq buzilishlarining psixologik oqibatlarini o'rganishda zamonaviy olimlar ham stress va tashvishning markaziy o'rin tutishini tasdiqlamoqda. Masalan, 2021-yilda S. Patel tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda

tashvish darajasi sog'lom tengdoshlarga qaraganda 1,5–2 baravar yuqori ekani aniqlangan. Bu farq, avvalo, muloqot jarayonida o'zini noqulay his qilish, sinf oldida gapirishdan cho'chish va o'z nutqiy nuqsoni haqida tashvishlanish bilan izohlanadi.

Stressning yuqori darajada bo'lishi bolaning o'qish motivatsiyasiga ham salbiy ta'sir qiladi. Emotsional zo'riqish ortishi diqqat va xotiraning pasayishiga, fikrlash jarayonining sekinlashishiga olib keladi. Bu holat Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bola nutqiy qiyinchilik ortidan keladigan stress sababli o'zining real intellektual imkoniyatlarini to'liq namoyish eta olmaydi.

Shu bilan birga, ilmiy manbalarda nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda stressni kamaytirish va tashvishni bartaraf etish bo'yicha samarali strategiyalar ham taklif etiladi. Jumladan, relaksatsiya texnikalari, nafas mashqlari, art-terapiya, o'yin-terapiya va kognitiv-behavioral yondashuvlar o'z samaradorligini ko'rsatgan. Ota-onalarni psixologik savodxonligini oshirish, ularni bolaga to'g'ri yondashish metodlariga o'rgatish ham muhim omil sifatida qayd etiladi.

Umuman olganda, nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda stress va tashvish holatlari ko'plab psixologik, fiziologik va ijtimoiy omillar ta'siri ostida shakllanadi. Olimlar fikrlariga tayangan holda aytish mumkinki, psixologik qo'llab-quvvatlash, xavfsiz kommunikativ muhit yaratish va emotsional barqarorlikni mustahkamlash bunday bolalarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval. Stress va tashvishni shakllantiruvchi asosiy omillar

Omillar guruhi	Aniqlovchi belgilar	Ilmiy izoh
Psixologik omillar	O'ziga ishonchsizlik, uyatchanlik, nutqda xato qilishdan qo'rquv	L.S. Vigotskiy nutqning ichki psixik jarayonlarni boshqarishdagi o'rni haqida gapirib, undagi nuqsonlar bolaning emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir qilishini ta'kidlagan.
Ijtimoiy omillar	Tengdoshlari tomonidan kulgi, o'qituvchi tanqidi, oilaviy qarama-qarshilik	R. Ye. Levina tadqiqotlariga ko'ra, salbiy ijtimoiy munosabat bolalarda tashvish darajasini keskin oshiradi.
Pedagogik omillar	O'qishda ortiqcha yuklama, sinf oldida gapirishdan qo'rquv	A. Bandura model orqali o'rganish nazariyasida pedagogik stress bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishini ta'kidlaydi.

Nutqiy omillar	Tovushlarni noto'g'ri talaffuz, gap tuzishda qiyinchilik, duduqlanish	S. Patel (2021) tadqiqotlarida nutqiy nuqson bolalarda tashvish darajasini 1,5–2 baravar oshirishi aniqlangan.
Emotsional omillar	Hayajon, qo'rquv, tez yig'lash, emotsiyani boshqarishda qiynalish	R. Spielbergerning tashvish nazariyasiga ko'ra, bola tashvish holatini ichki emotsional zo'riqish orqali namoyon qiladi.

1-Sxema. Nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda stressning shakllanish mexanizmi

Nutqiy nuqson (duduqlanish, dislaliya, fonematik nuqsonlar)

Muloqotda qiyinchilik, tengdoshlar reaksiyasi

O'ziga ishonchsizlik va nutqda xato qilishdan qo'rquv

Emotsional zo'riqish (hayajon, qo'rquv, ichki tanglik)

Stress holatining kuchayishi va tashvishning ortishi

2-Sxema. Tashvishning kuchayishiga sabab bo'ladigan omillar o'zaro ta'siri

Oilaviy omillar —————

Tengdoshlar munosabati —————→ Tashvishning oshishi

Pedagogik bosim —————

Jadval tahlili:

Jadvalda ko'rsatilganidek, nutq buzilishlari bo'lgan bolalarda stress va tashvish birgina psixologik omil bilan emas, balki ko'p komponentli tizimli jarayon natijasida shakllanadi. Psixologik omillar orasida o'ziga ishonchsizlik va nutqiy muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv markaziy o'rin tutadi. Vigotskiy ta'limotiga ko'ra, bolaning psixik rivojlanishi nutq bilan chambarchas bog'liq bo'lgani uchun nutqdagi kamchiliklar ichki psixologik qarama-qarshiliklarni kuchaytiradi. Levina tomonidan ta'kidlangan ijtimoiy reaksiya, ya'ni tengdoshlari kulgisi yoki tanqid bolada tashvishning keskin oshish triggeri sifatida namoyon bo'ladi. Patel (2021) tadqiqotida nutqiy nuqsonning tashvish darajasiga bevosita ta'siri miqdoriy tarzda isbotlangan bo'lib, bu jadvalning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

1-Sxema tahlili:

Sxema stressning shakllanish mexanizmini bosqichma-bosqich ko'rsatadi. Jarayon nutqiy nuqsondan boshlanadi, ammo shu nuqsonning o'zi stressni bevosita yaratmaydi. Stressning paydo bo'lishida muloqotdagi qiyinchiliklar va ijtimoiy reaksiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu fikr Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga mos keladi: bola o'zining nutqiy muvaffaqiyatsizligini boshqalarning munosabati orqali yanada og'irroq his qiladi. O'ziga ishonchsizlik kuchaygani sari emotsional zo'riqish kuchayadi va stress barqaror psixik holatga aylanadi.

2-Sxema tahlili: Ushbu sxema tashvish darajasining oshishida uch asosiy omil — oila, tengdoshlar va pedagogik muhitning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi. Oilaviy muhitdagi qo'llab-quvvatlash yetishmasligi pedagogik bosim va tengdoshlar reaksiyasi bilan qo'shilganda bola uchun kuchli stress manbaiga aylanadi. Rodjersning "shartsiz qabul qilish" konsepsiyasiga ko'ra, bolaga doimiy ijobiy munosabat bo'lmasa, tashvish kuchayadi. Sxema bu nazariy fikrlarni grafik tarzda aks ettiradi.

Umumiy tahlil: Jadval va sxemalarda ko'rsatilganidek, nutq buzilishiga ega bolalarda stress va tashvishning kuchayishi murakkab biopsixosozial jarayondir. Shuning uchun bunday bolalarga yordam faqat logopedik mashg'ulotlar bilan cheklanmasligi, balki psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy muhitni yaxshilash va emotsional barqarorlikni mustahkamlash yo'nalishlarini ham qamrab olishi zarur.

Xulosa. Nutq buzilishlari bolalarning nafaqat kommunikativ faoliyatiga, balki psixologik barqarorligi va emotsional rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq nuqsoniga ega bolalarda stress va tashvish holatlari sog'lom tengdoshlarga nisbatan ancha yuqori darajada kuzatiladi. Bu holatning shakllanishida psixologik omillar, ijtimoiy muhit, pedagogik bosim va nutqiy kamchiliklar o'zaro ta'sir qiladi. Nutqda yuzaga kelgan xatoliklar bola o'zini erkin ifoda eta olmasligi, tengdoshlari bilan muloqotda uyatchanlik, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik va ichki tashvishlarni kuchaytiradi.

Olimlar fikrlariga tayangan holda aytganda, stress va tashvishni kamaytirishda psixologik yondashuv, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ota-ona va pedagoglar bilan samarali hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Relaksatsiya texnikalari, o'yin-terapiya, kognitiv-behavioral yondashuvlar va ijobiy mustahkamlash usullari bolalarning emotsional barqarorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish bolada o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi va nutqni rivojlantirish jarayonini soddalashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, nutq buzilishlariga ega bolalarda stress va tashvish holatlarini kamaytirish nafaqat psixologik farovonlikni yaxshilash, balki bolaning umumiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash uchun zarurdir. Nutq nuqsonini davolash jarayonida psixologik yordam va emotsional qo'llab-quvvatlashni

integratsiyalashgan holda qo'llash bolalarning hayot sifatini yaxshilashga katta hissa qo'shadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Goipova, Nodira Baxtiyor qizi & Meliboyeva, Yodgora Elmurod qizi. Nutq rivojlanishining buzilishlari va ularning sabablari. 2025. Science and Education, Namangan davlat pedagogika instituti.
2. Sjøstrand, Å., et al. Treatment for Stuttering in Preschool-Age Children. 2024. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, ASHA Publications.
3. Kikuchi, Y. Social anxiety disorder in adolescents who stutter: A risk for psychopathology. 2023. Pediatrics International, Wiley.
4. Bernard, R. F. L., et al. Factors Associated With Symptoms of Anxiety and Depression in Children Who Stutter. 2023. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, ASHA.

**NUTQ BUZILISHLARINING PSIXOLOGIK TASNIFI VA ULARNING
XUSUSIYATLARI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU talabasi
Jamoldinova Dilfuzaxon*

ANNOTATSIYA

Maqolada nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, ularning kelib chiqish omillari va namoyon bo'lish shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlar, nutq jarayonini buzuvchi ichki va tashqi omillar hamda diagnostika va korreksiya yondashuvlari yoritiladi. Tadqiqot nutq buzilishlarining individual-psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, u logopediya va psixologiya sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: nutq buzilishlari, psixologik tasnif, logopediya, psixik jarayonlar, nutq rivojlanishi, diagnostika, korreksiya, artikulyatsiya, kommunikativ qiyinchiliklar, rivojlanish nuqsonlari

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается психологическая классификация речевых нарушений, их причины и формы проявления. Анализируются психологические механизмы речевого развития, внутренние и внешние факторы, влияющие на нарушение речи, а также подходы к диагностике и коррекции. Исследование

направлено на выявление индивидуально-психологических особенностей речевых расстройств и может быть полезным в логопедии и психологии.

Ключевые слова: речевые нарушения, психологическая классификация, логопедия, психические процессы, речевое развитие, диагностика, коррекция, артикуляция, коммуникативные трудности, нарушения развития

ABSTRACT

The article examines the psychological classification of speech disorders, their causes, and manifestations. It analyzes the psychological mechanisms of speech development, internal and external factors affecting speech impairment, as well as diagnostic and corrective approaches. The study focuses on identifying the individual psychological characteristics of speech disorders and provides insights applicable to the fields of speech therapy and psychology.

Keywords: speech disorders, psychological classification, speech therapy, mental processes, speech development, diagnostics, correction, articulation, communication difficulties, developmental disorders

Kirish. Nutq insonning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadigan asosiy kommunikativ vositalardan biridir. Shaxsning makon va zamondagi faol ishtiroki, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi hamda fikr va his-tuyg'ularini ifodalashi ko'p jihatdan nutqning to'g'ri shakllanganligiga bog'liq. Shu bois nutq buzilishlari shaxsning psixologik holati, ijtimoiy moslashuvi va intellektual rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolalar va kattalarda uchraydigan nutq buzilishlarining kelib chiqish sabablari xilma-xil bo'lib, ular markaziy asab tizimi faoliyati, psixik jarayonlarning yetilmaganligi, shuningdek, psixosotsial omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy psixologiya va logopediya fanlarida nutq buzilishlarini tasniflash masalasi muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sanaladi. Tasniflar nafaqat buzilishlarning mohiyatini aniqlash, balki ularning psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, samarali diagnostika va korreksion metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Nutq buzilishlari ko'plab shakllarda namoyon bo'lib, ular fonetik-fonematik rivojlanishdagi nuqsonlar, talaffuzdagi buzilishlar, ritm va tembr o'zgarishlari, shuningdek, umumiy nutq rivojlanishining yetarli bo'lmashligi kabi ko'rinishlarda uchraydi.

Mazkur maqolada nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, ularning shakllanish mexanizmlari hamda psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq jarayonini buzuvchi omillar, buzilishlarning ijtimoiy-psixologik oqibatlari va ularni bartaraf etish yo'nalishlari ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari nutq rivojlanishi diagnostikasi va korreksiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Nutq insonning hayot faoliyatidagi eng muhim psixik jarayonlardan biridir. U shaxsning mavjudlik shakli, jamiyat bilan doimiy muloqotini ta'minlovchi vosita va tafakkurning tashqi ifodasidir. Nutqning to'liq shakllanmasligi yoki turli darajada buzilishi shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga, o'qish va o'rganish

jarayonlariga, shuningdek, ruhiy holatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutq buzilishlarini psixologik nuqtai nazardan o'rganish, ularning sabablari, turlari va namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash logopediya, psixologiya va pedagogika fanlari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, avvalo, nutqning qanday psixik jarayonlar asosida shakllanishi va buzilishi haqida to'liq tasavvur beradi. Nutq murakkab psixofiziologik tizim bo'lib, unda idrok, xotira, diqqat, fikrlash, emotsional holat, shaxsning motivasion jarayonlari kabi omillar faol ishtirok etadi. Shuning uchun nutq buzilishlari faqat artikulyatsiya organlaridagi anatomik o'zgarishlar bilan emas, balki psixik jarayonlar faoliyatining sustligi, markaziy asab tizimining yetilmaganligi yoki psixologik stress omillari bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Psixologik tasnif nutqning har bir komponentining buzilish darajasini, sabablari va oqibatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi.

Nutq buzilishlarining psixologik jihatdan tasniflanishida psixik jarayonlarning qaysi bo'g'inida nuqson kuzatilishi asosiy mezon hisoblanadi. Masalan, fonetik-fonematik rivojlanishning buzilishi fonemalarni farqlashdagi qiyinchiliklar, eshitish idrokidagi o'zgarishlar yoki fonematik analiz-sintez jarayonining pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday holatda bola tovushlarni to'g'ri eshita olmasligi yoki ular orasidagi farqni sezmasligi oqibatida talaffuzda xatolarga yo'l qo'yadi. Bunda gap tuzilishi, lug'at boyligi va grammatik me'yorlar saqlangan bo'lishi mumkin, ammo tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish muloqot samaradorligini pasaytiradi. Psixologik tasnifning yana bir muhim guruhi umumiy nutq rivojlanishining yetarli bo'lmasligi bilan bog'liq holatlardir. Bunday buzilishlar nutqning barcha komponentlari: fonetika, leksika, grammatika, semantika va kommunikativ funksiyalarning birgalikda sust rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu turdagi buzilishlarning kelib chiqishida intellektual rivojlanishning kechikishi, psixik jarayonlarning inertligi, uyushmagan diqqat, xotira jarayonlarining pastligi yoki asab tizimi faoliyatidagi funksional o'zgarishlar asosiy omillar hisoblanadi.

Nutq ritmi va tempi bilan bog'liq buzilishlar ham psixologik omillar ta'siri ostida shakllanadi. Masalan, duduqlanish ko'pincha psixotravmatik holatlar, yuqori darajadagi tashvish, emotsional zo'rqiqlik, qo'rquv yoki psixik jarayonlarning barqaror emasligi bilan chambarchas bog'liq. Duduqlanuvchi bolalarda nutq paytida o'z xatosidan qo'rqish, ijtimoiy vaziyatlarda nutqiy qiyinchilikdan uyat his qilish kabi holatlar kuchayib, muammoning yanada chuqurlashishiga olib keladi. Psixologik tasnifda bunday buzilishlar emotsional-volitiv sohadagi qiyinchiliklar bilan izohlanadi. Nutqning tembr, balandlik yoki intonatsiya jihatidan buzilishi esa ko'pincha psixik jarayonlarning yetilmaganligi, nevrotik holatlar yoki psixosomatik omillar bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zi holatlarda bu turdagi buzilishlar stress, qo'rquv, hayajon yoki ijtimoiy adaptatsiya jarayonidagi qiyinchiliklar natijasi sifatida paydo bo'lishi mumkin.

Psixologik tasnifning yana bir yo'nalishi nutqning kommunikativ funksiyalarining buzilishi bilan bog'liq. Bunda shaxs nutqni to'g'ri talaffuz qilishi, grammatik jihatdan to'g'ri gap qurishi mumkin, ammo muloqot jarayonida o'z fikrini ifodalash, tinglovchini tushunish, nutqiy vaziyatni idrok etish kabi psixologik jarayonlarda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu holat, ayniqsa, autistik spektr buzilishlari bo'lgan bolalarda ko'p uchraydi. Ular nutqni faqat ma'lum vaziyatlarda qo'llashi, nutqqa emotsional rang bera olmasligi yoki muloqotning ijtimoiy qoidalarini tushunmasligi bilan farq qiladi. Psixologik nuqtai nazardan bunday buzilishlar ijtimoiy idrok, emotsional intellekt va kommunikativ kompetensiyaning yetarli rivojlanmaganligi bilan bog'liq.

Nutq buzilishlarining shakllanishida faqat psixik jarayonlar emas, balki tarbiyaviy va ijtimoiy muhitning ta'siri ham katta ahamiyatga ega. Bola yashaydigan oilaviy muhit, kattalarning nutqiy faoliyati, ruhiy iqlim, muloqotning sifati va davomiyligi nutq taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar bola muloqotdan chetda qolsa, unda nutqning grammatik qurilishi, lug'at boyligi, talaffuz uslubi va kommunikativ ko'nikmalari sust rivojlanadi. Kamgaplik, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy qo'rquv kabi psixologik holatlar ham nutq buzilishlarining shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu omillar vaqtida bartaraf etilmasa, bola maktab davrida ham nutqiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi va o'quv jarayonida orqada qoladi.

Nutq buzilishlarini korreksiya qilishda psixologik yondashuv muhim o'rin tutadi. Logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda psixologik yordam, emotsional holatni barqarorlashtirish, qo'rquv va bezovtalikni kamaytirish, shaxsga ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini o'rgatish muammoni samarali bartaraf etishga yordam beradi. Duduqlanishda relaksatsiya metodlari, nutq ritmini boshqarish, emotsional zo'riqishni pasaytirish texnikalari qo'llanadi. Fonetik-fonematik buzilishlarda esa idrok, eshitish diqqatini rivojlantirish, xotira mashqlari, fonematik tahlil-sintez ko'nikmalarini mustahkamlashga e'tibor qaratiladi. Nutq rivojlanishi sust bo'lgan bolalarda psixologik qo'llab-quvvatlash, intellektual jarayonlarni faollashtirish, muloqotga bo'lgan motivatsiyani oshirish katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, nutq buzilishlarining psixologik tasnifi ularni chuqur o'rganish, sabablarini aniqlash va samarali korreksiya usullarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi. Nutq – bu faqat til tizimining emas, balki butun psixik faoliyatning murakkab mahsuli bo'lganligi sababli har bir buzilish o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Shuning uchun nutq buzilishlarini bartaraf etishda kompleks yondashuv, psixologik, pedagogik va logopedik choralarni uyg'un qo'llash eng yuqori natija beradi.

1-jadval. Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi va ularning asosiy xususiyatlari

Nutq buzilish turi	Psixologik omillar	Nutqiy belgilar	Rivojlanishga ta'siri	Korreksiya yo'nalishlari
Fonetik-fonematik buzilishlar	Eshitish idrokining pastligi, fonematik tahlil-sintezning sustligi, diqqat kamligi	Tovushlarni noto'g'ri talaffuz, tovush almashtirish yoki tushirib qoldirish	O'qish-yozuvda qiyinchilik, talaffuzning noaniqligi	Fonematik eshitish mashqlari, artikulyatsiya mashqlari
Umumiy nutq rivojlanishining sustligi (UNRS)	Psixik jarayonlarning sekin rivojlanishi, xotiraning zaifligi, diqqatning tarqoqligi	Lug'at kambag'alligi, grammatik xatolar, bog'lanishli nutqning sustligi	Maktab dasturlarini o'zlashtirishda qiyinchilik	Lug'at boyitish, grammatik tuzilmani rivojlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash
Duduqlanish	Emotsional zo'riqish, tashvish, qo'rquv, psixotravmalar	Nutqning uzilishi, ritm buzilishi, takrorlar	O'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy muloqotdan chetlashish	Relaksatsiya texnikalari, nutq ritmini boshqarish, psixoterapiya
Tembr va intonatsiya buzilishlari	Nevrotik holatlar, emotsional barqarorlikning pastligi	Nutqning monotonligi yoki keskinlik	Muloqot sifatining pasayishi	Nafas mashqlari, ovoz chiqarish texnikalari
Kommunikativ funksiyalar buzilishi	Emotsional-intellektual rivojlanishdagi nuqsonlar, autistik xususiyatlar	Ko'z kontaktidan qochish, muloqotda passivlik	Ijtimoiy moslashuvning qiyinlashuvi	Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish, o'yin-terapiya, ABA elementlari

1-Sxema. Nutq buzilishlari shakllanish mexanizmi

Biologik omillar (asab tizimi, genetik omillar)

|

Psixologik omillar (diqqat, idrok, xotira, emotsiyalar)

|

Ijtimoiy omillar (muhit, muloqot, tarbiya)

|
Nutq tizimi

| | | |
Fonetik Leksik Grammatik Kommunikativ

| | | |
Nutq buzilishlari shakllanishi

2-Sxema.Duduqlanishning yuzaga kelish jarayoni

Psixotravmatik hodisa -> Emotsional zo'riqish -> Nutq jarayonida qo'rquv

↓
Nutq ritmining nazoratdan chiqishi

↓
Artikulyatsion apparatda mushak spazmlari

↓
Duduqlanishning shakllanishi

Jadval tahlili: 1-jadvalda nutq buzilishlari psixologik omillar bilan bog'liq holda tizimlashtirilgan. Bu yondashuv buzilishlarning faqat talaffuzdagi mexanik xatolar emas, balki psixik jarayonlar faoliyatidagi o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatadi. Masalan, fonetik-fonematik buzilishlar ko'pincha eshitish idroki va fonematik tafakkur bilan bog'liq bo'lsa, duduqlanish emotsional zo'riqish yoki psixotravmatik holatlarda kuchayadi. Jadvalda har bir buzilishning rivojlanishga ta'siri ham keltirilgani sababli logoped va psixologga qaysi yo'nalishda ishlash lozimligi aniq ko'rinadi. Masalan, UNRS faqat nutqiy emas, balki umumiy intellektual jarayonlarning sust rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgani uchun kompleks yondashuv talab qiladi.

Sxemalar tahlili: Sxema 1 nutq buzilishlarining ko'p omillilik xususiyatini yoritadi. Nutq faqat fiziologik organlar faoliyati bilan bog'liq bo'lmay, psixologik jarayonlar, ijtimoiy muhit va oila ichidagi muloqot sifatiga ham tayanadi. Shuning uchun nutq buzilishlarini bitta sabab bilan tushuntirib bo'lmaydi. Har bir bo'g'in buzilsa, natijada turli ko'rinishdagi nutq buzilishlari paydo bo'ladi.

Sxema 2 duduqlanishning psixologik mexanizmini ko'rsatadi. Unda emotsional zo'riqish, tashvish va qo'rquv markaziy o'rin tutadi. Psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, duduqlanish ko'pincha stressli holatlardan keyin boshlanadi yoki kuchayadi. Bu sxema duduqlanishning fiziologik emas, balki psixologik ildizlari mavjudligini isbotlaydi.

Umumiy tahlil: Jadval va sxemalardan kelib chiqib aytish mumkinki, nutq buzilishlari bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sirida shakllanadi. Psixologik tasnif nutq tizimini yaxlit holda o'rganish, buzilishlar mexanizmini aniqlash va to'g'ri

korreksiya choralarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Har bir buzilishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari borligi sababli logopedik ishlar psixologik yondashuv bilan uyg'un holda olib borilishi kerak.

Xulosa. Dislaliya bolalar orasida keng uchraydigan nutq buzilishlaridan biri bo'lib, u nafaqat tovush talaffuzining buzilishi, balki bolaning ruhiy holati, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuviga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dislaliya ko'pincha fonematik idrokning sustligi, eshitish differensiasiyasi, diqqatning tarqoqligi va artikulyatsion apparatning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq bo'lsa-da, psixologik omillar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun dislaliya bilan ishlashda psixologik yordam logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda asosiy komponent sifatida qaralishi kerak.

Psixologik yordamning mazmuni, avvalo, bolada nutqiy faollikni oshirish, o'z xatolaridan uyalmaydigan, faol muloqot qilishga tayyor psixologik muhit yaratishga qaratiladi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini ko'tarish, nutqiy vaziyatlarda psixologik bo'shashish, emotsional barqarorlikni shakllantirish dislaliya korreksiyasining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan psixologik-pedagogik hamkorlik, uy sharoitida nutqiy muhitni to'g'ri tashkil etish, bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini e'tiborga olib ishlash ijobiy natijaga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, dislaliya faqat talaffuzdagi bitta nuqson sifatida emas, balki bolaning psixologik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida ko'rilishi lozim. Psixologik yondashuv logopedik korreksiya bilan uyg'unlashganda, bolada nafaqat to'g'ri talaffuz shakllanadi, balki nutqiy muloqotga bo'lgan ishonch, emotsional barqarorlik va ijtimoiy faoliyat ham mustahkamlanadi. Shu tariqa kompleks yondashuv dislaliya bilan og'rigan bolalarning nutqiy va psixologik rivojlanishini to'laqonli ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Maxmudova, Dildora Tursunovna & Utbosarova, Umida. Bolalarda dislaliya sabablari va davolash yo'llari. 2025. "TADQIQOTLAR" jahon ilmiy-metodik jurnali.
2. G'aniyeva, Surayyo Abdumannob qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliya bilan ishlashda logopedik va pedagogik usullar. 2025. "Ustozlar uchun" — pedagoglar jurnali.
3. Farquharson, Kathryn (K Farquharson). Innovations in Treatment for Children With Speech Sound Disorders. 2022. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) jurnali.
4. Santos, J., & boshqalar. Home-Based Activities for Children with Speech Sound Disorders. 2022. "Applied Sciences" (MDPI).

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA O'Z-O'ZIGA BAHO SHAKLLANISHI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Xayitova Zilola Maxmudjanovna,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Ganiyeva Muslima*

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanish jarayoni o'rganiladi. Bunday bolalarning psixologik xususiyatlari, nutq muammolarining o'z-o'ziga bahoga va ijtimoiy xulqqa ta'siri tahlil qilinadi. Ijobiy o'z-o'ziga bahoni rivojlantirishga yo'naltirilgan vaqtida ko'rsatiladigan yordam va tuzatishlarning ahamiyati ta'kidlanadi, bu esa bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi.

Kalit so'zlar: nutq nuqsoni, bola, o'z-o'ziga baho, psixologik xususiyatlar, tuzatish, ijtimoiy moslashuv, nutq muammolari, hissiy holat, motivatsiya, shaxs rivojlanishi.

Аннотация: В статье рассматривается процесс формирования самооценки у детей с нарушениями речи. Анализируются психологические особенности таких детей, влияние речевых проблем на их самооценку и социальное поведение. Подчеркивается важность своевременной поддержки и коррекции, направленной на развитие положительной самооценки, что способствует успешной социализации и адаптации в обществе.

Ключевые слова: нарушение речи, дети, самооценка, психологические особенности, коррекция, социальная адаптация, речевые проблемы, эмоциональное состояние, мотивация, развитие личности.

Annotation: The article examines the process of self-esteem formation in children with speech impairments. It analyzes the psychological characteristics of these children, the impact of speech difficulties on their self-esteem and social behavior. The importance of timely support and intervention aimed at developing positive self-esteem is emphasized, which contributes to successful socialization and adaptation in society.

Keywords: speech impairment, child, self-esteem, psychological characteristics, intervention, social adaptation, speech difficulties, emotional state, motivation, personality development.

Kirish. Nutq insonning asosiy muloqot vositasi bo'lib, uning rivojlanishi bolaning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyatga ega. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar nafaqat kommunikatsiya jarayonida qiyinchiliklarga duch keladilar, balki bu muammolar ularning o'ziga bo'lgan ishonchi, o'z-o'zini baholashi va ijtimoiy

munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'z-o'ziga baho — shaxsning o'z qobiliyatlari, xususiyatlari va qimmatini qanday baholashidir, u bolaning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvi uchun asosiy omillardan biridir. Nutq muammolari esa ko'pincha bolalarda o'z-o'ziga baho pasayishi, ijtimoiy cheklanish va o'zini izolyatsiya qilishga olib keladi.

Shu bois, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanish jarayonini o'rganish, ularni psixologik qo'llab-quvvatlash va samarali tuzatish usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu jarayonni chuqur tahlil qilish bolaning umumiy rivojlanishini yaxshilash va ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashda muhimdir. Mazkur maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho qanday shakllanadi, nutq muammolari uning rivojlanishiga qanday ta'sir qiladi va bu jarayonda psixologik yordam qanday ahamiyatga ega ekanligi o'rganiladi.

Asosiy qism. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishi — psixologiya va pedagogika sohasida keng o'rganilayotgan muhim masalalardan biridir. Nutq buzilishlari bolaning nafaqat kommunikatsiya imkoniyatlarini cheklaydi, balki uning o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy munosabatlari va ruhiy holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologlar, jumladan Lev Vygotskiy, o'z-o'ziga baho va shaxsiy rivojlanish jarayonida ijtimoiy muhitning roli beqiyos ekanligini ta'kidlaydilar. Nutqning rivojlanishidagi muammolar bolaning o'zini anglashiga, o'z qobiliyatlarini baholashiga to'sqinlik qilishi mumkin, bu esa uning o'z-o'ziga bahosini pasaytiradi. Shu sababli, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'z-o'ziga bahosini shakllantirish jarayonini tushunish, ularning ruhiy salomatligini va ijtimoiy moslashuvini yaxshilash uchun zarurdir.

O'z-o'ziga baho — bu shaxsning o'zini qanday ko'rishi va o'z qobiliyatlari, qimmatlari haqida qanday fikrda bo'lishidir. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho ko'pincha ijtimoiy tajribalarga bog'liq ravishda shakllanadi. Masalan, nutq muammolari tufayli ular do'stlari yoki o'qituvchilari bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi, tanqidga uchrashi mumkin. Bu holatlar bolaning o'zini past baholashiga, hatto o'zini kam qadrlashga olib kelishi ehtimoli yuqori. Amerikalik psixolog Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasida o'z-o'ziga baho bolalikda o'zaro ta'sir va qo'llab-quvvatlash asosida shakllanadi. Shu bois, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ijobiy psixologik muhit yaratish, ularni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash muhimdir.

O'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq buzilishlari bilan kurashayotgan bolalarda o'z-o'ziga baho pastligi ko'p uchraydi va bu ularning ijtimoiy faolligini, o'qishdagi muvaffaqiyatlarini pasaytiradi. Psixologlar Sergey Rubinshteyn va Aleksandr Luria nutq va psixika o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlab, nutq muammolari bolaning o'zini ifoda etish qobiliyatini cheklashini, shu bilan uning o'ziga bo'lgan bahosiga salbiy ta'sir ko'rsatishini qayd etadilar. Shu sababli, nutq buzilgan

bolalarda o'z-o'ziga bahoni yaxshilash uchun nafaqat logopedik, balki psixologik yordam ham zarur.

Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarga ko'ra, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga individual yondashuv, ularning qiyinchiliklarini inobatga olish va ijobiy tajribalar yaratish orqali o'z-o'ziga bahoni shakllantirishga yordam berish mumkin. O'z-o'ziga bahoni oshirish uchun mashg'ulotlarda ijobiy fikrlar, muvaffaqiyatlarga e'tibor, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi va bu nutqdagi kamchiliklarni bartaraf etish jarayonini tezlashtiradi.

Shuningdek, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho va ijtimoiy moslashuv o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Ijobiy o'z-o'ziga baho bolalarning o'zlarini ijtimoiy guruhlarda erkin his qilishlari, do'stlar orttirishlari va umumiy hayotga faol integratsiyalashuvlariga yordam beradi. Shu bois, logopedik va psixologik mashg'ulotlarda o'z-o'ziga bahoni shakllantirishga yo'naltirilgan metodikalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishi jarayoni ularning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy hayotga moslashuvi uchun asosiy omillardan biridir. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish orqali nutq buzilishlarini davolash samaradorligini oshirish mumkin. Shu sababli, pedagoglar va psixologlar birgalikda ishlashlari, bolaning ruhiy va ijtimoiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda kompleks yordam ko'rsatishlari lozim.

1-Jadval. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Omil	Ta'rifi	O'z-o'ziga bahoga ta'siri
Nutq buzilishi darajasi	Nutqdagi nuqsonning qanchalik og'irligi	Og'ir nutq buzilishi o'z-o'ziga bahoni pasaytiradi
Ijtimoiy muhit	Oila, sinfdoshlari va atrof-muhit bilan munosabatlar	Ijobiy muhit o'z-o'ziga bahoni oshiradi, salbiy esa kamaytiradi
Psixologik qo'llab-quvvatlash	Bolaga ko'rsatiladigan hissiy va ruhiy yordam	Qo'llab-quvvatlash bolaning o'ziga ishonchini mustahkamlaydi
Muvaffaqiyat tajribalari	Nutq bo'yicha erishilgan yutuqlar va ijobiy tajribalar	Muvaffaqiyatlar o'z-o'ziga bahoni yaxshilaydi
Ta'lim va tarbiya usullari	Individual yondashuv va pedagogik metodlar	Moslashuvchan metodlar o'z-o'ziga bahoni rivojlantiradi

1-Sxema. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishining mexanizmi

[Nutq buzilishi] → [Ijtimoiy tajribalar va munosabatlar] → [Psixologik qo'llab-quvvatlash] → [Muvaffaqiyatlar va ijobiy tajribalar] → [O'z-o'ziga bahoning shakllanishi] → [Ijtimoiy moslashuv va ruhiy salomatlik]

Jadval va sxemaning tahlili

Jadvalda nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar ko'rsatilgan. Nutq buzilishi darajasi bolaning o'zini qanday baholashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: nuqson qanchalik jiddiy bo'lsa, bola o'zini pastroq baholash ehtimoli oshadi. Ijtimoiy muhit, ya'ni bola atrofidagi oila va sinfdoshlarning munosabati o'z-o'ziga bahoni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish bolaning ruhiy holatini yaxshilab, unga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish imkonini beradi. Muvaffaqiyatli tajribalar, ya'ni nutqdagi kichik yutuqlar bolaning o'z-o'zini qadrlashiga yordam beradi. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya jarayonidagi moslashuvchan va individual yondashuvlar bolaning o'z-o'ziga bahosini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Sxema nutq buzilishi natijasida bolaning ijtimoiy tajribalari va munosabatlari o'z-o'ziga bahoga qanday ta'sir qilishi va bu jarayonning natijasi sifatida ijtimoiy moslashuv va ruhiy salomatlikka erishish mexanizmini bosqichma-bosqich aks ettiradi. Nutq buzilishi bolaning ijtimoiy aloqalariga to'sqinlik qilishi mumkin, bu esa o'z-o'ziga bahoni pasaytiradi. Biroq, psixologik yordam va ijobiy muvaffaqiyatlar o'z-o'ziga bahoni yaxshilashga va bolaning jamiyatga moslashuviga yordam beradi.

Umuman olganda, jadval va sxema nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishining kompleks omillarini va ularning o'zaro bog'liqligini tushunishga xizmat qiladi. Bu tushuncha orqali pedagog va psixologlar samarali yordam ko'rsatish uchun zarur strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Xulosa. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishi jarayoni ularning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlari va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Nutq buzilishlari bolaning o'zini baholashida qiyinchiliklar tug'dirib, uning o'ziga bo'lgan ishonchi pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, bunday bolalarda o'z-o'ziga bahoni shakllantirish va mustahkamlash uchun maxsus psixologik va pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarur. Ijobiy ijtimoiy muhit, qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va nutqdagi muvaffaqiyat tajribalari bolaning o'z-o'ziga bo'lgan bahosini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida bolaning ijtimoiy hayotga faol integratsiyasi va umumiy rivojlanishiga yordam beradi. Shu sababli, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishi jarayonini chuqur o'rganish va unga kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirzaev, Anvarbek. "Nutq nuqsoni bo'lgan bolalarda psixologik yordam va o'z-o'zini baholash". Toshkent, 2022. "O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti".
2. Ergashev, Sobirbek. "Bolalar nutqida nuqson va shaxsiy o'z-o'zini baholash: pedagogik yondashuvlar". Toshkent, 2024. "Tafakkur-Nashr".
1. Smith, Jennifer A. "Self-Esteem Development in Children with Speech Disorders". New York, 2023. Springer Publishing.
2. Brown, Michael T., & Wilson, Karen L. "Speech Impairments and Child Psychology: The Role of Self-Assessment". London, 2021.

O'QUVCHILARNING KOGNITIV FAOLIYATIDA TEXNOLOGIYA FANINING TUTGAN O'RNI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
Xayitova Zilola Maxmudjanovna,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Shavkatova Dilshoda*

ANNOTATSIYA

Maqolada texnologiya fanining o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Unda diqqat, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlarning amaliy mashg'ulotlar orqali qanday faollashishi, loyiha asosida ishlash, modellashtirish, konstruktsiya qilish jarayonlarida o'quvchining intellektual salohiyati qanday rivojlanishi yoritiladi. Shuningdek, texnologiya darslarining o'quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash, muammo yechish, rejalashtirish, ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish kabi kognitiv qobiliyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, texnologiya fani, diqqat, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur, modellashtirish, muammo yechish, ijodkorlik.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается влияние предмета «Технология» на развитие когнитивной деятельности учащихся. Анализируются механизмы формирования внимания, восприятия, памяти, мышления и воображения через практические задания, моделирование, проектную деятельность и работу с материалами. Подчеркивается, что технологическое обучение активизирует интеллектуальные

процессы, развивает аналитическое и творческое мышление, способствует формированию учебной мотивации и самостоятельности. Делается вывод, что предмет технологии является важным фактором развития когнитивных способностей школьников.

Ключевые слова: когнитивная деятельность, технология, мышление, восприятие, память, внимание, моделирование, проектная деятельность, практические задания, учебная мотивация.

ABSTRACT

The article explores the role of the subject “Technology” in the development of students’ cognitive activity. It examines how practical tasks, modeling, project-based learning and working with materials stimulate attention, perception, memory, thinking and imagination. The study shows that technological education strengthens analytical and creative thinking, enhances problem-solving skills and fosters independence and learning motivation. It concludes that technology is a key subject in promoting students’ cognitive development.

Keywords: cognitive activity, technology education, attention, perception, memory, thinking, imagination, modeling, problem-solving, creativity.

KIRISH. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning kognitiv faoliyatini samarali rivojlantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kognitiv faoliyat — bu diqqat, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur kabi psixologik jarayonlarning o'zaro uyg'un faoliyatidir. Ushbu jarayonlar o'quvchining bilimni qabul qilishi, qayta ishlashi, tahlil qilishi va amaliyotga tatbiq etishini ta'minlaydi. Ta'limning har bir fani o'z o'rnida kognitiv faoliyatga ta'sir ko'rsatadi, biroq texnologiya fani bu jarayonlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirgani sababli kognitiv rivojlanishda alohida o'rin tutadi.

Texnologiya darslarida o'quvchi bevosita faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. U materiallarga tegadi, o'lchaydi, kesadi, birlashtiradi, sinaydi, xulosa chiqaradi. Bu jarayonlarning har biri kognitiv jarayonlarni faollashtiradi. Masalan, gazlamani tanlashda idrok va estetik did ishlaydi; texnik topshiriqlarni bajarishda tafakkur, tahlil va muammo yechish faoliyatga kiradi; predmet loyihalashda tasavvur va ijodiy fikrlash rivojlanadi; ketma-ket ish harakatlarini yodda saqlash esa xotira jarayonini kuchaytiradi. Shu ma'noda texnologiya fani kognitiv faoliyatning tabiiy laboratoriyasi hisoblanadi.

Kognitiv faoliyatning rivojlanishi o'quvchining intellektual o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Texnologik topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchi real muammolarni hal qiladi, izlanadi, tajriba qiladi, faol qaror qabul qiladi. Bularning barchasi uning fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi. O'quvchi o'z ustida ishlash, xatolarni tahlil qilish, natijani baholash kabi kognitiv texnikalarni o'zlashtirib boradi.

Bundan tashqari, texnologiya darslarida bilish jarayonlarining motivatsion jihati ham kuchli bo'ladi. O'quvchi o'z qo'li bilan buyum yaratganida, natijani ko'rganda ichki qoniqish hosil bo'ladi. Bu esa bilishga va izlanishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Kognitiv faoliyatning eng muhim sharti — bu o'quvchining qiziqishi. Texnologiya fani aynan shu qiziqishning aktivlashuviga olib keladi.

Ushbu maqolada texnologiya fanining kognitiv faoliyatga ta'siri, amaliy mashg'ulotlarning kognitiv jarayonlarni rivojlantirishdagi o'rni, loyiha asosida ishlashning intellektual salohiyatga ta'siri, shuningdek, texnologiya fani orqali shakllanadigan kognitiv strategiyalar keng yoritiladi.

ASOSIY QISM. Texnologiya fanining o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni juda kengdir. Bu fanda o'quvchilar turli materiallar bilan ishlaydi, texnik topshiriqlarni bajaradi, modellar yaratadi, buyumlar yasaydi va turli amaliy jarayonlarni kuzatadi. Ushbu jarayonlarning barchasi diqqat, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv funksiyalarni faollashtiradi. Texnologiya darslari o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, bu esa kognitiv faoliyat uchun eng qulay sharoitlarni yaratadi.

Diqqat texnologiya darslarida doimiy ishlatiladi. O'quvchi o'lchash, kesish, tikish, yopishtirish yoki modellash jarayonlarida diqqatini ma'lum obyektga qaratadi. Bu diqqatning barqarorligini rivojlantiradi. Idrok jarayoni esa materiallarning rangini, shaklini, tuzilishini, xususiyatlarini farqlash orqali rivojlanadi. O'quvchi turli materiallarni solishtirib, qaysi biri vazifa uchun mos ekanini tanlashni o'rganadi. Bu idrokni chuqurlashtiradi va analitik fikrlashni kuchaytiradi.

Xotira texnologiya darslarida juda faol ishlaydi. O'quvchi ish ketma-ketligini, texnik qoidalarni, asboblarni nomini, xavfsizlik talablarini yodda saqlashi kerak bo'ladi. Bu xotiraning ixtiyoriy turini rivojlantiradi. Xotiraning mustahkamlanishi o'quvchilarga boshqa fanlarda ham katta yordam beradi.

Tafakkur texnologiya fanining asosiy kognitiv komponenti hisoblanadi. O'quvchilar texnik topshiriqlarni bajarishda sabab–natija bog'liqligini tushunadilar, muammoli vaziyatlarni hal qiladilar, optimal yechimlarni tanlaydilar. Bu mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi. Loyiha asosida ishlash o'quvchilarda rejalashtirish, taxmin qilish, variantlarni tahlil qilish kabi murakkab tafakkur jarayonlarini rivojlantiradi.

Tasavvur texnologiya darslarining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchi buyumni yasashdan oldin uni tasavvur qiladi, shaklini, rangini, o'lchamini ko'z oldiga keltiradi. Bu tasavvur jarayonlarini faollashtiradi va ijodiy fikrlashni kuchaytiradi. Ayniqsa, dizayn ishlari tasavvur faolligini oshiradi.

Texnologik topshiriqlar o'quvchilarni muammo yechishga o'rgatadi. Ular material yetishmasligi, buyum shaklining mos kelmasligi, texnik xatolar kabi muammolarni hal qilishadi. Bu kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantiradi.

O'quvchilar strategik fikrlashni, variantlar o'rtasida tanlov qilishni, natijani oldindan ko'ra bilishni o'rganadi.

Texnologiya fani kognitiv faoliyatning ijtimoiy jihatlarini ham rivojlantiradi. Guruh ishlari davomida o'quvchilar bir-biri bilan fikr almashadi, yangi g'oyalarni taklif etadi, boshqalar tajribasidan foydalanadi. Bu ko'nikmalar kognitiv jarayonlarni faollashtiradi, chunki bilishning bir qismi muloqot orqali rivojlanadi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning metakognitiv ko'nikmalari ham rivojlanadi. Ular o'z faoliyatini kuzatadi, xatolarni tahlil qiladi, natijani baholaydi, o'z ishini yaxshilash yo'llarini topadi. Bu o'z-o'zini nazorat qilish va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu sababli texnologiya fani o'quvchilarning kognitiv faoliyatida eng faol rivojlantiruvchi fanlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

1-Jadval. Texnologiya fanining kognitiv jarayonlarga ta'siri

Kognitiv jarayon	Texnologiya darsidagi amaliy faoliyat	Rivojlanadigan ko'nikma
Diqqat	O'lchash, kesish, aniqlik talab qiluvchi ishlar	Barqaror va ixtiyoriy diqqat
Idrok	Rang, shakl, tuzilmani tanlash	Sensor idrok, taqqoslash
Xotira	Ish ketma-ketligi va texnik qoidalarni yodlash	Ixtiyoriy xotira
Tafakkur	Muammo yechish, tahlil, sintez	Mantiqiy fikrlash
Tasavvur	Dizayn, eskiz, modellashtirish	Ijodiy tasavvur

SXEMA

Amaliy faoliyat → Idrok faollashuvi → Diqqat jamlanishi → Xotira mustahkamlanishi → Tafakkur chuqurlashuvi → Ijodiy tasavvur rivoji → Kognitiv faoliyatning yuksalishi

TAHLIL

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnologiya fanining har bir amaliy topshirig'i ma'lum bir kognitiv jarayonni faollashtiradi. O'lchash va kesish diqqatni kuchaytiradi, materiallarni farqlash idrokni rivojlantiradi, ketma-ketliklarni eslab qolish xotirani mustahkamlaydi, muammoli vazifalarni bajarish tafakkurni chuqurlashtiradi. Sxemada ushbu jarayonlar o'zaro bog'liqligi ko'rsatilgan: amaliy faoliyat kognitiv jarayonlarni izchil faollashtirib, umumiy intellektual rivojlanishga olib keladi.

Demak, texnologiya fani kognitiv rivojlanishning integrativ mexanizmini yaratadi.

XULOSA. O'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Texnologiya fani ushbu jarayonda o'ziga xos o'rin tutadi, chunki u bilishni amaliyot bilan birlashtiradi. Amaliy faoliyat kognitiv jarayonlarning tabiiy faollanuvchi maydonidir. O'quvchi materiallar bilan ishlaganda, o'lchaganda, yasaganda, modellashtirganda yoki loyihalashtirganda uning idroki, diqqat jarayoni, xotirasi, tafakkuri va tasavvuri faol ravishda ishlaydi. Bu esa nafaqat kognitiv jarayonlarni kuchaytiradi, balki bilishga qiziqishni, ichki motivatsiyani ham oshiradi.

Texnologiya darslari kognitiv faoliyatni ko'p qirrali rivojlantiradi. O'quvchi real muammolarni hal qiladi, xatolarni tahlil qiladi, qaror qabul qiladi, variantlar orasidan eng maqbulini tanlaydi. Bu jarayon tafakkur strukturasi mustahkamlaydi. Idrok jarayonlari materialning shakli, tuzilishi, o'lchami, rangini farqlash orqali boyiydi. Xotira texnik ketma-ketliklarni yodda saqlash bilan rivojlanadi. Tasavvur esa modellashtirish va dizayn ishlari orqali kengayadi.

Shuningdek, texnologik ta'lim ijtimoiy kognitiv rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Guruhlarda ishlash jarayonida o'quvchilar fikr almashadi, bahslashadi, hamkorlik qiladi. Bu kommunikativ fikrlashni, tanqidiy tahlil qilishni va yangi g'oyalar yaratishni qo'llab-quvvatlaydi. Metakognitiv jarayonlar ham rivojlanadi: o'quvchi o'z ishini baholaydi, xatolarni ko'radi, tuzatadi, o'z faoliyatini rejalashtiradi. Bu esa o'quvchi mustaqilligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fani o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishda kuchli integratsion ta'sirga ega. Uning amaliy mashg'ulotlari kognitiv jarayonlarni faollashtirib, o'quvchini intellektual jihatdan o'sishga undaydi. Texnologik topshiriqlar orqali o'quvchi nafaqat biror buyum yaratadi, balki o'z tafakkurini, tasavvurini, xotira va diqqatini ham har tomonlama rivojlantiradi. Shuning uchun texnologiya fani kognitiv rivojlanishning samarali pedagogik vositasi sifatida ta'lim jarayonida doimo alohida o'rin egallashi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'ysinov, O. A., Muslimov, N., Bozorov, U., Toxirov, O., & Nasrullayeva, F. (2024). Texnologiya: 5-sinf darsligi (I qism). Toshkent: Novda Edutainment.
2. Mirzayeva, M. (2022). Texnologik ta'limda o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.
3. Kolb, D. (2021). *Experiential Learning: Principles and Applications*. London: Routledge.
4. Wilson, R. (2023). *Technology Education and Cognitive Development in Schools*. New York: Springer.

DIQQAT VA XOTIRANING NUTQ RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Xayitova Zilola Maxmudjanovna,

Logopediya yo'nalishi talabasi

Axmadjonova Osiyoxon, Botirova Orasta

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada xotiraning turlari va ularning bola nutqi hamda bilish faoliyati rivojlanishidagi o'rni atroflicha yoritiladi. Emotsional (affektiv) xotira — his-tuyg'ularni eslab qolish jarayoni; obrazli xotira — ko'rish, eshitish, hid va ta'm kabi sensor obrazlarni qayta tiklash; so'z-mantiqiy (verbal) xotira esa fikr va nutqiy materialni eslab qolish qobiliyati sifatida tavsiflanadi.

KALIT SO'ZLAR. Xotira, emotsional xotira, obrazli xotira, verbal xotira, ishchi xotira, bilish jarayonlari, nutq buzilishlari, M. E. Xvatsev, psixonevrologik omillar, idrok, diqqat, tafakkur, kognitiv rivojlanish, ijro funksiyalari, bola nutqi rivoji, o'qish qobiliyati, bilish faoliyati, nutq psixologiyasi.

АННОТАЦИЯ. В данной статье описаны виды памяти и их роль в развитии речевой и познавательной деятельности детей. Эмоциональная (аффективная) память — это процесс запоминания эмоций; память образов — восстановление сенсорных образов, таких как зрение, слух, обоняние и вкус; Вербальная память определяется как способность запоминать мысли и речевой материал.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Память, эмоциональная память, образная память, речевая память, рабочая память, познавательные процессы, речевые нарушения, М. Е. Хвацев, психоневрологические факторы, восприятие, внимание, мышление, познавательное развитие, исполнительные функции, речевое развитие ребенка, умение читать, познавательная деятельность, психология речи.

ANNOTATION. This article describes the types of memory and their role in the development of children's speech and cognitive activity. Emotional (affective) memory is the process of remembering feelings; image memory - recovery of sensory images such as sight, hearing, smell and taste; Verbal memory is defined as the ability to remember thoughts and speech material.

KEY WORDS. Memory, emotional memory, figurative memory, verbal memory, working memory, cognitive processes, speech disorders, M. E. Khvatsev, psychoneurological factors, perception, attention, thinking, cognitive development, executive functions, child speech development, reading ability, cognitive activity, speech psychology.

Nutqsiz xotirani rivojlantirib bo'lmaydi, xotirasiz tafakkur esa-bo'shliq degan yagona fikr mavjud. Psixologiya va pedagogika darsliklaridan bilamizki, «nutq» tushunchasi juda keng. Uning har bir muhim tarkibiy qismi — tovush talaffuzi, lug'aviy zaxira, grammatik tuzilma — bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ularning biri rivojlanmagan bo'lsa, ko'pincha boshqasining ham rivojlanmasligiga olib keladi.

Xo'sh, xotira nutqqa qanday ta'sir ko'rsatadi?

I. M. Sechenov shunday degan: «Xotira bo'lmasa, his va idroklarimiz paydo bo'lishi bilanoq izsiz yo'qolar va insonni abadiy yangidan tug'ilgan bola holatida qoldirgan bo'lar edi».

Yosh va pedagogva psixologlar xotiraga bir nechta ta'rif beradi. Ulardan biriga ko'ra, «Xotira — bu insonning voqelik bilan o'tmishdagi o'zaro ta'sirini yaxlit ravishda aks ettiruvchi, uning hayotiy faoliyatining axborot zaxirasi»dir.

Xotira nutq buzilishlariga sabab bo'lishi mumkinmi?

O'tgan asrning 20-yillarida mahalliy tadqiqotchilar nutq buzilishlarini kelib chiqish sabablariga qarab ilk bor tasniflashga urinishgan.

Bu haqida M. E. Xvatsev o'z fikrini bildirgan va u birinchi bo'lib nutq buzilishlarining barcha sabablarini ichki va tashqi sabablarga ajratgan. Ya'ni, organik (anatoma-fiziologik, morfologik), funksional (psixogen, ijtimoiy-psixologik va psixonevrologik sabablar). Psixonevrologik sabablarga u aqliy orqada qolishni, xotiraning buzilishini, diqqatning buzilishini va boshqa ruhiy funksiyalarining buzilishini kiritgan.

Shuning uchun nutqni tekshirishda bilish faoliyatining asosiy turlarining, jumladan xotiraning rivojlanish darajasiga ham katta e'tibor qaratiladi. «Agar bilish (psixik) jarayonlari — idrok, xotira, diqqat, tafakkur — normal rivojlansa, bolaning nutqi ham boy, ifodali, rivojlangan va mukammal bo'ladi. Shuning uchun ham bilish jarayonlarini nutqning psixologik asosi deb atashadi va uning rivojlanish darajasi bolaning nutqiga bevosita ta'sir qiladi».

P. P. Blonskiy tayyor bo'lmagan o'quvchilar uchun eng tushunarli bo'lgan xotira jarayonlari klassifikatsiyasini taklif qiladi. Unga ko'ra, xotira materialni eslab qolish va qayta tuzish xususiyatlariga qarab to'rt turga bo'linadi:

– Dvigatel (harakat) xotira — bu turli harakatlar va ularning tizimlarini eslab qolishdan iborat bo'lib, amaliy va mehnat ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

– Emosional (affektiv) xotira — bu his-tuyg'ularni eslab qolish xotirasi;

– Obrazli xotira — bu obrazlarni (ko'rish, eshitish, terish, hidlash va ta'm hissi bilan bog'liq) eslab qolish;

– So'z-mantiqiy (verbal) xotira — bu fikrlar va nutqni eslab qolish xotirasidir».

Diqqat va xotiraning rivojlanishi bolalar uchun juda katta ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar bolaning o'qish qobiliyatiga, ma'lumotni qabul qilishga va atrof-muhit

bilan o'zaro munosabatiga ta'sir qiladi. Diqqat bolaga vazifaga jamlanishga yordam beradi, xotira esa muhim ma'lumotlarni eslab qolishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, diqqat va xotira nutq ko'nikmalari bilan ham chambarchas bog'liq. So'zlarni, jumla va g'oyalarni eshitib, ularni eslab qolish qobiliyati bolaning faol lug'aviy zaxirasini shakllantirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida bolaning muloqot qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi

Bolalarda xotira va diqqatni nutq orqali qanday rivojlantirish mumkin.

Xotirani rivojlantirish uchun quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin:

1. She'r va qo'shiqlarni takrorlash — qofiyali satrlar osonroq yodlanadi, shuning uchun xotirani mashq qilishda juda samarali vosita.

2. «Assosiasiyalar» o'yini — siz bir so'z aytasiz, bola esa u bilan bog'liq so'zni aytishi kerak. Bu mashq nafaqat xotirani, balki kreativ fikrlashni ham rivojlantiradi.

3. Qofiyalar va qo'shiqlardan foydalanish. Qofiya va qo'shiqlar — quvnoq o'rganish usuli bo'lishidan tashqari, ma'lumotni yodlashning juda samarali yo'li. Melodiya bolaga so'z va jummalarni tezroq yodlashga yordam beradi. Masalan, siz bola bilan birga bolalar qo'shiqlarini kuylashingiz yoki o'rganilayotgan material asosida o'zingizcha qofiyalar tuzishingiz mumkin.

Diqqatni rivojlantirish uchun o'yinlar.

1. «Ertak zanjiri» o'yini — siz biror ertakni boshlaysiz, bola esa uni davom ettirib, o'z g'oyalarini qo'shadi. Bu mashq na faqat diqqatni, balki tasavvurni ham rivojlantiradi.

2. «Men kimman?» o'yini — ishtirokchilardan biri biror qahramon yoki hayvonni o'ylaydi, qolganlar esa savollar berib uni topishga harakat qiladilar. Bu o'yin diqqat va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. «So'z futbol» o'yini — o'yinchilar navbat bilan ma'lum bir mavzu bo'yicha (masalan, hayvonlar) so'z aytadilar, takrorlanmaslikka harakat qilib. Bu o'yin tezkor fikrlash va diqqatni kuchaytiradi.

Maktabgacha tarbiyachilarda nutqni ishlab chiqish diqqat bilan qaralmoqda. Auditsioner, vizual va sezgirliklarni buzish lug'atni rivojlantirish, talaffuz va nutq tushunchasiga xalaqit beradi. Maqolada nutq, diagnostika usullari va muammolarni tuzatish usullariga ta'sir ko'rsatadigan asosiy mexanizmlar muhokama qilinadi. Ota-onalar va mutaxassislar uchun foydali tavsiyalar.

Nutq - bu integratsiya ruhiy jarayon, ya'ni ko'plab quyi tizimlarning kelishilgan ishini talab qiladi. S. L. Rubinshteynga ko'ra, u ikkita asosiy funktsiyalarni amalga oshiradi: bu boshqalarning xatti-harakatlarini o'zgartirish va umumiy ob'ektlar va hodisalar va umumiy ob'ektlar va hodisalar orqali bir-birlarini tushunishga imkon beradi.

Ontogenezdagi kommunikativ funktsiya birinchi navbatda paydo bo'ladi. Dastlab, bu shartli ravishda nutqgacha bo'lgan davrda amalga oshiriladi - og'riq yoki ochlik

yig'ish orqali onaning nazarida jilmayib. Jamiyatda bo'lganligi va bunday majburiy harakatlarning ijobiy tomonlarini ijobiy ravishda mustahkamlash, bola asta-sekin vokal nazoratga oladi - ya'ni ovozni qasddan ishlatish, masalan, onani boshqa xonani chaqirish.

Diqqat asosiy operatsiyalardan biridir, ularsiz fikrlash imkonsizdir.

Diqqat Turli xil samolyotlarda turli xil samolyotlarda tavsiflanishi mumkin: ixtiyoriy va ixtiyoriylik va o'zgaruvchanlik (vizual, eshitish va hatto sezgir), yo'nalish (tashqi yoki ichki). Maktabgacha tarbiyachi so'zlashishni va buzilishlar bunga xalaqit beradigan bilimlarning qaysi biri eng muhimi, bu maqoladan o'rganasiz.

Birinci ixtiyoriy vokal harakatlarining ushbu bosqichida allaqachon kelib chiqishi mumkin: bola kattalar tomonidan ijtimoiy va vokal mustahkamlashga ahamiyat bermasligi va kerakli vokal reaksiyalarni kuchaytirmasligi mumkin. Bu, albatta, ijtimoiy va auditorlik stimulyatsiyasini o'qiyotganda, chunki ijtimoiy va auditoriya stimulyatsiyasini "ahamiyatsiz" deb hisoblaydi. Bunday holatlarda hamroh bo'lgan holat ko'pincha ma'lum bir xususiyatlarni jalb qiladigan muayyan ob'ektlarga e'tiborni tanlash (masalan, bola faqat to'simuri yoki arqon bilan o'ynashni yaxshi ko'radi, ya'ni dala harakati).

XULOSA. Maqolada xotiraning turlari — emosional, obrazli va soʻz-mantiqiy xotiralar bola rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlari sifatida yoritildi. Nutqning toʻgʻri rivojlanishi faqat artikulyatsiya yoki ovoz chiqarish mexanizmlariga emas, balki bilish jarayonlari — idrok, diqqat, xotira va tafakkurning rivojlanish darajasiga ham bevosita bogʻliq ekani ta'kidlandi. M. E. Xvatsevning nutq buzilishlari sabablari boʻyicha klassifikatsiyasi shuni koʻrsatadiki, psixonevrologik omillar, jumladan xotira va diqqatning buzilishi nutq rivojiga jiddiy ta'sir koʻrsatadi.

Shu bois, bolalarda nutqni baholash va logopedik yordam koʻrsatishda bilish jarayonlarining har biri — xotira, diqqat, idrok va tafakkurning holatini chuqur oʻrganish muhim hisoblanadi. Xotirasi rivojlangan bolalar nutqiy materialni tezroq oʻzlashtiradi, oʻqishda yuqori natijalarga erishadi va atrof muhit bilan muvaffaqiyatli muloqot qila oladi. Demak, xotiraning barcha turlarini rivojlantirish bolaning nutqiy, ta'limiy va ijtimoiy rivojida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Xvatsev M. Ye. Nutq buzilishlari va ularning sabablari boʻyicha ilmiy ishlar.
2. Peg Rosen. What Is Working Memory? — Ishchi xotiraning xususiyatlari va uning rivojlanishdagi ahamiyati haqida maqola.

Qoʻshimcha manbalar:

3. Nemov R. S. Pedagogik va umumiy psixologiya asoslari.
4. Luriya A. R. Oliy psixik funksiyalarning rivojlanishi.
5. Vigotskiy L. S. Bola nutqi va fikrlashining rivojlanishi.

OTA-ONANING MULOQOT USLUBI BOLADA NUTQ RIVOJLANISHIGA KO'RSATADIGAN TA'SIRI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Abduvakilova Maftuna*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ota-onaning muloqot uslubining bolalarda nutq rivojlanishiga ta'siri psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ota-onaning samimiy, qo'llab-quvvatlovchi va faol muloqot uslubi bolaning nutq ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Maqola ota-ona-bola o'rtasidagi muloqot sifatining nutq rivojiga qanday ta'sir qilishi hamda samarali kommunikatsiya strategiyalari haqida fikrlar beradi.

Kalit so'zlar: ota-ona muloqoti, nutq rivojlanishi, bolaning nutq ko'nikmalari, psixologik ta'sir, kommunikatsiya, muloqot uslubi, ota-ona-bola munosabati, nutq o'sishi, ijtimoiy ko'nikmalar, ota-ona pedagogikasi

Аннотация

В данной статье анализируется влияние стиля общения родителей на развитие речи детей с психологической и педагогической точек зрения. Подчеркивается, что искренний, поддерживающий и активный стиль общения родителей является важным фактором формирования речевых навыков у ребенка. В статье рассматривается влияние качества взаимодействия между родителями и ребенком на речевое развитие, а также обсуждаются эффективные стратегии коммуникации.

Ключевые слова: стиль общения родителей, развитие речи, речевые навыки детей, психологическое влияние, коммуникация, методы общения, взаимодействие родители-ребёнок, речевой рост, социальные навыки, педагогика родителей

Abstract

This article analyzes the impact of parental communication styles on children's speech development from psychological and pedagogical perspectives. It highlights that sincere, supportive, and active communication by parents is a key factor in shaping children's speech skills. The article discusses how the quality of parent-child interaction affects speech growth and presents effective communication strategies.

Keywords: parental communication, speech development, children's speech skills, psychological impact, communication, communication style, parent-child relationship, speech growth, social skills, parental pedagogy

Kirish. Nutq rivojlanishi bolaning umumiy psixologik va ijtimoiy o'sishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Ushbu jarayon ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi, ulardan eng asosiylaridan biri bu ota-ona bilan muloqot uslubidir. Ota-onaning bolaning nutq faoliyatini qo'llab-quvvatlashi, so'z boyligini oshirishdagi roli va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ta'siri psixologiya va pedagogika sohalarida keng o'rganilgan. Samimiy, tushunarli va faol muloqot bolaning fikrlash, so'zlashish va o'zini ifoda etish qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Muloqot uslubi, ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanib, bolaning nutq o'sishiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ota-onaning tinglash qobiliyati, so'zlashuvga jalb qilish usullari, bolaning nutqiga bo'lgan munosabati nutq faoliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ota-onaning muloqot uslubini o'rganish va uning bolalar nutq rivojiga ta'sirini aniqlash bugungi kunda dolzarb masala sifatida qaraladi.

Ushbu maqolada ota-onaning turli muloqot uslublari bolada nutq rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi, samarali kommunikatsiya metodlari va ota-ona-bola munosabatlarining nutq faoliyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Bu orqali ota-onalar va mutaxassislar uchun bolalar nutqini rivojlantirishda qo'llaniladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi maqsad qilinadi.

Asosiy qism Ota-onaning muloqot uslubi bolaning nutq rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim omillardandir. Nutq – bu faqatgina so'zlarni to'plash emas, balki bolaning o'z fikrini ifoda etish va atrof-muhit bilan samarali muloqot qilish vositasidir. Psixologlar Vygotskiy nutq rivojida ijtimoiy muloqotning ahamiyatini ta'kidlab, ayniqsa, ota-ona bilan bolaning muloqoti bolaning til o'rganishi va nutq ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy omil ekanligini qayd etgan. Ota-onaning samimiy va faol muloqoti bolaning so'z boyligini oshirish, talaffuzni yaxshilash hamda nutq jarayoniga ishtirokini kuchaytiradi. Shuningdek, ona tilini o'rgatishda ota-onaning hissiy yondashuvi, bolaning so'zlashuvga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish va unga muloqotga kirishish imkonini yaratish nutq rivojida katta rol o'ynaydi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ota-ona nutq uslubining farqli turlari bolaning nutq rivojiga turlicha ta'sir qiladi. Masalan, demokratik muloqot uslubi bolaning fikr bildirishiga, savollar berishiga va nutqini rivojlantirishga imkon yaratadi. Bunday muhitda bola o'z fikrini erkin ifoda eta oladi, muloqotda faol ishtirok etadi va nutq qobiliyati oshadi. Aksincha, autoritar yoki passiv muloqot uslubi bolada nutqdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bunday ota-onalar bola gapini tinglashga kam e'tibor beradi, uni so'zlashishga kam rag'batlantiradi yoki hatto tushunmay qoladi, bu esa bolaning o'z fikrini ifoda etishdan cho'chishiga sabab bo'ladi. Shu bois, muloqot

uslubining sifati bolaning nutq faoliyatining rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, ota-onaning emotsional munosabati ham nutq rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Psixologlar Bolduin va boshqa olimlar ota-onaning iliq, mehribon va qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolaning nutq faoliyatini rag'batlantirishi, uning muloqotdagi ishonchini oshirishi haqida fikr yuritishgan. Ota-onaning muloqoti nafaqat so'z boyligini oshirish, balki bolada muloqotga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqni uyg'otishda ham muhimdir. Shu sababli, ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro aloqaning sifatini oshirish uchun ota-onalarni nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etishga o'rgatish muhimdir.

Nutq rivojlanishi jarayonida ota-onaning muloqot uslubi bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda ham o'z o'rniga ega. Til va nutq faqat individual ko'nikma emas, balki ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur vosita. Shuning uchun ota-onaning samarali muloqot uslubi bolaning jamiyatga moslashuvi, tengdoshlar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishda yordam beradi. Mutaxassislar, jumladan psixologlar, pedagoglar ota-onalarga bolaning nutqini rivojlantirish uchun har kuni muloqotga ko'proq vaqt ajratishni, oddiy so'zlar bilan tushuntirishni, savollar berishni va bolani o'z fikrini ifoda etishga rag'batlantirishni tavsiya qiladi.

Shunday qilib, ota-onaning muloqot uslubi bolaning nutq rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. Samimiy, qo'llab-quvvatlovchi va faol muloqot bolaning so'zlashuv qobiliyatini oshirishga, nutqda aniqlik va ravonlikni ta'minlashga yordam beradi. Bu esa bolaning ijtimoiy faolligi, o'zini ifoda etishi va kelajakdagi kommunikativ muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Pedagogika va psixologiya sohasidagi ko'plab tadqiqotlar ota-onalarning nutq rivojiga ta'sirini o'rganib, ota-onalarni nutqni rivojlantirishda faol ishtirok etishga chaqiradi, chunki har bir bolaning so'z dunyosini boyitish ota-ona bilan samimiy muloqotga bog'liqdir.

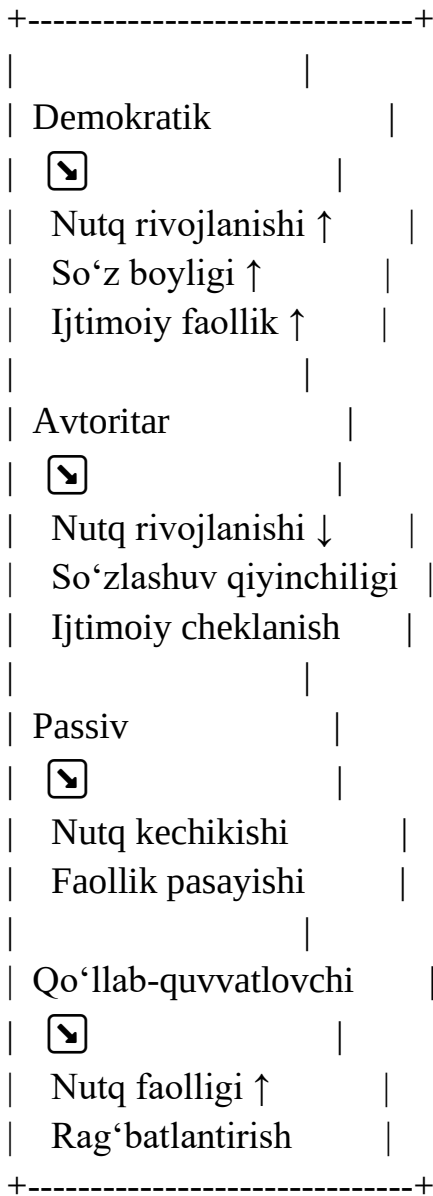
1-Jadval. Ota-onaning muloqot uslublari va bolaning nutq rivojlanishiga ta'siri

Muloqot uslubi	Tavsifi	Nutq rivojlanishiga ta'siri	Bola xulqiga ta'siri
Demokratik	Ochiq, qo'llab-quvvatlovchi, muloqotga taklif qiluvchi	So'z boyligi oshadi, nutqda ravonlik va aniqlik paydo bo'ladi	Ijtimoiy faollik oshadi, o'z fikrini erkin ifodalaydi
Avtoritar	Qattiq, buyruq beruvchi, tinglamaydigan	Nutq faolligi pasayadi, bola o'z fikrini ifoda etishda qiynaladi	O'zini izolyatsiya qilishi, ishonchsizlik paydo bo'ladi
Passiv	Muloqotdan qochuvchi, e'tiborsiz	Nutq kechikishi, so'z boyligi kamligi	Suhbatdan chetlashish, o'zini tutishda qiyinchiliklar

Qo'llab-quvvatlovchi	Emotsional yordam ko'rsatuvchi, rag'batlantiruvchi	Nutq faolligi yuqori, muloqotga ishtiyoq ortadi	O'zini ifoda etishda erkinlik, ishonch yuqori

1-Sxema: Ota-onaning muloqot uslubi → Bolada nutq rivojlanishiga ta'sir

[Ota-onaning muloqot uslubi]

[Bolada nutq rivojlanishining sifati]

Tahlil

Ota-onaning muloqot uslubi bolaning nutq rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Demokratik uslub bolaning o'z fikrini erkin ifoda etishi, nutq faoliyatining samarali rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Bu uslubda ota-ona bola bilan ochiq va samimiy muloqot qiladi, savollarga javob beradi va uni rag'batlantiradi. Shuning

natijasida bola soʻz boyligini oshiradi, talaffuzni yaxshilaydi va muloqotda ishonch hosil qiladi.

Avtoritar uslub esa bolaning nutq rivojlanishiga toʻsqinlik qiladi. Bu uslubda ota-ona koʻproq buyruq beruvchi va qatʼiy boʻlib, bolani tinglashga kam eʼtibor qaratadi. Natijada bola oʻz fikrini ifoda etishda qiynaladi, nutqda kechikishlar yuzaga keladi va ijtimoiy jihatdan cheklanish holatlari paydo boʻladi.

Passiv uslubda ota-ona muloqotdan qochadi yoki bolaga kam eʼtibor beradi. Bu holatda bola nutqini rivojlantirish uchun kerakli qoʻllab-quvvatlovchi muhitga ega boʻlmaydi, bu esa nutqdagi kechikish va soʻz boyligining yetishmasligiga olib keladi.

Qoʻllab-quvvatlovchi uslub esa bolaning emotsional holatini yaxshilaydi va nutq faoliyatini ragʻbatlantiradi. Ota-ona bolaning soʻzlashuvdagi harakatlarini qoʻllab-quvvatlab, uning oʻz fikrini ifoda etishiga yordam beradi. Bu uslub nutqni rivojlantirish va bolaning ijtimoiy koʻnikmalarini shakllantirish uchun eng samarali hisoblanadi.

Shunday qilib, ota-onaning muloqot uslubi bolaning nutq rivojlanishiga bevosita taʼsir koʻrsatib, bolaning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Pedagoglar va psixologlar ota-onalarni samarali muloqot uslublarini qoʻllashga oʻrgatish orqali bolalarda nutq rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa. Ota-onaning muloqot uslubi bolada nutq rivojlanishiga juda katta taʼsir koʻrsatadi. Samimiy, faol va qoʻllab-quvvatlovchi muloqot bolaning soʻz boyligini oshirish, nutqdagi ravonlik va aniqlikni taʼminlashda muhim omil hisoblanadi. Demokratik muloqot uslubi bolaning fikrini erkin ifoda etishiga, nutq faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, shu bilan birga ijtimoiy koʻnikmalarining shakllanishini ragʻbatlantiradi. Aksincha, autoritar yoki passiv muloqot uslubi nutqdagi kechikishlar va soʻzlashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ota-onalarning muloqot uslubini toʻgʻri tashkil etishi bolaning nutq rivojida asosiy rol oʻynaydi. Pedagoglar va psixologlarning

ADABIYOTLAR:

1. Islomova, D. M. — Ota-ona muloqotining bolaning nutq rivojlanishidagi oʻrni — 2023, Toshkent, Oʻzbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Jabborov, A. Q. — Bolalarda kommunikativ rivojlanish va ota-ona taʼsiri — 2022, Toshkent, Ilmiy-Nashriyot Markazi.
3. Smith, J., & Brown, L. — Parental Communication Styles and Child Language Development — 2021, New York, Journal of Child Psychology and Psychiatry.
4. Garcia, M., & Lee, S. — The Impact of Parent-Child Interaction on Early Speech Development — 2024, London, International Journal of Maqolada ota-ona va bola oʻrtasidagi muloqot sifatining nutq rivojiga taʼsiri zamonaviy metodlar asosida koʻrib chiqilgan.

O'YIN FAOLIYATINING NUTQ RIVOJLANISHIDAGI PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Xolmuradova Dilorom Abdulkarimovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Axmadova Yulduz*

Annotatsiya

Maqolada o'yin faoliyatining bolalar nutqini rivojlantirishdagi psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. O'yin jarayonida vujudga keladigan motivatsiya, ijtimoiy muloqot, tasavvur, emotsional faollik va rolli o'zaro ta'sirlar nutqning shakllanishi va boyishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda o'yin faoliyati orqali lug'at boyligi kengayishi, grammatik strukturani o'zlashtirish, nutq orqali fikrlashni faollashtirish va muloqot kompetensiyasining shakllanishi kabi jarayonlar psixologik nuqtai nazardan sharhlanadi. Maqola o'yin faoliyati nutq rivojlanishining tabiiy, motivatsion va ijtimoiy asoslangan mexanizmlarga tayanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'yin, nutq, rivojlanish, motivatsiya, muloqot, psixologik mexanizm, tasavvur, rolli o'yin, emotsiya, kompetensiya

Аннотация

В статье анализируются психологические механизмы развития речи детей в процессе игровой деятельности. Раскрывается влияние игровой мотивации, социального взаимодействия, воображения, эмоциональной активности и ролевых взаимодействий на формирование и обогащение речи. В исследовании объясняются такие процессы, как расширение словарного запаса, усвоение грамматических структур, активизация речевого мышления и развитие коммуникативной компетентности через игру. Статья показывает, что игровая деятельность опирается на естественные, мотивационные и социально обусловленные механизмы речевого развития.

Ключевые слова: игра, речь, развитие, мотивация, общение, психологический механизм, воображение, ролевая игра, эмоция, компетентность

Annotation

The article examines the psychological mechanisms of speech development in children through play activity. It highlights how play-based motivation, social interaction, imagination, emotional engagement, and role-playing contribute to the formation and enrichment of speech. The study explains processes such as vocabulary expansion, acquisition of grammatical structures, activation of verbal thinking, and development of communicative competence through play. The article demonstrates

that play activity relies on natural, motivational, and socially grounded mechanisms of speech development.

Keywords: play, speech, development, motivation, communication, psychological mechanism, imagination, role-play, emotion, competence

Kirish. O'yin faoliyati bolalar psixik rivojlanishining eng tabiiy va samarali shakllaridan biri bo'lib, u nafaqat emotsional va ijtimoiy tajribalarni boyitadi, balki nutq rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning ilk muloqot ko'nikmalari, fikrlash jarayonlari va tilni amaliy qo'llash malakalari aynan o'yin jarayonida faol shakllanadi. Psixologik tadqiqotlar o'yin faoliyati va nutq rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tasdiqlab, ayniqsa maktabgacha yoshda o'yin orqali vujudga keladigan motivatsiya, rolli o'zaro ta'sirlar, tasavvur faolligi va ijtimoiy tajriba nutqni egallash jarayonini jadallashtirishini ko'rsatadi.

O'yin jarayoni bolani faol muloqotga undab, nutq vositalaridan foydalanishga, yangi so'z va iboralarni sinab ko'rishga, o'z fikrini izchil ifoda etishga imkon yaratadi. Shuningdek, o'yin davomida yuzaga keladigan rolli vaziyatlar grammatik tuzilmalarning tabiiy qo'llanishiga yordam beradi, dialogik va monologik nutq shakllarini rivojlantiradi. O'yin psixologik mexanizmlaridan biri bo'lgan ichki motivatsiya bolaning nutqqa bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi, emotsional qo'llab-quvvatlash esa tilni faol egallash jarayonini yanada osonlashtiradi.

Mazkur maqolada o'yin faoliyati nutq rivojlanishining psixologik asoslari sifatida qanday mexanizmlarni ishga solishi, bu mexanizmlarning bolaning muloqot qobiliyati, lug'at boyligi va grammatik ko'nikmalariga ta'siri ilmiy manbalar hamda psixologik konsepsiyalar asosida yoritiladi. Shu orqali o'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi o'rni, imkoniyatlari va pedagogik ahamiyati yanada chuqur tahlil qilinadi.

Asosiy qism. O'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlari ko'plab pedagogik va psixologik tadqiqotlarda asosiy o'rinni egallab keladi. Nutqni tabiiy rivojlantirish jarayoni, avvalo, bolaning faolligi va muloqotga ehtiyojidan kelib chiqadi. O'yin esa aynan shu ehtiyojni kuchaytiruvchi, nutqni amaliy qo'llashga imkon beruvchi eng tabiiy faoliyat turi hisoblanadi. Kognitiv psixologlar ta'kidlashicha, o'yin jarayoni bolada ichki motivatsiyani qo'zg'atadi, emotsional holatni faollashtiradi va nutqiy ifodalanishning psixologik asoslarini yaratadi. Piagetning fikriga ko'ra, o'yin bola tafakkurining rivojlanish bosqichlariga mos keladigan psixologik funksiyadir va unda til bola tajribasining asosiy vositasi sifatida shakllanadi. Piaget o'yin davomida tasavvur, ramziy fikrlash va til o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni ko'rsatib, nutqning o'yin jarayonida tabiiy ravishda rivojlanishini ilmiy asoslab bergan.

Vigotskiy esa o'yinning ijtimoiy mohiyatiga urg'u beradi. Uning fikricha, o'yin jarayonidagi rolli vaziyatlar bola nutqining ijtimoiy vosita sifatida shakllanishiga

zamin yaratadi. Vigotskiy o'yinni nutq rivojlanishining eng samarali ijtimoiy maydoni deb atab, unda bola ijtimoiy rollarni egallash jarayonida tilni ongli ravishda qo'llashga o'rganishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, o'yin muloqotni rag'batlantiradi, bolani yangi so'zlar, ifodalar va grammatik tuzilmalarni ishlatishga undaydi. Shuningdek, o'yin jarayonida nutqning funksiyalari kengayadi: buyruq berish, izohlash, rollarni muvofiqlashtirish, his-tuyg'ularni ifodalash, o'rtoqlar bilan kelishish kabi ko'plab muloqot faoliyatlari rivojlanadi. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g'oyasi ham o'yin faoliyatida o'z tasdig'ini topadi, chunki bola o'yin davomida o'z imkoniyatlaridan yuqori darajada harakat qiladi, bu esa nutqning jadal rivojlanishiga olib keladi.

A. Leontyev o'yin faoliyatini motivlar tizimi bilan bog'lab o'rganib, o'yinning nutqni rivojlantirishga ta'siri, avvalo, faoliyatning maqsadi va motivatsiyasiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bola o'yinda nutqdan foydalanishga ichki ehtiyoj sezadi, chunki rollar, qoidalar va o'zaro ta'sirlar muloqot talab qiladi. O'yin sharoitida bola nutq orqali o'z rolini tasdiqlaydi, o'rtoqlariga murojaat qiladi, kelishuvlar olib boradi va shu orqali nutq jarayoni tabiiy tarzda faollashadi. Leontyevning faoliyat nazariyasiga asoslanib aytish mumkinki, o'yin jarayonida nutq faqat kommunikativ vosita bo'lib qolmay, balki faoliyatni boshqaruvchi psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, zamonaviy psixolingvistlar o'yin faoliyatida situativ muloqotning nutq rivojlanishidagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. O'yin davomida bola vaziyatga mos so'zlarni izlaydi, nutqiy konstruksiyalarni sinovdan o'tkazadi va tilning grammatik hamda semantik qoidalarini amaliy tarzda o'zlashtiradi. O'yin nutqni mustahkamlaydigan sensor-motor, emotsional va ijtimoiy tajribalarni birlashtirgani sababli psixologik mexanizmlar kompleks tarzda ishga tushadi. Masalan, emotsional yuksalish diqqatni faollashtiradi, bu esa nutq eslab qolinishini osonlashtiradi. Shuningdek, takroriy o'yin vaziyatlari bolaga so'zlarni takror-takror qo'llash imkonini beradi, bu esa lug'at boyligining kengayishiga olib keladi.

Pedagog olimlar ham o'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi o'rni borasida bir ovozdan fikr bildiradilar. Elkonin o'yinni bolaning asosiy faoliyati deb baholab, unda nutqning ijtimoiy hayot bilan bog'liq ma'nolari shakllanishini ko'rsatadi. Uning fikricha, rolli o'yinlar bolada muloqot ehtiyojini kuchaytiradi, bu esa tilni egallash jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, o'yin strukturasi bolaning nutqiy faolligini tabiatiga mos ravishda qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'yin davomida bola o'z fikrini izchil ifodalashga majbur bo'ladi.

Umuman olganda, o'yin faoliyatining psixologik mexanizmlari nutq rivojlanishini faollashtiruvchi ichki va tashqi omillarni birlashtiradi. Motivatsiya, tasavvur, emotsional holat, ijtimoiy muloqot va rolli o'zaro ta'sirlar bolaning nutqiy qobiliyatlari shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, o'yin bu jarayonlar

uchun qulay sharoit yaratadi. Shu sababli o'yin faoliyati nutq rivojlanishining eng samarali va tabiiy vositalaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda keng e'tirof etilgan.

1-Jadval: O'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlari

Psixologik mexanizm	Nutq rivojiga ta'sir darajasi (1-10)	Izoh
Motivatsiya	9	Nutqni faol qo'llashga ichki ehtiyojni oshiradi
Ijtimoiy muloqot	10	Muloqotga majburlab, so'zlash faolligini kuchaytiradi
Tasavvur faolligi	8	Ramziy fikrlash va so'z boyligini rag'batlantiradi
Emotsional holat	7	Emotsional qo'llab-quvvatlash eslab qolishni yaxshilaydi
Rolli o'zaro ta'sir	9	Dialogik nutq shakllanishini rag'batlantiradi

Jadval tahlili

O'yin faoliyatining nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik mexanizmlar orasida eng yuqori ta'sir ijtimoiy muloqotga tegishli bo'lib, u 10 ball bilan baholangan. Bu shuni ko'rsatadiki, o'yindagi hamkorlik va muloqot bolalarning so'zlash faoliyatini faollashtirishda juda muhim rol o'ynaydi. Motivatsiya ham 9 ball bilan yuqori o'rinni egallaydi, chunki o'yin bolaning nutq faoliyatini rivojlantirishga ichki rag'bat beradi. Rolli o'zaro ta'sir ham yuqori ballga ega, bu o'yin davomida bolalarning dialogik nutqni shakllantirishga yordam beradi.

Tasavvur faolligi va emotsional holat ham muhim mexanizmlar bo'lib, ular nutqning mazmuniy va hissiy jihatdan boyishiga xizmat qiladi. Tasavvur faolligi bolalarning ramziy fikrlashini rag'batlantirib, so'z boyligini oshiradi, emotsional holat esa nutqni eslab qolishga va uning mazmunini yaxshilashga yordam beradi.

Shu tarzda, o'yin faoliyati orqali nutq rivojlanishida ushbu psixologik mexanizmlarning o'zaro ta'siri bolaning nutq faoliyatini sifatli va samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'yin faoliyati bolalar nutqining rivojlanishida muhim psixologik mexanizmlar orqali samarali ta'sir ko'rsatadi. Ushbu mexanizmlar – motivatsiya, ijtimoiy muloqot, tasavvur faolligi, emotsional holat va rolli o'zaro ta'sir – bolalarning so'zlash faoliyatini shakllantirish va boyitishda asosiy omillar hisoblanadi. Ijtimoiy muloqot o'yin jarayonida bolalarni faol muloqotga jalb qilib, nutqni amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi. Motivatsiya esa nutq faoliyatiga ichki rag'bat berib, bolaning o'z fikrini ifoda etishga intilishini kuchaytiradi. Tasavvur faolligi va

emotsional holat nutq mazmuni va ifodasining boyishiga xizmat qilsa, rolli o'zaro ta'sir dialogik nutqning shakllanishini ta'minlaydi. Shunday qilib, o'yin faoliyati nafaqat bolalar nutqini rivojlantirishda, balki ularning ijtimoiy va hissiy jihatdan yetilishi, fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu bois, pedagogik amaliyotda o'yin faoliyatini nutq rivoji jarayoniga faol kiritish katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, o'yin faoliyati bolaning nutq rivojlanishida o'ziga xos ijtimoiy muhit yaratadi. Bolalar o'yin orqali o'zaro muloqot qilishni o'rganadilar, bu esa ularning til ko'nikmalarini mustahkamlaydi. O'yin jarayonida yuzaga keladigan turli vaziyatlar va rollar bolalarni yangi so'zlar va iboralarni qo'llashga undaydi, shuningdek, nutqning ma'noli va mantiqiy tarkibini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa bolaning fikrlarini aniq, ravon va to'liq ifodalashiga yordam beradi.

Psixologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'yinda qatnashish bolalarning ijtimoiy-intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar o'yin davomida bir-birining fikrini tinglashni, fikr almashishni, jamoaviy qaror qabul qilishni o'rganadilar, bu esa ularning kommunikativ ko'nikmalarini oshiradi. Natijada nutq faoliyati yanada boyib, rivojlanadi.

Bundan tashqari, o'yin bola uchun stressni kamaytiruvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi, bu esa uning emotsional holatini barqarorlashtiradi va nutq faoliyatini yanada samarali qiladi. Shunday qilib, o'yin faoliyati bolaning nutq rivojlanishida nafaqat til ko'nikmalarini shakllantirish, balki uning umumiy psixologik holatini yaxshilashda ham muhim o'rin tutadi.

Umuman olganda, o'yin faoliyati nutq rivojlanishining barcha asosiy psixologik mexanizmlarini o'z ichiga oladi va bolaning muloqot madaniyatini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, bolaning nutq va muloqot sohasidagi salohiyatini to'liq ochishga xizmat qiladi. Bu esa yosh avlodning ijtimoiy faolligi va shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Isayeva, Mushtariy — Nutqiy rivojlanishi sust bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkur xususiyatlari — 2025, Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
2. To'xtanazarova, Xosiyat — Psixik-nutqiy rivojlanishda ortda qolgan bolalar — maqola, 2025, Tadqiqotlar jurnali.
3. Ho, W. W. Y., & boshqalar — Influence of play on positive psychological development in emerging adulthood — 2022, Frontiers in Psychology.
4. Deniz, E., & boshqalar — Parent-Mediated Play-Based Interventions to Improve Social Communication and Language Skills in Autistic Preschoolers — 2024, Journal (Springer).

QO'L MEHNATI MASHG'ULOTLARI ORQALI BOLALARDA MUSTAQILLIK VA SABRNI SHAKLLANTIRISH

*Nizomiy nomidagi O'zMPU "Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Texnologiya ta'lim yo'nalishi talabasi
Asadova Gulsanam Ixtiyor qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada qo'l mehnati mashg'ulotlari orqali bolalarda mustaqillik va sabr fazilatlarini shakllantirish masalasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Qo'l mehnati jarayoni bolaning diqqatini jamlash, harakatlarni rejalash, motorik ko'nikmalarni rivojlantirish, qiyinchiliklarni yengish, o'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish kabi psixologik jihatlarni faollashtiradi. Tadqiqot natijalari qo'l mehnati mashg'ulotlari bolada sabr-toqatning oshishiga, mustaqil qaror qabul qilishga, boshlangan ishni oxirigacha yetkazish odatini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Qo'l mehnati bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirib, ularni hayotiy muammolarni hal etishda faolroq bo'lishga undaydi.

Kalit so'zlar: qo'l mehnati, mustaqillik, sabr, volitiv sifatlar, diqqat, motorika, o'zini boshqarish, motivatsiya, ijodiy fikrlash, mas'uliyat

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается формирование самостоятельности и терпения у детей через занятия ручным трудом. Показано, что практическая деятельность способствует развитию волевых качеств, целеустремленности, усидчивости и ответственности. Анализируются психологические механизмы формирования терпения и самостоятельного поведения: концентрация внимания, эмоциональная устойчивость, способность преодолевать трудности, планирование действий и самоконтроль. Ручной труд укрепляет моторику, способствует развитию творческого мышления и формирует позитивное отношение к выполнению сложных заданий.

Ключевые слова: ручной труд, самостоятельность, терпение, волевые качества, внимание, усидчивость, самоконтроль, мотивация, моторика, устойчивость

ABSTRACT

This article explores how handcraft activities contribute to the development of independence and patience in children. It analyzes the psychological mechanisms behind persistence, focused attention, emotional regulation, task completion and decision-making. Handwork stimulates fine motor skills, encourages problem-solving,

strengthens self-control and forms positive behavioral patterns related to effort and perseverance. The findings demonstrate that regular handcraft exercises significantly enhance children's ability to work independently and complete tasks patiently.

Keywords: handcraft, independence, patience, volitional skills, attention, motor skills, self-regulation, motivation, creativity, responsibility

KIRISH. Bolalarda mustaqillik va sabr sifatleri shaxsning har tomonlama rivojlanishida muhim omillar hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bu sifatlar ayniqsa erta yoshdan shakllanishi zarur, chunki bola hayotga faol moslashishi, o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishishi, qiyinchiliklarni engishi va o'zini boshqara olishi uchun mustaqillik va sabr-toqatning mavjudligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogika bolani tayyor bilimlar bilan emas, balki faoliyat orqali o'rgatish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'z kuchiga ishonch hosil qilish tamoyiliga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarda volitiv sifatlar — iroda, matonat, sabr, o'zini tuta bilish, maqsadga intilish — kabi fazilatlarni shakllantirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Qo'l mehnati jarayonida bola real buyumlar bilan ishlaydi, materiallarni ushlab ko'radi, ularni o'zgartiradi, birlashtiradi, kesadi, yapishtiradi, bezatadi. Bunday jarayonlar bolaning diqqatini jamlaydi, sabrni talab qiladi, boshlangan ishni oxirigacha yetkazishga undaydi. Qo'l mehnati faoliyati bolaning har bir harakati, qarori, natijasi bevosita ko'rinadigan amaliy vazifalardan tashkil topgani uchun u o'z xatosini ham darhol ko'radi va tuzatadi. Bu esa mustaqillikni kuchaytiradi. Bola o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashishni o'rganadi, jarayon davomida o'zini boshqarish, muammoni hal etish, rejalashtirish ko'nikmalari shakllanadi.

Bolalarning psixologik rivojlanishida qo'l mehnati mashg'ulotlarining o'rni keng ko'lamli. Birinchidan, mayda motorika rivojlanadi. Mayda harakatlar bilan bog'liq mashqlar bolaning tafakkuri, nutqi va idrok jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tajribada isbotlangan. Ikkinchidan, qo'l mehnati ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Bola buyumni nafaqat yasaydi, balki uning shaklini, rangini, uslubini o'ylab topadi. Bu jarayon sabr bilan bog'liq bo'lib, bola har bir bosqichni sekin, izchil bajarishga majbur bo'ladi. Uchinchi jihat — sabrning shakllanishi. Qo'l mehnati jarayonida bola darhol natija ko'rmaydi, balki bir necha bosqichdan o'tadi. Har bir bosqichda xatolik ehtimoli mavjud va ularni bartaraf etish uchun vaqt, kuch va matonat talab etiladi.

Shu sababli qo'l mehnati mashg'ulotlari pedagogik jarayonda bolalarda mustaqillik va sabr-toqatni shakllantirishning tayanch mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada qo'l mehnati faoliyatining psixologik asoslari, bolada mustaqillik va sabrning shakllanish mexanizmi, qo'l mehnatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari hamda uning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarning psixologik rivojlanishida murakkab, ko'p qirrali jarayonlarni faollashtiradi. Mehnat faoliyati turli

bosqichlardan iborat bo'lgani sababli bola o'z faoliyatini rejalashtiradi, har bir harakatni oldindan ko'zdan kechiradi, xatolarni tahlil qiladi va ularni bartaraf etishga harakat qiladi. Bu jarayonlar mustaqillik sifatini shakllantiruvchi asosiy psixologik mexanizmlardir. Bola o'z mehnatining natijasini ko'rgan sari unda o'z kuchiga ishonch kuchayadi. U har bir muvaffaqiyatdan quvonch oladi, shu orqali ichki motivatsiyasi ortadi.

Sabrning shakllanishida qo'l mehnati mashg'ulotlarining ta'siri yanada aniqroq ko'rinadi. Bola buyum yasash jarayonida ko'pincha darhol natija ko'rmaydi. Material yetarli bo'lmasligi, harakatning noaniqligi, noto'g'ri yopishtirish yoki kesish, geometrik shaklning buzilishi kabi holatlar bola sabr-toqatini sinaydi. Shu sababli o'qituvchi bolaning emotsional holatini boshqarishi, uni ruhlantirishi, xatoni tuzatish bo'yicha ko'rsatmalar berishi muhimdir. Bola sabr bilan ishtirok etgan sari natija yaxshilanadi.

Qo'l mehnatining yana bir psixologik afzalligi — o'zini boshqarishning rivojlanishi. Mashg'ulot davomida bola o'z harakatlarini sekinroq, aniqroq qilishga o'rganadi, vazifani shoshmasdan bajaradi. Bu esa impulsivlikning kamayishiga olib keladi. Ayniqsa, boshlang'ich yoshdagi bolalarda diqqatning barqaror bo'lmasligi, vazifani tez-tez o'zgartirib yuborish holatlari kuzatiladi. Qo'l mehnati esa diqqatni jamlashni talab qilgani uchun bola sekin-asta diqqatni boshqarishni o'rganadi.

Mustaqillikning yana bir komponenti — qaror qabul qilish qobiliyatidir. Qo'l mehnati jarayonida bola rang tanlaydi, shaklni belgilaydi, materialni qo'llaydi, jarayon ketma-ketligini mustaqil tashkil qiladi. Bu tanlovlarning barchasi mustaqillikni shakllantiradigan kichik, ammo muhim qarorlardir. Bola har safar qaror qabul qilganida mas'uliyat hissi ortadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarning emosional rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Mehnat jarayonida hosil bo'ladigan quvonch, mamnuniyat, ijodiy jarayonning zavqi bolaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir qiladi. Bu esa uning mashg'ulotga bo'lgan munosabatini yanada kuchaytiradi. Psixologlar ta'kidlashicha, mehnat faoliyatida hosil bo'lgan ijobiy emosiyalar sabrning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, qo'l mehnati jarayonida jamoaviy ishlash bolalarning bir-biridan o'rnak olishiga, o'zaro yordam ko'rsatishiga va muloqot ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayon mustaqillik va mas'uliyatni yanada mustahkamlaydi. Guruhda ishlash davomida bola o'zining intizomi, tutumu, boshqalarga hurmati orqali mehnat madaniyatini shakllantiradi.

Qo'l mehnati mashg'ulotlarining samaradorligi pedagogning yondashuviga ham bog'liq. O'qituvchi topshiriqlarni izchil, bosqichma-bosqich, yoshga mos murakkablik darajasida berishi kerak. Bola har bir vazifani mustaqil bajarishga intilsin, lekin ayni

paytda pedagog zarur ko'makni ko'rsatishi lozim. Pedagogning rag'batlari, maqtovi, qiziqarli topshiriqlar sabr va mustaqillikni tabiiy ravishda shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarning psixologik rivojlanishida kuchli ta'sirga ega bo'lib, mustaqillik, sabr-toqat, mas'uliyat, o'zini boshqarish, ijodiy fikrlash kabi fazilatlarining shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

1-Jadval: Qo'l mehnatining psixologik ta'siri

Psixologik jihat	Qo'l mehnatidagi roli	Natija
Sabr	Jarayon bosqichma-bosqich amalga oshadi	Toqat va chidamlilik shakllanadi
Mustaqillik	Qaror qabul qilish talab etiladi	Mas'uliyat va o'ziga ishonch ortadi
Motorika	Mayda harakatlar faollashadi	Tafakkur va nutq rivojlanadi
Diqqat	Vazifa aniq e'tibor talab qiladi	Diqqatning davomiyligi oshadi
Emotsiya	Mehnat natijasi quvonch uyg'otadi	Ijobiy ruhiy holat shakllanadi

SXEMA

Qo'l mehnati → Harakatlar ketma-ketligi → Sabr → Mustaqil qarorlar → Mustaqillik → Pozitiv psixologik rivojlanish

Tahlil

Jadvaldan ko'rinadiki, qo'l mehnati mashg'ulotlari bolaning bir nechta psixologik jihatlarini bir vaqtning o'zida faollashtiradi: sabr, mustaqillik, motorika, diqqat va emosional holat. Sxema esa qo'l mehnati jarayonining psixologik mexanizmlari izchilligini ko'rsatadi — harakatlar ketma-ketligi sabrni, sabr mustaqil qarorlarni, mustaqil qarorlar esa mustaqillikni shakllantiradi.

XULOSA. Qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarda mustaqillik va sabr sifatlarini shakllantirishning eng samarali psixologik vositalaridan biridir. Bu jarayon bolani faoliyatga jalb etadi, unda o'ziga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi, mehnat natijasini qadrlashni o'rgatadi va boshlangan ishni oxirigacha yetkazish odatini rivojlantiradi. Sabr mashg'ulot jarayonida bosqichlar ko'pligi, xatolarni tuzatish zarurati, vaqt talab etilishi orqali shakllanadi. Mustaqillik esa qaror qabul qilish, material tanlash, uslub belgilash va topshiriqni izchil bajarish orqali rivojlanadi.

Psixologik nuqtai nazardan, qo'l mehnati mashg'ulotlari diqqatni jamlash, emosional muvozanatni saqlash, o'zini boshqarish, analitik fikrlash, ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalarni kuchaytiradi. Bularning barchasi bolada sabr va mustaqillikning rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagogning rolini ham alohida ta'kidlash lozim —

mazmunli topshiriqlar, rag'bat, qo'llab-quvvatlash, ko'rgazmali ko'rsatmalar bolani mehnat jarayoniga faol jalb etadi.

Xulosa qilib aytganda, qo'l mehnati mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilgan taqdirda bola nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki psixologik barqarorlikni, kuchli irodani, qat'iyatlilikni, mustaqil fikrlashni ham egallaydi. Bu esa uning kelajakdagi ta'lim faoliyatida ham ijobiy natijalar beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Tursunov, O. (2021). Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda mehnat tarbiyasi. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim".
2. Xoliqova, G. (2023). Bolalar psixologiyasi va amaliy rivojlantirish metodlari. Toshkent: "Fan va Texnologiya".
3. Davis, G. (2020). Creativity and Child Development. New York: Routledge.
4. Miller, P. (2022). Child Psychology: Development, Learning, and Behavior. London: Sage Publications.

QO'L MEHNATIDAN SAN'ATGACHA: IJODIY FAOLIYATNING PSIXOLOGIK MOHIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Qo'chqorova Feruza*

Annotatsiya

Maqolada qo'l mehnatidan boshlab san'atgacha bo'lgan ijodiy faoliyatning psixologik mohiyati yoritiladi. Qo'l harakatlari, buyum yasash, amaliy mashg'ulotlar va badiiy ijod jarayonida idrok, tasavvur, xotira, tafakkur, emotsiyalar va motivatsiya qanday faollashishi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Qo'l mehnati orqali shakllanadigan sezgi tajribasi va nozik motorika ijodiy tasavvurni boyitishi, oddiy amaliy faoliyat asta-sekin san'at darajasidagi ijodiy mahsulotlarga aylanishi psixologik mexanizmlar asosida izohlanadi. Shuningdek, ijodiy faoliyatning shaxs rivojlanishidagi o'rni, o'zini ifoda qilish, ichki ziddiyatlarni badiiy obrazlar orqali qayta ishlash va ijtimoiy tajribani aks ettirishdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Maqolada qo'l mehnati va san'atni integratsiyalashgan holda o'qitish ijodiy salohiyatni rivojlantirishning samarali yo'li ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: qo'l mehnati, ijodiy faoliyat, san'at psixologiyasi, tasavvur, emotsiyalar, motivatsiya, nozik motorika, badiiy ijod, shaxs rivojlanishi, kreativ salohiyat

Аннотация

В статье раскрывается психологическая сущность творческой деятельности от ручного труда до искусства. Анализируется, как в процессе работы руками, изготовления предметов, декоративно-прикладного творчества и художественного творчества активизируются восприятие, воображение, память, мышление, эмоции и мотивация. Показано, что чувственный опыт и развитие мелкой моторики, формирующиеся в ручном труде, обогащают творческое воображение и создают основу для перехода от простых практических действий к художественным формам выражения. Также рассматривается роль творчества в личностном развитии, самовыражении, переработке внутренних переживаний и отражении социального опыта. Обосновывается, что интеграция ручного труда и искусства в образовательном процессе является эффективным средством развития творческого потенциала.

Ключевые слова: ручной труд, творческая деятельность, психология искусства, воображение, эмоции, мотивация, мелкая моторика, художественное творчество, личностное развитие, креативный потенциал

Abstract

The article explores the psychological essence of creative activity from manual work to art. It examines how perception, imagination, memory, thinking, emotions and motivation are activated in the process of handcrafts, making objects, applied arts and artistic creation. The analysis highlights that sensory experience and fine motor development gained through manual work enrich creative imagination and provide a foundation for the transition from simple practical actions to artistic forms of expression. The role of creativity in personal development, self-expression, processing inner experiences and reflecting social reality is also discussed. The study argues that integrating handcraft and art in education is an effective way to foster learners' creative potential.

Keywords: manual work, creative activity, psychology of art, imagination, emotions, motivation, fine motor skills, artistic creativity, personal development, creative potential

Kirish. Insoniyat taraqqiyoti tarixiga nazar tashlaganda, eng dastlabki ijodiy faoliyat shakllari aynan qo'l mehnati bilan bog'liq ekanini ko'rish mumkin. Odamzod dastlab kundalik ehtiyojini qondirish maqsadida toshni yontdi, yog'ochni o'ydi, sopolni yasadi, kiyim tikdi, turar-joyini qurdi. Bular avvaliga oddiy omon qolish

vositasi bo'lib ko'ringan bo'lsa-da, asta-sekin shakl, bezak, ramz va ma'no kasb etib, san'at darajasiga ko'tarila bordi. Shu ma'noda "qo'l mehnatidan san'atgacha" bo'lgan yo'l nafaqat texnik taraqqiyot, balki inson ruhiy olami, tasavvuri va ijodiy salohiyatining chuqur o'zgarish jarayonini ham aks ettiradi.

Ijodiy faoliyat psixologik nuqtai nazardan qaralganda, shaxsning yangi, noyob, ma'noli mahsulot yaratishga qaratilgan ichki faolligini bildiradi. Qo'l mehnati bilan bog'liq ijodiy jarayonlarda bu faollik ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Chunki inson nafaqat fikr yuritadi, balki o'z fikrini materialda mujassamlashtiradi, sezgi organlari orqali shakl, rang, faktura, og'irlik, harakatni his qiladi. Bu jarayonda idrok, tasavvur, xayol, tafakkur, xotira, emotsiyalar va motivatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda ishga tushadi. Shuning uchun qo'l mehnatiga asoslangan ijodiy faoliyatni tushunmay turib, san'at psixologik mohiyatini to'liq anglash qiyin.

Maktab ta'limida, ayniqsa texnologiya, tasviriy san'at, qo'l mehnati, dizayn kabi yo'nalishlarda o'quvchilarning qo'li bilan bajaradigan ishlar ko'pincha "oddiy amaliy topshiriq" sifatida baholanadi. Aslida esa bu faoliyatlarda o'quvchining ijodiy fikrlashi, nozik motorikasi, hissiy tajribasi va o'zini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishning muhim vositasidir. O'quvchi oddiy qog'ozni buklab shakl yasaganida, ip bilan naqsh tushirganida, loydan shakl berganida yoki bezak elementlarini joylashtirganida uning tasavvuri faollashadi, badiiy didi shakllanadi, "ichki obrazlar dunyosi" kengayadi.

Psixologiya fanida ijodiy faoliyat ko'pincha yakuniy natija – san'at asari, yangilik, kashfiyot, g'oya bilan bog'lab o'rganiladi. Biroq kundalik qo'l mehnati jarayonida namoyon bo'ladigan kichik ijodiy yechimlar ham shaxs rivojlanishi nuqtai nazaridan juda muhimdir. Masalan, bolalarning konstruktordan o'yinchoq yig'ishi, turli materiallarni kombinatsiya qilishi, o'qituvchi ko'rsatmasidan tashqari o'zcha bezak qo'shishi – bularning barchasi ijodiy faoliyatning bosqichlari hisoblanadi. Shu bois qo'l mehnati va san'at o'rtasidagi chegarani mutlaqo ajratib bo'lmaydi, ular bir-biri bilan uzviy bog'langan jarayonlar sifatida ko'rilishi kerak.

"Qo'l mehnatidan san'atgacha" bo'lgan yo'lning psixologik tahlil qilish ijod tabiati, uning rivojlanish mexanizmlari, shaxs uchun tutgan o'rni va ta'lim jarayonida qanday qo'llab-quvvatlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur maqolada qo'l mehnati va san'atga asoslangan ijodiy faoliyatning psixologik mohiyati, qo'l harakati va tasavvur o'rtasidagi bog'liqlik, hissiy tajriba va badiiy obrazlar o'rtasidagi aloqalar, shuningdek, ta'lim jarayonida bunday faoliyatlarni samarali tashkil etish imkoniyatlari yoritiladi.

Asosiy qism. Ijodiy faoliyatning psixologik mohiyatini tushunish uchun avvalo qo'l mehnati va san'atning umumiy va farqli jihatlarini ko'rib chiqish zarur. Qo'l mehnati ko'pincha amaliy maqsadga yo'naltirilgan bo'lsa, san'atda ma'no, obraz, emotsional ifoda ustun bo'ladi. Biroq har ikkala jarayonning ham ichida yangilik yaratish, g'oyani materialda ifodalash, individual uslub shakllantirish kabi umumiy

psixologik mexanizmlar mavjud. Inson qo'li bilan biror buyum yaratish jarayonida o'z ichki kechinmalari, tasavvurlari va tajribasini moddiy shaklga keltiradi. Shu sababli qo'l mehnatini ijodiy faoliyatning dastlabki bosqichi sifatida qarash mumkin.

Bolalik davridan boshlab qo'l mehnati bolaning psixik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bola qog'ozni yirtadi, buklaydi, plastilinni bosadi, taxta bo'laklarini bir-biriga ulaydi, ip, tugma, tosh va boshqa mayda predmetlar bilan tajriba o'tkazadi. Bu jarayonlar orqali u dunyoni sezgi organlari yordamida idrok qiladi, shakl, hajm, og'irlik, silliqlik yoki dag'allikni his qiladi. Bunday sezgi tajribasi tasavvurning boyishiga, keyinchalik esa badiiy obrazlar tizimining shakllanishiga asos bo'ladi. Qo'l harakatlari bilan bog'liq nozik motorika faoliyatlari miya po'stlog'ining bir qator sohalarini faollashtirib, murakkab psixik jarayonlar uchun neyrofiziologik poydevor yaratadi.

Ijodiy faoliyatda tasavvur markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Qo'l mehnatiga asoslangan ijodiy jarayonlarda tasavvur ikki yo'nalishda ishlaydi: bir tomondan u hali mavjud bo'lmagan buyumning ichki modelini yaratadi, ikkinchi tomondan esa materialning o'zi bilan "suhbatlashib", yuzaga kelayotgan shaklni kuzatadi va unga mos ravishda o'zgarishlar kiritadi. Masalan, rassom kartinani chizishdan oldin obrazi haqida tasavvurga ega bo'lishi mumkin, lekin rasm jarayonida ranglarning o'zaro uyg'unligi, tasvirning umumiy kayfiyati uning dastlabki rejasini o'zgartiradi. Xuddi shunday, qo'l mehnatida ham dastlabki g'oya va amaliy bajarilish jarayoni o'zaro ta'sirda bo'ladi.

Ijodiy faoliyatning psixologik mohiyatida emotsiyalar alohida o'rin tutadi. Qo'l mehnati jarayonida inson o'z hissiyotlarini buyumga singdiradi, o'zi his qilayotgan kayfiyatni rang, shakl, ritm yoki faktura orqali ifoda etadi. San'atda bu jarayon yanada chuqurlashadi: san'atkor nafaqat mavjud kayfiyatni aks ettiradi, balki yangi emotsional holatlarni ham yaratadi, tomoshabinda hissiy javob chaqiradi. Shuning uchun qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan yo'lni, ayniqsa badiiy ijodni, ichki kechinmalarni qayta ishlash va ularni ramziy obrazlar orqali ifoda etish jarayoni sifatida talqin qilish mumkin.

Ijodiy faoliyatda motivatsiya ham juda muhimdir. Qo'l mehnati ko'pincha ehtiyojni qondirish bilan bog'liq bo'lsa, san'atda ichki ehtiyoj – o'zini ifoda etish, ma'no izlash, boshqalar bilan emotsional muloqot qilish istagi kuchliroq bo'ladi. Bola dastlab o'yin sifatida gazlamadan yoki kartondan shakl kesishi mumkin, lekin vaqt o'tishi bilan u o'z ishining chiroyliligiga, boshqalarning bahosiga, ichki qoniqish hissiga ko'proq e'tibor bera boshlaydi. Bu jarayon ijodiy faoliyatning ichki motivatsiyasini shakllantiradi. Agar ta'lim jarayonida bu motivatsiya qo'llab-quvvatlansa, u san'at sohasida yanada rivojlanishi mumkin.

Qo'l mehnati va san'at o'rtasidagi psixologik bog'liqlik ta'lim jarayonida ayniqsa ahamiyatlidir. Maktabdagi qo'l mehnati, texnologiya yoki tasviriy san'at

darslari faqat texnik ko'nikma berish bilan cheklanib qolsa, o'quvchilarning ijodiy salohiyati yetarlicha ochilmaydi. Agar o'qituvchi topshiriqlarni ijodiy xarakterga ega qilib tuza olsa, masalan, "hamma bir xil buyumni nusxa ko'chiradi" emas, balki "berilgan materialidan o'z g'oyasiga ko'ra yangi narsa yaratadi" tarzida yondashsa, o'quvchi o'z tasavvuri va shaxsiy qarashlarini ishga soladi. Bunday yondashuv ijodiy faoliyatning psixologik mexanizmlarini faollashtiradi.

Qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan yo'l shaxsning ma'naviy rivojlanishi bilan ham bog'liq. Oddiy buyum yasash jarayonida ham bola yoki kattalar o'ziga xos ma'no yuklaydi, o'z kayfiyatini mahsulotga singdiradi, bu bilan ichki kechinmalarini tartibga soladi. Badiiy san'atda esa bu jarayon yanada murakkablashib, jamiyat, davr ruhi, ijtimoiy tajriba, shaxsiy dramatik voqealar badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Shuning uchun ijodiy faoliyatni "mehnat" va "san'at" deb keskin ajratish o'rniga, uni bir butun psixologik jarayon sifatida ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim amaliyotida qo'l mehnati va san'atni uyg'unlashtiruvchi yondashuvlar tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Dizayn loyihalari, STEAM (science, technology, engineering, art, mathematics) asosidagi integratsiyalashgan darslar, qo'l mehnatini raqamli san'at bilan bog'lash kabi yo'nalishlar o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarga qo'li bilan ishlash, materialni his qilish va bir vaqtning o'zida konseptual fikrlash, ramziy obraz yaratish imkonini beradi. Bu esa ijodiy faoliyatning psixologik mohiyatini yanada to'liqroq ro'yobga chiqaradi.

Ijodiy faoliyat jarayonida shaxs o'zini, o'zining ichki imkoniyatlarini va chegaralarini kashf etadi. Qo'l mehnatiga asoslangan badiiy mashg'ulotlar orqali o'quvchi xatodan qo'rqmaslikni, qayta urinib ko'rishni, yakuniy natijagacha bo'lgan jarayonni qadrlashni o'rganadi. Bu esa faqat san'at emas, balki hayotning boshqa sohalarida ham zarur bo'lgan psixologik chidamlilik, moslashuvchanlik va ijodiy yechim topish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shunday qilib, qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan yo'l shaxs psixologik kamolotining muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi.

1-Jadval.Qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan ijodiy faoliyat bosqichlari

Bosqich	Asosiy faoliyat shakli	Faollashadigan psixik jarayonlar	Rivojlanadigan sifatlar
Sezgi-boshlang'ich	Oddiy qo'l harakatlari, materialni ushlash	Sezgi, idrok, diqqat	Nozik motorika, materialni his qilish
Amaliy-ijodiy	Buyum yasash, bezak, konstruksiya	Tasavvur, xotira, tafakkur, emotsional javob	Qiziqish, sinab ko'rish, tajriba qilish

Ramziy-ijodiy	Badiiy obraz yaratish, rasm, haykal, dizayn	Ramziy tafakkur, ijodiy xayol, estetik idrok	Badiiy did, ifodaviylik, ichki dunyoni aks ettirish
Shaxsiy-mazmunga ega ijod	Mualliflik uslubi, g'oyaviy san'at asarlari	O'zini anglash, refleksiya, ma'no izlash	Ichki erkinlik, o'zini ifoda etish, ma'naviy yetuklik

Sxema

Matn ko'rinishidagi sxema:

Qo'l sezgilari va oddiy harakatlar → Material bilan tajriba qilish va amaliy buyum yaratish → Badiiy obrazlar, rang va shakl orqali emotsional ifoda → Mualliflik uslubi va san'at darajasidagi ijod → Shaxsning ijodiy va ma'naviy kamoloti

Jadval va sxemaning tahlili

Jadvalda qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan ijodiy faoliyatning shartli ravishda to'rtta bosqichga ajratilganini ko'rish mumkin. Birinchi bosqichda sezgi va oddiy qo'l harakatlari ustun bo'lib, bola materialni ushlash, silash, bosish, kesish orqali dunyoni tanishga kirishadi. Bu bosqichda nozik motorika va sezgi tajribasi boyiydi. Ikkinchi bosqichda amaliy-ijodiy faoliyat yetakchi bo'lib, o'quvchi aniq buyumlar yasash, bezak elementlari qo'shish, konstruksiya qilish orqali tasavvur va tafakkurini faollashtiradi. Uchinchi bosqichda ramziy-ijodiy faoliyat shakllanib, badiiy obrazlar, rang va shakl orqali emotsiyalarni ifodalash kuchayadi. To'rtinchi bosqich esa shaxsiy mazmun kasb etuvchi ijod bo'lib, bu yerda mualliflik uslubi, ma'no izlash va ma'naviy yetuklik namoyon bo'ladi.

Sxemada esa shu bosqichlarning mantiqiy ketma-ketligi berilgan. Ko'rinib turibdiki, oddiy qo'l harakatlari va material bilan bevosita muloqot ijodiy faoliyatning poydevorini tashkil qiladi. Amaliy buyum yaratish va badiiy obrazlarga o'tish jarayonida emotsiyalar, tasavvur va ramziy tafakkur kuchayadi. Yakunda bu san'at darajasidagi ijod va shaxsning ma'naviy kamolotiga olib keladi. Bu tahlil ta'lim jarayonida qo'l mehnati va san'atni bir-biridan ajratmasdan, ularni ijodiy faoliyatning turli bosqichlari sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. “Qo'l mehnatidan san'atgacha” bo'lgan yo'l ijodiy faoliyatning psixologik mohiyatini chuqur aks ettiradi. Inson dastlab oddiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida qo'li bilan ishlaydi, lekin vaqt o'tishi bilan bu mehnat shakl, rang, bezak va ramz kasb etib, san'at darajasiga ko'tariladi. Bu jarayon ortida idrok, tasavvur, tafakkur, xotira, emotsiyalar va motivatsiyaning murakkab o'zaro ta'siri yotadi. Qo'l mehnati shaxsning sezgi tajribasini boyitadi, nozik motorikasini rivojlantiradi, material bilan muloqot qilishni o'rgatadi. Bu esa badiiy ijod uchun zarur bo'lgan ichki poydevorni yaratadi.

Ijodiy faoliyat nafaqat yangi mahsulot yaratish, balki shaxsning ichki dunyosini anglash va ifodalash vositasidir. Qo'l mehnatiga asoslangan ijodiy mashg'ulotlar orqali o'quvchi va kattalar o'z hissiyotlarini buyumlarga singdiradi, ichki ziddiyatlarni ramziy obrazlar orqali qayta ishlaydi, o'zini va dunyoni yangi rakursdan ko'rishni o'rganadi. San'at esa bu jarayonni yanada chuqurlashtirib, jamiyat, davr ruhi va shaxsiy tajriba o'rtasida murakkab muloqotni yuzaga keltiradi.

Ta'lim jarayonida qo'l mehnati va san'atni bir-biridan ajratib yuborish ijodiy salohiyatning to'liq ro'yobga chiqishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Aksincha, texnologiya, qo'l mehnati, tasviriy san'at, dizayn va boshqa yo'nalishlarni integratsiyalashgan holda o'qitish o'quvchilarga ijodiy faoliyatning barcha bosqichlarini boshdan kechirish imkonini beradi. Bunday yondashuv ularning tasavvuri, badiiy didi, muammo yechish qobiliyati va emotsional intellektini rivojlantiradi. Shu bilan birga, xatodan qo'rqqanlik, qayta urinib ko'rish, o'z ishini baholash va takomillashtirish kabi hayotiy muhim psixologik sifatlar ham shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, qo'l mehnatidan san'atgacha bo'lgan ijodiy faoliyat shaxs rivojlanishining ajralmas qismidir. U insonning sezgi tajribasini, tasavvurini, tafakkurini, emotsiyalarini va ma'naviy olamini bir butun tizimga birlashtiradi. Ta'lim tizimida qo'l mehnati va san'atga ongli, psixologik asoslangan yondashuv ijodiy salohiyatni namoyon etish, yosh avlodni estetik va ma'naviy jihatdan yetuk shaxs sifatida tarbiyalashning samarali yo'li hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibrohimova, S., & hamkorlar. (2022). *Kreativ fikrlash: o'quv qo'llanma*. Toshkent: Scienceweb Digital Nashriyoti.
2. Yusupova, N., & Karimov, A. (2024). *Kompetentlik va kreativlik asoslari: o'quv qo'llanma*. Guliston: Renessans-Edu.
3. Liggett, S. (2023). *Creativity in Art, Design and Technology*. Leiden: Brill.
4. Pedersen, J. S., Slavich, B., & Khaire, M. (2020). *Technology and Creativity: Production, Mediation and Evaluation in the Digital Age*. Cham: Springer.

O'QUVCHILARGA TEXNOLOGIK BILIMNI BERISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Saidova Nargiza ismatulla qizi,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Mirzabaxromova Zuxraxon Mirzaraximovna*

ANNOTATSIYA

Maqolada o'quvchilarga texnologik bilimlarni berishda psixologik yondashuvning ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. O'quvchi diqqatining barqarorligi, idrok jarayonlari, motivatsiya turi, xotira jarayonining faolligi, tafakkurning rivojlanish darajasi, emotsional holat va individual qobiliyatlarning texnologik bilimlarni o'zlashtirishga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, amaliy tajriba, loyihaviy ishlar, modellashtirish, hamkorlikda o'qitish kabi metodlar psixologik mexanizmlarni faollashtirishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, psixologik yondashuv o'quvchida o'ziga ishonch, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va texnologik kompetensiya shakllanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, psixologik yondashuv, diqqat, xotira, idrok, motivatsiya, tafakkur, individual rivojlanish, o'zini baholash, texnologik kompetensiya

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется психологический подход к обучению технологическим знаниям школьников. Рассматриваются особенности познавательных процессов, мотивации, индивидуальных различий, эмоциональной сферы, а также роль практической деятельности и проектного обучения в формировании технологических компетенций. Особое внимание уделяется тому, как психологические механизмы — восприятие, внимание, память, мышление, мотивация и самооценка — влияют на усвоение технологических знаний. Доказывается, что психологически грамотная организация обучения обеспечивает устойчивый интерес, активность и высокую результативность учащихся.

Ключевые слова: технологическое обучение, психологический подход, познавательные процессы, мотивация, внимание, память, мышление, индивидуальные особенности, самооценка, активность учащихся

ABSTRACT

The article explores the psychological approach to teaching technological knowledge to students. It examines the role of cognitive processes, motivation, attention, perception, memory, thinking, emotional factors and individual differences

in mastering technological concepts. The study highlights how practical tasks, modeling, project-based learning and collaborative activities activate psychological mechanisms that support effective learning. It concludes that a psychologically grounded teaching approach enhances student independence, creativity, confidence and technological competence.

Keywords: technological education, psychological approach, attention, memory, perception, motivation, thinking, individual differences, self-evaluation, technological competence

KIRISH. Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologik bilimlar o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanib, kundalik hayotning barcha jabhalariga kirib kelmoqda. Shuning uchun o'quvchilarda texnologik savodxonlikni shakllantirish nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki tafakkurning moslashuvchanligini, muammoni hal qilish qobiliyatini, ijodiy yondashuvni, mustaqil qaror qabul qilishni taqozo etadi. Bunday malakalarni shakllantirish esa faqat ma'lumot berish bilan emas, balki psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan o'qitish jarayoni orqali amalga oshadi.

Psixologik yondashuv o'quvchi shaxsining bilish jarayonlari, emotsional holati, individual rivojlanish darajasi va motivatsiya mexanizmlarini chuqur hisobga olgan holda o'qitishni tashkil etishni nazarda tutadi. O'quvchi qanday tarzda axborotni qabul qiladi, qanday sharoitda samarali o'rganadi, uni rag'batlantiruvchi omillar nimalardan iborat — bularni bilmasdan turib texnologik bilimlarni samarali o'rgatish qiyin. Texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi amaliy faoliyatga kirishadi: chizadi, yasaydi, modellashtiradi, quradi, sinaydi. Bu faoliyatlar diqqat, xotira, idrok, tafakkur kabi psixologik jarayonlarni faollashtiradi. Shu bois texnologik bilimlarni o'rgatishda psixologik yondashuvning o'rni beqiyosdir.

Psixologik yondashuvning yana bir asosiy jihat — o'quvchini faol subyekt sifatida ko'rishdir. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'pincha tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi bo'lsa, texnologik ta'limda u faol izlovchi, sinovchi, tajribachi sifatida ishtirok etadi. Bu jarayon motivatsiyani kuchaytiradi, mas'uliyatni oshiradi, o'quvchida "men bajara olaman" degan ishonchni shakllantiradi. Psixologik izlanishlar shuni tasdiqlaydiki, o'quvchi faol ishtirok etgan jarayonda bilim mustahkamroq o'zlashtiriladi va uzoq muddat xotirada saqlanadi.

Bundan tashqari, texnologik ta'limning psixologik xususiyati — o'z-o'zini baholash va refleksiya jarayonining shakllanishidir. O'quvchi o'z ishini kuzatadi, natijani baholaydi, xatolarini tahlil qiladi, o'z-o'zini takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu esa shaxsning metakognitiv faoliyatini faollashtiradi. O'qituvchi tomonidan berilgan konstruktiv fikr-mulohazalar o'quvchining emotsional barqarorligini ta'minlaydi, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Mazkur maqolada texnologik bilimlarni o'qitishda psixologik yondashuvning asoslari, asosiy mexanizmlari, ta'sir omillari hamda o'quvchi rivojlanishiga ta'siri keng yoritiladi.

ASOSIY QISM. Texnologik bilimlarni o'rgatishda psixologik yondashuv o'quvchilarning bilish jarayonlari, motivatsiyasi, emotsional holati, shaxsiy xususiyatlari va psixologik ehtiyojlarini chuqur hisobga olishni talab qiladi. Chunki texnologik bilimlarni oddiy ko'rsatma asosida emas, balki faoliyat orqali o'zlashtirish samaradorlikni oshiradi. Amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchi diqqatini jamlaydi, materialni idrok qiladi, tahlil qiladi, solishtiradi, rejalashtiradi, xulosa chiqaradi. Bu jarayonlarning barchasi psixologik mexanizmlar bilan bog'liq.

Birinchidan, diqqat texnologik ta'limning asosiy psixologik omillaridan biridir. Amaliy faoliyat diqqatning jamlanishini, uzluksiz nazoratini talab qiladi. Masalan, chizmani to'g'ri bajarish, materialni aniq o'lchash, konstruktsiyani to'g'ri ulash kabi topshiriqlar o'quvchini diqqatni muayyan ob'ektga qaratishga majbur qiladi. Shuning uchun texnologik ta'lim diqqatni barqaror va ixtiyoriy boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ikkinchidan, idrok jarayoni texnologik bilimlarni o'zlashtirishda muhim psixologik o'rin tutadi. O'quvchi materialning shakli, rangi, tuzilishi, xususiyatlarini ko'radi, ushlaydi, solishtiradi. Bu sensor idrokni boyitadi va real obyektlar bilan ishlash natijasida bilish jarayonlari yanada faol bo'ladi. Idrokning to'g'ri tashkil qilinishi o'quvchining xotirasiga, tafakkuriga ham bevosita ta'sir qiladi.

Xotira texnologik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida juda faol ishlaydi. O'quvchi ketma-ketlikni, texnik usullarni, vositalardan foydalanish tartibini yodda saqlashi kerak bo'ladi. Ushbu jarayon ixtiyoriy xotira va harakat xotirasini birgalikda faollashtiradi. Psixologik nuqtai nazardan, harakatlarga asoslangan xotira barqarorroq bo'ladi.

Tafakkur texnologik ta'limning markazida turadi. Har bir konstruktiv yoki texnik topshiriqda o'quvchi sabab–natija bog'liqliklarini tahlil qiladi, turli variantlarni solishtiradi, eng maqbulini tanlaydi. Bu jarayon tahlil, sintez, umumlashtirish, kategoriya yaratish kabi tafakkur operatsiyalarini faollashtiradi. Bundan tashqari, fazoviy fikrlash texnologik ta'limdagi muhim psixologik komponentdir.

Motivatsiya texnologik bilimlarni o'zlashtirishda markaziy psixologik mexanizmdir. O'quvchi faoliyatga qiziqsagina, u berilgan topshiriqlarni ijodiy, mustaqil bajara oladi. Qiziqishning paydo bo'lishi esa amaliy faoliyatning mazmuni, o'qituvchining yondashuvi, topshiriqning hayotiyligi va o'quvchi uchun ahamiyatlilik darajasiga bog'liq. Motivatsiyani oshirish uchun o'qituvchi topshiriqlarni turlicha shaklda berishi, o'quvchini tanlov qilishga undashi va kichik yutuqlarni e'tirof etishi zarur.

Individual farqlarni hisobga olish psixologik yondashuvning eng muhim tamoyillaridan biridir. Har bir o'quvchi materialni turlicha idrok qiladi, turlicha o'rganadi. Ba'zilar vizual usullar orqali, ba'zilar amaliy faoliyat orqali, boshqalari esa og'zaki ko'rsatmalar asosida tezroq o'zlashtiradi. O'qituvchi bu farqlarni bilib, darsni differentsial usulda tashkil qilishi kerak.

Texnologik bilimlarni o'rgatishda emosional muhit ham muhim o'rin tutadi. O'quvchi o'zini erkin, qo'llab-quvvatlangan, xatosi uchun tanqid qilinmaydigan muhitda bo'lsa, u ijodkorlik bilan ishlaydi. Aksincha, qo'rquv, tanqid, bosim bo'lgan darslarda o'quvchi passivlashadi.

Shuningdek, hamkorlikda o'qitish texnologik ta'limning psixologik afzalliklaridan biridir. O'quvchilar guruhlarda ishlaganda bir-biridan o'rganadi, fikr almashadi, yordam beradi, mas'uliyatni bo'lishadi. Bu jarayon ijtimoiy qobiliyatlarni, muloqot ko'nikmalarini va o'zaro hurmatni rivojlantiradi.

Shunday qilib, texnologik bilimlarni berishda psixologik yondashuv o'quvchini faol, mustaqil, motivatsiyalangan, ijodkor va tanqidiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

JADVAL-1

Psixologik omil	Texnologik ta'limdagi roli	Natija
Diqqat	Amaliy topshiriqlarga yo'naltirish	Diqqat barqarorligi
Idrok	Materiallarni sensor qabul qilish	Aniq tasavvur shakllanishi
Xotira	Ketma-ketlikni eslab qolish	Barqaror o'zlashtirish
Tafakkur	Tahlil, solishtirish, sintez	Mantiqiy fikrlash
Motivatsiya	Faollikni qo'llab-quvvatlash	Ijodkorlik va qiziqish
Individual farqlar	Shaxsiy yondashuv	O'quvchi potensialining ochilishi

SXEMA

Psixologik yondashuv → Bilish jarayonlarining faollashuvi → Motivatsiyaning kuchayishi → Mustaqil faoliyat → Texnologik kompetensiyaning shakllanishi

TAHLIL

Jadval psixologik omillarning texnologik ta'lim jarayoniga qanday ta'sir qilishini aniq ko'rsatadi. Har bir omil o'quvchi faoliyatiga alohida ta'sir qilsa-da, ular birgalikda majmuaviy rivojlanishni ta'minlaydi. Diqqatning barqarorligi topshiriq

sifatiga ta'sir qiladi, idrok materialni tushunishni osonlashtiradi, xotira takroriy harakatlar orqali mustahkamlanadi, tafakkur esa muammoni hal qilishda asosiy vosita bo'ladi. Sxema esa psixologik yondashuvning bosqichma-bosqich o'quvchida texnologik kompetensiya shakllanishiga olib kelishini ko'rsatadi.

XULOSA. O'quvchilarga texnologik bilimlarni berishda psixologik yondashuvning ahamiyati nihoyatda kattadir, chunki texnologik ta'lim faqat amaliy ko'nikmalarni emas, balki o'quvchining shaxsiy, intellektual va ijodiy rivojlanishini ham qamrab oladi. Psixologik yondashuv o'quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari, bilish jarayonlari, emotsional holati va individual farqlarini hisobga olgan holda o'qitishni tashkil etishga imkon beradi. Bu esa o'quvchining texnologik bilimlarni chuqur va barqaror o'zlashtirishiga olib keladi.

Psixologik mexanizmlar — diqqat, idrok, xotira, tafakkur, motivatsiya, o'zini baholash — texnologik ta'lim jarayonida bevosita ishtirok etadi. O'quvchi konstruksiya yaratganda, modellashtirganda, chizganda yoki tajriba o'tkazganda bu jarayonlar faol ishlaydi. O'qituvchining vazifasi ulardan to'g'ri foydalanish, faoliyatni shunday tashkil etishki, o'quvchi o'zini qobiliyatli, muvaffaqiyatli va ijodkor shaxs sifatida his qilsin.

Psixologik yondashuv motivatsiyani kuchaytiradi. O'quvchi qiziqish bilan ishlasa, uning bilimi mustahkam bo'ladi. Rag'batlantirish, konstruktiv fikr-mulohaza berish, topshiriqlarning hayotiyligi, o'quvchiga tanlov erkinligini berish — bularning barchasi ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, psixologik yondashuvga tayangan texnologik ta'lim har bir o'quvchining qobiliyatini ochish, mustaqil fikrlashini shakllantirish, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va amaliy kompetensiyalarini mustahkamlashda kuchli ta'sirga ega. Bunday ta'lim modeli zamonaviy sharoitda eng samarali pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Xoliqova, G. (2021). *Texnologiya fanini o'qitishning psixologik asoslari*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
2. Mirzayeva, M. (2023). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari va o'quvchi faoliyati*. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.
3. Schunk, D. H. (2020). *Learning theories: An educational perspective*. New York: Pearson.
4. Kolb, D. (2021). *Experiential learning: Principles and practice*. London: Routledge

TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VA INSON PSIXOLOGIYASI UYG'UNLIGI - KELAJAK PEDAGOGIKASI ASOSI

Nizomiy nomidagi O'zMPU

Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari doktori, Dsc

Tillashayxova Xosiyat Azamatovna,

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi

Rasulova Shaxnoza

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim texnologiyalari va inson psixologiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda kelajak pedagogikasini shakllantirishdagi roli yoritilgan. Raqamli ta'lim vositalarining jadal rivojlanishi, o'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olish orqali o'qitish samaradorligini oshirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va pedagogik innovatsiyalarning psixologik asoslari haqida ilmiy-amaliy tahlillar beriladi. Maqola ta'limda texnologiyalardan oqilona foydalanish, motivatsiyani kuchaytirish, stressni kamaytirish va individual o'quv strategiyalarini shakllantirishning zamonaviy yo'llarini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim texnologiyalari, inson psixologiyasi, kelajak pedagogikasi, innovatsion o'qitish, raqamli kompetensiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, motivatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, o'quv jarayoni samaradorligi, interaktiv metodlar.

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologiyalar tobora chuqur integratsiyalashib borayotgan bir davrda, pedagogik faoliyatda inson psixologiyasini chuqur anglash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli vositalarning keng qo'llanilishi, masofaviy ta'lim, multimedia platformalari va sun'iy intellekt asosidagi o'qitish tizimlari o'quvchilarning fikrlash jarayoni, xulqi va motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, kelajak pedagogikasi texnologiyalarni joriy etish bilan birga, o'quvchi psixikasining xususiyatlarini o'rganish, ularni hisobga olgan holda o'quv jarayonini loyihalashni talab qiladi.

Ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning uyg'unligi o'qituvchiga yanada samarali, interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Bu uyg'unlik nafaqat o'quv materialining o'zlashtirilishini, balki o'quvchining emotsional barqarorligi, o'ziga bo'lgan ishonchi hamda intellektual rivojini ta'minlaydi. Natijada, texnologik taraqqiyot va inson psixologiyasi o'zaro boyituvchi omil sifatida kelajak pedagogikasining mustahkam poydevoriga aylanadi.

Asosiy qism:

XXI asrda ta'lim jarayoni jadal o'zgarib, texnologiyalar bilan chambarchas bog'lanib borayotgan bir davrda inson psixologiyasini chuqur anglash pedagogik faoliyatning asosiy omillaridan biri bo'lib qolmoqda. Raqamli vositalar, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim, multimedia hamda interaktiv metodlar ta'lim jarayoniga kirib kelishi nafaqat o'quvchilarning bilim olish shaklini, balki ularning fikrlash, qabul qilish, motivatsiya va emotsional holatini ham o'zgartiradi. Shu sababli kelajak pedagogikasi faqat texnologik innovatsiyalar emas, balki inson psixologiyasini chuqur bilishga tayanadi.

1. Ta'lim texnologiyalarining zamonaviy jarayondagi o'rni

1.1. Raqamli ta'lim vositalari

Hozirgi ta'lim tizimi kompyuterlar, interaktiv doskalar, mobil ilovalar, AI-asosidagi o'quv platformalari bilan boyidi. Raqamli texnologiyalar:

o'qitishni tezkor, qulay va ko'rinarli qiladi;

individual o'quv yo'llarini yaratish imkonini beradi;

o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jarayonga jalb etadi.

1.2. Sun'iy intellektning ta'limdagi roli

AI texnologiyalari o'quvchining o'zlashtirish sur'ati, qiziqishi va qiyinchiliklarini aniqlab, moslashtirilgan darslar yaratishga yordam beradi. Bu o'quvchining individual psixologik ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Inson psixologiyasining ta'lim jarayonidagi ahamiyati

2.1. O'quvchining psixologik xususiyatlari

Har bir o'quvchi:

turli temperamentga ega,

turli o'quv uslubida o'zlashtiradi,

motivatsiyasi, qiziqishi va ehtiyoji farqlanadi,

stressga chidamlilik darajasi turlicha bo'ladi.

Shu sababli texnologik ta'limda psixologik yondashuv muhim: o'quvchining yosh xususiyatlari, emotsional holati, kognitiv rivoji hisobga olinishi lozim.

2.2. Motivatsiya va emotsional muhit

Ta'lim texnologiyalari psixologik qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashganda:

o'quvchilarda qiziqish kuchayadi o'ziga ishonch oshadi, ijodkorlik rivojlanadi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari shakllanadi.

3. Ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning integratsiyasi

3.1. Interaktiv o'qitish metodlari

Interaktiv o'yinlar, platformalar va simulyatorlar o'quvchilarning:

e'tiborini jalb qiladi,

mustaqil fikrlashga undaydi,

muloqot, hamkorlik va jamoa ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bu metodlar o'quvchining psixologik faolligini oshiradi.

3.2. Personalizatsiya va individual yondashuv

Texnologiyalar yordamida har bir o'quvchiga:

o'zlashtirish sur'atiga mos topshiriq,

darajasiga mos resurslar,

qiziqishlariga mos multimedia materiallar beriladi.

Bu esa psixologik moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

3.3. Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR)

Bu texnologiyalar o'quvchilarda:

real tajribaga yaqin sharoit yaratadi;

xavfsiz o'rganish muhiti beradi;

stressni kamaytiradi;

murakkab mavzularni yengil tushunishga yordam beradi.

4. Texnologik o'qitishda stressni kamaytirishning psixologik usullari

4.1. Qulay o'quv muhitini yaratish

Yorug'lik, tovush, vizual dizayn, darsning tashkil etilishi psixologik holatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

4.2. Rag'batlantirish va ijobiy muloqot

O'quvchining kichik yutuqlarini ham e'tirof etish — motivatsiyani kuchaytiradi.

4.3. Emotsional qo'llab-quvvatlovchi texnologiyalar

Meditsina psixologiyasi asosidagi mobil ilovalar, fokus mashqlari, diqqatni jamlash o'yinlari stressni kamaytirishga yordam beradi.

4.4. O'qituvchining roli

O'qituvchi texnologiyalarni faqat vosita, psixologik yondashuvni esa markaz sifatida ko'rishi zarur. Shunda ta'lim insoniylik ruhini yo'qotmaydi.

5. Kelajak pedagogikasining asosiy tamoyillari

1. Texnologiyalar – vosita, psixologiya – markaz.

2. O'quvchi shaxsini to'laqonli rivojlantirish.

3. Emotsional-intellektual yondashuv.

4. Personalizatsiya qilingan o'qitish.

5. Hamkorlik va interaktivlik.

6. Ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar.

Zamonaviy ta'lim jarayonida asosiy e'tibor nafaqat bilim berishga, balki o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, psixologik holati va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ta'lim texnologiyalari va inson psixologiyasi uyg'unligi kelajak pedagogikasining asosini tashkil qiladi. Bu uyg'unlik o'quv jarayonini interaktiv, individual yondashuvga asoslangan va samarali qiladi.

2. Ta'lim texnologiyalari

Ta'lim texnologiyalari — bilim, ko'nikma va malakalarni samarali o'rgatish uchun qo'llaniladigan usullar, vositalar va metodik tizimlar majmui.

Asosiy turlari:

1. An'anaviy texnologiyalar: ma'ruza, dars ishlanmalari, laboratoriya mashg'ulotlari.

2. Innovatsion texnologiyalar: interaktiv ta'lim, onlayn platformalar, simulyatorlar, multimedia vositalari.

3. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar: individual va guruh ish rejalariga moslashgan metodlar.

Ta'lim texnologiyalarining afzalliklari:

O'quv jarayonini samarali va qiziqarli qiladi

Bilim va ko'nikmalarni mustahkamlaydi

O'quvchilarning faolligini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi

3. Inson psixologiyasi va ta'lim

Inson psixologiyasi — o'quvchining xulq-atvori, qiziqishi, motivatsiyasi, e'tibor va xotira xususiyatlarini o'rganadi.

Pedagogik jarayonga ta'siri:

O'quv materiallarini o'quvchining psixologik xususiyatlariga moslash

Motivatsiya va qiziqishni oshirish

O'quv jarayonida stress va charchashni kamaytirish

Individual yondashuvni rivojlantirish

4. Ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning uyg'unligi

Ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning uyg'unligi quyidagi jihatlarni ta'minlaydi:

1. Individual yondashuv: o'quvchining qobiliyati, tajribasi va qiziqishiga mos metodlar.

2. Interaktivlik: o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish, tajriba orqali o'rganish.

3. Feedback va monitoring: o'quvchilarning bilimini baholash va kerakli yordamni ko'rsatish.

4. Motivatsiya va psixologik qulaylik: o'quvchilarni o'qishga jalb qilish va stressni kamaytirish.

5. Kelajak pedagogikasida roli

Kelajak pedagogikasi quyidagilar bilan xarakterlanadi:

Texnologiya bilan integratsiya: robotlashtirilgan laboratoriyalar, interaktiv platformalar, simulyatsiya.

Psixologik yondashuv: o'quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va rivojlanish bosqichiga moslash.

Innovatsion metodlar: muammoli ta'lim, loyihaviy ishlash, guruh va individual mashg'ulotlar.

Shaxsiy rivojlanish: o'quvchilarni ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish.

Natija: Ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning uyg'unligi pedagogik jarayonni yanada samarali qiladi, o'quvchilarning bilimini, malakasini va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Kelajak pedagogikasi asosini ta'lim texnologiyalari va inson psixologiyasi uyg'unligi tashkil etadi. Bu uyg'unlik o'quv jarayonini individual, interaktiv va motivatsiyalangan qiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning ijodiy, tanqidiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagoglar bu uyg'unlikni hisobga olgan holda samarali ta'lim jarayonini tashkil etadilar.

Xulosa

Ta'lim texnologiyalari va inson psixologiyasi uyg'unligi zamonaviy ta'limning eng muhim talablaridan biridir. Texnologiyalar o'qitish jarayonini tezkor, aniq va samarali qilsa, psixologik yondashuv o'quvchilarning emotsional barqarorligi, motivatsiyasi va o'zini o'zi rivojlantirishini ta'minlaydi. Ushbu ikki yo'nalishning integratsiyasi kelajak pedagogikasining asosini tashkil etadi. Bunday uyg'unlashgan ta'lim nafaqat bilim, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelajak pedagogikasi zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan inson psixologiyasini uyg'unlashtirishga asoslanadi. Ta'lim jarayonida texnologiyalarni qo'llash nafaqat bilimni samarali yetkazish imkonini beradi, balki har bir o'quvchining psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va o'quv motivatsiyasini hisobga olishga yordam beradi. Shu bilan birga, interaktiv va individual yondashuvlar o'quv jarayonini shaxsiylashtiradi, o'quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kelajak pedagogikasi texnologiya va psixologiyaning uyg'unlashgan tizimi sifatida ta'lim sifatini oshirish, pedagog va o'quvchi o'rtasida samarali muloqot yaratish va ta'limni doimiy ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 PQ-3907 — Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida (14.08.2018) — yoshlarni tarbiya, ta'lim-tarbiya, ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamollik asosida shakllantirishga qaratilgan kompleks davlat qarori.

2 PQ-3931 — Xalq ta'limi tizimida boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida (qaror kuni: 2018/2019) — ta'lim tizimida islohotlar va mahsuldorlikni oshirish maqsadida qabul qilingan.

Zahiriddinov, Z., & Karimov, B. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

Mavlonova, R., Rahmonqulova, N. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

Yuldoshev, J., & Usmonov, S. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Sharq, 2021.

G'oziev, E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.

TENGDOSHLAR GURUHI NUTQIDA NUQSONI BOR BOLAGA KO'RSATADIGAN PSIXOLOGIK TA'SIR

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari doktori, Dsc
Tillashayxova Xosiyat Azamatovna,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Bayramova Rabbina*

Annotatsiya:

Ushbu maqolada tengdoshlar guruhi nutqida nuqsoni bor bolalarga ko'rsatiladigan psixologik ta'sirlar tahlil qilinadi. Nutq nuqsoni bolaning ijtimoiy muhitda o'zini tutishiga, muloqot qobiliyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Maqolada psixologik yordamning shakllari, bolaning o'ziga ishonchini oshirish va ijtimoiy moslashuv jarayonidagi psixologik usullar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, tengdoshlar bilan muloqotni yaxshilash yo'llari va psixologik qo'llab-quvvatlash muhimligi ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: nutq nuqsoni, tengdoshlar guruhi, psixologik ta'sir, bola psixologiyasi, ijtimoiy moslashuv, muloqot qobiliyati, o'ziga ishonch, psixologik yordam, rivojlanish, qo'llab-quvvatlash

Аннотация:

В статье рассматриваются психологические воздействия на детей с речевыми нарушениями в группе сверстников. Речевые дефекты влияют на социальное поведение ребенка и развитие коммуникативных навыков. В работе обсуждаются формы психологической помощи, методы повышения самооценки ребенка и процессы социальной адаптации. Также подчеркивается важность поддержки и улучшения общения со сверстниками.

Ключевые слова: речевое нарушение, группа сверстников, психологическое воздействие, психология ребенка, социальная адаптация, коммуникативные навыки, уверенность в себе, психологическая помощь, развитие, поддержка

Abstract: This article analyzes the psychological impact on children with speech impairments within peer groups. Speech disorders affect a child's social behavior and communication skills development. The article discusses forms of psychological support, methods to enhance self-confidence, and psychological techniques in the process of social adaptation. It also highlights the importance of improving peer communication and providing psychological assistance.

Keywords: speech impairment, peer group, psychological impact, child psychology, social adaptation, communication skills, self-confidence, psychological support, development, assistance

Kirish. Nutq insonning jamiyatdagi eng muhim kommunikatsiya vositalaridan biridir. Ayniqsa, bolalik davrida nutqning to'g'ri shakllanishi bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Biroq, ayrim bolalarda nutqdagi nuqsonlar yoki buzilishlar uchrashi mumkin, bu esa ularning tengdoshlar bilan muloqotida muammolar paydo bo'lishiga olib keladi. Nutqdagi nuqsonlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, ijtimoiy faoliyatda cheklovlar yaratishi va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tengdoshlar guruhi bola uchun ijtimoiy muhitning asosiy manbai hisoblanadi, bu yerda u o'zini anglash, do'stlik va o'zaro munosabatlarni shakllantirish imkoniga ega bo'ladi. Nutqdagi nuqsonlar esa bolaning ushbu guruhdagi o'rnini zaiflashtirishi, jamiyatdan chetlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, nutqida nuqsoni bor bolalarga psixologik ta'sir ko'rsatish, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhim vazifa hisoblanadi.

Ushbu maqolada nutq nuqsoniga ega bolalarga tengdoshlar guruhi tomonidan ko'rsatiladigan psixologik ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy va psixologik yordam shakllari, ularning samaradorligi hamda bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning tengdoshlar bilan munosabatlarini yaxshilash uchun zarur bo'lgan psixologik usullar va treninglar haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism. Nutq insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, bolalik davrida uning to'liq va to'g'ri shakllanishi shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi uchun juda muhimdir. Nutqda yuzaga keladigan nuqsonlar esa bolaning atrof-muhit bilan aloqalarini, ayniqsa tengdoshlar bilan munosabatlarini murakkablashtiradi. Shunday holatda psixologik ta'sir va qo'llab-quvvatlash bolaning ijtimoiy moslashuvi va o'ziga bo'lgan ishonchini tiklashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Psixolog olimlar fikriga ko'ra, nutqdagi nuqsonlar bolaning o'zini ifoda etish

imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa o'z navbatida muloqotdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Bu holat bolada o'zini boshqalar orasida cheklangan va yolg'iz his qilishiga sabab bo'lib, uning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tengdoshlar guruhi bolaning shaxsiyati va xulq-atvorining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalar orasida tengdoshlar bilan muloqotning kamligi, ular uchun do'stlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarining cheklanishiga olib keladi. Shu boisdan, psixologik ta'sir va intervensiyalar ushbu bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini berish uchun zarur. Turli psixologik yordam shakllari, jumladan individual va guruhli treninglar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar samarali deb hisoblanadi.

Bundan tashqari, ta'lim va tarbiya sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar bolaning psixologik holatini chuqur o'rganib, unga mos yordam ko'rsatishni ta'minlashi lozim. Bu jarayonda ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda ishlashi bolaning ijtimoiy va nutq ko'nikmalarini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Olimlar ta'kidlashicha, nutqdagi nuqsonlar faqat jismoniy yoki lingvistik muammo emas, balki bolaning butun psixologik va ijtimoiy holatiga ta'sir qiluvchi murakkab jarayondir. Shu sababdan, psixologik yordam faqat nutqni to'g'rilashga emas, balki bolaning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishiga, do'stlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatishiga ham qaratilishi zarur.

Psixologik ta'sir jarayonida bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va stress holatlarini kamaytirish muhim vazifa hisoblanadi. Ko'plab tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, mehr-muhabbat va rag'batlantirish bola nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishda va ijtimoiy faollikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tengdoshlar guruhi esa bolaning o'zini qabul qilishi va ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shu bois, pedagogik va psixologik yondashuvlar tengdoshlar orasida hamdardlik va tushunishni shakllantirishga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, nutqida nuqsoni bor bolalarga tengdoshlar guruhi tomonidan ko'rsatiladigan psixologik ta'sirlar ularning ijtimoiy hayotga moslashuvi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish hamda o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash uchun zarurdir. Psixologik yordamning kompleksligi va doimiyligi bolaning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Shu sababli, bunday bolalarga nisbatan psixologik yondashuvlar tizimli va individual xususiyatlarga mos bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Jadval-1

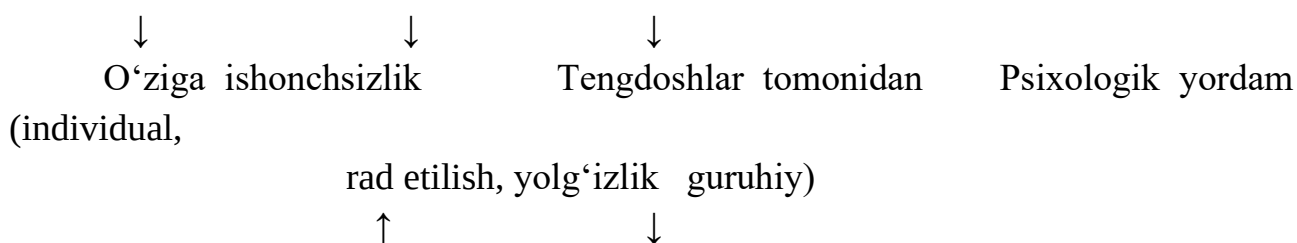
Tengdoshlar guruhi nutqida nuqsoni bor bolalarga psixologik ta'sir shakllari

Psixologik ta'sir shakli	Tavsifi	Maqsadi	Natijasi
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	Tengdoshlarning mehr-muhabbat va yordam ko'rsatishi	Bolaning ijtimoiy qabul qilinishini ta'minlash	O'ziga bo'lgan ishonch oshadi, yolg'izlik kamayadi
Individual psixologik maslahat	Shaxsiy muammolarni aniqlash va yechim topishda yordam berish	Nutq va ruhiy holatni yaxshilash	Nutqdagi qiyinchiliklarni kamaytirish, ruhiy barqarorlik
Guruhiy treninglar	Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar	Tengdoshlar bilan muloqotni yaxshilash	Muloqot qobiliyati va ijtimoiy faoliyat yaxshilanadi
Motivatsion rag'batlantirish	Rag'batlantirish va ijobiy taqdirlash orqali motivatsiya berish	Bolani rivojlanishga undash	O'z-o'zini qadrlash va faoliyatga qiziqish ortadi
Stressni kamaytirish usullari	Relaxatsiya, psixoterapiya va emotsional qo'llab-quvvatlash	Stress va tashvishni kamaytirish	Ruhiy holat yaxshilanadi, muloqotga bo'lgan qo'rquv kamayadi

Sxema-1

Guruhi nutqidagi nuqsoni bor bolalarga psixologik ta'sir jarayoni

Nutqdagi nuqson → Ijtimoiy muammolar → Psixologik ta'sir shakllari:

Qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish → Ijtimoiy moslashuv va rivojlanish

Jadval va sxema tahlili

Yuqoridagi jadvalda tengdoshlar guruhi nutqida nuqsoni bor bolalarga ko'rsatiladigan psixologik ta'sirlarning asosiy shakllari ko'rsatilgan. Har bir shakl bolaning ijtimoiy va ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, o'ziga xos vazifalar va natijalar bilan farqlanadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bolaga o'zini qabul qilingan his qilish imkonini beradi, bu esa o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va yolg'izlikni kamaytiradi. Individual maslahatlar esa bolaning nutqdagi muammolarini chuqur tahlil qilish va ularga mos yechimlar topishda muhimdir. Guruhiy treninglar orqali bola tengdoshlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa uning ijtimoiy

faolligini oshiradi. Motivatsion rag'batlantirish va stressni kamaytirish usullari bolani rivojlanishga undaydi va uning ruhiy holatini barqarorlashtiradi.

Sxema orqali esa nutqdagi nuqson bolaning ijtimoiy muammolariga olib kelishi va bu muammolarni hal etishda psixologik ta'sir shakllarining qanday o'rin tutishi ko'rsatilgan. Nutqdagi nuqson avvalo bolaning o'ziga ishonchsizligini keltirib chiqaradi, bu esa tengdoshlar tomonidan rad etilish va yolg'izlikka olib keladi. Shu sababli, psixologik yordam (individual va guruh) muhim ahamiyatga ega bo'lib, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish orqali bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvi va rivojlanishi ta'minlanadi.

Ushbu jadval va sxema tengdoshlar guruhi nutqida nuqsoni bor bolalarga psixologik ta'sirning tizimli va samarali ko'rinishini aks ettiradi. Bu yondashuv orqali bolalarning nutq nuqsoni sababli yuzaga keladigan ijtimoiy va ruhiy muammolarini kamaytirish mumkin.

Xulosa. O'yin faoliyati bolaning nutq rivojlanishida muhim psixologik mexanizmlarni faollashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. O'yin orqali bola atrofidagi olamni o'rganadi, til va nutq ko'nikmalarini shakllantiradi, fikrlash jarayonlarini rivojlantiradi. O'yin muloqotni rag'batlantiradi, so'z boyligini kengaytiradi hamda nutqning kommunikativ funksiyasini mustahkamlaydi. Psixologik jihatdan, o'yin bolaning ijtimoiy tajriba orttirishi, tasavvurni rivojlantirishi va emotsional sohani boyitishida muhim o'rin tutadi. Shu bois, pedagogik amaliyotda o'yin faoliyatidan nutqni rivojlantirish uchun faol foydalanish, bolaning nutqiy qobiliyatlarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, o'yin faoliyati nutq rivojlanishining murakkab psixologik mexanizmlarini uyg'otuvchi, o'rganish va ijtimoiylashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlovchi asosiy vositalardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Toshtemirova, D.S.Q. Bolalar nutqini rivojlantirishning o'yin faoliyatidan foydalanishning asosiy xususiyatlari. — 2021. — Izdatelstvo:
2. Neqqadamova, N.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin faoliyatini rivojlantirish. — 2022.
3. Goncharenko, E.P., Komarova, A.S. Obuchayushchie igry i igrovye texnologii kak sredstvo razvitiya rechevoj sfery u doshkolnikov s tyazhelymi narusheniyami rechi. — 2024. — “Molodoy ucheniy” jurnali.
4. Prins, J., et al. The importance of play in natural environments for children's language use. — 2023. — Journal: Children's Geographies (Taylor & Francis).

TEXNOLOGIK TA'LIMDA MOTIVATSIYA PSIXOLOGIYASINING O'RNI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Xalmuradova Dilorom Abdukarimovna
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Xolmamatov Asliddin*

Аннотатсия

Maqolada texnologik ta'lim jarayonida motivatsiya psixologiyasining o'rni va ahamiyati yoritiladi. Unda o'quvchilarning texnologiya faniga bo'lgan qiziqishi, ichki va tashqi motivlari, rag'batlantirish shakllari, o'quv faoliyati mazmuni va darsni tashkil etish uslublari bilan bog'liq motivatsion omillar psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida ta'lim, mustaqil ijodiy topshiriqlar, baholash va rag'bat tizimi o'quvchi motivatsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, texnologik ta'limda motivatsiyani oshirish uchun o'qituvchining kommunikativ mahorati, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, muvaffaqiyatni boshdan kechirish imkoniyatlari va o'quvchi subyektiv tajribasini inobatga olish zarurligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari texnologiya fanini o'qitishda motivatsiya psixologiyasi tamoyillaridan foydalanish o'quvchilarning faolligi, mas'uliyati va o'zini o'zi rivojlantirish ehtiyojini kuchaytirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: motivatsiya psixologiyasi, texnologik ta'lim, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o'quv faoliyati, qiziqish, rag'bat, o'zini o'zi boshqarish, samarali o'qitish, o'quvchi faolligi

Аннотация

В статье освещаются роль и значение психологии мотивации в процессе технологического обучения. В ней с психологической точки зрения анализируются интерес учащихся к предмету «Технология», их внутренние и внешние мотивы, формы стимулирования, мотивационные факторы, связанные с содержанием учебной деятельности и методами организации урока. Показано, как практические занятия, обучение на основе проектов, самостоятельные творческие задания, система оценивания и поощрения влияют на мотивацию учащихся. Также обосновывается необходимость учета коммуникативного мастерства учителя, личностно-ориентированного подхода, возможностей переживания успеха и субъективного опыта учащегося для повышения мотивации в технологическом образовании. Результаты исследования показывают, что использование принципов психологии мотивации при

преподавании технологии усиливает активность, ответственность и потребность учащихся в саморазвитии.

Ключевые слова: психология мотивации, технологическое обучение, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, учебная деятельность, интерес, поощрение, саморегуляция, эффективное обучение, активность учащихся

Abstract

The article highlights the role and importance of motivation psychology in the process of technological education. It analyzes, from a psychological perspective, students' interest in the subject of Technology, their intrinsic and extrinsic motives, forms of encouragement, and motivational factors related to the content of learning activities and methods of lesson organization. The study demonstrates how practical sessions, project-based learning, independent creative tasks, and assessment and reward systems influence students' motivation. It also substantiates the necessity of considering the teacher's communicative competence, a learner-centered approach, opportunities for experiencing success, and students' subjective experiences in order to enhance motivation in technological education. The findings indicate that applying motivation psychology principles in teaching Technology strengthens learners' activity, responsibility, and their need for self-development.

Keywords: motivation psychology, technology education, intrinsic motivation, extrinsic motivation, learning activity, interest, reinforcement, self-regulation, effective teaching, student engagement

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faolligi, qiziqishi va o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirish eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Bilimlarni oddiy uzatish, ularni yod oldirish bugungi sharoitda yetarli emas. Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini faol subyekt sifatida ko'rish, uning ichki ehtiyojlari, maqsadlari, qiziqishlari va qadriyatlarini inobatga olish zarur. Ayniqsa, texnologik ta'limda o'quvchining motivatsiyasi dars samaradorligini belgilovchi yetakchi omillardan biriga aylanadi. Chunki texnologiya fanida amaliy faoliyat, tajriba, loyiha, modellashtirish, konstruksiyalash, ijodiy topshiriqlar katta o'rin tutadi va bularning barchasi o'quvchidan yuqori darajada ichki faollikni talab qiladi.

Motivatsiya psixologiyasi ta'lim jarayonidagi xatti-harakatlarning ichki sabablarini, o'quvchini o'qishga undovchi kuchlarning tabiati, tarkibi va tuzilishini o'rganadi. O'quvchilar texnologiya fanini nega yaxshi ko'rish yoki aksincha, nima sababdan bu fanga befarq bo'lib qolishi, nima uchun ayrim topshiriqlarga yuqori qiziqish bilan yondashib, boshqasiga sust munosabatda bo'lishi motivatsion omillar bilan bog'liq. Ichki motivatsiya – o'qishning o'zidan zavqlanish, o'zini sinab ko'rish, ijod qilish istagi, qiziqish, mahoratni oshirishga bo'lgan ehtiyoj bilan tavsiflanadi. Tashqi motivatsiya esa baho, maqtov, jazodan qochish, rag'bat, ota-ona yoki o'qituvchi talabini qondirish bilan bog'liq.

Texnologik ta'lim o'z tabiatiga ko'ra motivatsiyani shakllantirish uchun juda qulay maydon hisoblanadi. Chunki bunda o'quvchi natijani ko'zi bilan ko'radi, qo'li bilan ushlaydi, tayyor mahsulotni his qiladi. O'z qo'li bilan tayyorlagan buyum, chizgan chizmasi, ishlab chiqqan loyihasi, tikkan mahsuloti yoki yasagan modeli o'quvchida ichki qoniqish uyg'otadi. Bu qoniqish esa motivatsiyaning muhim manbalaridan biridir. Shunday qilib, texnologiya darslarida motivatsiya nazariy bilim sifatida emas, balki real tajribalar orqali shakllanadi.

Motivatsiya psixologiyasi nuqtai nazaridan qaralganda, texnologik ta'limda darsni tashkil etish usullari, topshiriqlar murakkabligi, baholash me'yorlari, o'qituvchining munosabati, guruhdagi psixologik iqlim kabi omillar motivatsion fonni shakllantiradi. Agar o'quvchi o'zining harakatlari natija berayotganini, mehnati qadrlanayotganini, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega ekanini his qilsa, uning motivatsiyasi yuqori bo'ladi. Aksincha, doimiy tanqid, haddan tashqari murakkab topshiriqlar, faqat xatoni ko'rsatishga asoslangan yondashuv motivatsiyani susaytirishi mumkin.

Shu sababli texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasi tamoyillarini bilish va ulardan ongli foydalanish o'qituvchi uchun juda muhimdir. Bu nafaqat dars sifati, balki o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy yo'nalishi, ijodiy salohiyati va o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan intilishi uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada texnologik ta'limda motivatsiyaning psixologik asoslari, o'quvchi faolligini oshiruvchi omillar, ichki va tashqi motivlarning o'zaro bog'liqligi hamda motivatsion muhitni yaratish yo'llari yoritiladi.

Asosiy qism. Texnologik ta'lim jarayonida motivatsiya psixologiyasining o'rni, avvalo, o'quvchi faoliyatini tushuntirish va boshqarish zarurati bilan belgilanadi. O'quvchi nima sababdan topshiriqni mehr bilan bajaradi, nima uchun ba'zi vazifalardan bosh tortadi, nima uning qiziqishini oshiradi yoki pasaytiradi – bularning barchasi motivatsion jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Texnologiya darslari o'quvchidan nafaqat aqliy, balki jismoniy va emotsional faollikni ham talab qiladi. Shuning uchun bu fanda motivatsiya masalasini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Texnologik ta'limda motivatsiya avvalo mazmun orqali shakllanadi. Agar o'quvchilar uchun taklif etilayotgan mavzular hayotga yaqin, qiziqarli, amaliy ahamiyatga ega bo'lsa, ular o'z-o'zidan faollashadi. Masalan, kundalik turmushda qo'l keladigan buyumlar tayyorlash, uy jihozlari, bezaklar, kiyim detalini tikish, maktab uchun kerakli buyumlar yasash kabi ishlar o'quvchi uchun mazmun jihatidan qiziqarli bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda o'quvchi o'z ishi natijasini ko'radi, undan foydalana oladi va bu unga ichki qoniqish keltiradi. Demak, mazmunning hayotiyligi va shaxsiy ahamiyatga egaligi motivatsiyani kuchaytiruvchi muhim omillardandir.

Motivatsiya psixologiyasi o'quvchi ichki va tashqi motivlarining uyg'unligini ta'kidlaydi. Texnologik ta'limda ichki motivatsiyani, ya'ni o'quvchining o'z ishidan

rohatlanishini, yangi narsani o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini, ijod qilish istagini qo'llab-quvvatlash lozim. Shu bilan birga, baho, maqto'v, rag'batlantirish, ko'rgazmalarda ishtirok etish, o'z ishini sinfdoshlarga taqdim etish kabi tashqi motivlar ham o'quvchini qo'llab-quvvatlaydi. Muhimi, tashqi motivlar ichki motivatsiyani so'ndirib yubormasdan, aksincha uni mustahkamlashi kerak.

Texnologiya darslarida o'qituvchining shaxsiy pozitsiyasi motivatsiyaning muhim manbai hisoblanadi. O'qituvchi o'z faniga qiziqish bilan yondashsa, ishni ijodkorlik bilan tashkil etsa, o'quvchi muvaffaqiyatiga chin dildan quvonsa, bu holat o'quvchilarga ham yuqadi. O'qituvchining qo'llab-quvvatlovchi, tushunuvchi, motivatsion muloqot uslubi o'quvchi motivatsiyasini kuchaytiradi. Aksincha, faqat buyruq ohangi, xatolarni keskin tanqid qilish, o'quvchining muvaffaqiyatini e'tiborsiz qoldirish motivatsiyani pasaytirishi mumkin.

Motivatsiyaning yana bir muhim jihati muvaffaqiyatni boshdan kechirishdir. O'quvchi o'z mehnati natijasini ko'rganda, kichik bo'lsa ham muvaffaqiyatga erishganini his qilganda ichki motivatsiya kuchayadi. Shuning uchun texnologik topshiriqlar murakkablik darajasiga ko'ra bosqichma-bosqich tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Avval nisbatan soddaga topshiriqlar, keyin esa murakkabroq loyihalar berilishi o'quvchiga muvaffaqiyat zinapoyalarini bosqichma-bosqich his qilish imkonini yaratadi. Bu yondashuv motivatsiya psixologiyasida "muvaffaqiyat motivi" bilan bog'liq.

Texnologik ta'limda guruh ishlari ham motivatsiyani kuchaytiruvchi faktor sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar kichik guruhlarda loyihalar bajarish jarayonida o'zaro fikr almashadilar, bir-birini qo'llab-quvvatlaydilar, o'z g'oyalarini namoyish qiladilar. Guruhdagi ijobiy psixologik iqlim, hamkorlik muhitining mavjudligi, o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlash motivatsion fonni yaxshilaydi. Bunday sharoitda o'quvchi nafaqat o'qituvchi, balki tengdoshlarining ham e'tirofini qozonishga intiladi. Bu esa ijtimoiy motivlarni faollashtiradi.

Motivatsiya psixologiyasida o'zini o'zi boshqarish va o'z-o'zini rag'batlantirish kabi jarayonlar ham alohida ahamiyatga ega. Texnologik ta'limda o'quvchiga maqsad qo'yish, ish rejasi tuzish, vaqtni taqsimlash, natijani baholash, xatolar ustida ishlash kabi elementlarni o'rgatish orqali o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu jarayon motivatsiyani barqarorlashtiradi, chunki o'quvchi faqat tashqi rag'batga emas, balki o'z ichki maqsadiga tayanib ishlashni o'rganadi.

Texnologik ta'limda baholash tizimi ham motivatsiyaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar baholash faqat nuqsonlarni topish, kamchiliklarni sanashga qaratilgan bo'lsa, o'quvchi o'zini himoya qilishga, xatoni yashirishga intiladi va motivatsiya pasayadi. Aksincha, baholash konstruktiv bo'lsa, ijobiy jihatlar birinchi o'ringa chiqarilsa, xatolar esa takomillashtirish nuqtasi sifatida ko'rsatilsa, o'quvchi o'z ustida ishlashga ko'proq tayyor bo'ladi. Shu bilan birga, jarayonni ham baholash, ya'ni faqat

yakuniy natijani emas, balki mehnat jarayonidagi intilish, mas'uliyat, izlanishni ham inobatga olish motivatsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, texnologik ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish, vizual materiallar, video darslar, interaktiv platformalar motivatsiyani kuchaytirishi mumkin. O'quvchi o'z loyihasini raqamli ko'rinishda taqdim etishi, fotosuratlar, qisqa videolavhalar, grafik dasturlar bilan ishlashi uning qiziqishini oshiradi. Biroq bu vositalar mazmunni boyitish, ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash maqsadida qo'llanilgandagina motivatsion funksiyani bajaradi.

Umuman olganda, texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasi o'quvchi shaxsining ehtiyojlari, maqsadlari, qadriyatlari va emotsional holatlarini chuqur tushunishga tayangan holda darsni tashkil etishni nazarda tutadi. O'qituvchi motivatsion yondashuvni qanchalik ongli va ilmiy asosda qo'llasa, o'quvchilarning texnologiya faniga bo'lgan munosabati, faolligi va natijadorligi shunchalik ortadi.

1-Jadval. Texnologik ta'limda motivatsiyani shakllantiruvchi asosiy omillar

Motivatsion omil	Ta'lim jarayonidagi ko'rinishi	Kutiladigan natija
Mazmunning hayotiyli	Kundalik hayotga yaqin, foydali mahsulotlar tayyorlash	Qiziqish va ichki motivatsiyaning oshishi
Muvaffaqiyat tajribasi	Bosqichma-bosqich murakkablik, kichik g'alabalarga erishish	O'ziga ishonch, muvaffaqiyat motivining kuchayishi
Guruhdagi iqlim	Hamkorlik, fikr almashish, o'zaro qo'llab-quvvatlash	Ijtimoiy motivlar va faollikning ortishi
Rag'bat va baholash	Adolatli, konstruktiv, jarayonni ham inobatga oluvchi baho	O'z ustida ishlashga ichki tayyorgarlik
O'zini o'zi boshqarish	Maqsad qo'yish, rejalashtirish, natijani tahlil qilish	Mas'uliyat, mustaqillik, barqaror motivatsiya

Sxema

Texnologik mazmunning qiziqarliligi → O'quvchi faolligining ortishi → Muvaffaqiyat tajribasini boshdan kechirish → Ichki motivatsiyaning kuchayishi → O'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarining shakllanishi → Barqaror va ijobiy o'quv motivatsiyasi

Jadval va sxema tahlili

Jadvalda texnologik ta'limda motivatsiyani shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar jamlangan. Mazmunning hayotiyli o'quvchilarning texnologiya fanini real hayot bilan bog'lashiga yordam beradi va bunda ularning

qiziqishi tabiiy ravishda ortadi. Muvaffaqiyat tajribasi o'quvchida "qila olaman" degan ichki ishonchni mustahkamlaydi. Guruhdagi ijobiy psixologik iqlim esa ijtimoiy motivlarni faollashtirib, o'quvchining darsdagi ishtirokini qulay qiladi. Rag'bat va baholash tizimi konstruktiv bo'lganda, o'quvchi o'z xatosidan qo'rqmaydi, aksincha uni rivojlanish uchun imkoniyat sifatida ko'ra boshlaydi. O'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishi esa motivatsiyani tashqi manbalardan ichki manbalarga ko'chirishga xizmat qiladi.

Sxemada motivatsion jarayonning ketma-ketligi yoritilgan. Avval o'quvchi qiziqarli mazmun bilan to'qnashadi, bu uning faolligini oshiradi. Faol ishtirok natijasida u muvaffaqiyatni boshdan kechiradi, bu esa ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Ichki motivatsiya ortishi bilan o'quvchi o'zini o'zi boshqarishga, maqsad qo'yishga, o'z faoliyatini nazorat qilishga intila boshlaydi. Natijada barqaror va ijobiy o'quv motivatsiyasi shakllanadi. Bu jarayon texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasi tamoyillari samarali qo'llanganida sodir bo'ladi.

Xulosa. Texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasining o'rni o'quv jarayonining mazmuni va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida ko'rilishi lozim. Texnologiya fanining o'ziga xosligi shundaki, u amaliy faoliyat, tajriba, loyiha, modellashtirish va ijodiy topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Bunday sharoitda o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishi, ichki ehtiyoji, o'zini namoyon qilish istagi, natijani ko'rishga bo'lgan intilishi motivatsion poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun texnologik ta'limni samarali tashkil etish motivatsiya psixologiyasi tamoyillarini chuqur anglash va ulardan ongli foydalanishni talab etadi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, mazmunning hayotiyliigi, darslarda olingan bilim va ko'nikmalarning real hayotda qo'llanishi, o'quvchilarning o'z qo'li bilan tayyorlagan mahsulotlari orqali natijani his qilishi ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, bosqichma-bosqich muvaffaqiyatni boshdan kechirish, kichik g'alabalarni qadrlash, konstruktiv baholash tizimi o'quvchilarda o'z kuchiga ishonchni oshiradi. Guruhli ishlar, hamkorlikda bajariladigan loyihalar, fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash esa ijtimoiy motivlarni faollashtiradi va darsni emotsional jihatdan qulay qiladi.

Texnologik ta'limda o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish ham motivatsiyani barqarorlashtirishga xizmat qiladi. O'quvchiga maqsad qo'yish, ishni rejalashtirish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, natijani tahlil qilishni o'rgatish orqali u o'z faolligini tashqi rag'bat emas, balki ichki ehtiyojlar bilan boshqarishga o'tadi. Bu esa motivatsiyaning yuqori darajada va davomli bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasini hisobga olgan holda darsni tashkil qilish o'quvchilarning nafaqat texnik va amaliy ko'nikmalarini, balki shaxsiy faollik, mas'uliyat, ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish, o'zini o'zi baholash va rivojlantirish qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Bu esa

ularning kelajakdagi kasbiy va hayotiy muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shuning uchun texnologiya fanini o'qitishda motivatsiya psixologiyasi yondashuvlarini tadqiq etish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa sifatida qaralishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Muqumova, G. A. (2023). *Umumiy psixologiya: O'quv qo'llanma*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
2. Burayev, B. T. (2022). *Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi: O'quv qo'llanma*. Buxoro: Fan va ta'lim nashriyoti.
3. Schunk, D. H., Meece, J. L., & Pintrich, P. R. (2020). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (4th ed.). Harlow: Pearson.
4. Schunk, D. H. (2020). *Learning theories: An educational perspective* (8th ed.). New York, NY: Pearson.

**TEXNOLOGIK TA'LIM DOIRASIDA O'QUVCHILARDA IJODIY
FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISH**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari doktori, Dsc
Tillashayxova Xosiyat Azamatovna,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Axmedova Durdon*

ANNOTATSIYA

Maqolada texnologik ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritiladi. Amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida ta'lim, modellashtirish, konstruktsiya qilish, dizayn ishlari orqali o'quvchilarning tasavvur, tafakkur moslashuvchanligi, muammo yechish qobiliyati va ijodiy fikrlashi rivojlanishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Texnologiya fanining ijodiy faoliyatni shakllantirishdagi o'rni, uning motivatsiya, mustaqillik, tashabbuskorlik va innovatsion yondashuvga ta'siri ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ijodiy faoliyat, texnologik ta'lim, tasavvur, kreativ fikrlash, modellashtirish, loyiha asosida o'qitish, konstruktsiya, muammo yechish, innovatsiya, motivatsiya.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются педагогические механизмы формирования творческой деятельности учащихся в рамках технологического образования. Рассматриваются практические задания, проектная деятельность, моделирование, конструирование и дизайнерские процессы как инструменты развития воображения, гибкости мышления, творческого подхода и навыков решения проблем. Подчёркивается значение предмета «Технология» в формировании инициативности, самостоятельности, инновационного мышления и учебной мотивации школьников.

Ключевые слова: творческая деятельность, технологическое обучение, воображение, креативное мышление, моделирование, проектная деятельность, конструирование, решение проблем, инновации, мотивация.

ABSTRACT

The article examines pedagogical approaches to developing students' creative activity within technological education. It analyzes how practical tasks, project-based learning, modeling, construction and design activities stimulate imagination, flexible thinking, problem-solving skills and creativity. The study highlights the role of technology education in shaping students' initiative, independence, innovative thinking and motivation.

Keywords: creative activity, technological education, imagination, creative thinking, modeling, project-based learning, construction, problem solving, innovation, motivation.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimidan nafaqat bilimli, balki ijodkor, tashabbuskor, innovatsion fikrlashga ega shaxslarni tayyorlash talab etilmoqda. Ijodiy faoliyatni shakllantirishning asosiy manbalaridan biri texnologik ta'limdir. Texnologiya fani o'quvchilarni amaliy faoliyatga jalb qilishi, ularni g'oya yaratish, modellashtirish, konstruktsiya qilish, dizayn asosida ishlash, mavjud muammoni tahlil qilib, uning yechimini topishga undashi bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Amaliy faoliyatning o'zi ijodiy jarayonning tabiiy shakllanishiga olib keladi. Shuning uchun texnologik ta'limda ijodiy faoliyatni rivojlantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Ijodiy faoliyat — bu o'quvchining mavjud bilimlar asosida yangi g'oya yaratishi, nostandart yechim topishi, o'z fikrini erkin ifoda etishi va mahsulot yaratishga qodir bo'lishidir. Bunday faoliyatning shakllanishi uchun o'quvchi faol, mustaqil va izlanishga moyil bo'lishi zarur. Texnologiya darslari o'quvchini aynan shunday muhitga olib kiradi. Unda o'quvchi qo'li bilan yaratilgan mahsulot orqali o'zining ijodiy salohiyatini ko'ra oladi. Bu esa o'quvchining ichki motivatsiyasini oshiradi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Texnologiya fanidagi amaliy mashg'ulotlarning har biri o'quvchilardan mustaqil qaror qabul qilishni talab qiladi. Material tanlash, o'lchash, chizmani aniqlash, loyihani ishlab chiqish, rang va shakl uyg'unligini topish jarayonlari ijodiy tafakkurni faollashtiradi. O'quvchi o'z xatosini tahlil qiladi, qayta urinadi, tajriba qiladi. Bu jarayon doimiy ravishda ijodiy fikrlashni chuqurlashtiradi.

Shuningdek, ijodiy faoliyatni shakllantirishda motivatsiyaning o'rni beqiyosdir. O'quvchi o'z ishining natijasini ko'ra olganda, amaliy mahsulot yaratganda va uning foydasini his qilganda ijodga bo'lgan qiziqish yana-da kuchayadi. Texnologiya darslarida hamkorlikda ishlash, guruhli loyiha bajarish, g'oya almashish jarayonlari ijtimoiy ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu esa o'quvchilarning bir-biridan o'rganishiga sharoit yaratadi.

Shu bois texnologik ta'lim ijodiy faoliyatni shakllantirishda eng qulay pedagogik platforma bo'lib, unda ijodning tabiiy, erkin va faol ravishda rivojlanishi uchun barcha sharoit mavjud.

ASOSIY QISM. Texnologik ta'lim o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biridir. Bu fanning asosiy mazmuni amaliy faoliyatdan iborat bo'lib, o'quvchi o'zining qo'li, tasavvuri, fikri va tajribasidan foydalanib, yangi mahsulot yaratishga kirishadi. Bu jarayon ijodiy faoliyatning tabiiy shakllanishiga olib keladi. O'quvchi mavjud materialdan yangi shakl yaratadi, tayyor namunaga qarab emas, balki o'z tasavvuriga tayanib ishlaydi, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topadi — bularning barchasi ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

Ijodiy faoliyatning shakllanishida birinchi omil tasavvur jarayonidir. Texnologiya darslarida o'quvchi buyumni yaratishdan oldin uni tasavvur qiladi. Uning rangi, shakli, o'lchami, ko'rinishi haqida ichki model yaratadi. Bu jarayon tasavvur faolligini oshiradi. Tasavvurning rivojlanishi esa ijodiy fikrlashning asosidir. O'quvchi o'z tasavvurini real buyumga aylantirganida esa ijodiy jarayon to'liq amalga oshadi.

Tafakkur jarayoni ham texnologik ta'limda faol ishlaydi. O'quvchi konstruktsiya yaratish uchun turli variantlarni tahlil qiladi, materiallarning xususiyatini solishtiradi, qaysi usul samaraliroq bo'lishini belgilaydi. Muammoli topshiriqlar tafakkurning moslashuvchanligini oshiradi. O'quvchi o'z qarorining oqibatini oldindan ko'ra oladi, bu esa strategik fikrlashni rivojlantiradi.

Ijodiy faoliyatning yana bir muhim jihati innovatsion yondashuvdir. O'quvchi odatiy usulga yangi shakl berishi, mavjud buyumni modernizatsiya qilishi, o'ziga xos variant yaratishi mumkin. Bu jarayon ijodiy tafakkurning yuqori darajasini shakllantiradi. Texnologiya darslarida o'quvchilar turli materiallar, ranglar va shakllar bilan tajriba o'tkazish imkoniga ega bo'lib, bu ularga yangi g'oyalar yaratishga yordam beradi.

Loyiha asosida ishlash ijodiy faoliyatni rivojlantirishning eng samarali metodlaridan biridir. Loyiha bajarish jarayonida o'quvchi g'oya yaratishdan boshlab,

uni rejalashtirish, tasvirlash, modellashtirish, sinash va taqdim etish darajasigacha yetadi. Bu jarayonning barchasi ijodiy faoliyatni har tomonlama rivojlantiradi. Loyiha jarayonida o'quvchi tanlov qilishi, o'z g'oyasini himoya qilishi, natijani tahlil qilishi kerak bo'ladi. Bu esa ijodiy mustaqillikni kuchaytiradi.

Guruh bilan ishlash ijodiy jarayonning ijtimoiy komponentini rivojlantiradi. O'quvchilar fikr almashadi, o'zaro g'oya taklif qiladi, boshqalarning fikridan ilhomlanadi. Bu jarayon kooperativ ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Birgalikda bajarilgan ijodiy ishlar o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini ham takomillashtiradi.

Texnologik ta'lim o'quvchilarga xatodan qo'rqqanlikni o'rgatadi. Ijodiy jarayonning asosiy bosqichi — xatoni tahlil qilish va uni qayta ishlashdir. O'quvchi xato qilganda, uni tahlil qilib, yana urinadi. Bu jarayon ijodiy jarayonning muhim motivatsion mexanizmini shakllantiradi.

Shu bois texnologiya fanining mazmuni va metodikasi ijodiy faoliyatni shakllantirishga bevosita xizmat qiladi.

1-Jadval. Texnologik ta'limda ijodiy faoliyatni rivojlantiruvchi omillar

Omil	Amaliy faoliyat turi	Rivojlanadigan ijodiy ko'nikma
Tasavvur	Eskiz chizish, dizayn	Tasavvur kengligi
Tafakkur	Konstruktsiya qilish, solishtirish	Moslashuvchan fikrlash
Muammo yechish	Texnik muammolarni hal qilish	Yangi yechim ishlab chiqish
Innovatsiya	Modellashtirish, tajriba	Yangilik yaratish
Hamkorlik	Guruhli loyiha	Kooperativ ijod

SXEMA

Amaliy faoliyat → Tasavvur faollashuvi → Tafakkur moslashuvi → Muammo yechish → Innovatsion fikrlash → Ijodiy faoliyat shakllanishi

TAHLIL

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnologiya fanining har bir amaliy faoliyati ma'lum bir ijodiy ko'nikmani rivojlantiradi. Masalan, tasavvur eskiz chizish jarayonida kuchayadi, tafakkur konstruktsiya qilish jarayonida moslashuvchanlikka ega bo'ladi, muammo yechish texnik topshiriqlarda mustahkamlanadi, innovatsion fikrlash modellashtirishda rivojlanadi. Sxema esa ijodiy faoliyatning izchil rivojlanish jarayonini ko'rsatadi. Amaliy faoliyatdan boshlangan jarayon ijodkorlikning yuqori bosqichiga olib keladi.

XULOSA. Texnologik ta'lim o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirishning samarali pedagogik vositasidir. Chunki bu fan amaliy mashg'ulotlarga asoslangan bo'lib, o'quvchini faol fikrlashga, tasavvur qilishga, yangi g'oya yaratishga undaydi. O'quvchi turli materiallar bilan tajriba qiladi, turli konstruktiviyalar yaratadi, rang va shakl uyg'unligini topadi, o'z g'oyasiga tayangan holda mahsulot yaratadi. Bu jarayonning o'zi ijodiy tafakkurni kuchaytiradi.

Texnologik ta'limning ijodiy faoliyatga ta'sir qiluvchi asosiy omillaridan biri erkinlikdir. O'quvchilar o'z tanloviga ko'ra dizayn yaratadi, rang tanlaydi, shakl belgilaydi. Bu erkinlik ijodiy jarayonning tabiiy shakllanishiga yordam beradi. Loyiha asosida ishlash ijodiy faoliyatni yanada kuchaytiradi. O'quvchi g'oya yaratishdan tortib, uni amalga oshirishgacha bo'lgan jarayonni mustaqil boshqaradi. Bu esa ijodiy mustaqillikni rivojlantiradi.

Amaliy faoliyat davomida o'quvchi xatolardan qo'rqmaslikni o'rganadi. Xato tahlil qilinadi, qayta tiklanadi va takomillashtiriladi. Bu ijodiy jarayonning muhim mexanizmi bo'lib, o'quvchini izlanishga, takomillashtirishga undaydi. Hamkorlikda bajarilgan ijodiy ishlar esa o'quvchilarda bir-biridan o'rganish, fikr almashish, yangi g'oyalar yaratish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, innovatsion yondashuvga, mustaqil izlanishga va yangi mahsulot yaratishga yo'naltiradi. Texnologik topshiriqlar orqali o'quvchi ijodkorlikni tabiiy ravishda o'zlashtiradi. Shuning uchun texnologiya fani ijodiy faoliyatni shakllantirishda ta'lim tizimining asosiy ustunlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayeva, M. (2022). *Texnologik ta'limda ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi*. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.
2. Bozorov, U. (2024). *Texnologiya darslarida loyihaviy yondashuv va ijodiy faoliyat*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Wilson, R. (2023). *Creativity in Technology Education*. New York: Springer.
4. Kolb, D. (2021). *Experiential Learning and Creative Development*. London: Routledge.

TEXNOLOGIK TA'LIM ORQALI O'QUVCHILARDA GIGIYENA VA XAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

*Nizomiy nomidagi O'zMPU "Psixologiya" kafedra o'qituvchisi
Toshmatov Boboxon Egamshukurovich,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Rashidova Rohat Shohnazar qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada texnologik ta'lim jarayonida o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik va psixologik mexanizmlari yoritiladi. Amaliy mashg'ulotlarda sanitariya qoidalariga rioya qilish, asbob-uskunalaridan to'g'ri foydalanish, jarohatlarning oldini olish, himoya vositalaridan foydalanish va mehnat madaniyatiga doir bilimlar o'quvchilarda mas'uliyat, ehtiyotkorlik, xavfni oldindan ko'ra bilish, o'zini boshqarish kabi fazilatlarni rivojlantirishi asoslab beriladi. Texnologiya darslari gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda samarali vosita sifatida ta'riflanadi.

Kalit so'zlar: gigiyena, xavfsizlik, texnologik ta'lim, sanitariya, himoya vositalari, xavf omillari, mehnat madaniyati, mas'uliyat, ehtiyotkorlik, xavfsiz muhit

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается формирование гигиенической и безопасной культуры учащихся на уроках технологии. Анализируются практические действия, ознакомление с инструментами, соблюдение санитарных норм, использование защитных средств и обучение правилам безопасного поведения во время труда. Показано, что правильно организованное технологическое обучение способствует развитию ответственности, самоконтроля, внимательности, навыков предупреждения рисков и понимания личной и общественной безопасности. Делается вывод, что предмет «Технология» является важным фактором формирования культуры гигиены и безопасности в школе.

Ключевые слова: гигиена, безопасность, технологическое обучение, санитарные нормы, инструменты, ответственность, профилактика риска, культура труда, безопасное поведение, школьники

ABSTRACT

This article examines how technological education contributes to developing hygiene awareness and safety culture among school students. It analyzes how hands-on activities, correct tool usage, adherence to sanitation standards, use of protective equipment and safety instructions shape responsibility, risk prevention skills and self-

regulation. The study concludes that the subject "Technology" plays a vital role in fostering students' personal and environmental hygiene, accident prevention, and safe behavior.

Keywords: hygiene, safety, technological education, sanitation, protective equipment, risk prevention, responsibility, labor culture, safe environment, students

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarni nafaqat bilimli, balki xavfsiz faoliyat yurita oladigan, gigiyena talablariga amal qiladigan, mehnat madaniyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maktab ta'limi jarayonida o'quvchilarning turli faoliyat turlarida ishtirok etishi, amaliy topshiriqlarni bajarishi, asbob-uskunalar bilan ishlashi ularning kundalik hayoti, sog'lig'i va xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish doimiy, tizimli va ilmiy asoslangan jarayon bo'lishi zarur. Bunda texnologik ta'limning o'rni alohida ahamiyatga ega.

Texnologiya darslari o'quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi: asboblarni bilan ishlash, materiallarni qayta ishlash, kesish, yopishtirish, tikish, taom tayyorlash, modellash kabi amaliy jarayonlar xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilishni talab qiladi. Bu jarayonlarda o'quvchi sanitariya-gigiyena talablarini, xavfsizlik me'yorlarini va mehnat madaniyatini ongli ravishda o'zlashtiradi. Amaliy faoliyatning o'zi gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish uchun tabiiy platforma bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarda gigiyena madaniyatining rivojlanishi nafaqat dars jarayonini, balki o'quvchining kundalik hayotini ham sog'lomlashtiradi. Tozalik, tartib, ish joyini saqlash, qo'l gigiyenasiga e'tibor qaratish, sanitariya talablariga amal qilish o'quvchida mas'uliyat, o'z sog'ligiga befarq bo'lmaslik kabi sifatlarni kuchaytiradi. Xavfsizlik madaniyati esa o'quvchining atrofdagi xavf omillarini oldindan ko'ra bilishi, ehtiyotkorlik bilan ishlashi va favqulodda vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Texnologik ta'limning afzalligi shundaki, u nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi. O'quvchi xavfsizlik haqida faqat eshitib qolmaydi, balki uni real faoliyat jarayonida o'zlashtiradi. Bu xavfsizlik madaniyati shakllanishida eng kuchli omillardan biridir. Bundan tashqari, texnologiya fani o'quvchilarga jamoadagi xavfsiz muloqot, o'zaro ogohlantirish, hamkorlikda toza va xavfsiz ish muhiti yaratish ko'nikmalarini ham o'rgatadi.

Mazkur maqolada texnologik ta'lim orqali o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik shartlari, amaliy jarayonlari va rivojlanish mexanizmlari keng yoritiladi.

ASOSIY QISM. Texnologik ta'lim o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish jarayonida katta ahamiyat kasb etadi, chunki ushbu fanda bajariladigan barcha amaliy topshiriqlar o'z mazmuniga ko'ra sanitariya, mehnat

intizomi, xavfsizlik qoidalari va sog'lom muhit bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi texnologiya darslarida real hayotda uchrashi mumkin bo'lgan ko'plab vaziyatlarni amaliyotda sinaydi: pichoq bilan ishlash, elektr jihozlarini ulash, issiq materiallar bilan muomala qilish, kesuvchi yoki sanchuvchi asbob-uskunalaridan foydalanish va boshqalar. Bu jarayonlarning barchasi xavfsizlikni ongli tushunishni va gigiyenani doimiy nazorat qilib borishni talab qiladi.

Gigiyena madaniyatining shakllanishi avvalo shaxsiy tozalik ko'nikmalaridan boshlanadi. Texnologiya darslarida o'quvchilar ishlashdan oldin qo'lini yuvish, ish joyini tozalash, ortiqcha buyumlarni yig'ishtirib qo'yish, materiallarni toza saqlash kabi oddiy, ammo muhim gigiyena tamoyillarini o'zlashtiradi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchida kundalik hayot uchun zarur bo'lgan shaxsiy gigiyena odatlarini mustahkamlaydi. Amaliy faoliyat davomida tartib-intizomning zarurligi o'quvchiga tushunarli bo'ladi, chunki tartibsizlik ish sifatiga, xavfsizlikka va sog'liqni saqlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xavfsizlik madaniyatining shakllanishi esa xavf omillarini tanish va ularga to'g'ri munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchi asboblarni qanday ushlash kerakligini, ish jarayonida qanday masofani saqlash zarurligini, xavf tug'ilganda nima qilish kerakligini bilib oladi. Bunday ko'nikmalar kelajakda kasbiy faoliyatda, kundalik hayotda va favqulodda vaziyatlarda juda muhimdir.

Texnologik ta'limning samaradorligi uning amaliyotga yo'naltirilganligidadir. O'quvchi xavfsizlikni faqat eshitmaydi, balki uni bajaradi, nazorat qiladi, xatolarni ko'radi va ularni tuzatadi. Tajriba orqali o'rganish xavfsizlik madaniyatini mustahkamlashning eng kuchli vositasiga aylanadi. Masalan, pichoqni noto'g'ri ushlash yoki qaychini ochiq qoldirish qanday xavf tug'dirishini o'quvchi amalda ko'radi va bu unga katta ta'sir qiladi. Shu sababli texnologik ta'lim xavfsizlik bo'yicha eng samarali pedagogik o'quv maydonidir.

Gigiyena va xavfsizlik bo'yicha tushunchalar shaxsiy xulq-atvorni boshqarishga yordam beradi. O'quvchi dars davomida o'zini nazorat qilishni, tartibli ishlashni, xavfsizlik belgilariga rioya qilishni va jamoadagi boshqalarning xavfsizligi uchun ham mas'ul bo'lishni o'rganadi. Jamoda ishlash davomida o'quvchilar bir-birini ogohlantirishadi, yordam berishadi va xavfsiz ish muhitini birgalikda yaratishadi. Bu esa xavfsizlik madaniyatining ijtimoiy komponentini shakllantiradi.

Texnologik ta'limda gigiyena va xavfsizlik ko'nikmalari faqat bir darsning mavzusi sifatida emas, balki har bir amaliy faoliyatning ajralmas qismi sifatida o'rgatiladi. Har dars boshida instruktorlik yo'riqnomasining berilishi, xavfli joylar belgilanishi, himoya vositalaridan foydalanish zarurligi eslatilishi o'quvchini doimiy ravishda xavfsizlikni nazarda tutishga o'rgatadi. Bu jarayon muntazam takrorlanishi sababli o'quvchida xavfsizlik odatga aylanadi.

Gigiyena va xavfsizlik madaniyati o'quvchining psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi o'z harakatining oqibatini oldindan ko'ra bilishni, risklarni baholashni, mas'uliyat bilan qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu esa shaxsning ongli, mas'uliyatli, ehtiyotkor va o'zini boshqara oladigan inson sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Texnologik ta'limni gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirish nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning sog'lig'i va hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jarayon orqali bolalar nafaqat darsdagi faoliyatni, balki kundalik hayotdagi gigiyenik va xavfsiz xatti-harakatlarni ham tabiiy ravishda o'zlashtiradi.

1-Jadval. Texnologik ta'limda gigiyena va xavfsizlik madaniyatining shakllanishi

Yo'nalish	Faoliyat turi	Rivojlanadigan ko'nikma	Kutilgan natija
Shaxsiy gigiyena	Ish joyini tayyorlash, qo'l gigiyenasi	Tozalik, sanitariya madaniyati	Sog'lom odatlar shakllanishi
Mehnat xavfsizligi	Asboblarni bilan to'g'ri ishlash	Xavfni oldindan ko'rish, ehtiyotkorlik	Jarohatlanishlarning oldini olish
Himoya vositalari	Qo'lqop, fartuk, niqobdan foydalanish	O'zini himoya qilish, mas'uliyat	Xavfsiz ish muhiti yaratish
Tashkiliy xavfsizlik	Dars boshida yo'riqnoma berish	Intizom, o'zini boshqarish	Xavfsiz o'quv muhiti
Favqulodda holatlar	Birinchi yordam asoslari	Tezkor qaror qabul qilish	Favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat

SXEMA

Texnologik faoliyat → Gigiyena qoidalariga amal qilish → Xavfsizlik ongining shakllanishi → Mas'uliyat va ehtiyotkorlik → Xavfsizlik madaniyatining mustahkamlanishi

JADVAL VA SXEMA TAHLILI

Jadvalda texnologik ta'limning gigiyena va xavfsizlik madaniyatiga ta'sir qiluvchi asosiy yo'nalishlari ko'rsatilgan. Har bir yo'nalishning o'ziga xos amaliy faoliyati mavjud bo'lib, ular orqali o'quvchi tozalik, sanitariya, himoya vositalaridan foydalanish, xavf omillarini tanish, favqulodda holatda to'g'ri harakat qilish kabi muhim ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnologik ta'lim

gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning tizimli va kompleks mexanizmiga ega.

Sxema esa ushbu jarayonning psixologik va mantiqiy ketma-ketligini aks ettiradi. O'quvchi avval amaliy topshiriqlarni bajaradi, keyin gigiyena qoidalariga amal qiladi. Bu esa xavfsizlik ongining shakllanishiga olib keladi. Ongli ravishda ehtiyotkorlik va mas'uliyat paydo bo'ladi va natijada xavfsizlik madaniyati mustahkamlanadi. Demak, gigiyena va xavfsizlik madaniyati mexanik emas, balki ongli shakllanadigan, izchil rivojlanuvchi jarayondir.

XULOSA. Texnologik ta'lim o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Chunki texnologiya darslari amaliy faoliyatga asoslangan bo'lib, o'quvchilar real asbob-uskunalar bilan ishlaydi, materiallar bilan muomala qiladi, turli tajribalarni o'tkazadi. Bu jarayonning o'zi gigiyena va xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni talab qiladi, natijada o'quvchilar ushbu qoidalarga ongli ravishda amal qilishni o'rganadi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchi nafaqat o'zini, balki atrofdagilarni ham xavfsizlik qoidalari bilan himoyalash zarurligini bilib boradi.

Gigiyena madaniyatini shakllantirish o'quvchidagi tozalik, tartib, sanitariya talablariga amal qilish, ish joyini toza saqlash kabi odatlarni mustahkamlaydi. Bu odatlar nafaqat texnologiya darslarida, balki kundalik hayotda ham o'zini namoyon qiladi. Xavfsizlik madaniyatining rivojlanishi esa o'quvchilarda xatarlarni aniqlash, ulardan qochish, favqulodda holatlarda o'zini boshqarish, ehtiyotkorlik ko'rsatish kabi muhim sifatlarni shakllantiradi.

Texnologik ta'limda gigiyena va xavfsizlik madaniyati faqat nazariy bilim emas, balki kundalik amaliy faoliyat orqali shakllanadigan ko'nikma va odatlardir. Dars boshidagi yo'riqnoma, himoya vositalaridan foydalanish, xavfli zonalarini belgilash, birinchi yordam bo'yicha minimal bilimlar o'quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshiradi. O'quvchilar xavfsizlikni o'z harakatlarining bir qismi sifatida ko'ra boshlashadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda kompleks ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan sanitariya va xavfsizlik qoidalarini o'rgatadi, ikkinchi tomondan mas'uliyat, ehtiyotkorlik, o'zini boshqarish kabi shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi. Kelajakda turli kasblarda yoki kundalik hayotda o'quvchilarning xavfsiz faoliyat yuritishi uchun bu madaniyatning erta shakllanishi nihoyatda muhimdir. Shuning uchun texnologik ta'lim gigiyena va xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli pedagogik jarayon sifatida uzluksiz takomillashtirib borilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov, M., & Usmonova, G. (2021). *Texnologiya fanida xavfsizlik qoidalarini o'qitish metodikasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya.

2. Bozorov, U., & Qo'ysinov, O. (2023). *Texnologik ta'limda gigiyena va mehnat madaniyati*. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.
3. Wilson, R. (2021). *Safety Education in Practical Technology Classes*. London: Routledge.
4. Hayes, T. (2022). *Hygiene and Safety Principles in School Technology Education*. New York: Springer.

TEXNOLOGIK TA'LIMDA MOTIVATSIYANI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU "Psixologiya" kafedra o'qituvchisi, PhD
Konratbayeva Ayjamal Bazarbayevna,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Abjabbarova Feruza Bahouddin qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi motivatsiyasini oshirishga xizmat qiluvchi psixologik mexanizmlar tahlil qilinadi. Ichki va tashqi motivlar, kognitiv qiziqish, o'quv maqsadlarini anglash, muvaffaqiyatni boshdan kechirish, o'zini qobiliyatli his etish, mustaqillik, ijobiy emotsional muhit hamda o'qituvchi bilan muloqot xususiyatlari motivatsiyaning asosiy omillari sifatida ko'rib chiqiladi. Amaliy topshiriqlar, loyiha va ijodiy ishlar, rag'bat va qo'llab-quvvatlash, konstruktiv baholash, refleksiya va hamkorlikda o'qish texnologik ta'limda motivatsiyani barqarorlashtirishga xizmat qilishi yoritiladi. Xulosa sifatida, psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan texnologik ta'lim o'quvchilarda fanga nisbatan ijobiy munosabat, mas'uliyat va ijodkorlikni shakllantirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, motivatsiya, psixologik mexanizmlar, ichki motiv, tashqi motiv, kognitiv qiziqish, muvaffaqiyat tajribasi, o'zini baholash, rag'bat, emotsional muhit

В статье рассматриваются психологические механизмы повышения мотивации обучающихся в процессе технологического образования. Анализируются внутренние и внешние мотивы, познавательный интерес, учебная цель, чувство компетентности, автономии и принадлежности, а также влияние эмоционального фона урока на устойчивость мотивации. Показано, что

использование практико-ориентированных заданий, проектной деятельности, поэтапного успеха, поощрения, обратной связи и рефлексии способствует росту учебной мотивации. Делается вывод о том, что психологически грамотно организованное технологическое обучение формирует устойчивый интерес к предмету и развивает ответственное отношение к труду и творчеству.

Ключевые слова: технологическое образование, мотивация, психологические механизмы, внутренние мотивы, внешние мотивы, познавательный интерес, автономия, компетентность, эмоциональный фон, учебная активность

ABSTRACT

This article examines the psychological mechanisms for enhancing students' motivation in technological education. It focuses on the role of intrinsic and extrinsic motivation, cognitive interest, goal orientation, perceived competence, autonomy, emotional climate and teacher–student interaction in sustaining engagement. The paper argues that practice-based tasks, project work, creative activities, formative feedback, encouragement, reflection and collaborative learning significantly contribute to higher levels of motivation. It concludes that psychologically informed technological education fosters a stable interest in the subject, responsibility and creativity in learners.

Keywords: technological education, motivation, psychological mechanisms, intrinsic motivation, extrinsic motivation, cognitive interest, goal orientation, perceived competence, reinforcement, emotional climate

KIRISH. Texnologik ta'lim zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat amaliy ko'nikmalarini, balki ijodiy fikrlashini, muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini, mehnatga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan muhim yo'nalish hisoblanadi. Biroq, bu fan bo'yicha yuqori natijaga erishishning asosiy sharti o'quvchining ichki va tashqi motivatsiyasini to'g'ri yo'naltirish va qo'llab-quvvatlashdir. Agar o'quvchi texnologik topshiriqlarni faqat baho yoki tanbehdan qochish uchun bajarsa, uning faoliyati qisqa muddatli bo'lib, chuqur o'zlashtirishga olib kelmaydi. Aksincha, faoliyat jarayonining o'zidan zavq olish, yangi narsani o'rganishga qiziqish, o'zini sinab ko'rish istagi kuchli bo'lsa, texnologik ta'lim haqiqiy rivojlantiruvchi omilga aylanadi.

Motivatsiya psixologiyada shaxsni ma'lum maqsad sari harakatga undaydigan ichki jarayon sifatida talqin qilinadi. Texnologik ta'limda bu jarayon amaliy faoliyat bilan chambarchas bog'liq: o'quvchi o'z qo'li bilan buyum yaratadi, loyihani loyihalashtiradi, natijani ko'z oldiga keltiradi va uni amalga oshirishga harakat qiladi. Har bir bosqichda o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan psixologik ta'sir usullari — rag'bat, maqtov, qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv, tanqidni konstruktiv shaklda berish — motivatsiyaning barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun

texnologik ta'limda motivatsiyani oshirish masalasi faqat metodik emas, balki chuqur psixologik muammo hamdir.

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar, loyiha va klaster asosidagi ta'lim, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv keng joriy etilmoqda. Texnologik ta'lim mazmuni ham o'zgarib, o'quvchidan faqat tayyor algoritmlarni takrorlash emas, balki mustaqil fikrlash, tanlov qilish, dizayn elementlarini qo'llash, texnika xavfsizligi va ekologik madaniyatni hisobga olishni talab qilmoqda. Bu esa motivatsiyani psixologik mexanizmlar orqali rivojlantirish zarurligini yanada kuchaytiradi. O'quvchi nimaga aynan shu topshiriqni bajarishi kerakligini, uning hayotiy ahamiyati nimada ekanini, natija qanday foyda keltirishini anglagan sari ichki motivatsiya kuchayadi.

Kognitiv motivatsiya, ya'ni bilishga qiziqish texnologik ta'lim uchun alohida ahamiyatga ega. U o'quvchining "bu qanday ishlaydi?", "qanday qilib bundan yaxshiroq model yasash mumkin?", "nimani o'zgartirsam natija ijobiy bo'ladi?" kabi savollar berishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ehtiyojlari va individual qobiliyatlarini hisobga olib darsni tashkil etish motivatsiyaning ichki zanjirlarini faollashtiradi. O'qituvchi o'quvchida muvaffaqiyat tajribasini yaratishi, kichik bo'lsa ham erishilgan natijani e'tirof etishi, xatoni o'sish nuqtasi sifatida ko'rsatishi zarur.

Mazkur maqolada texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlari, ichki va tashqi motivlar nisbati, kognitiv qiziqish, emotsional muhit, o'zini baholash, mustaqillik, rag'bat va hamkorlikning o'rni keng yoritiladi. Shuningdek, motivatsiyani rivojlantiruvchi pedagogik shart-sharoitlar va metodlar tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Texnologik ta'limda o'quvchi motivatsiyasini oshirish, avvalo, uning psixologik xususiyatlarini chuqur anglash bilan bog'liq. Boshlang'ich va o'rta sinf o'quvchilari uchun texnologiya fani ko'pincha qiziqarli, harakatga boy, amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lsa-da, barcha o'quvchilar ham birdek yuqori motivatsiyaga ega bo'lavermaydi. Ba'zilar ijodiy topshiriqlarni sevadi, boshqalari esa murakkablikdan cho'chib, xato qilishdan qo'rqadi yoki natija u qadar chiroyli chiqmasligidan xavotirlanadi. Shu nuqtai nazardan motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlarini tizimli ravishda ko'rib chiqish zarur.

Motivatsiyaning asosiy turi sifatida ichki va tashqi motivlar ajratib ko'rsatiladi. Ichki motivatsiya o'quvchining faoliyatning o'zidan zavq olishi, texnologik topshiriqlarni bajarish jarayonida yangi tajriba orttirish, o'zini sinab ko'rish, ijodiy yondashish istagi bilan bog'liq. Tashqi motivatsiya esa baho, maqtov, jazodan qochish, tengdoshlar oldida obro', ota-onalar yoki o'qituvchi talabi kabi omillar bilan belgilanadi. Texnologik ta'limda har ikkala motiv turi mavjud bo'lishi mumkin, biroq barqaror o'quv faoliyati ko'proq ichki motivatsiyaga tayanadi. Shu bois o'qituvchi

tashqi rag'batni to'g'ri qo'llagan holda asta-sekin ichki motivatsiyani kuchaytirishga intilishi lozim.

Ichki motivatsiyani shakllantirishda kognitiv qiziqish muhim rol o'ynaydi. O'quvchi texnologik topshiriqni shunchaki bajarish uchun emas, balki "nima uchun aynan shunday qilish kerak", "boshqacha usulda bo'lsa nima bo'ladi" degan savollariga javob topish uchun bajarishi maqsadga muvofiq. Buning uchun o'qituvchi topshiriqlarni muammoli vaziyatlar asosida tuzishi, tajribalar, modellar, alternativ yechimlar taklif qilishi kerak. Masalan, biror qurilish maketi yasash topshirig'ini berayotganda turli materiallardan foydalanish imkoniyati, shakl va konstruktiv yechimlarni tanlash erkinligi berilsa, o'quvchi mustaqil izlanishga kirishadi. Bu jarayon motivatsiyaning psixologik mexanizmlarini, ya'ni ehtiyoj, qiziqish, maqsad, faoliyat va natija zanjirini faollashtiradi.

Motivatsiyaning yana bir muhim mexanizmi — muvaffaqiyatni boshdan kechirishdir. Agar o'quvchi texnologik topshiriqlarda ketma-ket muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, uning o'ziga bo'lgan ishonchi pasayadi, ichki motivatsiyasi so'nadi. Shuning uchun o'qituvchi topshiriqlar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirishi, dastlab sodda, tez bajariladigan, natijasi tez ko'rinadigan vazifalar orqali o'quvchini muvaffaqiyat tajribasiga ega qilishi zarur. Har bir kichik yutuq maqto'v, qo'llab-quvvatlash bilan mustahkamlanishi lozim. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, bu o'zini qobiliyatli his qilish, kompetentlik hissining shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, u motivatsiyani ichkaridan qo'llab-quvvatlaydi.

Texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishda emotsional muhit ham alohida ahamiyatga ega. Darsda haddan ziyod keskin nazorat, qo'rqitish, qattiq tanqid ustun bo'lsa, o'quvchi texnologik topshiriqlarga ehtiyotkorlik bilan, ba'zan qo'rquv bilan yondashadi. Natijada u xato qilishdan qo'rqib, ijodiy takliflar bermay qo'yishi, eng oson yo'lni tanlashi yoki umuman passivlashishi mumkin. Aksincha, xatoni tabiiy o'rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qiladigan, o'qituvchi va sinfdoshlar tomonidan qo'llab-quvvatlovchi munosabat bo'lgan muhitda o'quvchi dadilroq bo'ladi, sinov qilishdan cho'chimaydi, yangi g'oyalarni sinab ko'rishga jur'at topadi. Bu esa motivatsiyaning emotsional komponentlarini — qiziqish, hayrat, zavq, ilhomni kuchaytiradi.

O'zini baholash va refleksiya motivatsiyaning kognitiv mexanizmlari bilan chambarchas bog'liq. Texnologik topshiriq yakunida o'quvchi faqat baho olish bilan cheklanib qolmasdan, "nima yaxshi chiqdi, nimani yaxshilash mumkin, boshqa safar qanday qilaman?" kabi savollar ustida o'ylashi kerak. O'qituvchi o'quvchilarni refleksiv tahlilga jalb qilsa, ular o'z o'sish dinamikasini ko'ra boshlaydi, bu esa o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan ichki motivatsiyani mustahkamlaydi.

Motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlaridan yana biri — mustaqillik va tanlov imkoniyatidir. Agar o'quvchiga faqat qat'iy berilgan yo'l-yo'riqlar bo'yicha,

har bir qadamini o'qituvchi nazorat qiladigan tarzda texnologik ishlarni bajarish talab qilinsa, u o'zini faqat ijrochi sifatida his qiladi. Tanlov erkinligi bo'lmasa, motivatsiya asta-sekin tashqi omillarga bog'lanib qoladi. Shuning uchun o'qituvchi loyiha mavzusini, ishlatiladigan materiallarni, dizayn yechimlarini, ish sur'atini qisman bo'lsa-da o'quvchining o'ziga tanlash imkonini berishi mumkin. Bu o'z-o'zini boshqarish va mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Rag'batlantirish motivatsiyaning tashqi mexanizmlaridan biri bo'lsa-da, u to'g'ri qo'llanganda ichki motivatsiyani ham qo'llab-quvvatlaydi. Rag'bat faqat baho yoki mukofot bilan cheklanmasligi, balki ma'naviy qo'llab-quvvatlash — maqto'v, tan olinish, sinf oldida ishini namoyish etish, ota-onalarga ko'rsatish kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Muammo shundaki, rag'bat noto'g'ri qo'llansa, o'quvchi faqat mukofot uchun ishlay boshlaydi va mukofot bo'lmasa, faoliyatga qiziqishi so'nadi. Shuning uchun o'qituvchi rag'batni faoliyat jarayoniga bo'lgan qiziqish bilan bog'lab, “sen buning ustida jiddiy ishlading”, “yechiming juda qiziq”, “ijodiy yondashgansan” kabi izohlar bilan ichki qoniqishni kuchaytirishi muhimdir.

Texnologik ta'limda hamkorlikdagi faoliyat motivatsiyani oshiruvchi ijtimoiy-psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Guruhda ishlash, birgalikda loyiha yaratish, vazifalarni bo'lishish, o'zaro yordam ko'rsatish o'quvchilarda o'zaro bog'liqlik va mas'uliyat hissini vujudga keltiradi. Guruhdagi muvaffaqiyat har bir ishtirokchi uchun ichki rag'bat bo'lib xizmat qiladi, natijada “men buni uddalay olaman”, “men ham foydali bo'ldim” degan ijobiy o'zini baholash shakllanadi.

Shunday qilib, texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlari ko'p omilli va murakkab bo'lib, ular ehtiyoj, qiziqish, maqsad, emotsional munosabat, o'zini baholash, mustaqillik, rag'bat, hamkorlik kabi komponentlarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi ushbu mexanizmlarni hisobga olgan holda texnologik darslarni loyihalasa, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi va faolligi sezilarli darajada oshadi.

4. Jadval. Texnologik ta'limda motivatsiyani oshiruvchi psixologik omillar va pedagogik usullar

Psixologik omil	Qisqacha mazmuni	Mos pedagogik usullar
Ichki motivatsiya	Faoliyatning o'zidan zavq olish	Muammoli topshiriqlar, ijodiy loyihalar
Kognitiv qiziqish	Bilishga, sinab ko'rishga ichki ehtiyoj	Tajribalar, modellashtirish, savol-javob
Muvaffaqiyat tajribasi	Yutuq va natijani boshdan kechirish	Bosqichma-bosqich murakkablashtirish, maqto'v

O'zini qobiliyatli his qilish	Kompetentlik hissi	Individuallashtirilgan vazifalar, konstruktiv baho
Emotsional muhit	Darsdagi ruhiy iqlim	Qo'llab-quvvatlash, xatoga bag'rikenglik
Mustaqillik	Tanlov va qaror qabul qilish imkoniyati	Tanlovli topshiriqlar, loyiha asosidagi ta'lim
Rag'bat	Ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlash	Maqto'v, ishini namoyish etish, sertifikatlar
Hamkorlik	Guruh va juftlikda ishlash	Jamoaviy loyihalar, rolga bo'lingan faoliyat

SXEMA

Ehtiyoj → Qiziqish → Maqsad → Texnologik faoliyat → Muvaffaqiyat tajribasi → O'zini qobiliyatli his qilish → Ichki motivatsiyaning kuchayishi → Barqaror o'quv faolligi

Jadval va sxema tahlili

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnologik ta'limda motivatsiyani kuchaytirish bitta omilga emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'langan psixologik jihatlar majmuiga asoslanadi. Ichki motivatsiya va kognitiv qiziqish amaliy, ijodiy topshiriqlar orqali qo'llab-quvvatlansa, o'quvchi faoliyatga butunlay sho'ng'iydi. Muvaffaqiyat tajribasi va o'zini qobiliyatli his qilish esa ularning keyingi bosqichlarda ham faol bo'lishini ta'minlaydi. Jadvalda keltirilgan pedagogik usullar — muammoli vaziyatlar, tajribalar, loyihalar, konstruktiv baho — aynan shu psixologik mexanizmlarni ishga tushirishga qaratilgan.

Sxema esa motivatsiyaning ichki zanjirini bosqichma-bosqich ko'rsatadi. Dastlab ehtiyoj va qiziqish uyg'onadi, so'ng maqsad shakllanadi, texnologik faoliyat orqali natijaga erishiladi. Natijaga erishish muvaffaqiyat tajribasini yaratadi, bu esa o'zini qobiliyatli his qilish bilan uyg'unlashib, ichki motivatsiyani mustahkamlaydi. Ichki motivatsiyaning kuchayishi o'z navbatida barqaror o'quv faolligiga olib keladi. Demak, motivatsiyani oshirish uzluksiz, tizimli jarayon bo'lib, texnologik ta'lim shu jarayonning eng qulay maydonlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA. Texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quvchi faolligi va fanga bo'lgan qiziqishi ko'proq ichki omillar bilan bog'liq. Faoliyatning mazmuni qanchalik hayotiy, amaliy va ijodiy bo'lsa, o'quvchining kognitiv qiziqishi shunchalik kuchayadi. Buning natijasida u texnologik topshiriqlarni shunchaki majburiyat sifatida emas, balki o'zini namoyon qilish, yangi narsa yaratish, o'z qobiliyatini sinab ko'rish imkoniyati sifatida

qabul qiladi. Shu ma'noda, texnologik ta'lim motivatsiyani rivojlantirish uchun nihoyatda qulay maydondir.

Motivatsiyaning psixologik mexanizmlariga ehtiyoj, qiziqish, maqsad, faoliyat, natija, muvaffaqiyat tajribasi, o'zini baholash, mustaqillik, rag'bat va emotsional muhit kiradi. Har bir element o'zaro bog'liq bo'lib, ulardan birining zaifligi butun motivatsion tizimning barqarorligiga ta'sir qilishi mumkin. Shu bois o'qituvchi texnologik darslarni loyihalashda bu mexanizmlarni kompleks tarzda hisobga olishi zarur. Masalan, faqat tashqi rag'batga tayanish ichki motivatsiyani susaytirishi, faqat murakkab topshiriqlar berish esa muvaffaqiyatsizlik qo'rquvini kuchaytirishi mumkin.

Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, motivatsiyani oshirishda muammoli vaziyatlar, loyiha asosidagi ta'lim, hamkorlikdagi faoliyat, konstruktiv baholash, refleksiya, tanlov erkinligi va ijobiy emotsional muhit katta rol o'ynaydi. Bu usullar o'quvchining o'zini faol subyekt sifatida his etishiga, o'z mehnati natijasini qadrlashiga, texnologik topshiriqlarni ijodiy yondashuv bilan bajarishiga sharoit yaratadi. Ayni paytda, texnologik ta'limning mazmuni real hayot bilan bog'langan bo'lsa, o'quvchi faoliyatining ma'nosi yanada ravshanlashadi va motivatsiya kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlari to'g'ri tushunilib, maqsadli ravishda qo'llanganda, o'quvchilarda fanga nisbatan barqaror qiziqish, mas'uliyat, ijodkorlik va mehnatsevarlik shakllanadi. Bu esa nafaqat texnologiya fanini o'zlashtirish, balki o'quvchining umumiy shaxsiy va intellektual rivojlanishi uchun ham mustahkam poydevor yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Miraxmedova, D. S., & Shamsiyeva, Z. S. (2021). Texnologiya 1-sinf: darslik. Toshkent: Respublika ta'lim markazi.
2. Tilavova, M. (2021). Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. Toshkent: Durdona nashriyoti.
3. Schunk, D. H., Meece, J. L., & Pintrich, P. R. (2020). Motivation in education: Theory, research, and applications (4th ed.). Harlow: Pearson.
4. Kojima, N. (2021). Student motivation in English-medium instruction: Empirical studies in a Japanese university. London: Routledge.

TEXNOLOGIK TA'LIMDA O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Xalmuradova Dilorom Abdurkarimovna
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Madina Mardonova*

Аннотация

Maqolada texnologik ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Ijodiy tafakkur, tasavvur, muammo yechish, mustaqil qaror qabul qilish, emotsional motivatsiya va amaliy faoliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritiladi. Texnologik ta'limning amaliy, konstruktiv, loyiha asosidagi topshiriqlari o'quvchilarning tasavvurini faollashtirishi, yangi g'oya yaratishga undashi, fikrlash moslashuvchanligini rivojlantirishi ilmiy asosda ko'rsatiladi. Maqolada ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun psixologik muhit, o'qituvchi yondashuvi, rag'bat tizimi, individual farqlarni hisobga olish va integrativ metodlar samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijodiy qobiliyat, texnologik ta'lim, tasavvur, kreativ fikrlash, psixologik yondashuv, loyiha asosida ta'lim, motivatsiya, amaliy faoliyat, shaxs rivoji, innovatsion o'qitish

Аннотация

В статье рассматриваются психологические механизмы формирования творческих способностей учащихся в процессе технологического образования. Освещается взаимосвязь между творческим мышлением, воображением, решением проблем, самостоятельностью и эмоциональной мотивацией. Показано, что практические задания, проектная деятельность и конструкторские работы активизируют воображение учащихся, развивают гибкость мышления и стимулируют создание новых идей. Анализируется роль психологической среды, педагогического подхода, системы поощрения и учёта индивидуальных особенностей в развитии креативности.

Ключевые слова: творческие способности, технологическое обучение, воображение, креативное мышление, психологический подход, проектное обучение, мотивация, практическая деятельность, развитие личности, инновационное обучение

Abstract

The article explores the psychological mechanisms underlying the development of students' creative abilities in technology education. It highlights the interrelation

between imagination, creative thinking, problem solving, independent decision-making, and emotional motivation. The paper shows that practical tasks, design-based learning and project activities stimulate imagination, enhance cognitive flexibility, and foster innovative thinking. The role of the psychological environment, teacher attitude, motivation system and individual differences in creativity development is also analysed.

Keywords: creative abilities, technology education, imagination, creative thinking, psychological approach, project-based learning, motivation, practical activity, personality development, innovation in education

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallash emas, balki yangi g'oya yaratishga, mustaqil fikrlashga va muammolarga o'ziga xos yondashuv topishga undashni talab qilmoqda. Global raqobat, texnologik taraqqiyot, ishlab chiqarishning avtomatlashtirilishi, ijodiy kasblarning kengayishi ta'lim oldiga yangi vazifa qo'yadi — o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish. Texnologik ta'lim ana shu vazifani bajarishga eng yaqin turgan fanlardan biridir, chunki u amaliy faoliyat, konstruksiyalash, modellash, projelash, tajriba o'tkazish, ijodiy g'oya yaratish kabi elementlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Psixologiya ilmda ijodiy qobiliyat insonning yangi, noyob, ma'noli mahsulot yarata olish qobiliyati sifatida qaraladi. Mazkur qobiliyat tug'ma bo'lishi mumkin, biroq tadqiqotlar uning to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayonida faol rivojlanishini isbotlagan. Ayniqsa texnologik ta'lim mazmuni o'quvchilarning ijodiy tafakkurini faollashtiradigan tabiiy muhit yaratadi. Chunki bu fanning asosida "qo'l bilan o'rganish", "ko'rib bilish", "sinab topish", "moddiy obyekt orqali fikr bildirish" tamoyillari yotadi. O'quvchi tayyor bilimni emas, balki amaliy faoliyat orqali yangilik yaratishni o'rganadi.

Ijodiy qobiliyatlar tasavvur, xayol, original fikrlash, moslashuvchan tafakkur, divergent fikrlash, muammo yechish, mustaqil qaror qabul qilish, estetik idrok va emotsional motivatsiya kabi komponentlardan tashkil topgan murakkab tizimdir. Texnologik ta'limning o'quvchi ongiga ta'siri aynan mana shu komponentlarni bir vaqtning o'zida faollashtirish imkoniga ega. Masalan, loyihaviy topshiriqni bajarish jarayonida o'quvchi avvalo g'oyani tasavvur qiladi, materiallarni tahlil qiladi, variantlarni solishtiradi, original yechim topadi, natijani sinovdan o'tkazadi va qayta ishlaydi. Bu esa butun psixik tizimni ijodiy faoliyatga yo'naltiradi.

Ta'lim jarayonida ijodiy qobiliyatni shakllantirishning psixologik yondashuvi o'quvchining shaxsiy tajribasi, qiziqishi, motivlari, idrok xususiyatlari, ijtimoiy ehtiyojlari va emotsional holatini inobatga oladi. O'quvchi shaxsini faol subyekt deb qabul qilgan holda, unga tanlov imkoniyati berilganda, o'z g'oyasini himoya qilishga, natijasini baholashga ruxsat etilganda ijodiy qobiliyatlar tezroq rivojlanadi. Aksincha,

faqat tayyor namuna asosida nusxa ko'chirish, qat'iy chegaralangan instruktsiyalar ijodiy fikrni cheklaydi.

Texnologik ta'lim o'quvchini real hayotga yaqin vaziyatlarga duch kelishga undaydi. Bu jarayonda o'quvchi nafaqat texnik ko'nikma, balki ijodiy fikrlash, moslashuvchanlik, innovatsion yondashuv, mas'uliyat va o'z ustida ishlash kabi psixologik sifatlarni ham egallaydi. Shuning uchun texnologik ta'limda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish masalasiga maxsus psixologik yondashuv zarur.

ASOSIY QISM. Ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish jarayoni inson psixikasining eng murakkab va eng qiziqarli mexanizmlaridan biridir. Texnologik ta'limda bu jarayon yanada yorqin ko'rinadi, chunki o'quvchi nafaqat fikr yuritadi, balki fikrni amaliy faoliyatda sinab ko'radi. Amaliyot esa ijodiy tafakkurning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Inson o'z qo'li bilan ishlaganda idrok, tasavvur, emotsiyalar va intellekt birlashadi. Shu sababli texnologik ta'lim ijodiy qobiliyatlar rivoji uchun eng qulay maydon hisoblanadi.

Ijodiy qobiliyat o'quvchida birdaniga paydo bo'lmaydi; u asta-sekinlik bilan shakllanadi. Dastlab bola material bilan tanishadi, uning xususiyatini his qiladi, tajriba o'tkazadi, sodda variantlarni sinab ko'radi. Bu jarayonda tasavvur va xayol hali unchalik rivojlanmagan bo'lsa-da, amaliy faoliyat ularni faollashtiradi. Keyinchalik o'quvchi topshiriqlarga o'zcha o'zgartirish kiritishni boshlaydi, noan'anaviy yechimlar izlaydi, mustaqil tanlovlar qiladi. Bu bosqichda divergent fikrlash kuchayadi.

Texnologik ta'limda loyiha asosida o'qitish ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning eng samarali yo'llaridan biridir. Loyiha jarayonida o'quvchi muammoni tahlil qiladi, alternativ yechimlar topadi, materiallar bilan tajriba qiladi, natijani baholaydi va qayta ishlaydi. Bu bosqichlarning barchasi ijodiy fikrlashning tarkibiy qismlarini faollashtiradi. Ayniqsa "ochiq vazifa" deb ataluvchi topshiriqlar — ya'ni yagona to'g'ri javobi yo'q topshiriqlar — ijodiy fikrni kuchli rag'batlantiradi.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirishda motivatsiya katta rol o'ynaydi. O'quvchi o'z qiziqishiga mos faoliyatni tanlash imkoniga ega bo'lsa, uning ichki motivatsiyasi ortadi. Ichki motivatsiya ijodiy faoliyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Aksincha, faqat baho uchun bajarilgan topshiriqlar ijodiy yechimlar uchun qulay sharoit yaratmaydi.

Shuningdek, emotsional iqlim ham ijodiy qobiliyatga kuchli ta'sir qiladi. O'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydigan, fikrlar erkinligi ta'minlangan, qo'llab-quvvatlovchi muhitda ijodiyroq bo'ladi. Aksincha, keskin tanqid, qat'iy chegaralangan ko'rsatmalar, xatoni jazolashga yo'naltirilgan yondashuv ijodiy tafakkurni pasaytiradi.

Ijodiy jarayonning psixologik asoslaridan yana biri — o'quvchining shaxsiy tajribasi va avvalgi bilimlari bilan o'zaro bog'lanishidir. O'quvchi yangi g'oya yaratishda o'zining hayotiy kuzatuvlari, hissiy tajribalari, ilgari bajargan ishlaridan

foydalanadi. Bu jarayon kognitiv assotsiatsiyalar orqali amalga oshadi. Bunday assotsiatsiyalar qancha ko'p bo'lsa, ijodiy yechimlar shuncha boy bo'ladi.

Dars jarayonida o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olish ham ijodiy qobiliyatni shakllantirishning muhim shartidir. Ba'zi o'quvchilar tasviriyo'nalishda yaxshi bo'lishi mumkin, boshqalari konstruktorlik, modellashtirish, dizayn, algoritmik fikrlash yoki dekorativ elementlarda kuchliroq bo'ladi. O'qituvchi bu farqlarni inobatga olib, har bir o'quvchi o'z qobiliyatini namoyon eta oladigan sharoit yaratishi lozim.

Texnologik ta'limdagi ijodiy mashg'ulotlar o'quvchilarda o'zini ifoda etish, o'ziga ishonchni oshirish, mustaqillikni kuchaytirish va muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu sifatlar nafaqat ta'lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham zarur bo'ladi.

1-jadval. Ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishning psixologik omillari

Psixologik omil	Namoyon bo'lishi	Ta'siri
Tasavvur	Buyumning ichki modelini yaratish	Yangi g'oya va yechim yaratish
Divergent fikrlash	Bir masalaga bir nechta yechim topish	Moslashuvchan intellekt
Motivatsiya	Ichki qiziqish va rag'bat	Ijodiy faollikning kuchayishi
Emotsional muhit	Qo'llab-quvvatlash, erkinlik	Xavfsiz ijodiy maydon
Amaliy faoliyat	Material bilan bevosita muloqot	Tajriba, sezgi va xayolning uyg'unlashuvi

SXEMA

**Ijodiy tafakkur → Tasavvur faollashuvi → Amaliy faoliyatda sinov →
Yangi g'oya yaratish → Mustaqil ijodiy mahsulot**

TAHLIL

Jadval ijodiy qobiliyatni shakllantirishning asosiy psixologik omillarini ko'rsatadi. Tasavvur va divergent fikrlash ijodiy mehanizmlarning kognitiv poydevorini yaratadi. Motivatsiya esa o'quvchini faol harakatga undaydi. Emotsional muhit ijodiy xavfsizlikni ta'minlaydi, amaliy faoliyat esa barcha psixik jarayonlarni birlashtiradi.

Sxemada ijodiy jarayonning ketma-ketligi aks ettirilgan: avval fikr tug'iladi, keyin tasavvur faollashadi, amaliy faoliyatda sinovdan o'tadi, natijada yangi g'oya va ijodiy mahsulot yuzaga keladi.

XULOSA. Texnologik ta'lim o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Amaliy faoliyat, loyiha asosidagi topshiriqlar, konstruktorlik va modellashtirish jarayonlari tasavvur, xayol va fikrlash

moslashuvchanligini rivojlantiradi. Psixologik yondashuv shuni ko'rsatadiki, ijodiy qobiliyat tug'ma bo'lishi mumkin, ammo uni to'g'ri tashkil etilgan ta'lim muhitida muntazam rivojlantirish mumkin. O'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularga tanlov erkinligini berish, xatolardan qo'rqmaydigan xavfsiz ijodiy muhit yaratish ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Motivatsiya ijodiy faoliyatning ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida muhim ahamiyatga ega. Agar topshiriqlar o'quvchilar qiziqishiga mos bo'lsa, ular mustaqil fikr yuritishga intiladi, yangilik yaratishga ishtiyoq kuchayadi. Amaliy faoliyat esa tasavvurni real harakatga aylantirishga yordam beradi. Loyihaviy ishlarda o'quvchi o'z g'oyasini ishlab chiqadi, sinovdan o'tkazadi, xatolarni tuzatadi va natijani yakunlaydi. Bu jarayon ijodiy fikrlash mexanizmlarini tabiiy ravishda faollashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'limda psixologik yondashuvni qo'llash ijodiy qobiliyatni shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biridir. Bu yondashuv o'quvchini faol subyekt sifatida ko'radi, uning ichki ehtiyojlarini, qiziqishlarini, tajribalarini, emotsional holatini rivojlanish manbai sifatida baholaydi. Texnologik ta'limning tabiati ijodiy faoliyatga juda yaqin bo'lgani uchun, to'g'ri tashkil etilgan darslar o'quvchilarda innovatsion fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, badiiy did, konstruktorlik qobiliyati va kreativ muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibrohimova, S., & hamkorlar. (2022). *Kreativ fikrlash: o'quv qo'llanma*. Toshkent: Scienceweb Digital Nashriyoti.
2. Yusupova, N., & Karimov, A. (2024). *Kompetentlik va kreativlik asoslari: o'quv qo'llanma*. Guliston: Renessans-Edu.
3. Liggett, S. (2023). *Creativity in Art, Design and Technology*. Leiden: Brill.
4. Pedersen, J. S., Slavich, B., & Khaire, M. (2020). *Technology and Creativity: Production, Mediation and Evaluation in the Digital Age*. Cham: Springer.

TEXNOLOGIYA FANIDAN DARS BERISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi, PhD
Konratbayeva Ayjamal Bazarbayevna,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Mahliyo Xoldarboyeva*

Аnnотatsiya

Maqolada texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuvning o'quv jarayonidagi ahamiyati, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, motivatsiya, idrok, tafakkur va qiziqishning shakllanishi kabi psixologik omillar bilan bog'liq jihatlar yoritilgan. Zamonaviy texnologik ta'lim qadriyatga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaga moslashtirilgan ta'lim tamoyillariga tayangan holda tashkil etilishi lozimligi asoslangan. Shuningdek, o'quvchilarning kognitiv rivojlanish darajasi, texnik tafakkuri va amaliy faoliyatga tayyorligini kuchaytirish bo'yicha psixologik metodlar tahlil qilinadi. Maqola texnologiya fanida ta'lim samaradorligini oshirish uchun psixologik yondashuvning zarurligini ilmiy asoslaydi.

Kalit so'zlar: texnologiya ta'limi, psixologik yondashuv, motivatsiya, idrok, tafakkur rivoji, kompetensiya, o'quv material, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, texnik tafakkur, psixologik mexanizmlar

Аннотация

В статье рассматривается значение психологического подхода в преподавании предмета «Технология», подчеркивается необходимость учета индивидуальных особенностей учащихся, развития мотивации, восприятия, технического мышления и познавательной активности. Обосновано, что современное технологическое образование должно опираться на личностно-ориентированные и компетентностные принципы. Анализируются психологические методы, способствующие развитию когнитивных процессов и формированию практических навыков. Статья доказывает необходимость применения психологического подхода для повышения эффективности обучения технологии.

Ключевые слова: обучение технологии, психологический подход, мотивация, восприятие, мышление, компетентность, учебный процесс, личностно-ориентированное обучение, техническое мышление, психические процессы

Abstract

The article examines the importance of a psychological approach to teaching the subject of Technology, highlighting the necessity of considering students' individual characteristics, motivation, perception, cognitive development, and technical thinking. It argues that modern technology education must be built on learner-centered and competency-based principles. Psychological methods that enhance cognitive activity, practical skills, and students' engagement are analyzed. The paper scientifically justifies the effectiveness of psychological approaches in increasing the quality and outcomes of technology education.

Keywords: technology education, psychological approach, motivation, perception, cognitive development, competence, learning process, learner-centered approach, technical thinking, psychological mechanisms

KIRISH. Texnologiya fanidan dars berish jarayoni nafaqat o'quvchilarga texnik bilim va ko'nikmalarni singdirish, balki ularning psixologik rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatadigan murakkab pedagogik tizimdir. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida texnologik ta'lim shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, faol o'qitish metodlari va psixologik tamoyillarga asoslanadi. Chunki texnologiya fani o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash, ijodkorlikni rivojlantirish, muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish kabi vazifalarni bajaradi. Bu jarayonning samaradorligi esa o'quvchilarning psixologik tayyorgarligi, ularning motivatsiyasi, didaktik materialni idrok etish darajasi va faol ishtirok bilan bog'liq.

O'quvchilar texnologiya darslarida ko'proq amaliy harakatlar orqali o'rganadilar. Bu esa ularning sensor-motor rivojlanishiga, idrok jarayonlarining chuqurlashuviga, texnik tafakkurining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq har bir o'quvchining psixologik xususiyatlari turlicha bo'lgani sababli dars jarayonidagi yondashuv ham moslashtirilgan bo'lishi kerak. Psixologik yondashuv o'qituvchiga turli temperamenti, dominant psixik jarayonlari, bilish uslublari, qiziqish darajasi va motivlari bor o'quvchilarni samarali boshqarish imkonini beradi.

Motivatsiya texnologiya fanida alohida ahamiyatga ega. Chunki amaliy faoliyatga tayyor bo'lmagan, texnik jarayonlarga nisbatan ichki qiziqishni his qilmaydigan o'quvchilar dars jarayonida past natija ko'rsatadi. Psixologik yondashuv esa o'quvchining ichki rag'batini yuzaga chiqarish, unga shaxsiy maqsadlar qo'yishda yordam berish, o'z imkoniyatini anglashiga sharoit yaratadi. Dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlar, guruhviy ishlash, muammo yechish mashqlari motivatsiyani oshirishning eng samarali vositalaridan hisoblanadi.

Shuningdek, texnologiya darslari vizual, amaliy va verbal materiallar uyg'unligiga qurilgani uchun o'quvchilarning idrok, xotira, tasavvur va tafakkur jarayonlari o'zaro kompleks tarzda rivojlanadi. Psixologik yondashuv bu rivojlanishni boshqarish, individual farqlarni hisobga olish, pedagogik vaziyatlarni moslashtirish

imkonini beradi. Darsning har bir bosqichi — yangi mavzuni tushuntirish, ko'rsatma berish, amaliy mashg'ulotni bajarish, jarayonni tahlil qilish va natijalarni baholash — psixologik qonuniyatlarga muvofiq tashkil etilishi kerak.

Texnologiya ta'limining yana bir muhim jihati — o'quvchilarda texnik tafakkur va muhandislik ko'nikmalarini shakllantirishdir. Bu jarayon mantiqiy fikrlash, fazoviy tasavvur qilish, konstruktiv yechimlarni topish, tavakkalchilikni baholash va natijalarni oldindan ko'ra bilish kabi psixologik jarayonlarga asoslanadi. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan psixologik metodlar, rag'batlantirish, refleksiv yondashuv, metakognitiv strategiyalar bu ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu sababli texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuv nafaqat yordamchi tamoyil, balki darsning asosiy sifat ko'rsatkichi sifatida qaraladi. O'quvchining ruhiy jarayonlariga mos kelgan yondashuv ta'limni yanada samarali, mazmunli va motivatsion qiladi.

ASOSIY QISM. Texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuv o'quv jarayonini samarali tashkil etishning eng muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlarini, bilish jarayonlarini, emotsional va irodaviy sifatlarini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Texnologiya fani o'z tabiatiga ko'ra amaliy faoliyatga tayanar ekan, unda o'quvchining amaliy ishtiroki, mustaqil fikr yuritishi, ijodkorligi va mas'uliyat hissi juda muhim sanaladi. Shu bois psixologik yondashuv darsning barcha bosqichlarida qo'llanilishi kerak. O'quvchilarning idrok jarayonlari texnologiya fanida alohida ahamiyatga ega. Har qanday texnik ko'nikma, chizma o'qish, modellashtirish, ishlov berish, mexanizmlar bilan ishlash idrokning aniqligi, diqqat barqarorligi va sensor tajribaning boy bo'lishini talab etadi. Idrokni faollashtirish uchun o'qituvchi ko'rgazmali materiallar, modellar, chizmalar, tavsifli tasvirlar va videolarni qo'llashi kerak. Bu jarayon nafaqat mavzuni tushunarli qiladi, balki o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bundan tashqari, texnologiya fanining amaliy jihati o'quvchilarni faol harakatga undaydi. Bu harakatlar psixomotor rivojlanishga, koordinatsiya va muvozanatni yaxshilashga yordam beradi. Bilish jarayonlari orasida tafakkur va xayolning roli beqiyosdir. Texnologiya darslarida o'quvchi yangi g'oyalar yaratadi, muammoni hal qilishga urinadi, konstruksion yechimlar qidiradi. Bu esa analitik, tanqidiy va kreativ tafakkurni bir vaqtda ishga soladi. Psixologik yondashuv orqali o'qituvchi o'quvchilarning tafakkur jarayonlarini faollashtiradi, savollar beradi, ularni mulohaza qilishga undaydi, o'z fikrini asoslashga o'rgatadi. Bu jarayon texnik tafakkur shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. Motivatsiya texnologiya ta'limida markaziy o'rin tutadi. Amaliy mashg'ulotlarni bajarish, loyihalar ishlab chiqish, modellar tayyorlash, mexanizmlar yig'ish jarayonlari o'quvchida kuchli ichki rag'bat bo'lishini talab etadi. Psixologik yondashuvda o'quvchi motivlari tahlil qilinadi: kimdir texnik jarayonlarga qiziqadi, boshqasi amaliy faoliyatni yoqtiradi, yana

boshqasi esa ijtimoiy e'tirofni istaydi. Shuning uchun rag'batlantirishning turli shakllari qo'llanishi zarur. Maqto'v, qo'shimcha vazifalar, guruhiiy natijalarni baholash, o'zini-o'zi baholash motivatsiyani oshiradi. Texnologiya fanida emotsional holat ham darsning sifatini belgilaydi. O'quvchilar o'zini xavfsiz, erkin, qo'llab-quvvatlangan muhitda his qilganida ta'lim jarayoni samarali kechadi. O'qituvchi psixologik yondashuv orqali stressni kamaytirish, xavfsizlikni ta'minlash, ijobiiy kommunikatsiya o'rnatish usullarini qo'llaydi. Dars davomida beriladigan amaliy topshiriqlarni bajarish uchun o'quvchi o'ziga bo'lgan ishonchni his qilishi kerak. Shuning uchun o'qituvchi konstruktiv fikr-mulohazalarni, qo'llab-quvvatlovchi iboralarni ko'proq ishlatadi. Texnologiya darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ham psixologik yondashuvning muhim jihatlaridan biridir. Mustaqil faoliyat o'quvchining mas'uliyatini oshiradi, o'z ishiga tanqidiy yondashishni o'rgatadi. Bu jarayon metakognitiv strategiyalarga asoslanadi, ya'ni o'quvchi o'z fikr yuritishi, ish bosqichlarini rejalashtirishi va natijani baholashi mumkin bo'ladi. Shu tarzda o'quvchi o'z o'quv faoliyatini boshqarishga o'rganadi. Texnologiya fanida o'quvchilarning ko'p yillik tajribasi, oilaviy kasbiy an'analari, qiziqishlari va kundalik hayotdagi amaliy faoliyatlari ham ta'lim samaradorligiga ta'sir qiladi. Psixologik yondashuvda bu omillar tahlil qilinadi va dars jarayoniga moslashtiriladi. Chunki har bir o'quvchi o'z tajribasini darsga olib kiradi va yangi bilimni shu tajriba orqali qabul qiladi. O'qituvchi esa o'quvchining avvalgi bilim va tasavvurlarini aniqlab, ularni rivojlantirish strategiyasini qo'llaydi. Yana bir muhim jihat — kommunikatsiya. Texnologiya darslarida o'quvchi-o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi o'rtasidagi muloqot faol bo'lgan sari psixologik muhit ham sog'lom bo'ladi. Guruhiiy ishlar, jamoaviy loyihalar, ijodiiy muhokamalar o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bu jarayon ularning o'zaro hurmat, tinglay olish, fikr bildirish, bahs yuritish madaniyatini shakllantiradi. Texnologiya ta'limida psixologik yondashuv xavfsizlik bilan ham chambarchas bog'liqdir. Har qanday amaliy jarayon xavf omillariga ega. O'quvchining xavfsizlik qoidalariga amal qilishi esa uning psixologik intizomi, diqqat barqarorligi, o'z harakatlarini boshqara olishi bilan bog'liq. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchini ehtiyotkorlikka o'rgatadi, xavfni oldindan ko'ra bilishga, nazorat ostida ishlashga undaydi. Jamoaviy mas'uliyatni his qilgan o'quvchilar o'zaro xavfsizlikni ham ta'minlay oladilar. Zamonaviy texnologik ta'limda psixologik yondashuv o'quvchilarni kelajak kasblariga tayyorlashda ham asosiiy o'rin egallaydi. Muammolarni hal qilish, innovatsion fikrlash, kreativ yondashuv, kommunikativ ko'nikmalar, axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi ko'nikmalar psixologik rivojlanish natijasida shakllanadi. O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi, tashabbuskorligi, liderlik qobiliyati ham psixologik yondashuv orqali rivojlanadi. Shu tarzda texnologiya fanidan dars berish jarayoni faqat texnik bilimlarni emas, balki shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ham qamrab oladi.

1-Jadval

Psixologik omil	Ta'lim jarayoniga ta'siri	Texnologiya darsida qo'llanishi
Motivatsiya	Rag'bat oshadi	Amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari
Idrok	Materialni tushunish yengillashadi	Ko'rgazmalar, videolar
Tafakkur	Muammo yechish rivojlanadi	Modellash, konstruktsiya
Emotsional holat	O'quvchi ishtiroki oshadi	Ijobiy muhit yaratish
Metakognitsiya	Mustaqil o'qish kuchayadi	Rejalash, o'zini baholash

1-Sxema

Psixologik yondashuv → (1) Idrokni faollashtirish → (2) Motivatsiyani kuchaytirish → (3) Tafakkurni rivojlantirish → (4) Amaliy faoliyatni qo'llab-quvvatlash → (5) Ta'lim samaradorligini oshirish

Jadval va sxemaga tahlil

Jadvalda keltirilgan psixologik omillar texnologiya ta'limining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Har bir omil dars jarayonining muayyan bosqichiga ta'sir ko'rsatib, o'quvchining bilish faoliyatini faollashtiradi. Masalan, motivatsiya amaliy faoliyatni rag'batlantiradi, idrok materialni tez qabul qilishga yordam beradi, tafakkur esa muammolarni hal qilish jarayonida asosiy rol o'ynaydi. Sxemada psixologik yondashuvning ketma-ket ta'sir mexanizmlari yoritilgan. Avval idrok faollashadi, so'ng motivatsiya oshadi, keyinchalik tafakkur rivojlanadi va natijada amaliy faoliyat kuchayadi. Bu ketma-ketlik texnologiya darslarining samaradorligini oshiruvchi psixologik zanjir bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA. Texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuv ilmiy asoslangan holda ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi eng muhim tamoyil sifatida qaraladi. Chunki ushbu yondashuv o'quvchilarning bilish jarayonlari, emotsional holati, motivatsiyasi, tajribasi va individual psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganishga asoslanadi. Zamonaviy texnologik ta'lim shaxsga yo'naltirilganligi sababli o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olish ta'lim jarayonini yanada sifatli qiladi. Psixologik yondashuvning yana bir muhim jihat — motivatsiyani oshirishdir. O'quvchi texnik jarayonlarga ichki qiziqish bilan yondashganda uning amaliy faoliyati kuchayadi, natijalari yaxshilanadi. Guruhiiy ishlash, muammo yechish, loyiha asosida ta'lim kabi metodlar motivatsiyani kuchaytiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Shuningdek, idrok, xotira, tafakkur kabi bilish jarayonlarini rivojlantirish texnologiya ta'limining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki texnik tafakkur, konstruktion fikrlash, fazoviy tasavvur texnologik

faoliyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. O'quvchilarning psixomotor rivojlanishi, harakat koordinatsiyasi, muvozanati ham texnologiya darslarida shakllanadi. Bu jarayon psixologik yondashuv bilan uyg'un holatda bo'lganda, o'quvchi o'z qobiliyatlarini yanada samarali namoyon qiladi. O'qituvchining psixologik yondashuvi dars sifatini boshqarish, muhitni ijobiy yo'nalishga yo'naltirish, o'quvchilarda o'ziga ishonch, mas'uliyat, mustaqillik tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi. Individual farqlarni hisobga olish, shaxsiy yondashuv, refleksiv fikrlashni qo'llab-quvvatlash texnologiya ta'limining sifat ko'rsatkichlarini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuv o'quvchilarni nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki keng qamrovli intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishga tayyorlaydi. Bu esa jamiyatga kelajakda raqobatbardosh, innovatsion fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxslarni yetishtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdukarimov, B. (2021). Texnologik ta'lim metodikasi. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. Yo'ldoshev, Q., & Xudoyberdiyev, R. (2022). Kasbiy ta'lim psixologiyasi. Toshkent: "Innovatsiya ziyo" nashriyoti.
3. Smaldino, S. E., Lowther, D. L., & Russell, J. D. (2020). Instructional Technology and Media for Learning. New York: Pearson.
4. Mayer, R. E. (2021). Multimedia Learning (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

TEXNOLOGIYA FANINI O'QITISHDAGI GENDER TAFOVUTLAR

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi, PhD
Konratbayeva Ayjamal Bazarbayevna
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Sulaymonova Salima*

ANNOTATSIYA

Maqolada texnologiya fanini o'qitishda kuzatiladigan gender tafovutlar, ularning psixologik, pedagogik va sotsiokultural omillar bilan bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qizlar va o'g'il bolalarning texnologiya faniga bo'lgan qiziqishi, ishtiroki, topshiriqlarni bajarishdagi farqlari, kasbiy yo'nalish tanlashdagi motivatsiyasi hamda amaliy mashg'ulotlarda o'zini tutish xususiyatlari asosli dalillar

bilan yoritiladi. Shuningdek, gender stereotiplari, oilaviy tarbiya, o'qituvchi yondashuvi va darsdagi ijtimoiy muhit farqlarni kuchaytiruvchi yoki kamaytiruvchi omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, texnologiya fanini genderga sezgir yondashuv asosida o'qitish o'quvchilarning qobiliyatini to'liq namoyon etishi, qiziqishini oshirishi va teng imkoniyatlarni yaratishi mumkinligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender tafovutlar, texnologiya ta'limi, qobiliyat, qiziqish, motivatsiya, stereotiplar, pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit, amaliy faoliyat, tenglik

Аннотация

В статье анализируются гендерные различия, наблюдаемые при обучении предмету «Технология», а также их связь с психологическими, педагогическими и социокультурными факторами. Рассматриваются различия в интересах мальчиков и девочек, их участие на уроках, особенности выполнения практических заданий и влияние семейных ожиданий и стереотипов. Подчеркивается, что гендерно-чувствительный подход снижает предвзятость, развивает способности учащихся и формирует равные образовательные возможности.

Ключевые слова: гендерные различия, технологическое обучение, способности, интерес, мотивация, стереотипы, педагогический подход, социальная среда, практическая деятельность, равенство

ABSTRACT

The article explores gender differences in the teaching of technology education and examines how psychological, pedagogical and sociocultural factors shape boys' and girls' participation, interest and performance in practical tasks. It highlights the impact of gender stereotypes, teacher expectations and classroom dynamics on student behavior and learning outcomes. The findings underline that a gender-sensitive approach promotes equal opportunities, enhances motivation and allows students' abilities to be expressed more fully.

Keywords: gender differences, technology education, ability, interest, motivation, stereotypes, pedagogical approach, social environment, practical activity, equality

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida gender tengligi tamoyillari tobora kuchayib borayotgan bo'lsa-da, ayrim fanlarda, xususan texnologiya ta'limida gender tafovutlari hali hamon sezilarli darajada uchrab turadi. Qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi qiziqish, ishtirok faolligi, amaliy topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabat, kasbiy yo'nalishga qiziqish, texnik tafakkur yoki tasviriy-ijodiy faoliyatdagi farqlar ayrim hollarda tabiiy deb qabul qilinadi, ayrim hollarda esa sotsiokultural omillar ta'siri sifatida izohlanadi. Ta'lim tizimi, xususan texnologiya

fanini o'qitish jarayoni o'quvchilarda genderga oid stereotiplarni kuchaytirishi yoki aksincha, ularni bartaraf etishi mumkin bo'lgani sababli, ushbu masala ilmiy yondashuvni talab qiladi.

Gender tafovutlarining shakllanishiga bir qator psixologik omillar sabab bo'ladi. Masalan, o'g'il bolalar o'z tabiati bilan mexanik, konstruktorlik, harakatga asoslangan ishlarni afzal ko'rishi, qizlar esa dizayn, bezash, nozik motorikani talab qiluvchi vazifalarga ko'proq qiziqishi ko'p kuzatiladi. Biroq bunday farqlar ko'proq ijtimoiy kutishlar, tarbiya, oilaviy rol taqsimoti va gender stereotiplari bilan izohlanadi. Chunki tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, imkoniyat teng bo'lgan ta'lim muhitida qizlar ham, o'g'il bolalar ham texnologiya fanining barcha yo'nalishlarida yuqori natijaga erisha oladi.

Texnologiya darslarida gender tafovutlari ko'pincha topshiriqlarga bo'lgan munosabatda namoyon bo'ladi. Masalan, qizlar ko'proq tikuvchilik, bezak yasash, oshxona ishlari, dizayn kabi yo'nalishlarga jalb etiladi, o'g'il bolalar esa yog'ochsozlik, metallga ishlov berish, texnik konstruktsiyalar yaratishga undaladi. Bunday amaliyot tarixan shakllangan bo'lsada, bugun global ta'lim tizimi bunday qat'iy ajratishlardan voz kechmoqda, chunki u o'quvchilarning teng qobiliyatga egaligini isbotlay olmaydi.

Gender tafovutlarining yana bir ko'rinishi o'qituvchining kutishlarida namoyon bo'ladi. Ba'zan o'qituvchilar o'g'il bolalar texnik ishda, qizlar esa estetik faoliyatda yaxshi bo'ladi degan noto'g'ri tasavvurni ongli-onqsiz qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa o'quvchi o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, ma'lum topshiriqlardan voz kechishiga yoki o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon eta olmasligiga olib kelishi mumkin. Genderga sezgir pedagogik yondashuv esa har bir o'quvchining ehtiyojini, qiziqishini va individual imkoniyatlarini inobatga olib, teng sharoit yaratishni nazarda tutadi.

Texnologiya fanining o'ziga xosligi shundaki, u turli yo'nalishlarda ijodiy, texnik va amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtiradi. Fan strukturasida tikuvchilikdan tortib, yog'ochsozlik, dizayn, mexanika, modellashtirish, konstruktsiya va pazandachilikgacha bo'lgan keng spektr mavjud. Bu yo'nalishlar genderga bog'liq bo'lmagan holda har bir o'quvchi uchun ochiq bo'lishi lozim. O'quvchilarning qobiliyati jins asosida emas, balki individual xususiyatlari asosida rivojlantirilishi kerak. Shuning uchun texnologik ta'lim jarayonida gender stereotiplarini inkor qiluvchi, tenglikni targ'ib qiluvchi, barcha o'quvchilar uchun qulay sharoit yaratuvchi metodik yondashuv zarur.

ASOSIY QISM. Texnologiya fanini o'qitishda gender tafovutlar ko'p yillardan buyon ta'lim tizimi muhokamasida bo'lib kelmoqda. Bu tafovutlar ko'pincha qizlar va o'g'il bolalarning ma'lum faoliyat turlariga bo'lgan qiziqishi, o'zini tutishi, o'z qobiliyatini namoyon etishi va topshiriqlarni bajarishda tutgan o'rni orqali namoyon bo'ladi. Biroq ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, texnologik ta'limda genderga

bog'liq qat'iy farqlar tabiiy emas, balki ko'proq ijtimoiylashtirish jarayonining mahsulidir.

Qizlar buyum bezash, tikuvchilik, rang tanlash bilan bog'liq vazifalarda o'zini qulay his qilishi mumkin, chunki ularning bolalikdan boshlab estetik faoliyatga ko'proq yo'naltirilishi bunga sabab bo'ladi. O'g'il bolalar esa mexanik ishlar, qurilish, konstruktsiya kabi topshiriqlarga ko'proq jalb etiladi. Ammo texnologiya fanining asosiy maqsadi bunday stereotiplarni yengish, har bir o'quvchining qiziqishi va qobiliyatini kengaytirishdan iborat bo'lishi kerak. Qizlar ham texnik topshiriqlarni yuqori darajada bajara oladi, o'g'il bolalar ham tikuvchilik, dizayn va bezak ishlari bo'yicha juda ijodkor bo'lishi mumkin.

Gender tafovutlarining shakllanishida o'qituvchining yondashuvi muhim rol o'ynaydi. Agar o'qituvchi qizlarga faqat tasviriy ishlarni, o'g'il bolalarga esa texnik topshiriqlarni topshirsa, sinfda genderga asoslangan taqsimot paydo bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning o'z imkoniyatini to'liq rivojlantirishiga to'sqinlik qiladi. Aksincha, o'qituvchi har bir o'quvchini barcha yo'nalishlarda sinab ko'rishga undasa, gender tafovutlari sezilarli darajada kamayadi. Shuning uchun texnologiya darslarida genderga neytral taqsimot, teng imkoniyat yaratish va o'quvchilarni yangi yo'nalishlarga jalb qilish muhimdir.

Texnologiya fanidagi gender tafovutlarning yana bir sababi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi bilan bog'liq. Masalan, o'g'il bolalar texnik topshiriqlarda o'zini ishonchliroq his qilishi mumkin, chunki jamiyat bu faoliyatni "erkaklarga xos" deb baholaydi. Qizlar esa texnik yo'nalishlarda "xato qilishdan qo'rqishi" mumkin. Biroq bunday holatlarning psixologik ildizi stereotiplarga borib taqaladi. O'quvchi yangi topshiriqni bajara olmasligidan emas, balki jamiyatdagi taxmindan qo'rqadi. Bu esa ta'limning genderga xolis bo'lishini zarur qiladi.

Texnologiya darslarida tenglikni yaratish uchun o'qituvchi barcha o'quvchilarni texnik hamda dizayn yo'nalishlariga birdek jalb qilishi, bir xil darajada ishonch bildirish, har birining muvaffaqiyatini e'tirof etish, xatolarni konstruktiv tarzda ko'rsatishi lozim. Faqat shundagina genderga bog'liq farqlar emotsional emas, balki individual rivojlanish asosida baholanadi.

Bundan tashqari, oiladagi gender rollari ham o'quvchilarning texnologiya faniga bo'lgan munosabatiga ta'sir qiladi. Masalan, uy ishlarida qizlarga tikuvchilik, pazandachilik yuklanishi, o'g'il bolalarga esa texnik ishlar topshirilishi ularning maktabdagi faoliyatiga tatbiq etiladi. Shuning uchun maktab gender tenglikni targ'ib qiluvchi muhit yaratib, barcha bolalarga turli yo'nalishlarni sinab ko'rish imkoniyatini taqdim etishi zarur.

Gender tafovutlarining kamayishida loyiha asosida ta'lim metodlari samarali hisoblanadi. Loyihalarda o'quvchilar o'z qobiliyatiga ko'ra rol tanlaydi: kimdir texnik qismini, kimdir bezash qismini, kimdir taqdimotni bajaradi. Bu jarayon tabiiy yo'l

bilan o'quvchilarning turli qobiliyatini namoyon etadi va gender diskriminatsiyasi sezilarli darajada kamayadi.

Texnologik ta'limning innovatsion shakllari, masalan robototexnika, 3D modellashtirish, raqamli dizayn ham gender tafovutlarini kamaytirishga yordam beradi. Chunki bu yo'nalishlar yangiligi, kreativligi, dizayn va texnik elementlar uyg'unligi bilan qizlar va o'g'il bolalar uchun birdek qiziq bo'ladi.

Shu bois texnologiya fanini o'qitishda genderga sezgir metodlarni qo'llash, stereotiplarni bartaraf etish, teng imkoniyat yaratish va o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish asosiy vazifa bo'lib xizmat qiladi.

1-Jadval. Texnologiya fanidagi gender tafovutlarning asosiy omillari

Omil turi	Namoyon bo'lish shakli	Ta'siri
Psixologik omillar	O'ziga ishonch, xato qilishdan qo'rquv	Faollikni kamaytirishi yoki oshirishi mumkin
Pedagogik omillar	O'qituvchining taqsimoti, kutishlari	Gender stereotiplarini kuchaytirishi yoki kamaytirishi
Sotsiokultural omillar	Oilaviy tarbiya, jamiyatdagi gender rollar	Qizlar va o'g'il bolalarning tanloviga ta'sir qiladi
O'quv muhiti omillari	Guruhdagi muhit, hamkorlik, qo'llab-quvvatlash	Ijobiy muhit gender tafovutlarini kamaytiradi

SXEMA

Gender stereotiplari → O'qituvchi kutishi → Topshiriqlar taqsimoti → O'quvchi ishonchi va qiziqishi → Gender tafovutlarining shakllanishi yoki bartaraf bo'lishi

TAHLIL

Jadval texnologik ta'limda gender tafovutlari qaysi omillar ta'siri ostida shakllanishini aniq ko'rsatadi. Psixologik omillar o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi va muvaffaqiyatga munosabatida aks etadi. Pedagogik omillar o'qituvchining ongli yoki ongsiz stereotiplariga bog'liq bo'lib, bu o'quvchining rivojlanish imkoniyatini cheklashi yoki kengaytirishi mumkin. Sotsiokultural omillar esa gender rollari, oilaviy kutishlar va jamiyat standartlari orqali o'quvchilarning texnologiya faniga munosabatini shakllantiradi.

Sxema esa ushbu omillar o'rtasidagi mantiqiy zanjirni ko'rsatadi: stereotiplar o'qituvchi kutishlariga ta'sir qiladi, bu esa topshiriqlar taqsimotida gender tafovutlarini keltirib chiqaradi. Natijada o'quvchi o'z qobiliyatini jinsga bog'lab baholay boshlaydi.

Agar pedagogik yondashuv genderga sezgir tarzda bo'lsa, bu zanjir buziladi va gender tafovutlari kamayadi.

XULOSA. Texnologiya fanini o'qitish jarayonida gender tafovutlarining mavjudligi ta'lim sifatiga, o'quvchilarning o'ziga ishonchi, qiziqishi va kelajakdagi kasbiy tanloviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq bu tafovutlar tabiiy emas, balki tarixiy, sotsiokultural va pedagogik omillar ta'sirida shakllangan bo'lishi mumkin. Agar ta'lim jarayoni genderga sezgir yondashuv asosida tashkil qilinsa, bunday tafovutlar sezilarli darajada kamayadi.

Texnologiya fanining xilma-xil yo'nalishlari — tikuvchilik, yog'ochsozlik, dizayn, modellash, konstruksiya, robototexnika — qizlar va o'g'il bolalar uchun teng darajada qiziqarli bo'lishi mumkin. Muhimi, o'qituvchi har bir yo'nalishga o'quvchilarni gender asosida emas, balki individual qobiliyatlari asosida jalb qilishi lozim. Bu gender stereotiplarini bartaraf etishning eng samarali yo'lidir.

Genderga sezgir pedagogik yondashuv o'quvchilarni barcha faoliyat turlarida sinab ko'rishga undaydi, ularning qiziqish doirasini kengaytiradi va yangi imkoniyatlar yaratadi. Guruh bilan ishlash, loyiha asosida ta'lim, muammoli vazifalar, tanlovlar va ijodiy topshiriqlar genderga xos bo'lmagan universal yondashuvlarni shakllantiradi. Shuningdek, konstruktiv baholash, qo'llab-quvvatlovchi muhit va o'quvchilarning mustaqil tanloviga hurmat bilan qarash gender tafovutlarini kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'limda gender tafovutlarini bartaraf etish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini, ijodkorligini va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu ta'limning asosiy maqsadlaridan biri — teng imkoniyatlar yaratish va har bir o'quvchining qobiliyatini to'liq namoyon etish —ga to'liq mos keladi. Shuning uchun texnologiya fanini genderga sezgir metodlar asosida o'qitish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burayev, B. T. (2022). Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi: O'quv qo'llanma. Buxoro: Fan va ta'lim nashriyoti.
2. Jumanov, A. (2023). Gender pedagogikasi asoslari. Toshkent: Innovatsion Ta'lim.

Xorijiy adabiyotlar

3. Jones, S., & Stanley, G. (2021). Gender and Technology Education: New Perspectives. London: Routledge.
4. Sanders, J. (2020). STEM and Gender Equity in Schools. New York: Springer.

TEXNOLOGIK O'QITISHDA STRESSNI KAMAYTIRISH VA PSIXOLOGIK QO'LLAB QUVVATLASH USULLARI

Nizomiy nomidagi O'ZMPU "Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi, PhD

Konratbayeva Ayjamal Bazarbayevna,

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi

Amanbayeva Gauhar, Yangiboyeva Ruxshona

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologik o'qitish jarayonida o'quvchilarda yuzaga keladigan stress omillari, ularning o'quv faoliyati va psixologik holatiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchining psixologik qo'llab-quvvatlovchi yondashuvi, motivatsiyani oshirish, o'quv muhiti va kommunikativ munosabatni yaxshilashga qaratilgan samarali usullar ko'rib chiqiladi. Stressni kamaytirishning psixologik, pedagogik va texnologik strategiyalari orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari texnologik ta'limda qulay psixologik muhit yaratishning muhimligi va o'quvchi shaxsining rivojlanishiga ijobiy ta'sirini namoyon etadi.

Kalit so'zlar:

texnologik o'qitish, stress, psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsiya, o'quv muhiti, kommunikatsiya, psixologik barqarorlik, pedagogik yondashuv, emotsional qo'llab-quvvatlash

Kirish:

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologik o'qitish keng qo'llanilmoqda va u o'quvchilardan yuqori darajada diqqat, tezkor fikrlash, ijodkorlik hamda amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Biroq bunday jarayon ko'plab o'quvchilarda stress, qo'rquv, o'ziga ishonchsizlik, muvaffaqiyatsizlikdan xavotir kabi psixologik holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Stressning ortishi o'quv faoliyati samaradorligining pasayishi, motivatsiyaning susayishi va salbiy emotsional tajribalar bilan kechishi mumkin.

Shu sababli texnologik o'qitishda stressni kamaytirish, o'quvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, ijobiy o'quv muhiti yaratish va individual yondashuvdan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan psixologik-pedagogik usullar o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, kreativ fikrlashni rivojlantiradi va ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Asosiy qism:

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologik o'qitish (onlayn darslar, interaktiv platformalar, multimediya vositalari) keng qo'llanilmoqda. Bu jarayon o'quvchilardan yuqori diqqat, tezkor fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Shu

bilan birga, texnologik o'qitish jarayonida ko'plab o'quvchilarda stress, qo'rquv, o'ziga ishonchsizlik va muvaffaqiyatsizlikdan xavotir kabi psixologik holatlar yuzaga keladi. Stressning ortishi o'quv samaradorligining pasayishi, motivatsiyaning susayishi va salbiy emotsional tajribalar bilan bog'liq bo'ladi.

Shu sababli texnologik o'qitishda stressni kamaytirish va o'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning samarali usullarini aniqlash muhim vazifa hisoblanadi.

2. Texnologik o'qitishda stress omillari

Texnologik o'qitishda stress omillari quyidagilardan iborat:

1. Texnologik vositalarga moslashish qiyinchiliklari

Kompyuter yoki interaktiv dasturlardan foydalanishda texnik muammolar, yangi dasturlarni o'rganish qiyinchiliklari.

2. Ma'lumotning ortiqcha yuklanishi

Online resurslar va dars materiallarining ko'pligi o'quvchini charchatadi va ortiqcha bosim yaratadi.

3. Ijtimoiy va kommunikativ cheklanishlar

Masofaviy ta'limda o'quvchilar o'rtasidagi muloqot kamayadi, bu emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligiga olib keladi.

4. Baholash tizimidagi bosim

Onlayn testlar va baholashlar o'quvchilarda muvaffaqiyatsizlik qo'rquvini oshiradi.

3. Stressni kamaytirish va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari

3.1. Psixologik qo'llab-quvvatlash

Emotsional qo'llab-quvvatlash: o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan o'quvchiga mehr-shafqat ko'rsatish, muvaffaqiyatsizlik holatida rag'batlantirish.

Individual yondashuv: o'quvchining qobiliyatlari va psixologik holatini inobatga olgan holda darslarni moslashtirish.

Motivatsiya oshirish: ijobiy rag'batlantirish, kichik muvaffaqiyatlarni e'tirof etish.

. Pedagogik usullar

Bosqichma-bosqich o'qitish: yangi mavzularni kichik bo'laklarga bo'lib tushuntirish. Interaktiv metodlar: muammoli vazifalar, guruh ishlari, multimedia vositalari orqali o'quv jarayonini qiziqarli qilish.

Fikr va tajriba almashish: onlayn forumlar va guruh muhokamalari orqali o'quvchilarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash.

Texnologik strategiyalar Onlayn platformalarda qulay interfeys yaratish: murakkablikni kamaytirish va o'quvchilarning texnologik vositalarga moslashuvini osonlashtirish.

Dars materiallarini tartibga solish: resurslarning tartibli taqdim etilishi o'quvchi stressini kamaytiradi.

Test va baholash tizimini yumshatish: baholash jarayonida qo'rquvni kamaytirish uchun qo'llab-quvvatlovchi fikr-mulohazalar berish.

. Psixologik dam olish va stressni kamaytirish metodlari

Qisqa tanaffuslar: dars davomida qisqa tanaffuslar berish.

Nafas olish va relaksatsiya mashqlari: stressni kamaytiradi va diqqatni tiklaydi.
Ijodiy faoliyat: vizual san'at, musiqa yoki dramatik mashqlar orqali emotsional barqarorlikni oshirish.

Natijalar va amaliy ahamiyati

Texnologik o'qitishda psixologik qo'llab-quvvatlash va stressni kamaytirish usullarini qo'llash o'quvchilarning:

diqqat va e'tiborini oshirish o'quv faoliyati samaradorligini yaxshilash motivatsiyasini kuchaytirish emotsional barqarorligini saqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu yondashuv pedagoglarga o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Xulosa

Texnologik o'qitish jarayonida stress holatlari o'quvchilarning psixologik va emotsional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq psixologik qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv, motivatsiya oshirish, pedagogik interaktiv metodlar va texnologik strategiyalar orqali bu stressni kamaytirish mumkin.

Texnologik o'qitish jarayonida stressni kamaytirish va psixologik qo'llab-quvvatlash o'quv jarayonining samardorligini oshirishda muhim omil sanaladi. Ta'lim oluvchilar nafaqat texnik ko'nikmalarni egallashlari, balki ruhiy barqarorlik, ishonch va motivatsiyani ham shakllantirishlari zarur. Stressni kamaytirish bo'yicha qo'llaniladigan usullar — qulay psixologik muhit yaratish, individual yondashuv, amaliy mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich tashkil etish, o'quvchining muvaffaqiyatini rag'batlantirish hamda emotsional qo'llab-quvvatlash kabi metodlar — o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etishiga yordam beradi.

O'qituvchining muloqot madaniyati, mehribon va tushunuvchi yondashuvi, jamoaviy ishlarda ijobiy muhitni shakllantirish texnologik ta'limda stress omillarini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, motivatsiyani oshirish, o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish va xavfsiz ta'lim muhiti yaratish o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlaydi.

Umuman olganda, texnologik o'qitishda psixologik qo'llab-quvvatlashning tizimli qo'llanishi nafaqat o'quvchilarning emotsional holatini yengillashtiradi, balki ularning ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va o'quv motivatsiyasini kuchaytirib, o'quv jarayonining sifatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aholiga psixologik yordam ko'rsatish to'g'risida — ushbu qonun 2024-yilda qabul qilingan bo'lib, psixologik yordam, psixologik maslahat, reabilitatsiya, psixologik profilaktika va boshqa ruhiy salomatlik xizmatlarini huquqiy jihatdan tartibga soladi.
2. Ta'lim to'g'risida (yangilangan versiyasi, № LRU-637, imzo 23.09.2020) — ta'lim sohasidagi umumiy qonuniy asoslardan biri; ta'lim muassasalari, ularning shakllari, maqsad va strukturasi kabi ta'lim tizimi elementlarini belgilaydi.
3. PQ-3907 Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash chora-tadbirlari to'g'risida — 2018-yil 14-avgustdagi prezident qarori; ushbu qaror ta'lim-tarbiya va yoshlar tarbiyasini yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida bo'lib, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishga yo'naltirilgan.
4. O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risida — 2019-yilda (qaror № 577, 12.07.2019) qabul qilingan hukumat / Vazirlar Mahkamasi qarori bo'lib, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yo'lga qo'yishni nazarda tutadi.
5. Zahiriddinov, Z., & Karimov, B. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Mavlonova, R., Rahmonqulova, N. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. Yuldoshev, J., & Usmonov, S. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Sharq, 2021.
8. G'oziev, E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
9. Saparov, O. Kasb-hunar ta'limi metodikasi. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2020.

ПОЗИТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА “ТЕХНОЛОГИЯ” (ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ) ДЛЯ ОДАРЁННЫХ УЧАЩИХСЯ

*Заведующий кафедры «Психология»
Доктор психологических наук, DSc, доцент
Тиллашайхова Хосият Азаматовна,
Студентка направления Технология
Мадрахимова Халимахон Журабековна*

Аннотация

Преподавание технологического образования (предмет «Технология») одарённым учащимся способствует развитию их когнитивных, творческих и проектных компетенций, усиливает мотивацию к обучению, формирует инженерное и конструкторское мышление, а также повышает шансы на успешную академическую и профессиональную самореализацию. В статье рассматриваются теоретические и эмпирические аргументы, показывающие, что технология как компонент STEAM-подхода даёт одарённым школьникам пространство для самовыражения, экспериментирования и углублённого развития. Проводится обзор современных исследований (2022–2025 гг.), анализируются основные механизмы влияния и даётся практические рекомендации.

Ключевые слова: технологическое образование, одарённые учащиеся, STEAM, мотивация, проектное обучение;

Введение. В условиях стремительного технического прогресса и постоянного усложнения требований к будущим специалистам в различных отраслях возрастает актуальность качественного технологического образования школьников. Особенно это касается одарённых учащихся, чьи интеллектуальные и творческие возможности позволяют им не просто усваивать стандартную школьную программу, а выходить за её рамки, проявлять инициативу, креативность и инженерную мысль. Предмет «Технология» — как часть STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) — предоставляет именно такие возможности: работа с практическими материалами, конструирование, моделирование, проектная деятельность, использование современных технических и цифровых средств.

Современные исследования показывают, что технологическое образование для талантливых учащихся выполняет роли гораздо более значимые, чем просто «трудовое обучение»: оно помогает формировать у школьников сложные

когнитивные и конструкторские навыки, способствует развитию их пространственного мышления, творчества, инженерной логики, самостоятельности и ответственности. Например, в исследовании «Technology in Gifted Education» подчёркивается, что технологии дают педагогам и учащимся возможность дифференцировать обучение, адаптировать его под высокий потенциал, создавать индивидуальные маршруты развития.

Кроме того, современные подходы в образовательной науке — такие как STEAM и межпредметное обучение — усиливают значимость технологии как средства интеграции науки, техник, искусства и дизайна. Это даёт одарённым школьникам пространство для комплексного развития: они не просто осваивают навыки, но и развивают творческое воображение, инженерное мышление, проектную компетентность, что важно для формирования будущих учёных, инженеров, дизайнеров, изобретателей. Статьи, посвящённые вопросам организации STEM/STEAM-образования, отмечают, что технологическое образование — это неотъемлемая часть такого подхода.

Таким образом, цель данной статьи — обосновать позитивное влияние преподавания предмета «Технология» одарённым учащимся, выявить основные механизмы такого влияния и продемонстрировать, каким образом технология может служить средством их успешного интеллектуального и творческого развития. В статье рассматриваются как теоретические предпосылки, так и практические аспекты, подтверждённые современными исследованиями, а также даются структурированные рекомендации для педагогов и образовательных учреждений.

Основная часть. Преподавание технологии одарённым учащимся даёт сразу несколько взаимосвязанных образовательных и психологических преимуществ. Во-первых, технологическое обучение развивает **конструктивное и инженерное мышление**. На уроках технологии учащиеся работают с реальными материалами, инструментами, конструкторскими задачами, проектами — это требует пространственного мышления, планирования, прогнозирования результата, критического анализа. Такие задачи стимулируют логическое, алгоритмическое мышление и умение решать практические проблемы. В условиях STEAM-образования технологии часто комбинируются с физикой, математикой, дизайн-элементами и искусством, что даёт учащимся возможность применять теоретические знания на практике, делать междисциплинарные связи.

Во-вторых, технологическое образование усиливает **мотивацию и интерес к учебной деятельности** у одарённых школьников. Часто традиционная школьная программа не удовлетворяет их интеллектуальный потенциал: материал может быть слишком простым, не стимулировать к

углублённому изучению. В таких случаях задания по технологии — с элементами творчества, самостоятельного конструирования, проектирования — становятся стимулом для активности и самовыражения. Как отмечают исследователи, применение технологий и проектной деятельности даёт возможность создать адаптивную учебную среду, отвечающую потребностям одарённых учащихся.

В-третьих, технологическое образование способствует **комплексному развитию когнитивных и практических компетенций**: учащиеся развивают не только инженерные навыки, но и креативность, ответственность, умение работать в команде, коммуникабельность (при коллективных проектах), чувство эстетики (если проект включает дизайнерский компонент), настойчивость и трудолюбие. В современных условиях, когда важен не просто теоретический багаж, а умение применять знания, такие компетенции особо ценны. Более того, работа над проектами, задачами с открытым финалом — это факт формирования исследовательских, проектных и практических компетенций, что особенно важно для будущего профессионального выбора одарённых учеников.

Наконец, технологическое образование может стать средством **ранней профессиональной ориентации и самореализации**. Для одарённых учащихся это шанс попробовать себя в инженерных, технических, дизайнерских направлениях, разработать собственные идеи, прототипы, реализовать проекты — всё в условиях школьной среды. Это повышает их шансы на успешное поступление в профильные учебные заведения, а также формирует устойчивую мотивацию к дальнейшему развитию в технической сфере.

Таблица — Типичные виды деятельности в рамках технологического образования для одарённых учащихся и их психологические эффекты

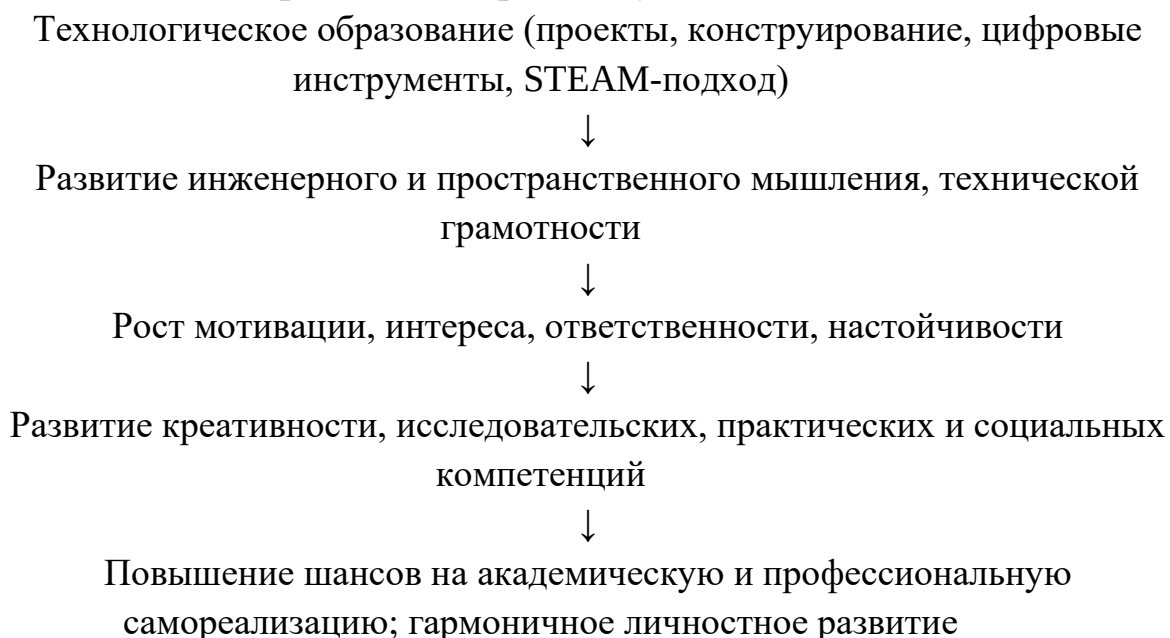
Вид деятельности / активности	Психологический / образовательный эффект
Проектное конструирование / моделирование	Развитие пространственного, инженерного и логического мышления; чувство ответственности за результат; практика планирования и реализации идеи
Работа с цифровыми инструментами / 3D-моделирование / CAD	Формирование технической грамотности, навыков современного технологического труда, мотивация через современные средства
Командная работа над проектом	Развитие коммуникации, совместной ответственности, лидерства, социальных навыков

Творческие дизайнерские задачи	/	Развитие креативности, эстетического вкуса, эмоционального интеллекта
Исследовательская / экспериментальная деятельность	/	Практика scientific thinking, исследовательского подхода, умения анализировать, делать выводы, формулировать гипотезы

Анализ таблицы

Как видно из таблицы, разнообразие видов деятельности в технологическом образовании обеспечивает комплексное развитие учащихся. Проектные и конструкторские задачи развивают инженерное мышление и практические навыки, цифровые инструменты придают занятиям современный характер и повышают мотивацию. Командная работа формирует социальные компетенции, а творческие задачи — стимулируют креативность и эстетическое восприятие. Исследовательская деятельность развивает научное мышление и умение работать с проблемами. В совокупности такие виды деятельности отвечают разнообразным потребностям одарённых учащихся, давая им возможность не просто учиться, а творить, экспериментировать и развиваться целостно.

Схема — Механизмы влияния технологического образования на развитие одарённых учащихся

Анализ схемы

Схема иллюстрирует цепочку психологических и образовательных эффектов от технологического образования. Первым звеном является непосредственное вовлечение учащегося в технологические и проектные задачи, что развивает технические и когнитивные компетенции. Эти компетенции

вливают на мотивацию и вовлечённость — учащийся чувствует, что его способности востребованы, испытывает удовлетворение от творчества и практической работы, что усиливает внутреннюю мотивацию и настойчивость. В результате это приводит к развитию креативности, исследовательского мышления, социальных навыков и практических умений — важнейших в современном мире навыков. Наконец, такие учащиеся получают реальные шансы на дальнейший академический и профессиональный успех, что способствует целостному развитию личности: интеллектуальному, эмоциональному, социальному и творческому.

В современном образовательном пространстве особое внимание уделяется развитию не только академических знаний, но и практических, инженерных, творческих и социальных компетенций, необходимых для успешной самореализации в XXI веке. Преподавание технологического образования для одарённых учащихся — один из наиболее перспективных и эффективных путей такого всестороннего развития. Анализ теоретических и эмпирических исследований показывает, что технология как часть STEAM-подхода создаёт условия для раскрытия потенциала талантливых школьников, даёт им возможность реализовать свои идеи, экспериментировать, моделировать, проектировать, конструировать, что крайне важно для формирования будущих инженеров, изобретателей, дизайнеров.

Заключение. Технологическое обучение способствует развитию инженерного и пространственного мышления, технической грамотности, умения решать практические задачи, работать в команде, отвечать за результат, проявлять настойчивость и ответственность. Параллельно развивается креативность, эстетическое мышление, самовыражение, исследовательский подход и мотивация к обучению. Такая комплексность делает предмет «Технология» особенно значимым для одарённых учащихся, поскольку он удовлетворяет их стремление к созиданию, экспериментам, самостоятельности, даёт реальный результат — проект, изделие, решение — и тем самым укрепляет уверенность в своих силах.

Кроме того, технологическое образование выполняет важную функцию ранней профессиональной ориентации: даёт школьникам представление о возможных инженерных, технических, дизайнерских, исследовательских карьерных путях, мотивирует к дальнейшему образованию и развитию.

Учитывая всё выше сказанное, можно утверждать, что преподавание технологии для одарённых учащихся — это не просто один из школьных предметов, а мощный инструмент их всестороннего развития, самовыражения и профессионального становления. Рекомендуется расширять практику технологического образования в школах, особенно для классов с одарёнными

детьми, внедрять STEAM-подход, использовать проектную, исследовательскую, командную и творческую деятельность, оснащать учебный процесс современным оборудованием и цифровыми средствами.

Таким образом, технология, преподаваемая с учётом особенностей одарённых учащихся, может и должна стать основой их успешной личностной, академической и профессиональной самореализации.

Литература

1.Periathiruvadi, S., & Rinn, A. N. (2013). Technology in Gifted Education: A Review of Best Practices and Empirical Research. Journal of Research on Technology in Education, 45(2), 153–169.

2.Таймуратова, Л. (2023). Изучение теоретических особенностей STEM-образования.

3Актуальные вопросы и тенденции развития STEM-образования в образовательной системе. Материалы конференции. (2022)

BOLALARDA EMOTSIONAL HOLATNING NUTQ FAOLIYATIGA TA'SIRI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Pardayeva Umida Muxtar qizi
Logopediya yo'nalishi talabasi
Ismoilova Dilziyo*

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Emotsiyalar va hissiyotlarning nutq rivojiga qanday ta'sir qilishi, stress, quvnoqlik, qo'rquv kabi holatlarning so'zlashuv jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola shuningdek, emotsional holatni boshqarish va nutqni rivojlantirishdagi psixologik usullar haqida fikrlar beradi.

Kalit so'zlar: emotsional holat, nutq faoliyati, bolalar psixologiyasi, stress, hissiyotlar, so'zlashuv, emotsiyalar ta'siri, nutq rivoji, emotsional boshqaruv, kommunikatsiya

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние эмоционального состояния детей на развитие их речевой деятельности с психологической точки зрения.

Анализируются, как эмоции и чувства воздействуют на развитие речи, влияние стресса, радости, страха на процесс говорения. Статья также освещает психологические методы управления эмоциональным состоянием и развития речи.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, речевая деятельность, детская психология, стресс, чувства, говорение, влияние эмоций, развитие речи, эмоциональное регулирование, коммуникация

Abstract

This article analyzes the impact of children's emotional states on their speech development from a psychological perspective. It examines how emotions and feelings influence speech growth, including the effects of stress, joy, and fear on speaking processes. The article also discusses psychological methods for managing emotional states and promoting speech development.

Keywords: emotional state, speech activity, child psychology, stress, feelings, speaking, influence of emotions, speech development, emotional regulation, communication

Kirish. Nutq inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat kognitiv jarayonlarga, balki emotsional holatga ham bog'liq. Bolalar nutq faoliyatida emotsiyalar muhim rol o'ynaydi, chunki hissiyotlar bolaning fikrini shakllantirish, so'zlarni tanlash va muloqot qilish jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Emotsional holat bolaning nutq qobiliyatlarini rag'batlantirishi yoki aksincha, to'sqinlik qilishi mumkin. Masalan, stress, qo'rquv yoki xavotir nutqda kechikish va so'zlashishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin bo'lsa, quvnoqlik, xursandchilik esa nutq faoliyatini faollashtiradi.

Bolalarda emotsional holat va nutq faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish psixologiya va pedagogika sohalarida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzu bolalarning kommunikativ rivojlanishini yaxshilash, ularning emotsional va nutqiy qobiliyatlarini uyg'unlashtirish bo'yicha samarali metodlar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shuningdek, emotsional boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirish orqali bolalarning nutq sohasidagi muvaffaqiyatlari oshirilishi mumkin.

Ushbu maqolada bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi, emotsiyalar va hissiyotlarning nutq rivojiga ta'sir mexanizmlari, shuningdek, emotsional holatni boshqarishning psixologik usullari haqida fikrlar taqdim etiladi. Bu orqali nutq va emotsiya o'rtasidagi murakkab bog'liqlik yanada chuqurroq tushuniladi va amaliyotda qo'llanilishi uchun asos yaratadi.

Asosiy qism. Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri psixologiya sohasida keng o'rganilgan va murakkab jarayon sifatida qaraladi. Nutq – bu insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib, uning rivojlanishi faqat til ko'nikmalari bilan

cheklanmay, shuningdek, bolaning hissiy va emotsional holatiga ham bog'liqdir. Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra, emotsiyalar bolaning nutq faoliyatini rag'batlantirishi yoki aksincha, to'xtatib qo'yishi mumkin. Vygotskiy nutq rivojlanishida emotsional holatning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasini ta'kidlagan bo'lsa, boshqa olimlar, xususan Ekman va Izard, emotsiyalar va nutq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, stress va qo'rquv kabi salbiy emotsiyalar bolaning so'zlashuv jarayonini qiyinlashtiradi, nutqdagi kechikish va noaniqliklarga olib keladi. Boshqa tomondan, quvonch va ishonch kabi ijobiy his-tuyg'ular nutq faoliyatini rag'batlantirib, bolaning so'z boyligini va muloqotdagi faolligini oshiradi.

Nutq va emotsiyalarning o'zaro bog'liqligi haqida olib borilgan psixonevrologik tadqiqotlar ham bu fikrlarni tasdiqlaydi. Masalan, neyropsixologlar amigdala va prefrontal korteksning emotsiyalarni boshqarishda va nutq faoliyatida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar. Bu miya hududlari orqali emotsional holatning o'zgarishi so'zlashuv jarayonlariga bevosita ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, bolaning ijtimoiy muhitda o'zini qanday tutishi, ota-ona va pedagoglarning emotsional qo'llab-quvvatlashi nutq rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ijobiy muhitda o'sgan bola ko'proq o'z fikrini ifoda etishga intiladi, bu esa nutq ko'nikmalarining yanada rivojlanishiga olib keladi.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda emotsional boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu, ayniqsa, nutqda kechikish yoki qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar uchun juda muhimdir. Masalan, nutq terapevtlari va psixologlar emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun turli trening va metodlarni qo'llaydilar, bunda bolaning o'z his-tuyg'ularini anglash va ifodalash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Shu orqali bola o'z ichki holatini yaxshiroq boshqara boshlaydi va nutq faoliyati yanada samarali bo'ladi.

Emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri, shuningdek, stress nazorati bilan chambarchas bog'liqdir. Stress va bezovtalik nutq jarayonining buzilishiga, nutq so'zlashuvda chalg'ish va qiyinchiliklarga olib keladi. Shu bois, bolaning emotsional holatini kuzatish va uni ijobiy yo'naltirish nutq rivojida muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsional muhit va ota-ona bilan iliq muloqot bolaning nutq ko'nikmalarini yanada mustahkamlaydi.

Umuman olganda, bolalarda emotsional holat va nutq faoliyati o'rtasidagi murakkab va o'zaro bog'liq munosabatlarni chuqur tushunish pedagogik va psixologik amaliyotda katta ahamiyatga ega. Ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar bolaning kommunikativ rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, emotsional barqarorlikni ta'minlash va nutqdagi muammolarni bartaraf etishda samarali metodlar ishlab chiqishga yordam beradi. Shu sababli, bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida emotsional holatni

e'tiborga olish, uning ijobiy boshqaruvi uchun sharoit yaratish ustuvor vazifa sifatida ko'rilishi lozim.

Agar istasangiz, ushbu mavzuni yanada chuqurroq tahlil qilish yoki konkret tadqiqot natijalari bilan boyitishim mumkin.

Xulosa. Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning o'zaro chambarchas bog'liqligi bolaning umumiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Emotsiyalar bolaning nutq ko'nikmalarini rag'batlantirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkinligi ko'plab psixologik tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Stress, qo'rquv va xavotir kabi salbiy emotsiyalar nutqdagi kechikish va so'zlashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, shu bilan birga quvnoqlik, ishonch va ijobiy ruhiyat nutq faoliyatini faollashtiradi va so'z boyligini oshiradi. Shuning uchun nutq rivojini samarali qo'llab-quvvatlashda bolaning emotsional holatini nazorat qilish va uni ijobiy boshqarish juda muhimdir. Ota-ona va pedagoglarning emotsional qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, maxsus psixologik metodlar nutqdagi muammolarni bartaraf etishda samarali vosita hisoblanadi. Umuman olganda, emotsional holatni inobatga olgan holda nutq faoliyatini rivojlantirish bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi va ularning shaxs sifatida to'laqonli shakllanishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jonibek, Y. — Bolalar psixologiyasida emotsional rivojlanish — 2025, JISER nashriyoti.
2. Shukurova, M. O'ktamovna — Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash usullari — 2024, "Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system" jurnali.
3. Mirzhatov, B. B. va Samarova, S. R. — Особенности эмоционального интеллекта детей с нарушениями речи — 2023, "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali.
4. Xurvalieva, T. L. — Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishiga oid xorijiy tendensiyalar — 2024, EdinRes (pedagogika/psixologiya) nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA TEXNOLOGIK TA'LIM ORQALI KOGNITIV SOHANI RIVOJLANTIRISH

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya o'qituvchisi
Jo'rakulova Dildora,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Jumanova Sarvinoz O'tkir qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv sohasini texnologik ta'lim orqali rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Diqqat, xotira, tafakkur, idrok, tasavvur kabi kognitiv jarayonlarning faollashuvi amaliy mashg'ulotlar, konstruktorlik faoliyati, modellash, loyiha ishlari orqali qanday ro'y berishi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik ta'lim o'quvchilarning fikrlash jarayonini jadallashtiradi, muammoni hal qilish ko'nikmalarini kuchaytiradi, fazoviy tasavvurini rivojlantiradi va mustaqil qaror qabul qilish malakasini shakllantiradi. Mazkur fan kognitiv rivojlanishning psixologik mexanizmlarini faollashtiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, kognitiv rivojlanish, diqqat, xotira, idrok, tasavvur, tafakkur, analitik fikrlash, modellash, amaliy faoliyat

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются возможности развития когнитивной сферы младших школьников посредством технологического образования. Рассматриваются основные когнитивные процессы — внимание, память, воображение, мышление и восприятие — и их активизация в ходе практико-ориентированных заданий. Показано, что технологическая деятельность способствует формированию аналитического мышления, пространственного восприятия, логических операций, способности к решению задач и самостоятельному принятию решений. Исследование подтверждает, что правильно организованное технологическое обучение усиливает познавательную активность детей и развивает их интеллектуальный потенциал.

Ключевые слова: технологическое обучение, когнитивное развитие, внимание, память, мышление, восприятие, воображение, аналитические навыки, практическая деятельность, познавательная активность

ABSTRACT

This article explores how technological education contributes to the cognitive development of primary school students. It examines how practical tasks, modeling, designing and project-based learning enhance key cognitive processes such as

attention, memory, perception, imagination and thinking. The findings indicate that technological activities strengthen analytical skills, improve problem-solving abilities, support spatial reasoning and foster independent decision-making. Technological education thus emerges as an effective tool for activating the psychological mechanisms underlying cognitive development.

Keywords: technological education, cognitive development, attention, memory, perception, imagination, thinking, analytical skills, modeling, problem-solving

KIRISH. Boshlang'ich ta'lim davri o'quvchining bilish jarayonlari shakllanadigan, intellektual imkoniyatlari kengaya boshlaydigan, psixologik rivojlanishning eng faol bosqichlaridan biridir. Bu davrda diqqat, xotira, idrok, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlar faol shakllanadi va mustahkamlanadi. Pedagogik jarayon esa mazkur kognitiv mexanizmlarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishi lozim. Aynan shu nuqtai nazardan texnologik ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng samarali yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Chunki texnologik ta'lim nafaqat amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, balki psixik jarayonlarni faollashtiradigan tabiiy faoliyat turidir.

Texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi turli materiallar bilan ishlaydi, buyum yasaydi, o'lchaydi, kesadi, yopishtiradi, konstruktsiya yaratadi, tajriba qiladi va modellashtiradi. Bu jarayonlarning barchasi diqqatni jamlash, xotirada saqlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi bilish jarayonlarini faollashtiradi. O'quvchi har bir vazifani bajarishdan oldin reja tuzadi, imkoniyatlarni baholaydi, natijani tasavvur qiladi. Demak, texnologik ta'limning o'zi tabiatan kognitiv rivojlanish mexanizmlarini ishga soladigan faoliyatdir.

Kognitiv sohaning rivojlanishi bolada mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, xulosa chiqarish, tahlil qilish kabi yuqori psixik funksiyalarni shakllantiradi. Texnologik ta'lim orqali bu sifatlar tabiiy ravishda rivojlanadi. Masalan, model yasash jarayonida bola fazoviy tafakkurini qo'llaydi, konstruktsiyani barqaror qilish uchun tahlil qiladi, materiallar xossalarini solishtiradi. Loyiha faoliyatida esa u sabab–natija bog'liqliklarini tushunadi, ketma-ketlikni rejalashtiradi, natijalarni baholaydi. Bularning barchasi kognitiv faollikni oshiradi.

O'qituvchi uchun texnologik ta'limning yana bir ustunligi — o'quvchini faol, mustaqil, izlanuvchan subyektga aylantirishidir. Texnologik topshiriqlar bolaning tabiiy qiziqishini qo'zg'atadi, chunki u real buyumlar bilan ishlaydi va darhol natija ko'radi. Bu esa motivatsiyani oshiradi va bilish jarayonlarining jadallashtirishiga olib keladi. Psixologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, faoliyat orqali o'rganish bolalarda kognitiv rivojlanishning eng kuchli omillaridan biridir.

Shu bois texnologik ta'lim kognitiv rivojlanishning samarali pedagogik mexanizmi sifatida o'quvchining fikrlash jarayonini jadallashtiradi, ichki motivatsiyani kuchaytiradi, idrokni boyitadi, tasavvurni kengaytiradi va tafakkur

operatsiyalarini shakllantiradi. Mazkur maqolada texnologik ta'lim orqali kognitiv rivojlanishning asosiy psixologik mexanizmlari, pedagogik shart-sharoitlari va ta'sir omillari batafsil yoritiladi.

ASOSIY QISM. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishi texnologik ta'lim jarayonida ayniqsa faol kechadi. Chunki texnologik faoliyatning o'zi tahlil qilish, sintez qilish, solishtirish, tasavvur qilish, konstruktsiya yaratish kabi kognitiv jarayonlarni talab qiladi. O'quvchi har qanday texnologik topshiriqni bajarishda, avvalo, uni anglaydi, vazifani idrok qiladi, materiallarni tahlil qiladi, natijani tasavvur qiladi va harakatlar ketma-ketligini ongli ravishda rejalashtiradi. Bu bosqichlarning barchasi kognitiv rivojlanishning tarkibiy qismidir.

Texnologik topshiriqlar diqqat jarayonini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Bolalar diqqatining barqaror bo'lmashligi ularning o'quv jarayoniga ta'sir qiladigan muhim omillardan sanaladi. Texnologik mashg'ulotlar esa diqqatni eng tabiiy shaklda jamlashni talab qiladi, chunki bola qo'lidagi materialni noto'g'ri ushlasa yoki topshiriqni to'g'ri bajarmasa, natija darhol o'zgaradi. Bu holat diqqatni ongli boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

Xotira jarayoni ham texnologik ta'limda faol rivojlanadi. O'quvchi model yaratish jarayonida shakl, rang, ketma-ketlik, o'lcham, material xususiyatlarini eslab qolishi kerak bo'ladi. Xotiraning bunday faol ishlashi uning mustahkamlanishiga yordam beradi. Shuningdek, qo'l mehnati mashg'ulotlari takroriy harakatlar bilan bog'liq bo'lgani sababli motorik xotira ham rivojlanadi.

Idrok jarayoni texnologik ta'limning asosiy psixologik mexanizmlaridan biridir. Materiallarning shakli, kattaligi, ranglari, tuzilishi bolada sensor idrokni boyitadi. U buyumni ko'radi, ushlaydi, o'lchaydi, solishtiradi, bu esa ko'p kanalli idrokni shakllantiradi.

Tafakkurning rivojlanishi texnologik faoliyatning eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi. O'quvchi konstruktsiya yaratish jarayonida fazoviy tafakkurdan foydalanadi, buyumni qanday shakllantirish, qanday ulash, qanday mustahkamlash haqida fikr yuritadi. Bu jarayonlar muhandislik tafakkurining boshlang'ich ko'rinishidir. Bundan tashqari, loyihalash faoliyati sabab–natija bog'liqligini tushunishni, ketma-ketlikni tartib bilan bajarishni, tahlil qilishni talab qiladi.

Tasavvur texnologik mashg'ulotlarda ayniqsa faol rivojlanadi. O'quvchi har qanday buyumning avval tasavvuriy modelini yaratadi, so'ng uni moddiy shaklga keltiradi. Bu psixologik jarayon fantaziya, ijodiy tasavvur, obrazli fikrlash kabi kognitiv sifatlarni mustahkamlaydi.

Muammoni hal qilish texnologik ta'limning eng kuchli kognitiv komponentlaridan biridir. Bolalar material yetishmasligi, shakl o'zgartirilishi, konstruktsiyaning buzilishi, rang mos kelmasligi kabi ko'plab vaziyatlarga duch

keladi. Ular bu muammolarni mustaqil yoki guruhda hal qiladi. Bu jarayon kognitiv moslashuvchanlikni kuchaytiradi.

Namunali texnologik ta'lim o'quvchilarda analitik, kreativ, tanqidiy va muammoli fikrlashni shakllantiradi. Bu esa ularning umumiy intellektual rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi.

1-Jadval: Texnologik ta'limning kognitiv rivojlanishga ta'siri

Kognitiv jarayon	Texnologik faoliyatdagi roli	Natija
Diqqat	Amaliy jarayonni izchil bajarish	Diqqat barqarorligi oshadi
Xotira	Shakl, rang, o'lchamni eslab qolish	Xotira mustahkamlanadi
Idrok	Materiallarni vizual va taktil qabul qilish	Sensor idrok boyiydi
Tasavvur	Natijani oldindan ko'rish	Obrazli fikrlash rivojlanadi
Tafakkur	Tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish	Mantiqiy fikrlash kuchayadi

SXEMA

Texnologik faoliyat → Kognitiv jarayonlarning faollashuvi → Tahlil–Tasnif–Umumlashtirish → Muammoni hal qilish → Yuqori darajadagi tafakkur shakllanishi

TAHLIL

Jadval texnologik ta'limning har bir kognitiv jarayonga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini namoyon etadi. Diqqat faollashadi, xotira mustahkamlanadi, idrok boyiydi, tasavvur kengayadi, tafakkur chuqurlashadi. Sxema esa texnologik faoliyatning kognitiv mexanizmlar orqali yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga olib borishini ko'rsatadi. Mazkur natijalar texnologik ta'limning boshlang'ich yoshda kognitiv rivojlanish uchun zarur bo'lgan kuchli pedagogik vosita ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, uni faollashtirishda texnologik ta'lim eng samarali amaliy yo'nalishlardan biridir. Texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi materialni idrok qiladi, tahlil qiladi, xotirasini ishga soladi, tasavvur qiladi va keng fikrlaydi. Bu jarayonlarning barchasi kognitiv sohaning faol rivojlanishiga xizmat qiladi. Amaliy faoliyat orqali o'quvchi sabab–natija bog'liqliklarini o'rganadi, qaror qabul qiladi, muammoni hal qiladi, yaratadi va natijani ko'radi. Bu esa fikrlash jarayonining ongli faollashuviga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik ta'lim bolalarda analitik fikrlash, fazoviy tasavvur, vizual-idrokiy jarayonlarni faollashtirishda, xotirani mustahkamlashda, diqqatni jamlashda juda samarali natijalar beradi. Bundan tashqari,

texnologik topshiriqlar ijodkorlikni rag'batlantiradi, bolani mustaqil izlanishga undaydi, o'z mehnati natijasiga mas'uliyat bilan yondashishni o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida kuchli psixologik-pedagogik mexanizm bo'lib, bilish jarayonlarini har tomonlama faollashtiradi va ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Tursunova, N. (2021). Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar va kognitiv rivojlanish. Toshkent: "Fan va Texnologiya".
2. Qodirov, H. (2023). Texnologik ta'lim psixologiyasi va rivojlantiruvchi metodlar. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim".
3. Sternberg, R. (2021). Cognitive Psychology: The Science of Mind. New York: Routledge.
4. Miller, P. (2022). Child Cognitive Development and Learning Processes. London: Sage Publications.

LOGOPEDIK MASHG'ULOTLARDA PSIXOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Qodirova Komila*

Annotatsiya: Mazkur maqolada logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Bola psixologik xususiyatlarini hisobga olish nutq rivojlanishini samarali tashkil etishga hamda nutq buzilishlarini tuzatishga yordam berishi ta'kidlanadi. Mashg'ulotlarda qulay va motivatsion muhit yaratish usullari ko'rib chiqilib, bu orqali logopedik ish samaradorligi va bolaning jamiyatga moslashuvi yaxshilanadi.

Kalit so'zlar: logopediya, psixologiya, nutq rivojlanishi, nutqni tuzatish, psixologik yondashuv, motivatsiya, bola, ta'lim, nutq buzilishlari, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В статье рассматривается важность психологического подхода в логопедических занятиях. Подчеркивается, что учет психологических особенностей ребенка способствует более эффективному развитию речи и коррекции речевых нарушений. Анализируются методы, направленные на

создание комфортной и мотивирующей среды для обучения, что улучшает результаты логопедической работы и способствует успешной социализации ребенка.

Ключевые слова: логопедия, психология, речевое развитие, коррекция речи, психологический подход, мотивация, ребенок, обучение, речевые нарушения, социализация.

Annotation: This article discusses the importance of a psychological approach in speech therapy sessions. It emphasizes that considering the child's psychological characteristics contributes to more effective speech development and correction of speech disorders. Methods aimed at creating a comfortable and motivating learning environment are analyzed, which enhance the effectiveness of speech therapy and support the child's successful social integration.

Keywords: speech therapy, psychology, speech development, speech correction, psychological approach, motivation, child, education, speech disorders, social adaptation.

Kirish. Logopedik mashg'ulotlar bolalarning nutq rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, nutq buzilishlarini aniqlash, tuzatish va oldini olishda markaziy o'rin tutadi. Biroq, nutq jarayoni faqatgina fiziologik yoki texnik masalalardan iborat emas, balki unda bolaning psixologik holati, hissiyati, motivatsiyasi va ijtimoiy muhitining ta'siri ham katta rol o'ynaydi. Shu sababli, logopedik faoliyatda psixologik yondashuvni qo'llash – samarali natijalarga erishishning muhim omillaridan biridir. Psixologik yondashuv orqali bolaga individual yondashish, uning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish va qulay muhit yaratish mumkin bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, nutq rivojlanishini tezlashtirishga, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va uning ijtimoiy muhitda samarali moslashuviga yordam beradi. Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati, uning asosiy tamoyillari va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Nutq insonning asosiy muloqot vositasi hisoblanadi va uning to'liq rivojlanishi bolalikdan boshlab shakllanadi. Nutq rivojlanishida yuzaga keladigan buzilishlar bolalarning ta'lim olish jarayoniga, ijtimoiylashuviga va shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, nutq buzilishlarini erta aniqlash va samarali davolash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Logopediya – nutq rivojlanishi va nutq kasalliklarini o'rganish, ularni tuzatish bilan shug'ullanuvchi fan va amaliy faoliyatdir. Biroq, faqatgina fiziologik yoki texnik yondashuvlar bilan nutq buzilishlarini bartaraf etish yetarli emas. Bolaning psixologik holatini, hissiy kechinmalarini va uning ijtimoiy muhitini hisobga olish, logopedik mashg'ulotlarning muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega.

Psixologik yondashuv logopediyada bolaning individual xususiyatlarini chuqur o'rganish, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olish, shuningdek,

mashg'ulotlarni motivatsiyalash orqali nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Nutq buzilishlari ko'pincha bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi pasayishi, o'zini izolyatsiya qilish kabi psixologik muammolar bilan birga keladi. Shuning uchun logopedik mashg'ulotlarda psixologik yordam ko'rsatish, uning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishida muhim omil hisoblanadi. Mashg'ulotlar jarayonida bola bilan o'zaro ishonchli va iliq munosabat o'rnatish, uning hissiy holatini qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va motivatsiyani oshirish unga o'rganishni samarali qilishga imkon yaratadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda psixologik yondashuv logopediyada nafaqat muammoni davolash, balki oldini olish, bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda ham faol qo'llanilmoqda. Mazkur yondashuv logopedlarning bilim va ko'nikmalarini kengaytirib, har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda individual reja tuzishga yordam beradi. Shu orqali bolalar nafaqat nutq sohasida, balki umumiy rivojlanishda ham katta yutuqlarga erishadi.

Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning mohiyati, uning asosiy tamoyillari va amaliy qo'llanilishi, shuningdek, ushbu yondashuv yordamida nutq buzilishlarini bartaraf etish samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan mashg'ulotlarning bolaning nutq rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuviga qanday ta'sir ko'rsatishi ham ko'rib chiqiladi.

Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati bugungi ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida katta e'tibor qozonmoqda. Nutq buzilishlarini davolash va ularni oldini olish faqat texnik usullar bilan cheklanib qolmay, bolaning psixologik holatini ham inobatga olishni talab qiladi. Psixolog olimlar ta'kidlaganidek, nutq rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda bolaning hissiyati, diqqat markazida bo'lishi, ichki motivatsiyasi va ijtimoiy muhitning ta'siri katta ahamiyatga ega. Shuning uchun logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvni qo'llash nutqni samarali shakllantirish va buzilishlarni tuzatishda muhim omil hisoblanadi.

Logopediya va psixologiya fanlarining o'zaro integratsiyasi nutq buzilishlarini davolashda yangi imkoniyatlar yaratadi. Mashhur psixolog Lev Vygotskiyning ta'kidlashicha, bolaning nutq rivojlanishi ijtimoiy-madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u shaxsning psixologik rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, bola nutq orqali fikrlashni rivojlantiradi, shuning uchun nutq buzilishlarini davolashda bolaning psixologik holatini hisobga olish zarur. Shu bois, logopedlar o'z ishlarida bolaning hissiy holatini, e'tiborini jamlash qobiliyatini, motivatsiyasini doimiy nazorat qilib, unga mos yondashuvlarni qo'llashlari lozim.

Yana bir olim, psixolog Sergey Rubinshteyn, nutq va psixika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tadqiq qilib, nutqning bolaning ichki psixologik jarayonlari bilan

chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, nutq buzilishlari ko'pincha bolaning ruhiy holati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shu sababli logopedik mashg'ulotlarda psixologik yordam ko'rsatish nutqni tuzatish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu yondashuv bolaning o'zini ifoda etishiga ishonch hosil qilishi va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishda rag'batlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, amerikalik psixolog Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasi bolalarning psixologik va ijtimoiy jihatdan qanday bosqichlardan o'tishini ko'rsatadi. Unga ko'ra, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy muhitga moslashuvi nutq rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuv bolaning shaxsiy ehtiyojlari va qiyinchiliklarini hisobga olgan holda tashkil etilishi natijasida bolaning o'zini qulay his qilishi va nutqdagi muammolarni samarali bartaraf etish imkoniyati oshadi.

Shuningdek, hozirgi kunda psixologik yondashuvni qo'llash natijasida logopedik mashg'ulotlarning samaradorligi oshgani haqida ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Masalan, motivatsiya va hissiy qo'llab-quvvatlash orqali bolaning mashg'ulotlarga qiziqishi va faol ishtiroki ortadi. Bunday yondashuv bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va uning o'rganish jarayonini tezlashtiradi. Shu tariqa, logopedik ish faqat nutqni tuzatish emas, balki bolaning umumiy psixologik rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuv nutq buzilishlarini samarali davolash va bolaning ijtimoiy hayotga moslashuvini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. Bu yondashuv bolaning individual xususiyatlarini inobatga olib, qulay va motivatsion muhit yaratishga xizmat qiladi. Shunday qilib, psixologik tamoyillar asosida olib boriladigan logopedik mashg'ulotlar nafaqat nutqdagi kamchiliklarni bartaraf etadi, balki bolaning shaxs sifatida rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Jadval. Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning asosiy elementlari va ularning ta'siri

Psixologik element	Ta'rifi	Logopedik mashg'ulotlarga ta'siri
Bolaning hissiy holati	Bola his-tuyg'ulari va ruhiy holati	Mashg'ulotga qiziqishni oshiradi, o'rganishni yengillashtiradi
Diqqat va konsentratsiya	Mashg'ulot davomida e'tibor jamlash qobiliyati	Maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni ta'minlaydi
Ichki motivatsiya	O'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan istak	Nutqni o'rganish jarayonini faol va samarali qiladi

Ijtimoiy muhit va qo'llab-quvvatlash	Bola atrofidagi ijtimoiy sharoitlar va munosabatlar	Nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, qo'llab-quvvatlaydi
Psixologik ishonch va xavfsizlik	Bola o'zini erkin va xavfsiz his qilishi	Nutqni ifoda etishda erkinlik va o'ziga ishonch hosil qiladi

**Sxema. Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning
samaradorlik mexanizmi**

[Bolalarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash]

[Moslashuvchan yondashuv ishlab chiqish]

[Motivatsiya va hissiy qo'llab-quvvatlash]

[Qulay va xavfsiz o'quv muhitini yaratish]

[Nutq rivojlanishi va buzilishlarni tuzatish]

[Bolaning ijtimoiy moslashuvi va o'ziga ishonchi]

Jadval va sxemaning tahlili

Jadvalda logopedik mashg'ulotlarda e'tiborga olinishi zarur bo'lgan psixologik elementlar ko'rsatilgan. Bolaning hissiy holati mashg'ulotga qiziqish uyg'otishda muhim rol o'ynaydi, chunki bolaning ruhiy kayfiyati o'rganish samaradorligini bevosita ta'sir qiladi. Diqqat va konsentratsiyaning ta'kidlanishi bolaning mashg'ulot davomida vazifaga to'liq e'tibor qaratishiga yordam beradi, bu esa natijaviylikni oshiradi. Ichki motivatsiya esa bolaning mustaqil ravishda nutqni rivojlantirishga intilishini ta'minlaydi. Ijtimoiy muhit, ya'ni oila va maktabdagi qo'llab-quvvatlash bolaga o'zini qulay his qilish va nutqni shakllantirishda yordam beradi. Psixologik ishonch va xavfsizlik esa bolaning o'zini erkin his qilishi, yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishga bo'lgan intilishlarini oshiradi.

Sxema esa logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning samaradorlik mexanizmini bosqichma-bosqich ko'rsatadi. Avvalo bolaning individual psixologik xususiyatlari aniqlanadi, bu esa moslashuvchan yondashuvni ishlab chiqishga zamin yaratadi. Keyinchalik bola motivatsiya qilinib, hissiy qo'llab-quvvatlanadi, shunda u o'quv jarayoniga faol kirishadi. Bu bosqichda qulay va xavfsiz muhit yaratish muhim bo'lib, u bola o'zini erkin his qilishi uchun zarur. Natijada nutq rivojlanishi va buzilishlarni tuzatish jarayoni samaraliroq bo'ladi, bu esa bolaning ijtimoiy moslashuvi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Umuman olganda, jadval va sxema logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning kompleks ahamiyatini, uning bolaning nutq rivojlanishiga va ijtimoiy hayotga moslashuviga qanchalik ta'sir ko'rsatishini tizimli tarzda tushuntiradi. Ushbu

yondashuvni amaliyotda to'g'ri qo'llash esa nafaqat nutq buzilishlarini bartaraf etishda, balki bolaning umumiy psixologik salomatligi va ijtimoiy faolligini oshirishda muhim hisoblanadi.

Xulosa. Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning qo'llanilishi nutq buzilishlarini samarali davolashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bola nutqini rivojlantirish faqat texnik usullar orqali emas, balki uning psixologik holatini, hissiy ehtiyojlarini, motivatsiyasini va ijtimoiy muhitini hisobga olish orqali yanada samaraliroq bo'ladi. Psixologik yondashuv bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, uning o'rganishga bo'lgan qiziqishini rag'batlantiradi va mashg'ulotlarga faol ishtirokini ta'minlaydi. Shu tariqa, logopedik jarayon nafaqat nutq buzilishlarini bartaraf etishga, balki bolaning umumiy psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Logoped va psixologlarning hamkorligi, bolaning individual xususiyatlariga moslashuvchan yondashuv, qulay va xavfsiz o'quv muhitini yaratish – nutq rivojlanishini tezlashtirish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilash uchun zarurdir. Shuning uchun logopedik mashg'ulotlarda psixologik tamoyillarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish har bir mutaxassis uchun dolzarb vazifa hisoblanadi. Kelajakda bu sohada psixologik yondashuvni yanada rivojlantirish va takomillashtirish bolalarning nutq salomatligini yaxshilashga katta hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Choriyeva, Zebiniso Dilshod qizi — “Duduqlanuvchi bolalarda nutqni tiklashda ko'p tarmoqli yondashuv: logoped, psixolog va o'qituvchi hamkorligi” — 2025-yil, “Fan, innovatsiya va texnologiyalar rivojlanishining dolzarb muammolari va yechimlari” onlayn konferensiyasi maqolasi.
2. Rajabboyev, Asror Alisherovich — “Nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik tuzatishi” — Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2023.
3. Azimova, Nodirabegim Mukhamejan qizi va Kudabaeva, Lilia Shukhratovna — “Психолого-педагогические аспекты внедрения цифровых технологий в логопедическую деятельность” — Eurasian Journal of Academic Research, 2025. КиберЛенинка
4. Sheremetyeva, E.V. — “Начальный этап логопедической работы с детьми, не владеющими вербальными средствами общения” — Cyberleninka (psixologiya / logopediya maqolasi), 2024.

LOGOPEDIK MASHG'ULOTLARDA PSIXOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

*Akramova Feruza Akmalovna,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston, Milliy Pedagogika Universiteti, "Psixologiya"
kafedrası professori, psixologiya fanlari doktori, professor;
Abdimuratova Gulira'no Rustam qizi, Ibrohimova Mohinur Murod qizi
Logopediya yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Bolalarda nutq buzilishlarining psixologik omillar bilan bog'liqligi, korreksion jarayon samaradorligini oshiruvchi psixologik metodlar, logoped va bola o'rtasidagi muloqotning psixologik mexanizmlari, emotsional muhitning ta'siri hamda motivatsiyaning korreksion faoliyatdagi o'rni yoritilgan.

Аннотация

В данной статье проанализировано значение психологического подхода в логопедических занятиях. Рассматривается взаимосвязь речевых нарушений и психологических факторов, влияние эмоциональной среды, особенности взаимодействия «логопед–ребенок», а также психологические методы, повышающие эффективность коррекционной работы.

Annotation

This article analyzes the importance of a psychological approach in speech therapy sessions. It examines the relationship between speech disorders and psychological factors, the impact of emotional environment, the mechanisms of communication between a speech therapist and a child, and the psychological methods that enhance correctional effectiveness.

Kalit so'zlar: logopediya, psixologik yondashuv, emotsional muhit, motivatsiya, korreksiya, nutq buzilishi, muloqot, diagnostika, psixoterapiya.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim va korreksion pedagogika tizimida nutq buzilishlarini bartaraf etish masalasi dolzarb bo'lib, logopedik faoliyatning samaradorligi nafaqat lingvistik mashqlar, balki shaxsning psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish bilan ham uzviy bog'liqdir. Nutq – insonning idrok, tafakkur, emotsiya va ijtimoiy faoliyati bilan chambarchas aloqada bo'lgan murakkab psixik jarayon bo'lgani sababli logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuv muhim o'rin tutadi.

ASOSIY QISM

Logopedik faoliyatda psixologik yondashuvning mohiyati

Psixologik yondashuv – bu logopedning korreksion jarayonda bolaning emotsional holati, yoshi, shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi va psixik rivojlanish darajasini hisobga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etishidir. Bunda quyidagi tamoyillar asosiy o'rinda turadi:

- individuallashtirilgan ta'lim tamoyili
- subyekt-subyekt muloqoti
- yumshoq psixologik muhit yaratish
- bolaning o'ziga ishonchini shakllantirish

Nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalar odatda uyalchanlik, tashvish, past o'z-o'ziga baho, qo'rquv yoki ijtimoiy chekinish bilan ajralib turadi. Shu sababli psixologik yondashuv logopedik mashg'ulotning ajralmas qismidir.

Psixologik omillarning nutq korreksiyasidagi roli

Emotsional muhit.

Ota-onalar bosimi, qo'rqitish, jazolash yoki tanqid bolada nutqiy to'siqlarni kuchaytiradi.

Logoped mashg'ulotda do'stona, qo'llab-quvvatlovchi atmosfera yaratsa, bola o'zini erkin his qiladi va to'g'ri talaffuzni oson o'zlashtiradi.

Motivatsiya.

Mashg'ulotning davomiyligi va samarasi bolani qanchalik qiziqtirishga bog'liq. O'yin texnologiyalari, qiziqarli topshiriqlar motivatsiyani oshiradi.

Psixofiziologik rivojlanish.

Diqqat, xotira, idrok, sensomotor rivojlanish yetarli bo'lmasa, nutq ham sust rivojlanadi.

Logoped mashg'ulotlarida kognitiv funksiyalarni mustahkamlovchi mashqlar zarur.

Shaxsiy xususiyatlar.

Har bir bola temperamentiga ko'ra turlicha reaksiyaga ega: tez qo'rquvchan, faol, sust, emotsional yoki impulsiv.

Mashg'ulotlar shu jihatlarga mos ravishda tanlanadi.

Logoped va bola o'rtasidagi psixologik muloqot

Samarali logopedik mashg'ulotning eng asosiy omillaridan biri – ishonchli muloqot. Muloqot jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- birlamchi psixologik diagnostika
- bolani ruhiy jihatdan tayyorlash
- tinch, xavfsiz muloqot muhiti
- qo'llab-quvvatlovchi verbal va neverbal signallar
- bolaga o'z fikrini aytish imkonini berish

Logoped bolaning muvaffaqiyatini alohida ta'kidlab borishi, kichik yutuqlar ham e'tirof etilishi bolaning o'ziga ishonchini qayta tiklaydi.

Psixologik yondashuv asosidagi metodlar

1. O'yin terapiyasi

Nutq rivojiga ta'sir qiluvchi eng samarali psixologik metodlardan biri. Bola o'yin jarayonida erkin, faol va emotsional bo'ladi.

2. Art-terapiya (rasm, plastilin, rangli qog'ozlar)

Emotsional taranglikni kamaytiradi, nutqni faollashtiradi.

3. Relaksatsiya va nafas mashqlari

Uyalish va qo'rquvni kamaytiradi, nutq apparatini bo'shashtiradi.

4. Psixokorreksion suhbat

Bolani ruhiy qo'llab-quvvatlash, xavotirlarini kamaytirish uchun muhim.

Psixologik yondashuvning logopedik natijalarga ta'siri

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik yordam bilan olib borilgan logopedik mashg'ulotlarda:

- nutq tovushi tezroq to'g'rilanadi
- muloqot faoliyati faollashadi
- ijtimoiy moslashuv yaxshilanadi
- bola o'ziga ishonchi ortadi
- duduqlanish, uyalish, qo'rquv kabi muammolar kamayadi

Demak, psixologik yondashuv logopedik jarayonni to'liq qo'llab-quvvatlovchi va kuchaytiruvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi.

XULOSA

Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning qo'llanilishi bolalardagi nutq buzilishlarini samarali bartaraf etishda muhim omil sanaladi. Har bir bola o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lgani sababli korreksion jarayon individual tarzda tashkil etilishi lozim. Emotsional qo'llab-quvvatlash, motivatsiyani oshirish, o'yin va terapiya metodlaridan oqilona foydalanish natijada bola nutqining tuzatilishiga, shaxs sifatida rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuviga katta ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ғозиев Н. Шахс психологияси – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2013.
3. Asqarova O'.M., Hayitboyev M., Nishonov S.. Pedagogika. – T.: Talqin, 2018.
4. Ismoilova N., Abdullayeva D. Trening o'tish metodikasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2019.
5. Luriya A.R. Psixolingvistika asoslari.
6. Современная логопедия: Учебник/Под. ред. Волковой.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni, 2017.

LOGOPSIXOLOGIYA: NUTQ VA RUHIYATNING O'ZARO BOG'LIQLIGI MASALALARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU universiteti
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Logopediya yo'nalishi talabasi
Nizomova Muxlisa Nuriddin qizi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopsixologiyaning predmeti, nutq nuqsonlari bo'lgan shaxslarning ruhiy rivojlanish xususiyatlari va nutqning inson psixikasidagi fundamental o'рни tahlil qilinadi. Nutq va tafakkur, hissiyot hamda iroda o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida yoritiladi.

Аннотация: В данной статье анализируются предмет логопсихологии, особенности психического развития лиц с нарушениями речи и фундаментальная роль речи в психике человека. На основе современных психологических подходов освещается взаимосвязь между речью и мышлением, эмоциями и волей.

Kalit so'zlar / Ключевые слова

Logopsixologiya — Логопсихология

Nutq nuqsonlari — Нарушения речи

Ruhiy rivojlanish — Психическое развитие

Tafakkur va nutq — Мышление и речь

Psixologik yondashuv — Психологический подход

Shaxs xususiyatlari — Особенности личности

Kirish

Logopsixologiya — maxsus psixologiyaning tarmog'i bo'lib, u nutq nuqsonlari bo'lgan shaxslarning ruhiy rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi. Nutq nafaqat muloqot vositasi, balki insonning oliy nerv faoliyati va ruhiy jarayonlarining ko'zgasidir. Nutqdagi har qanday uzilish yoki nuqson shaxsning emotsional-irodaviy sohasiga, uning jamiyatdagi o'rniga va o'z-o'zini anglashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Nutq va Psixika:

Nutq buzilishlari jarayonida nutqiy va bilish faoliyatini munosabatini E.M.Mastyukova ham tadqiq etgan. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar polimorf bo'lib, ular har xil shakllari: markaziy nerv tizimining buzilgan lokalizatsiyasiga (joyiga), organik va funksional yetishmovchiligiga bog'liq bo'ladi va differensial yondashuvni talab etadi degan fikrni olg'a surgan.

L.S.Vygotskiy, A.N.Leontyev, A.R.Luriya tadqiqotlar natijalari asosida nutq, ruhiy qobiliyati va xususiyatlari insonga tug'ilishi bilan berilmaydi. U ta'lim-tarbiya ta'siri ostida, jamiyatdagi shart-sharoitlar asosida shakllanadi. Inson ruhiy xususiyatlari substrakti faqat tug'ma nerv mexanizmlarigina emas, balki funksional tizim ham hisoblanadi (A.V.Zaporojets, L.A.Venger).

Logopsixologiyaning nazariy asoslari L.S.Vygotskiyning tadqiqotlariga asoslanadi. Bu nazariyada "biron analizatorning nuqsonining yagona funksiyasini emas, balki butun faoliyatning buzilishiga olib keladi" degan fikr yotadi.

Dialektik Bog'liqlik

Nutq va ruhiyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. L.S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, nutq va tafakkurning ildizlari turlicha bo'lsa-da, rivojlanish jarayonida ular birlashib, "ma'noli nutq" va "intellektual tafakkur"ni hosil qiladi.

Bog'liqlikning asosiy yo'nalishlari:

Kognitiv soha: Nutqi rivojlanmagan bolalarda mantiqiy xotira, ixtiyoriy diqqat va mavhum tafakkur operatsiyalari (analiz, sintez) sustroq kechadi.

Emotsional soha: Nutq nuqsoni (masalan, duduqlanish) ko'pincha nevroitik reaksiyalar, xavotirlanish va "nutqdan qo'rqish" (logofobiya) holatlarini keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy moslashuv: Nutqiy muloqotning cheklanganligi shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini qiyinlashtiradi, natijada odamoviylik yoki agressiya paydo bo'lishi mumkin.

Nutq Nuqsonlarining Ruhiy Rivojlanishga Ta'siri

Logopsixologiyada nutq nuqsonlari birlamchi va ikkilamchi buzilishlar nuqtai nazaridan o'rganiladi:

Birlamchi nuqson: Nutq apparatining yoki miyadagi nutq markazlarining zararlanishi (alaliya, afaziya, dizartriya).

Ikkilamchi nuqson: Nutq muammosi tufayli yuzaga keladigan psixik o'zgarishlar (diqqat tarqoqligi, past o'z-o'zini baholash, muloqotdan qochish).

Muhim fakt: Nutqi og'ir darajada buzilgan bolalarda ko'pincha "pedagogik qarovsizlik" belgilari kuzatiladi, bu esa intellektual salohiyatning pasayishiga emas, balki axborot qabul qilish kanallarining cheklanganligiga bog'liq bo'ladi.

Korreksion-Psixologik Yondashuvlar

Nutq va ruhiyat o'rtasidagi bog'liqlikni tiklash uchun faqat logopedik mashqlar yetarli emas. Bu yerda kompleks yondashuv talab etiladi:

Psixoterapiya: Nutqiy komplekslarni yo'qotish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish.

Art-terapiya va motorika: Nozik qo'l motorikasini rivojlantirish orqali miya po'stlog'idagi nutq markazlarini faollashtirish.

Logopedik ritmika: Harakat, musiqa va nutqni uyg'unlashtirish.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, logopsixologiya nafaqat nutq nuqsonlarini o'rganuvchi, balki inson shaxsining yaxlit shakllanishida nutqning o'rnini fundamental darajada tahlil qiluvchi sohadir. Nutqning buzilishi shunchaki akustik yoki artikulyatsion muammo bo'lmay, u insonning kognitiv jarayonlari, hissiy-irodaviy holati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijasida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

Nutq va tafakkur dialektikasi: Nutqiy faoliyatning cheklanganligi mantiqiy operatsiyalar (umumlashtirish, tahlil, sintez) rivojlanishini sekinlashtiradi. Biroq, to'g'ri tashkil etilgan korreksion ishlar orqali ushbu intellektual salohiyatni qayta tiklash imkoniyati mavjud.

Psixologik to'siqlar: Nutq nuqsoni bo'lgan shaxslarda ko'pincha muloqotdan qochish (nutqiy negativizm), o'ziga nisbatan ishonchsizlik va xavotirlanish darajasining yuqoriligi kuzatiladi. Bu esa korreksion jarayonda faqat logopedik mashqlar bilan cheklanmay, psixologik qo'llab-quvvatlashning ham naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv: Nutqiy rivojlanishdagi og'ishlarni bartaraf etish – bu shaxsning jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuvini ta'minlash demakdir. Zamonaviy psixologik yondashuvlar nutq nuqsonini shaxsning "aybi" emas, balki maxsus yondashuv talab qiladigan xususiyati sifatida qarashni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, nutq va ruhiyat bir-birini taqozo etuvchi murakkab tizimdir. Logopsixologik yordamning samaradorligi nutqning barcha funksiyalarini (aloqa, tushunish, tartibga solish) shaxsning individual ruhiy xususiyatlari bilan uyg'unlikda rivojlantirishga bog'liq. Bu boradagi ilmiy izlanishlar kelajakda inklyuziv ta'lim va rehabilitatsiya tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Logopsixologiya nutq muammolarini faqat talaffuz nuqsoni deb emas, balki butun bir shaxsiyatning shakllanishidagi inqiroz sifatida ko'radi. Nutqni korreksiya qilish — bu nafaqat tovushlarni to'g'rilash, balki insonning ruhiy olamini boyitish, uning ijtimoiy munosabatlarini tiklash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.G'oziyev E. Bolalar psixologiyasi. —Toshkent: O'zbekiston, 2010.
- 2.Sattorova D. Nutq o'stirish metodikasi. —Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
- 3.Vygotskiy L.S. —“Myshleniye i rech” (1934, keyinroq qayta nashrlar 1999 va 2001 yillarda chiqqan)
- 4.“Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi, bola nutqi faqat kattalar bilan muloqotda shakllanishi g'oyasi
- 5.L.Muminova, M.Ayupova, Sh. Amirsaidova, L.Nurmuhammedova. Logopsixologiya.—Toshkent, 2007
- 6.M.U.Xamidova.Maxsus pedagogika.—Toshkent, 2018

NUTQ BUZILISHLARINING PSIXOLOGIK TASNIFI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Pardayeva Umida Muxtar qizi
Logopediya yo'nalishi talabasi
Jamoldinova Dilfuzaxon*

ANNOTATSIYA

Maqolada nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, ularning kelib chiqish omillari va namoyon bo'lish shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlar, nutq jarayonini buzuvchi ichki va tashqi omillar hamda diagnostika va korreksiya yondashuvlari yoritiladi. Tadqiqot nutq buzilishlarining individual-psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, u logopediya va psixologiya sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: nutq buzilishlari, psixologik tasnif, logopediya, psixik jarayonlar, nutq rivojlanishi, diagnostika, korreksiya, artikulyatsiya, kommunikativ qiyinchiliklar, rivojlanish nuqsonlari

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается психологическая классификация речевых нарушений, их причины и формы проявления. Анализируются психологические механизмы речевого развития, внутренние и внешние факторы, влияющие на нарушение речи, а также подходы к диагностике и коррекции. Исследование направлено на выявление индивидуально-психологических особенностей речевых расстройств и может быть полезным в логопедии и психологии.

Ключевые слова: речевые нарушения, психологическая классификация, логопедия, психические процессы, речевое развитие, диагностика, коррекция, артикуляция, коммуникативные трудности, нарушения развития

ABSTRACT

The article examines the psychological classification of speech disorders, their causes, and manifestations. It analyzes the psychological mechanisms of speech development, internal and external factors affecting speech impairment, as well as diagnostic and corrective approaches. The study focuses on identifying the individual psychological characteristics of speech disorders and provides insights applicable to the fields of speech therapy and psychology.

Keywords: speech disorders, psychological classification, speech therapy, mental processes, speech development, diagnostics, correction, articulation, communication difficulties, developmental disorders

Kirish. Nutq insonning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadigan asosiy kommunikativ vositalardan biridir. Shaxsning makon va zamondagi faol ishtiroki, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi hamda fikr va his-tuyg'ularini ifodalashi ko'p jihatdan nutqning to'g'ri shakllanganligiga bog'liq. Shu bois nutq buzilishlari shaxsning psixologik holati, ijtimoiy moslashuvi va intellektual rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolalar va kattalarda uchraydigan nutq buzilishlarining kelib chiqish sabablari xilma-xil bo'lib, ular markaziy asab tizimi faoliyati, psixik jarayonlarning yetilmaganligi, shuningdek, psixosotsial omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy psixologiya va logopediya fanlarida nutq buzilishlarini tasniflash masalasi muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sanaladi. Tasniflar nafaqat buzilishlarning mohiyatini aniqlash, balki ularning psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, samarali diagnostika va korreksion metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Nutq buzilishlari ko'plab shakllarda namoyon bo'lib, ular fonetik-fonematik rivojlanishdagi nuqsonlar, talaffuzdagi buzilishlar, ritm va tembr o'zgarishlari, shuningdek, umumiy nutq rivojlanishining yetarli bo'lmashligi kabi ko'rinishlarda uchraydi.

Mazkur maqolada nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, ularning shakllanish mexanizmlari hamda psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq jarayonini buzuvchi omillar, buzilishlarning ijtimoiy-psixologik oqibatlar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari nutq rivojlanishi diagnostikasi va korreksiya qilishni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Nutq insonning hayot faoliyatidagi eng muhim psixik jarayonlardan biridir. U shaxsning mavjudlik shakli, jamiyat bilan doimiy muloqotini ta'minlovchi vosita va tafakkurning tashqi ifodasidir. Nutqning to'liq shakllanmasligi yoki turli darajada buzilishi shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga, o'qish va o'rganish jarayonlariga, shuningdek, ruhiy holatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutq buzilishlarini psixologik nuqtai nazardan o'rganish, ularning sabablari, turlari va namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash logopediya, psixologiya va pedagogika fanlari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi, avvalo, nutqning qanday psixik jarayonlar asosida shakllanishi va buzilishi haqida to'liq tasavvur beradi. Nutq murakkab psixofiziologik tizim bo'lib, unda idrok, xotira, diqqat, fikrlash, emotsional holat, shaxsning motivasion jarayonlari kabi omillar faol ishtirok etadi. Shuning uchun nutq buzilishlari faqat artikulyatsiya organlaridagi anatomik o'zgarishlar bilan emas, balki psixik jarayonlar faoliyatining sustligi, markaziy asab tizimining yetilmaganligi yoki psixologik stress omillari bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Psixologik tasnif nutqning har bir komponentining buzilish darajasini, sabablari va oqibatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi.

Nutq buzilishlarining psixologik jihatdan tasniflanishida psixik jarayonlarning qaysi bo'g'inida nuqson kuzatilishi asosiy mezon hisoblanadi. Masalan, fonetik-fonematik rivojlanishning buzilishi fonemalarni farqlashdagi qiyinchiliklar, eshitish idrokidagi o'zgarishlar yoki fonematik analiz-sintez jarayonining pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday holatda bola tovushlarni to'g'ri eshita olmasligi yoki ular orasidagi farqni sezmasligi oqibatida talaffuzda xatolarga yo'l qo'yadi. Bunda gap tuzilishi, lug'at boyligi va grammatik me'yorlar saqlangan bo'lishi mumkin, ammo tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish muloqot samaradorligini pasaytiradi. Psixologik tasnifning yana bir muhim guruhi umumiy nutq rivojlanishining yetarli bo'lmasligi bilan bog'liq holatlardir. Bunday buzilishlar nutqning barcha komponentlari: fonetika, leksika, grammatika, semantika va kommunikativ funksiyalarning birgalikda sust rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu turdagi buzilishlarning kelib chiqishida intellektual rivojlanishning kechikishi, psixik jarayonlarning inertligi, uyushmagan diqqat, xotira jarayonlarining pastligi yoki asab tizimi faoliyatidagi funksional o'zgarishlar asosiy omillar hisoblanadi.

Nutq ritmi va tempi bilan bog'liq buzilishlar ham psixologik omillar ta'siri ostida shakllanadi. Masalan, duduqlanish ko'pincha psixotravmatik holatlar, yuqori darajadagi tashvish, emotsional zo'riqish, qo'rquv yoki psixik jarayonlarning barqaror emasligi bilan chambarchas bog'liq. Duduqlanuvchi bolalarda nutq paytida o'z xatosidan qo'rqish, ijtimoiy vaziyatlarda nutqiy qiyinchilikdan uyat his qilish kabi holatlar kuchayib, muammoning yanada chuqurlashishiga olib keladi. Psixologik tasnifda bunday buzilishlar emotsional-volitiv sohadagi qiyinchiliklar bilan izohlanadi. Nutqning tembr, balandlik yoki intonatsiya jihatidan buzilishi esa ko'pincha psixik jarayonlarning yetilmaganligi, nevrotik holatlar yoki psixosomatik omillar bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zi holatlarda bu turdagi buzilishlar stress, qo'rquv, hayajon yoki ijtimoiy adaptatsiya jarayonidagi qiyinchiliklar natijasi sifatida paydo bo'lishi mumkin.

Psixologik tasnifning yana bir yo'nalishi nutqning kommunikativ funksiyalarining buzilishi bilan bog'liq. Bunda shaxs nutqni to'g'ri talaffuz qilishi, grammatik jihatdan to'g'ri gap qurishi mumkin, ammo muloqot jarayonida o'z fikrini ifodalash, tinglovchini tushunish, nutqiy vaziyatni idrok etish kabi psixologik jarayonlarda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu holat, ayniqsa, autistik spektr buzilishlari bo'lgan bolalarda ko'p uchraydi. Ular nutqni faqat ma'lum vaziyatlarda qo'llashi, nutqqa emotsional rang bera olmasligi yoki muloqotning ijtimoiy qoidalarini tushunmasligi bilan farq qiladi. Psixologik nuqtai nazardan bunday buzilishlar ijtimoiy idrok, emotsional intellekt va kommunikativ kompetensiyaning yetarli rivojlanmaganligi bilan bog'liq.

Nutq buzilishlarining shakllanishida faqat psixik jarayonlar emas, balki tarbiyaviy va ijtimoiy muhitning ta'siri ham katta ahamiyatga ega. Bola yashaydigan

oilaviy muhit, kattalarning nutqiy faoliyati, ruhiy iqlim, muloqotning sifati va davomiyligi nutq taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar bola muloqotdan chetda qolsa, unda nutqning grammatik qurilishi, lug'at boyligi, talaffuz uslubi va kommunikativ ko'nikmalari sust rivojlanadi. Kamgaplik, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy qo'rquv kabi psixologik holatlar ham nutq buzilishlarining shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu omillar vaqtida bartaraf etilmasa, bola maktab davrida ham nutqiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi va o'quv jarayonida orqada qoladi.

Nutq buzilishlarini korreksiya qilishda psixologik yondashuv muhim o'rin tutadi. Logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda psixologik yordam, emotsional holatni barqarorlashtirish, qo'rquv va bezovtalikni kamaytirish, shaxsga ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini o'rgatish muammoni samarali bartaraf etishga yordam beradi. Duduqlanishda relaksatsiya metodlari, nutq ritmini boshqarish, emotsional zo'riqishni pasaytirish texnikalari qo'llanadi. Fonetik-fonematik buzilishlarda esa idrok, eshitish diqqatini rivojlantirish, xotira mashqlari, fonematik tahlil-sintez ko'nikmalarini mustahkamlashga e'tibor qaratiladi. Nutq rivojlanishi sust bo'lgan bolalarda psixologik qo'llab-quvvatlash, intellektual jarayonlarni faollashtirish, muloqotga bo'lgan motivatsiyani oshirish katta ahamiyatga ega.

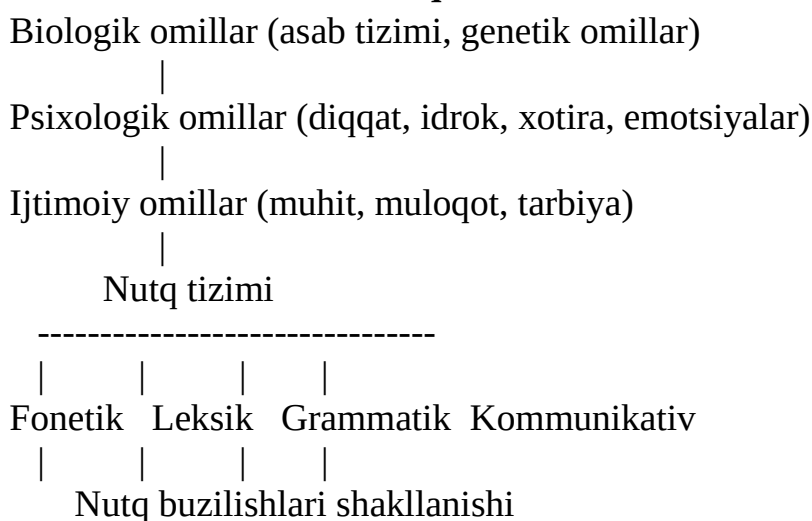
Xulosa qilib aytganda, nutq buzilishlarining psixologik tasnifi ularni chuqur o'rganish, sabablarini aniqlash va samarali korreksiya usullarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi. Nutq – bu faqat til tizimining emas, balki butun psixik faoliyatning murakkab mahsuli bo'lganligi sababli har bir buzilish o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Shuning uchun nutq buzilishlarini bartaraf etishda kompleks yondashuv, psixologik, pedagogik va logopedik choralarni uyg'un qo'llash eng yuqori natija beradi.

1-jadval. Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi va ularning asosiy xususiyatlari

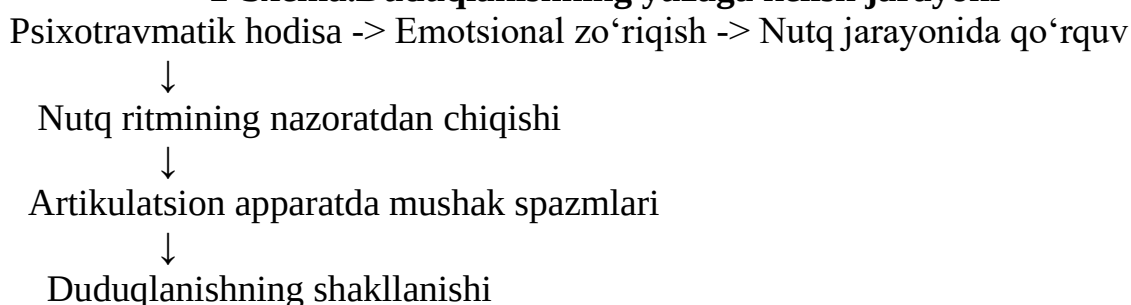
Nutq buzilish turi	Psixologik omillar	Nutqiy belgilar	Rivojlanishga ta'siri	Korreksiya yo'nalishlari
Fonetik-fonematik buzilishlar	Eshitish idrokining pastligi, fonematik tahlil-sintezning sustligi, diqqat kamligi	Tovushlarni noto'g'ri talaffuz, tovush almashtirish yoki tushirib qoldirish	O'qish-yozuvda qiyinchilik, talaffuzning noaniqligi	Fonematik eshitish mashqlari, artikulyatsiya mashqlari
Umumiy nutq rivojlanishining sustligi (UNRS)	Psixik jarayonlarning sekin rivojlanishi, xotiraning zaifligi, diqqatning tarqoqligi	Lug'at kambag'alligi, grammatik xatolar, bog'lanishli nutqning sustligi	Maktab dasturlarini o'zlashtirishda qiyinchilik	Lug'at boyitish, grammatik tuzilmani rivojlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash

Duduqlanish	Emotsional zo'riqish, tashvish, qo'rquv, psixotravmalar	Nutqning uzilishi, ritm buzilishi, takrorlar	O'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy muloqotdan chetlashish	Relaksatsiya texnikalari, nutq ritmini boshqarish, psixoterapiya
Tembr va intonatsiya buzilishlari	Nevrotik holatlar, emotsional barqarorlikning pastligi	Nutqning monotonligi yoki keskinlik	Muloqot sifatining pasayishi	Nafas mashqlari, ovoz chiqarish texnikalari
Kommunikativ funksiyalar buzilishi	Emotsional-intellektual rivojlanishdagi nuqsonlar, autistik xususiyatlar	Ko'z kontaktidan qochish, muloqotda passivlik	Ijtimoiy moslashuvning qiyinlashuvi	Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish, o'yin-terapiya, ABA elementlari

1-Sxema. Nutq buzilishlari shakllanish mexanizmi

2-Sxema. Duduqlanishning yuzaga kelish jarayoni

Jadval tahlili: 1-jadvalda nutq buzilishlari psixologik omillar bilan bog'liq holda tizimlashtirilgan. Bu yondashuv buzilishlarning faqat talaffuzdagi mexanik xatolar emas, balki psixik jarayonlar faoliyatidagi o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatadi. Masalan, fonetik-fonematik buzilishlar ko'pincha eshitish idroki va fonematik tafakkur bilan bog'liq bo'lsa, duduqlanish emotsional zo'riqish yoki psixotravmatik holatlarda kuchayadi. Jadvalda har bir buzilishning rivojlanishiga ta'siri ham keltirilgani sababli logoped va psixologga qaysi yo'nalishda ishlash lozimligi aniq ko'rinadi. Masalan, UNRS faqat nutqiy emas, balki umumiy intellektual

jarayonlarning sust rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgani uchun kompleks yondashuv talab qiladi.

Sxemalar tahlili: Sxema 1 nutq buzilishlarining ko'p omillilik xususiyatini yoritadi. Nutq faqat fiziologik organlar faoliyati bilan bog'liq bo'lmay, psixologik jarayonlar, ijtimoiy muhit va oila ichidagi muloqot sifatiga ham tayanadi. Shuning uchun nutq buzilishlarini bitta sabab bilan tushuntirib bo'lmaydi. Har bir bo'g'in buzilsa, natijada turli ko'rinishdagi nutq buzilishlari paydo bo'ladi.

Sxema 2 duduqlanishning psixologik mexanizmini ko'rsatadi. Unda emotsional zo'riqish, tashvish va qo'rquv markaziy o'rin tutadi. Psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, duduqlanish ko'pincha stressli holatlardan keyin boshlanadi yoki kuchayadi. Bu sxema duduqlanishning fiziologik emas, balki psixologik ildizlari mavjudligini isbotlaydi.

Umumiy tahlil: Jadval va sxemalardan kelib chiqib aytish mumkinki, nutq buzilishlari bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sirida shakllanadi. Psixologik tasnif nutq tizimini yaxlit holda o'rganish, buzilishlar mexanizmini aniqlash va to'g'ri korreksiya choralarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Har bir buzilishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari borligi sababli logopedik ishlar psixologik yondashuv bilan uyg'un holda olib borilishi kerak.

Xulosa. Dislaliya bolalar orasida keng uchraydigan nutq buzilishlaridan biri bo'lib, u nafaqat tovush talaffuzining buzilishi, balki bolaning ruhiy holati, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuviga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dislaliya ko'pincha fonematik idrokning sustligi, eshitish differensiasiyasi, diqqatning tarqoqligi va artikulyatsion apparatning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq bo'lsa-da, psixologik omillar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun dislaliya bilan ishlashda psixologik yordam logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda asosiy komponent sifatida qaralishi kerak.

Psixologik yordamning mazmuni, avvalo, bolada nutqiy faollikni oshirish, o'z xatolaridan uyalmaydigan, faol muloqot qilishga tayyor psixologik muhit yaratishga qaratiladi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini ko'tarish, nutqiy vaziyatlarda psixologik bo'shashish, emotsional barqarorlikni shakllantirish dislaliya korreksiyasining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan psixologik-pedagogik hamkorlik, uy sharoitida nutqiy muhitni to'g'ri tashkil etish, bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini e'tiborga olib ishlash ijobiy natijaga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, dislaliya faqat talaffuzdagi bitta nuqson sifatida emas, balki bolaning psixologik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida ko'rilishi lozim. Psixologik yondashuv logopedik korreksiya bilan uyg'unlashganda, bolada nafaqat to'g'ri talaffuz shakllanadi, balki nutqiy muloqotga bo'lgan ishonch, emotsional barqarorlik va ijtimoiy faoliyat ham mustahkamlanadi. Shu tariqa

kompleks yondashuv dislaliya bilan og'riq bolalarning nutqiy va psixologik rivojlanishini to'laqonli ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Maxmudova, Dildora Tursunovna & Utbosarova, Umida. Bolalarda dislaliya sabablari va davolash yo'llari. 2025. "TADQIQOTLAR" jahon ilmiy-metodik jurnali.
2. G'aniyeva, Surayyo Abdumannob qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliya bilan ishlashda logopedik va pedagogik usullar. 2025. "Ustozlar uchun" — pedagoglar jurnali.
3. Farquharson, Kathryn (K Farquharson). Innovations in Treatment for Children With Speech Sound Disorders. 2022. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) jurnali.
4. Santos, J., & boshqalar. Home-Based Activities for Children with Speech Sound Disorders. 2022. "Applied Sciences" (MDPI).

**O'SPIRIN YOSHIDAGI BOLALARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA
TEXNOLOGIK TA'LIM FANINING O'RNI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi
Saidova Nargiza Ismatulla qizi,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Amanbayeva Gauxar Jakip qizi*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется роль предмета «Технология» в профессиональной ориентации подростков. Рассматривается, как практические занятия, проектная деятельность, работа с материалами, моделирование, конструкторские задания и творческие проекты помогают учащимся определить свои интересы, способности и будущую профессиональную траекторию. Показано, что технологическое обучение формирует у подростков самостоятельность, ответственность, трудовые навыки, уверенность в своих силах и реальное представление о различных профессиях. Подчеркивается важность психолого-педагогических условий для эффективной профориентации.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, подростки, технологическое обучение, практические занятия, проектная деятельность,

профессиональные интересы, трудовые навыки, мотивация, способности, выбор профессии

ANNOTATSIYA

Maqolada o'spirin yoshidagi o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida texnologik ta'lim fanining o'rni tahlil qilinadi. Unda amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida ishlash, kasb elementlari bilan tanishish, texnik fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar o'quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajak kasbini tanlashdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi. Texnologiya darslari orqali o'quvchi turli sohalaridagi kasblar mohiyatini tushunadi, mehnat jarayonining bosqichlarini o'rganadi, mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyat, tashabbuskorlik va o'zini baholash kabi sifatlarni rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari texnologik ta'limning kasbga yo'naltirishda muhim pedagogik vosita ekanini yoritadi.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, texnologik ta'lim, o'spirin, qobiliyat, qiziqish, amaliy mashg'ulot, loyiha faoliyati, texnik fikrlash, mehnat ko'nikmalari, kasb tanlash

ABSTRACT

This article examines the role of technological education in career guidance among adolescents. It explains how practical activities, project-based learning, modeling, craftwork and exposure to various occupational skills help students identify their interests, talents and future career paths. The study shows that the subject "Technology" develops responsibility, decision-making, technical thinking, creativity and real-life competence. It also highlights the importance of psychological and pedagogical conditions that support an effective career orientation process.

Keywords: career guidance, technological education, adolescents, abilities, interests, practical skills, project learning, technical thinking, motivation, career choice

KIRISH. Bugungi globallashuv sharoitida mehnat bozori tez va dinamik ravishda o'zgarib bormoqda. Yangi kasblar paydo bo'lmoqda, ayrim kasblar esa o'z ahamiyatini yo'qotmoqda. Shunday sharoitda o'quvchilarning, ayniqsa o'spirin yoshidagilarning kasbiy yo'nalishlarini to'g'ri tanlashiga yordam berish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. O'spirinlik davri shaxsning o'zligini anglash, qiziqishlar shakllanishi, mustaqil qaror qabul qilishga intilishi bilan xarakterlanadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish jarayoni aynan ushbu yosh davrida eng samarali kechadi.

Texnologik ta'lim fani o'quvchilarga nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki turli kasblar mohiyatini anglashga yordam beradigan bilimlarni ham beradi. Ushbu fan doirasida o'quvchi predmet yasash, tikish, texnik modellash, pazandachilik, elektr va mexanik elementlar bilan ishlash, dizayn yaratish kabi turli faoliyat turlari bilan tanishadi. Bu esa o'quvchining o'z kuchli tomonlarini fahmlashiga, qaysi yo'nalishga qiziqishi yuqori ekanini tushunishiga yordam beradi. Kasbiy qiziqish aynan amaliy

faoliyat orqali shakllanadi. Nazariy ma'lumot yetarli bo'lmaydi, chunki o'quvchi kasbning mohiyatini amaliy faoliyatda his qilgandagina uni chuqur anglaydi.

O'spirin yoshidagi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari texnologik ta'lim bilan bevosita bog'liq. Bu yoshda o'quvchilar sinov qilishni yaxshi ko'adilar, mustaqillikka intiladilar, yangi narsalarni o'rganishga qiziqadilar. Texnologiya darslarida ular aynan shunday imkoniyatga ega bo'ladilar: material bilan ishlaydilar, modellashtiradilar, loyihalashtiradilar, konstruktsiya yaratadilar, amaliy faoliyat natijasini ko'radilar. Bu jarayon o'quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi va o'z qobiliyati haqida real tasavvur shakllantiradi.

Kasbga yo'naltirish jarayoni faqat kasb nomlarini o'rgatish yoki mehnat bozori haqida ma'lumot berishdan iborat emas. Bu — o'quvchining shaxsiy salohiyatini ochish, qobiliyatlari va qiziqishlari bilan mos kasbni tanlashiga yordam berishdir. Texnologik ta'lim ana shu vazifaga xizmat qiladi. Darslar davomida o'quvchi mustaqil fikrlaydi, qaror qabul qiladi, ish ketma-ketligini rejalashtiradi, muammolarni hal qiladi. Natijada, unda mas'uliyat, mehnatsevarlik, qat'iyat, ijodkorlik kabi kasbiy zarur fazilatlar shakllanadi.

Mazkur maqola texnologik ta'limning kasbga yo'naltirishdagi o'rnini, psixologik va pedagogik asoslarini, amalga oshirish mexanizmlarini, shuningdek, o'quvchining kasbiy shakllanishiga ko'rsatadigan ta'sirini batafsil yoritadi.

ASOSIY QISM. Texnologik ta'limning kasbga yo'naltirishdagi o'rnini o'quvchilarning amaliy faoliyatga jalb qilinishi bilan bevosita bog'liq. Chunki kasb tanlash jarayoni faqat nazariy bilimga emas, balki shaxsning real faoliyatda o'zini sinab ko'rishiga ham tayanadi. Texnologiya darslarida o'quvchi turli sohalarga oid amaliy topshiriqlarni bajaradi: tikuvchilik, yog'och va metall bilan ishlash, pazandachilik, modellashtirish, kichik mexanizmlar yaratish, elektr elementlar bilan tanishish, kompyuter grafikasi va dizayn. Har bir faoliyat turi o'quvchiga ma'lum kasb yo'nalishining boshlang'ich elementlarini ko'rsatadi. Shu bois texnologik ta'lim kasbga yo'naltirishning amaliy bazasi sifatida qaraladi.

O'spirin yoshidagi o'quvchilarda kasbiy qiziqishlar odatda beqaror bo'ladi, ammo ular izlanishga moyil bo'ladilar. Texnologik ta'lim esa ularga o'z qiziqishlarini sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Masalan, tikuvchilik bilan bog'liq topshiriqlar dizayn, moda, stilistika, hunarmandchilikka qiziqishni uyg'otishi mumkin. Pazandachilik esa kulinariya, ovqat texnologiyalari, restoran xizmati, sog'lom ovqatlanish sohasi uchun motivatsiya yaratishi mumkin. Model yasash yoki mexanizmlar yig'ish muhandislik, robototexnika, avtomexanika kabi yo'nalishlarga qiziqishni kuchaytiradi. Shunday qilib, texnologik ta'lim o'quvchining o'zini turli faoliyatlarda sinash imkonini kengaytiradi.

Kasbga yo'naltirishda eng muhim jihatlardan biri — o'quvchining o'z qobiliyatlarini anglab yetishi. Texnologik darslar bu imkoniyatni amaliy jarayon orqali

beradi. O'quvchi o'zining nimaga qobil, nimani tez o'rganishi, nimada qiynalishi, qanday usullar unga mos tushishini tajribada bilib oladi. Bu esa kelajakdagi kasb tanlashda juda katta ahamiyatga ega.

Texnologik ta'limda loyiha asosida ishlash kasbga yo'naltirishni kuchaytiradigan muhim metod hisoblanadi. Loyiha o'quvchini ma'lum bir kasbga xos bo'lgan jarayonlarni amalda bajarar ekan, unga shu kasbga oid real tasavvur beradi. Masalan, "kichik tikuv buyumi tayyorlash", "uy jihozining soddalashtirilgan modelini yaratish", "ovqat menyusini ishlab chiqish", "yengil mexanizm dizayni", "miniatyura maket tayyorlash" kabi loyihalar o'quvchini kasbiy faoliyatga yaqinlashtiradi.

Kasbga yo'naltirish jarayonida psixologik yondashuv ham juda muhim. O'spirin yoshida o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqillik, ichki motivatsiya shakllanishiga ehtiyoj kuchli bo'ladi. Texnologik ta'limda o'quvchi ishni o'zi rejalashtiradi, natija uchun javob beradi, xatolarini tuzatadi. Bu jarayon o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlaydi. O'quvchi "bajara oldim", "o'zim yaratdim", "muvaffaq bo'ldim" degan tajribani boshdan kechiradi. Bu esa kasb tanlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kasbga yo'naltirishning yana bir muhim jihati — mehnat madaniyatini shakllantirish. Texnologik ta'lim orqali o'quvchi mehnat jarayonining bosqichlarini, xavfsizlik qoidalarini, mas'uliyatni, jamoada ishlashni, muammolarni hal qilishni o'rganadi. Bu ko'nikmalar istalgan kasbda zarur qilib hisoblanadi.

Texnologiya fanining o'quvchini real hayot kasblari bilan tanishtirishdagi o'rni ham katta. O'qituvchi turli kasblar haqida ma'lumot berishi, mehnat bozoridagi yangi yo'nalishlar haqida gapirishi, amaliy ishlarga ekspertlarni taklif qilishi mumkin. Bunday uchrashuvlar o'quvchining dunyoqarashini kengaytiradi.

Texnologik ta'limda jamoaviy ishlar ham kasbga yo'naltirishni qo'llab-quvvatlaydi. Guruh bo'lib mahsulot yaratish, vazifalarni taqsimlash, yakuniy natijani umumiy mehnat bilan yaratish kasbiy faoliyatdagi jamoaviy mas'uliyatni his qilishga yordam beradi.

Shunday qilib, texnologik ta'lim o'spirinlarda kasbiy o'zini anglash, qiziqishlarni shakllantirish, qobiliyatlarni rivojlantirish va kelajak kasbini tanlash jarayonida kuchli pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

1-Jadval

Texnologik faoliyat turi	Kasbga yo'naltirishga ta'siri	Rivojlantiriladigan ko'nikma
Tikuvchilik	Dizayn va moda sohalariga qiziqish oshadi	Estetik did, mayda motorika
Pazandachilik	Oziq-ovqat texnologiyasi va xizmat ko'rsatish sohalariga yo'naltiradi	Mas'uliyat, amaliy fikrlash

Modellashtirish	Muhandislik, arxitektura, texnika sohalariga yo'naltiradi	Fazoviy tasavvur, texnik fikrlash
Mexanik topshiriqlar	Avtomexanika, robototexnika sohalarida tasavvur uyg'otadi	Tahlil, sinov, nosozlikni topish
Loyiha asosida ishlash	Kasbiy jarayonlarni amaliy ko'rishga yordam beradi	Rejalashtirish, ijodiy qaror qabul qilish

SXEMA

Amaliy topshiriqlar → Qiziqish uyg'onishi → Qobiliyatning namoyoni → Kasbiy yo'nalishning aniqlanishi → Kasb tanlashga tayyorlik

TAHLIL

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnologik ta'limning har bir elementi ma'lum kasb yo'nalishiga bevosita bog'liq. Tikuvchilik estetik dizayn sohalariga yo'naltirsa, pazandachilik xizmat ko'rsatish va ovqat mahsulotlari sanoatiga qiziqish uyg'otadi. Modellashtirish esa muhandislik va arxitektura kabi yuqori texnik kompetensiyalarni talab qiladigan sohalarga yo'naltiradi. Sxema texnologik ta'limning kasbga yo'naltirishdagi psixologik zanjirini ko'rsatadi: avval o'quvchida qiziqish uyg'onadi, so'ng qobiliyat namoyon bo'ladi, keyin esa bu qobiliyat kasbiy yo'nalish shaklida umumlashadi. Bu jarayon texnologik ta'limni kasbga yo'naltirishning asosiy platformasiga aylantiradi.

XULOSA. Texnologik ta'lim o'spirin yoshidagi o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda eng samarali pedagogik vositalardan biridir. Chunki bu fan nafaqat amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, balki o'quvchining qobiliyatlarini namoyon qiladi, qiziqishlarni rivojlantiradi, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi. O'spirinlik davri kasbiy o'zini anglashning boshlanish bosqichi bo'lib, texnologik ta'lim aynan shu jarayonga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi amaliy faoliyat orqali o'zini turli kasblarda sinab ko'radi, o'z kuchli va zaif tomonlarini bilib oladi. Bu esa kasb tanlashda asosli qaror qabul qilishga yordam beradi.

Texnologiya darslari orqali o'quvchi mehnat jarayonini, materiallar bilan ishlash texnologiyasini, xavfsizlik qoidalarini, loyiha yaratishni, muammolarni hal qilishni o'rganadi. Ushbu jarayonlar unda mas'uliyat, qat'iyat, mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv kabi kasbiy fazilatlarini shakllantiradi. Shu bilan birga, loyihaviy ishlar o'quvchini real kasbiy muhitga yaqinlashtirib, kelajakdagi kasbiy faoliyat haqida aniq tasavvur beradi.

Texnologik ta'limning eng katta afzalliklaridan biri — o'quvchiga tanlov erkinligini berishidir. U turli sohalarda o'zini sinab ko'radi, qaysi yo'nalish unga mos kelishini amaliyotda his qiladi. Bu esa kasb tanlash jarayonining subyektivligini kamaytiradi va ongli tanlov imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim o'spirin yoshidagi o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda samarali mexanizm bo'lib, ularning intellektual, amaliy va shaxsiy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Bu fan yordamida o'quvchi o'zini anglashi, qiziqish va qobiliyatlarini baholashi, kelajakdagi kasbini tanlashi uchun zarur bo'lgan asosiy tayyorgarlikni oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'ysinov, O., Muslimov, N., Mamatov, D., Toxirov, O., Bozorov, U., & Nasrullayeva, F. (2024). *Texnologiya: 5-sinf uchun darslik. I qism*. Toshkent: Novda Edutainment.
2. Sharipov, Sh., Qo'ysinov, O., Toxirov, O., Abdullayeva, Q., Nasrullayeva, F., & Madaipov, A. (2021). *Texnologiya: 6-sinf uchun darslik*. Toshkent: Respublika ta'lim markazi.
3. Dislere, V., Pridane, A., Vronska, N., & Lice-Zikmane, I. (2020). *Development of Home Economics and Technologies Education for Life Quality in Latvia*. Jelgava: Latvia University of Life Sciences and Technologies.
4. @Home authors. (2020). *@Home: Junior Cycle Home Economics (2nd ed.)*. Dublin: Educate.ie.

XOTIRANING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA O'QUV JARAYONIDAGI AHAMIYATI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi
Toshmatov Bobohon Egamshukurovich
Logopediya yo'nalishi talabasi
Davlatova Husniyabonu*

Annotatsiya:

Maqolada xotiraning psixologik mexanizmlari, uning o'quv jarayonidagi o'rni va ta'sirchanlik omillari ilmiy asosda tahlil qilingan. Xotira insonning idrok, tafakkur, diqqat va emotsional jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab kognitiv tizim sifatida yoritilgan. Unda kodlash, mustahkamlash, saqlash va qayta tiklash kabi bosqichlarning o'ziga xos vazifalari va o'quvchining bilim o'zlashtirish darajasiga ta'siri ko'rsatilgan. Maqolada qisqa muddatli, uzoq muddatli va ishchi xotiraning o'quv faoliyatidagi ahamiyati qiyosiy tarzda tushuntirilgan bo'lib, xotira

mexanizmlarini chuqur anglash ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: xotira, kognitiv jarayonlar, o'qitish, diqqat, motivatsiya, ishchi xotira, uzoq muddatli xotira, idrok, qayta tiklash, o'quv psixologiyasi

Аннотация:

В статье рассматриваются психологические механизмы памяти как сложной когнитивной системы, обеспечивающей восприятие, хранение и воспроизведение информации в процессе обучения. Показано, что память состоит из взаимосвязанных этапов - кодирования, консолидации, удержания и воспроизведения, каждая из которых зависит от уровня внимания, мотивации и эмоциональных факторов. Особое внимание уделено роли долговременной и кратковременной памяти, а также рабочей памяти в формировании учебной деятельности. Исследование подчеркивает, что понимание психологических основ памяти позволяет педагогам эффективно организовать учебный процесс, выбирать подходящие методы, стимулировать познавательную активность и развивать метакогнитивные навыки учащихся.

Ключевые слова: память, когнитивные процессы, обучение, внимание, мотивация, рабочая память, долговременная память, восприятие, воспроизведение, психология обучения

Abstract:

This article examines the psychological mechanisms of memory as a complex cognitive system that supports the processes of encoding, storage, consolidation, and retrieval of information in learning. It highlights how memory functions in interaction with attention, motivation, perception, and emotional regulation. Special emphasis is placed on short-term, long-term, and working memory and their roles in academic performance. The study argues that understanding memory mechanisms enables educators to design effective teaching strategies, enhance cognitive engagement, and promote meaningful learning outcomes.

Keywords: memory, cognitive processes, learning, attention, motivation, working memory, long-term memory, perception, retrieval, educational psychology

KIRISH. Xotira psixologiya fanining eng muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, insonning barcha bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq ravishda kechadi. Inson o'quv jarayonida amalga oshiradigan har bir faoliyat - idrok, diqqatni jamlash, taqqoslash, umumlashtirish, mantiqiy xulosa chiqarish, muammoni yechish va yangi bilimlarni o'zlashtirish - barchasi xotira jarayonlarining tashkil etilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham zamonaviy pedagogika va kognitiv psixologiyada xotiraning tuzilishi, mexanizmlari, bosqichlari va rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o'rganish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Xotira

nafaqat ma'lumotni saqlash, balki o'rgangan bilimlarni mazmunli anglash va ularni amaliy faoliyatda qo'llash uchun zarur asosni yaratadi.

Ta'lim jarayonida xotiraning ahamiyati shundan iboratki, o'quvchi dars davomida o'zlashtirgan har bir tushuncha, qoida, termin, mantiqiy bog'lanish va ko'nikma uning xotirasiga joylanadi va etarli mustahkamlikda saqlanib qolishi kerak. Aks holda, bilim qisqa muddatli xotira darajasida qolib ketadi yoki o'quvchi uni qayta tiklay olmaydi. Bu esa o'zlashtirish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida xotira jarayonlarini ilmiy asoslangan metodlar orqali rivojlantirish, o'quv materialini kodlashni osonlashtirish, idrok va diqqatni faollashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Xotiraning ishlashida bir necha psixologik bosqichlar mavjud bo'lib, bular kodlash, konsolidatsiya, saqlash va qayta tiklash jarayonlaridir. Kodlash bosqichi o'quv materialini idrok qilish va uni ma'lumot shakliga o'tkazishdan iborat. Konsolidatsiya esa ma'lumotning neyrofizilogik mustahkamlanishi bilan bog'liq bo'lib, aynan shu bosqichda bilimning uzoq muddatli xotiraga o'tish jarayoni yuz beradi. Saqlash bosqichi ma'lumotning ma'lum tizimda joylanib turish jarayonini bildiradi. Qayta tiklash esa o'quvchi kerakli vaziyatda o'zlashtirgan bilimni eslab qolish va qo'llay olish qobiliyatidir. Ushbu bosqichlarning har biri o'quv jarayonining pirovard natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ta'limda xotira jarayonlarining yana bir ahamiyatli jihati - bu ishchi xotiraning o'rni. Ishchi xotira inson ongida bir vaqtning o'zida ma'lumotni saqlash va unga ishlov berish imkonini beruvchi tizim bo'lib, aynan o'quv topshiriqlarini bajarishda katta rol o'ynaydi. Masalan, misollar yechish, matnni tahlil qilish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash kabi jarayonlar ishchi xotira samaradorligiga bog'liq. Ishchi xotiraning rivojlanganligi o'quvchining darsdagi faolligi, tez fikrlashi va masalani mustaqil yecha olish qobiliyatini oshiradi.

Shu sababli, xotiraning psixologik mexanizmlari va uning ta'lim jarayonidagi o'rnini ilmiy jihatdan o'rganish nafaqat psixologlar, balki pedagoglar, metodistlar, logopedlar, defektologlar uchun ham muhimdir. Chunki xotira jarayonlarini chuqur anglash ta'lim metodlarini takomillashtirish, o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, individual yondashuvni to'g'ri tashkil qilish, o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etishda katta amaliy imkoniyat yaratadi.

ASOSIY QISM. Xotira inson psixikasining markaziy jarayonlaridan biri bo'lib, u bilish faoliyati, shaxs tajribasining to'planishi, saqlanishi va qayta tiklanishi kabi murakkab mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Psixologiyada xotira jarayonlari ongning barcha darajalari bilan uzviy bog'langan bo'lib, o'quv jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishida yetakchi o'rin tutadi. Xotira nafaqat bilimlarni o'zlashtirishda, balki ularni qayta ishlash, uzviy tizimga solish, amaliy faoliyatda qo'llash jarayonlarida ham faol ishtirok etadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar xotira insonning idrok, tafakkur,

diqqat, emotsiya va motivatsiya kabi jarayonlari bilan qanchalik kompleks integratsiyada ekanligini ko'rsatadi. Shu bois o'quv jarayonida xotira mexanizmlarining tabiati va ishlash qonuniyatlarini chuqur anglash o'qituvchi va talabalar uchun alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Xotiraning asosiy tarkibiy jarayonlari - esda qoldirish, saqlash va esga tushirish - bir-biri bilan uzviy aloqador mexanizmlardan tashkil topgan bo'lib, ushbu jarayonlarning samaradorligi o'quv materialining mazmuni, talabaning motivatsiyasi, individual psixologik xususiyatlari, tashkiliy va didaktik omillar bilan belgilanadi. Esda qoldirish jarayonining faollashuvi idrokning aniqligi, diqqatning barqarorligi, materialning mantiqiy tuzilishi, emotsional ta'sir darajasi va takrorlash strategiyalariga bog'liq. Xususan, informatsiyani mantiqan bog'langan bloklar shaklida o'rganish, uni shaxsiy tajriba bilan integratsiya qilish esda qoldirish mexanizmlarini mustahkamlaydi. Saqlash jarayoni esa neyrofiziologik asosga ega bo'lib, miya po'stlog'ida neyronlararo bog'lanishlarning barqarorlashuvi orqali amalga oshadi. Bu bog'lanishlar muntazam takrorlash, faol qo'llash va emotsional jihatdan ahamiyatli bo'lgan materiallarni o'rganish orqali kuchayib boradi. Esda tushirish jarayoni esa mavjud ma'lumotlarni qayta faollashtirish, ularga tegishli signallarni aniqlash va ongda qayta tiklash jarayonlarini o'z ichiga oladi.

O'quv jarayonida xotiraning uch asosiy turi - qisqa muddatli, uzoq muddatli va operativ xotira faol ishtirok etadi. Qisqa muddatli xotira o'quvchi tomonidan qisqa vaqt ichida qabul qilinayotgan ma'lumotlarni vaqtincha saqlaydi; bu jarayon diqqatning barqarorligi bilan bevosita bog'langan. Uzoq muddatli xotira esa bilim, ko'nikma va malakalarning uzoq vaqt davomida saqlanishini ta'minlaydi. Operativ xotira ayni paytdagi intellektual faoliyatni boshqaradi, mantiqiy amallarni bajarish, hisoblash, rejalashtirish kabi jarayonlarda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu uch turdagi xotiraning uyg'un ishlashi o'quv jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim psixologik omildir.

Psixologik nazariyalarda xotiraning ikki asosiy mexanizmi - mexanik va mantiqiy esda qoldirishga alohida e'tibor qaratiladi. Mexanik esda qoldirish takrorlashga asoslangan bo'lsa, mantiqiy esda qoldirish tushunish, bog'lash, tahlil qilish va strukturaga solishga asoslanadi. O'quv jarayonida mantiqiy esda qoldirish ustuvor ahamiyatga ega, chunki u bilimlarning ongli ravishda o'zlashtirilishini, ularning uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlanishini ta'minlaydi. Aksincha, mexanik yodlash tez unutilishga olib keladi va bilimlarning amaliy qo'llanishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois, zamonaviy didaktik yondashuvlar talabalarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishni talab etadi.

Xotira jarayonlari motivatsiya bilan ham uzviy bog'liq bo'lib, talaba o'rganayotgan materialni qanchalik zarur, qiziqarli va shaxsiy ahamiyatli deb

hisoblasa, esda qoldirish jarayoni shunchalik samarali kechadi. Ijobiy emotsiyalar xotira faoliyatini faollashtiradi, manfiy emotsiyalar esa aksincha, psixik jarayonlar barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois o'quv jarayonida psixologik iqlimni sog'lom, rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi tarzda tashkil etish zarur. Ta'lim jarayonida vizual, audial, kinestetik o'quv uslublari hisobga olish individual xotira imkoniyatlarini optimal darajada ishga soladi.

Neyropsixologiyada xotiraning fiziologik asoslari keng o'rganilgan bo'lib, xotira jarayonlari neyronlarning plastiklik xususiyati, sinapslarning kuchayishi, biokimyoviy jarayonlar faollashuvi bilan bog'liq. Xususan, uzoq muddatli potentsializatsiya fenomeni xotira mexanizmlarining neyrofiziologik asosini tashkil etadi. O'quv jarayonida neyropsixologik yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi, chunki talabalarning individual miyaning ishlash xususiyatlari, diqqat dinamikasi va xotiraning kuchli-zayif tomonlari aniqlanadi.

O'quv jarayonida xotirani rivojlantirishning zamonaviy metodlari qatoriga assotsiativ fikrlash, mnemotexnika, vizual xaritalar, klasterlar, konseptual xaritalar, grafik organayzerlar, interaktiv mashqlar kiradi. Bu metodlar o'quv ma'lumotlarini strukturaga solish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, materialni ongli ravishda qayta ishlash imkonini beradi. Xususan, mnemotexnik usullar murakkab ma'lumotlarning mazmuniy bloklarga ajratilib, assotsiativ belgilar yordamida yaxshiroq eslab qolinishiga xizmat qiladi. Vizual diagrammalar, grafik sxemalar esa o'quv materialining ko'rgazmali tasavvurini yaratib, esga tushirish jarayonini tezlashtiradi.

Xotiraning o'quv jarayonidagi ahamiyati uning bilish faoliyatini boshqarishdagi markaziy o'rnida namoyon bo'ladi. Xotira bo'lmasa, o'quvchi yangi bilimlarni mavjud tajriba bilan bog'lay olmaydi, mustahkam ko'nikma hosil qilolmaydi, o'quv faoliyatida ketma-ketlik va izchillik buziladi. Tafakkur jarayoni ham xotirasiz shakllanmaydi, chunki tafakkur mavjud bilimlarga asoslanadi, ularni qayta ishlaydi, yangidan-yangi intellektual konstruksiyalarni yaratadi. Shu bois xotira barcha o'quv fanlarida, ayniqsa, til o'rganish, matematika, texnika, tarix, biologiya kabi ko'p bosqichli bilimlarni talab etuvchi yo'nalishlarda asosiy determinant sifatida namoyon bo'ladi.

O'quvchilarda xotira jarayonlarini rivojlantirish ta'lim-tarbiyaning ajralmas vazifalaridan biridir. Yoshga qarab xotiraning rivojlanish dinamikasi farqlanadi: maktabgacha yoshda ko'proq mexanik, maktab yoshida asta-sekin mantiqiy xotira rivojlanadi. O'smirlik davrida xotiraning ixtiyoriyligi kuchayadi, abstrakt materialni o'zlashtirish, mustaqil yodlash strategiyalarini tanlash imkoniyati shakllanadi. O'qituvchilar o'quvchilarning yosh, psixologik va individual tipologik xususiyatlariga asoslanib, o'quv jarayonini moslashtirgan taqdirda xotira jarayonlari samaradorligi yuksaladi.

Shunday qilib, xotiraning psixologik mexanizmlari o'quv jarayonining mazmuni, tashkil etilishi, metodik ta'minoti va psixologik iqlimi bilan o'zaro

bog'langan holda ishlaydi. Xotira insonning intellektual salohiyati, o'quv motivatsiyasi, bilimlarni chuqur o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini belgilovchi asosiy psixik jarayondir.

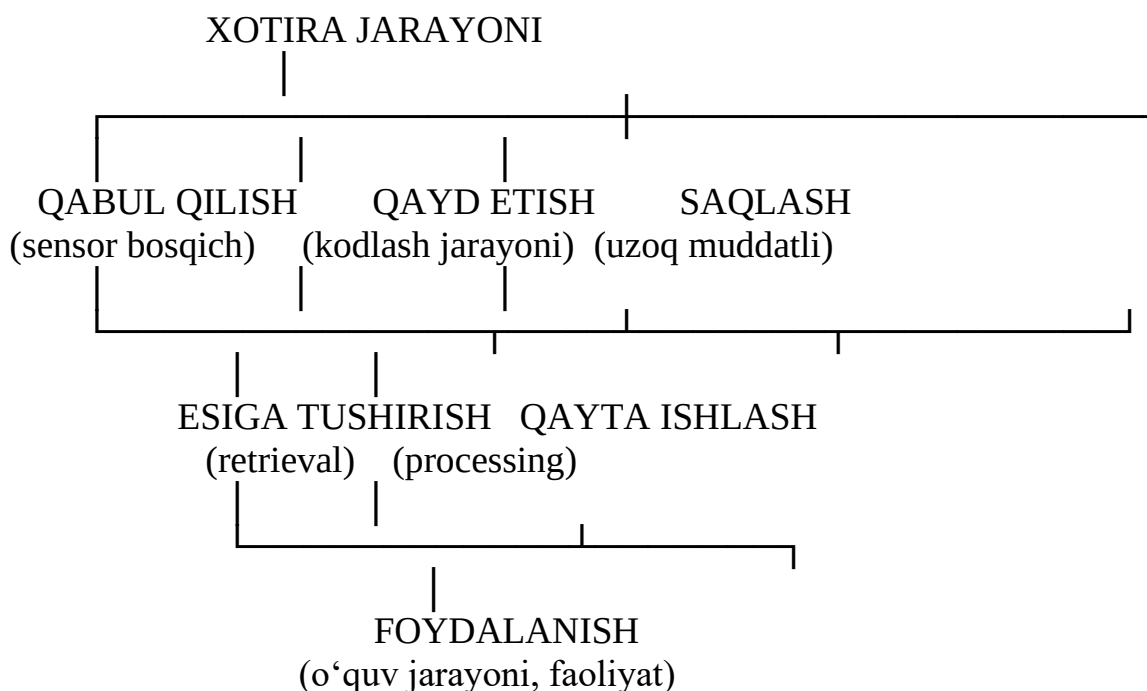
1. Jadval: Xotira turlari va ularning o'quv jarayonidagi funksiyalari

Xotira turi	Psixologik mazmuni	O'quv jarayonidagi roli	Rivojlantirish metodlari
Sensor xotira	Ma'lumotlarning qisqa muddatli qayd etilishi (0,5–2 soniya)	Eshitilgan va ko'rilgan ma'lumotlarni tez qabul qilishni kuchaytiradi	Fokus mashqlari, vizual – auditiv stimullarni kuchaytirish
Qisqa muddatli xotira	Ma'lumot 20–40 soniya saqlanadi	Matnni yod olish, sonlar, qisqa iboralarni eslab qolish	Takrorlash, klasterlash, assotsiativ kartalar
Ishchi xotira	Ma'lumotni saqlash + qayta ishlash	Masalalarni yechish, mantiqiy fikrlash, o'qish tezligi	Mantiqiy mashqlar, mental arifmetika, "7±2" modeli asosida mashqlar
Uzoq muddatli xotira	Uzluksiz saqlanadigan bilimlar	Darsliklar mazmuni, faktlar, kompetensiyalarni o'zlashtirish	Repetitiv takrorlash, amaliy mashg'ulotlar, tajribalar
Verbal xotira	So'zlar, nutq elementlarini eslab qolish	Yozma va og'zaki nutq, til o'rganish	O'qish, dikantlar, matn qayta hikoyalash
Vizual xotira	Rasmlar, shakllar, ranglarni yodlash	Diagrammalar, chizmalar, jadval asosida o'rganish samaradorligini oshiradi	Vizual kartalar, grafik organayzerlar, chizish
Emotsional xotira	Tug'ilgan hissiy tajribalarni eslab qolish	Rag'bat, o'quv motivatsiyasini shakllantirish	Ijobiy muhit, refleksiya, emotsional bog'liqlik
Harakat xotirasi	Motorik harakatlar yodlanishi	Jismoniy tarbiya, san'at, sport mashg'ulotlarida muhim	Takroriy amaliy mashqlar, musiqiy ritmlar

JADVAL TAHLILI

Ushbu jadval xotiraning asosiy turlari va ularning o'quv jarayonidagi o'rni o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib beradi. Sensor xotira ma'lumotlarni dastlabki qabul qiluvchi bo'lib, o'quvchi diqqatini bir nuqtaga jamlashga yordam beradi. Qisqa muddatli va ishchi xotira o'quv jarayonining markaziy bo'g'ini hisoblanib, matnni qayta ishlash, mantiqiy fikrlash, masalalarni yechish kabi jarayonlarni boshqaradi. Uzoq muddatli xotira esa olingan ma'lumotlarni tizimlashtirib, o'quvchi tomonidan uzoq vaqt saqlanishini ta'minlaydi. Verbal va vizual xotira o'qish jarayonining asosiy psixologik omillari bo'lib, til, matematika, geografiya, san'at, tarix kabi fanlarning o'zlashtirilishiga bevosita ta'sir qiladi. Emotsional xotiraning mavjudligi o'quv motivatsiyasini kuchaytirsa, harakat xotirasi amaliy faoliyatlar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xotiraning barcha turlari bir-biri bilan funksional bog'liq bo'lib, o'quv jarayonining kompleks samaradorligini ta'minlaydi.

2. SXEMA (ASCII ko'rinishda): "Xotira jarayonining psixologik mexanizmlari"

SXEMA TAHLILI

Ushbu sxema xotira jarayonining bosqichlari o'rtasidagi funksional mexanizmni ko'rsatadi. Jarayon sensor bosqichdan boshlanib, tashqi axborot idrok orqali qabul qilinadi. Qayd etish bosqichi - kodlash (encoding) - ma'lumotni semantik, vizual yoki fonologik shaklda qayta ishlashni anglatadi. Keyinchalik axborot saqlash bo'limiga o'tadi, bu uzoq muddatli xotira mexanizmlariga bog'liq. Esiga tushirish (retrieval) - o'quv jarayonining asosiy mexanizmlaridan bo'lib, ma'lumotni kerakli paytda yoddan tiklashni ta'minlaydi. Qayta ishlash esa bilimning chuqurlashishiga olib keladi. Bu mexanizmlar o'quv materialining puxta o'zlashtirilishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xotira jarayonining yakuniy bosqichi - foydalanish - o'quv fanlarini o'zlashtirish, masalalar yechish, matnni eslab qayta hikoya qilish, ko'nikma hosil qilish kabi faoliyatlarda namoyon bo'ladi.

XULOSA. Xotiraning psixologik mexanizmlari va o'quv jarayonidagi ahamiyati mavzusini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim samaradorligi, avvalo, o'quvchining xotira tizimini qanday ishga solish va qo'llab-quvvatlash bilan bevosita bog'liqdir. Xotira mexanizmlari – axborotni kodlash, saqlash va qayta tiklash bosqichlaridan iborat bo'lib, ularning har birida individual, yoshga oid va ijtimoiy-psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida axborotni tushunmasdan yodlash emas, balki ma'no asosida kodlash, mantiqiy bog'lanishlar yaratish, assotsiativ tarmoqlar shakllantirish xotira barqarorligini sezilarli oshirishi aniqlangan. Shu ma'noda, o'quv mashg'ulotlarining mazmuni, metodlari va texnologiyalarini xotiraning tabiiy ishlash mexanizmlariga moslashtirish pedagogik zaruradir.

Tajriba va tadqiqotlar ko'rsatadiki, ishchi xotira hajmi va barqarorligi o'quvchining o'zlashtirish darajasini belgilovchi asosiy kognitiv omillardan biridir. Ishchi xotiraga ortiqcha yuklama berish, keraksiz ma'lumotlar bilan to'ldirish, murakkab instruktsiyalarni bir vaqtning o'zida talqin qilish kognitiv yuklanishni oshiradi va natijada o'quv faoliyati sustlashadi. Shuning uchun darsda materialni qismlarga bo'lib berish, vizual tayanchlar, sxemalar, jadval va konspektlardan foydalanish, muhim va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish kabi usullar ishchi xotira uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday yondashuv nafaqat bilimni eslab qolish, balki uni qayta ishlash, umumlashtirish va amaliy vaziyatlarda qo'llash imkonini ham kengaytiradi.

Emotsional holat, motivatsiya va shaxsiy mazmun ham xotira mexanizmlarini faollashtiruvchi muhim omillardir. Ijobiy emotsiyalar, qiziqish uyg'otuvchi topshiriqlar, muvaffaqiyat tajribasini boshdan kechirish esda qolish jarayonini kuchaytiradi; stress, qo'rquv, haddan tashqari tashvish esa kodlash va qayta tiklash bosqichlarini susaytirishi mumkin. Shu bois o'qituvchi dars jarayonida qo'llab-quvvatlovchi, ruhlantiruvchi, xatolarga nisbatan konstruktiv munosabatni shakllantiruvchi psixologik muhit yaratishi zarur. Bu nafaqat xotira samaradorligini, balki o'quvchining o'ziga ishonchi va o'qishga ijobiy munosabatini ham mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, jumladan raqamli resurslar, multimediya vositalari va interaktiv platformalar xotira mexanizmlarini qo'llab-quvvatlash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ammo bunday vositalardan foydalanishda ham kognitiv yuklama va xotira qonuniyatlarini inobatga olmaslik axborotning yuzaki o'zlashtirilishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi texnik vositalarni didaktik maqsadga qat'iy bog'lagan holda, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi, qayta takrorlanadigan, faol ishtirokni talab qiluvchi topshiriqlar bilan uyg'unlashtirishi lozim.

Umuman olganda, xotiraning psixologik mexanizmlarini chuqur bilish o'qituvchiga darsni ilmiy asoslangan tarzda loyihalash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, samarali mnemik strategiyalarni joriy etish va ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi. Xotira – faqat eslab qolish qobiliyati emas, balki tafakkur, nutq, ijodkorlik va shaxsiy kamolot bilan uzviy bog'liq bo'lgan markaziy psixik tizimdir. Shuning uchun o'quv jarayonini tashkil etishda xotira mexanizmlarini hisobga olgan holda ishlash zamonaviy pedagogik mahoratning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin etilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Rahmonov, Sh.-M. (2020). Mukammal xotira. Xotirangizning yashirin imkoniyatlarini kashf eting. Toshkent: Akademnashr.

- 2.Barotov, Sh. R. (2020). Umumiy psixologiya (darslik). Toshkent: "Navro'z" nashriyoti.
- 3.Lieberman, D. A. (2020). Learning and Memory (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- 4.Zheng, R. Z., & Gardner, M. K. (2020). Memory in Education. New York: Routledge.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA TEXNOLOGIK TA'LIM ORQALI KOGNITIV SOHANI RIVOJLANTIRISH

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya o'qituvchisi
Jo'rakulova Dildora,
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Jumanova Sarvinoz O'tkir qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv sohasini texnologik ta'lim orqali rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Diqqat, xotira, tafakkur, idrok, tasavvur kabi kognitiv jarayonlarning faollashuvi amaliy mashg'ulotlar, konstruktorlik faoliyati, modellashtirish, loyiha ishlari orqali qanday ro'y berishi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik ta'lim o'quvchilarning fikrlash jarayonini jadallashtiradi, muammoni hal qilish ko'nikmalarini kuchaytiradi, fazoviy tasavvurini rivojlantiradi va mustaqil qaror qabul qilish malakasini shakllantiradi. Mazkur fan kognitiv rivojlanishning psixologik mexanizmlarini faollashtiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, kognitiv rivojlanish, diqqat, xotira, idrok, tasavvur, tafakkur, analitik fikrlash, modellashtirish, amaliy faoliyat

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются возможности развития когнитивной сферы младших школьников посредством технологического образования. Рассматриваются основные когнитивные процессы — внимание, память, воображение, мышление и восприятие — и их активизация в ходе практико-ориентированных заданий. Показано, что технологическая деятельность способствует формированию аналитического мышления, пространственного восприятия, логических операций, способности к решению задач и

самостоятельному принятию решений. Исследование подтверждает, что правильно организованное технологическое обучение усиливает познавательную активность детей и развивает их интеллектуальный потенциал.

Ключевые слова: технологическое обучение, когнитивное развитие, внимание, память, мышление, восприятие, воображение, аналитические навыки, практическая деятельность, познавательная активность

ABSTRACT

This article explores how technological education contributes to the cognitive development of primary school students. It examines how practical tasks, modeling, designing and project-based learning enhance key cognitive processes such as attention, memory, perception, imagination and thinking. The findings indicate that technological activities strengthen analytical skills, improve problem-solving abilities, support spatial reasoning and foster independent decision-making. Technological education thus emerges as an effective tool for activating the psychological mechanisms underlying cognitive development.

Keywords: technological education, cognitive development, attention, memory, perception, imagination, thinking, analytical skills, modeling, problem-solving

KIRISH. Boshlang'ich ta'lim davri o'quvchining bilish jarayonlari shakllanadigan, intellektual imkoniyatlari kengaya boshlaydigan, psixologik rivojlanishning eng faol bosqichlaridan biridir. Bu davrda diqqat, xotira, idrok, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlar faol shakllanadi va mustahkamlanadi. Pedagogik jarayon esa mazkur kognitiv mexanizmlarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishi lozim. Aynan shu nuqtai nazardan texnologik ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng samarali yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Chunki texnologik ta'lim nafaqat amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, balki psixik jarayonlarni faollashtiradigan tabiiy faoliyat turidir.

Texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi turli materiallar bilan ishlaydi, buyum yasaydi, o'lchaydi, kesadi, yopishtiradi, konstruktsiya yaratadi, tajriba qiladi va modellashtiradi. Bu jarayonlarning barchasi diqqatni jamlash, xotirada saqlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi bilish jarayonlarini faollashtiradi. O'quvchi har bir vazifani bajarishdan oldin reja tuzadi, imkoniyatlarni baholaydi, natijani tasavvur qiladi. Demak, texnologik ta'limning o'zi tabiatan kognitiv rivojlanish mexanizmlarini ishga soladigan faoliyatdir.

Kognitiv sohaning rivojlanishi bolada mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, xulosa chiqarish, tahlil qilish kabi yuqori psixik funksiyalarni shakllantiradi. Texnologik ta'lim orqali bu sifatlar tabiiy ravishda rivojlanadi. Masalan, model yasash jarayonida bola fazoviy tafakkurini qo'llaydi, konstruktsiyani barqaror qilish uchun tahlil qiladi, materiallar xossalarini solishtiradi. Loyiha faoliyatida esa u sabab–natija

bog'liqliklarini tushunadi, ketma-ketlikni rejalashtiradi, natijalarni baholaydi. Bularning barchasi kognitiv faollikni oshiradi.

O'qituvchi uchun texnologik ta'limning yana bir ustunligi — o'quvchini faol, mustaqil, izlanuvchan subyektg'a aylantirishidir. Texnologik topshiriqlar bolaning tabiiy qiziqishini qo'zg'atadi, chunki u real buyumlar bilan ishlaydi va darhol natija ko'radi. Bu esa motivatsiyani oshiradi va bilish jarayonlarining jadallashuviga olib keladi. Psixologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, faoliyat orqali o'rganish bolalarda kognitiv rivojlanishning eng kuchli omillaridan biridir.

Shu bois texnologik ta'lim kognitiv rivojlanishning samarali pedagogik mexanizmi sifatida o'quvchining fikrlash jarayonini jadallashtiradi, ichki motivatsiyani kuchaytiradi, idrokni boyitadi, tasavvurni kengaytiradi va tafakkur operatsiyalarini shakllantiradi. Mazkur maqolada texnologik ta'lim orqali kognitiv rivojlanishning asosiy psixologik mexanizmlari, pedagogik shart-sharoitlari va ta'sir omillari batafsil yoritiladi.

ASOSIY QISM. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishi texnologik ta'lim jarayonida ayniqsa faol kechadi. Chunki texnologik faoliyatning o'zi tahlil qilish, sintez qilish, solishtirish, tasavvur qilish, konstruktsiya yaratish kabi kognitiv jarayonlarni talab qiladi. O'quvchi har qanday texnologik topshiriqni bajarishda, avvalo, uni anglaydi, vazifani idrok qiladi, materiallarni tahlil qiladi, natijani tasavvur qiladi va harakatlar ketma-ketligini ongli ravishda rejalashtiradi. Bu bosqichlarning barchasi kognitiv rivojlanishning tarkibiy qismidir.

Texnologik topshiriqlar diqqat jarayonini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Bolalar diqqatining barqaror bo'lmasligi ularning o'quv jarayoniga ta'sir qiladigan muhim omillardan sanaladi. Texnologik mashg'ulotlar esa diqqatni eng tabiiy shaklda jamlashni talab qiladi, chunki bola qo'lidagi materialni noto'g'ri ushlasa yoki topshiriqni to'g'ri bajarmasa, natija darhol o'zgaradi. Bu holat diqqatni ongli boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

Xotira jarayoni ham texnologik ta'limda faol rivojlanadi. O'quvchi model yaratish jarayonida shakl, rang, ketma-ketlik, o'lcham, material xususiyatlarini eslab qolishi kerak bo'ladi. Xotiraning bunday faol ishlashi uning mustahkamlanishiga yordam beradi. Shuningdek, qo'l mehnati mashg'ulotlari takroriy harakatlar bilan bog'liq bo'lgani sababli motorik xotira ham rivojlanadi.

Idrok jarayoni texnologik ta'limning asosiy psixologik mexanizmlaridan biridir. Materiallarning shakli, kattaligi, ranglari, tuzilishi bolada sensor idrokni boyitadi. U buyumni ko'radi, ushlaydi, o'lchaydi, solishtiradi, bu esa ko'p kanalli idrokni shakllantiradi.

Tafakkurning rivojlanishi texnologik faoliyatning eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi. O'quvchi konstruktsiya yaratish jarayonida fazoviy tafakkurdan foydalanadi, buyumni qanday shakllantirish, qanday ulash, qanday mustahkamlash

haqida fikr yuritadi. Bu jarayonlar muhandislik tafakkurining boshlang'ich ko'rinishidir. Bundan tashqari, loyihalash faoliyati sabab–natija bog'liqligini tushunishni, ketma-ketlikni tartib bilan bajarishni, tahlil qilishni talab qiladi.

Tasavvur texnologik mashg'ulotlarda ayniqsa faol rivojlanadi. O'quvchi har qanday buyumning avval tasavvuriy modelini yaratadi, so'ng uni moddiy shaklga keltiradi. Bu psixologik jarayon fantaziya, ijodiy tasavvur, obrazli fikrlash kabi kognitiv sifatlarni mustahkamlaydi.

Muammoni hal qilish texnologik ta'limning eng kuchli kognitiv komponentlaridan biridir. Bolalar material yetishmasligi, shakl o'zgartirilishi, konstruksiyaning buzilishi, rang mos kelmasligi kabi ko'plab vaziyatlarga duch keladi. Ular bu muammolarni mustaqil yoki guruhda hal qiladi. Bu jarayon kognitiv moslashuvchanlikni kuchaytiradi.

Namunali texnologik ta'lim o'quvchilarda analitik, kreativ, tanqidiy va muammoli fikrlashni shakllantiradi. Bu esa ularning umumiy intellektual rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi.

1-Jadval: Texnologik ta'limning kognitiv rivojlanishga ta'siri

Kognitiv jarayon	Texnologik faoliyatdagi roli	Natija
Diqqat	Amaliy jarayonni izchil bajarish	Diqqat barqarorligi oshadi
Xotira	Shakl, rang, o'lchamni eslab qolish	Xotira mustahkamlanadi
Idrok	Materiallarni vizual va taktil qabul qilish	Sensor idrok boyiydi
Tasavvur	Natijani oldindan ko'rish	Obrazli fikrlash rivojlanadi
Tafakkur	Tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish	Mantiqiy fikrlash kuchayadi

SXEMA

Texnologik faoliyat → Kognitiv jarayonlarning faollashuvi → Tahlil–Tasnif–Umumlashtirish → Muammoni hal qilish → Yuqori darajadagi tafakkur shakllanishi

TAHLIL

Jadval texnologik ta'limning har bir kognitiv jarayonga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini namoyon etadi. Diqqat faollashadi, xotira mustahkamlanadi, idrok boyiydi, tasavvur kengayadi, tafakkur chuqurlashadi. Sxema esa texnologik faoliyatning kognitiv mexanizmlar orqali yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga olib borishini ko'rsatadi. Mazkur natijalar texnologik ta'limning boshlang'ich yoshda kognitiv rivojlanish uchun zarur bo'lgan kuchli pedagogik vosita ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, uni faollashtirishda texnologik ta'lim eng samarali amaliy yo'nalishlardan biridir. Texnologik ta'lim jarayonida o'quvchi materialni idrok qiladi, tahlil qiladi, xotirasini ishga soladi, tasavvur qiladi va keng fikrlaydi. Bu jarayonlarning barchasi kognitiv sohaning faol rivojlanishiga xizmat qiladi. Amaliy faoliyat orqali o'quvchi sabab–natija bog'liqliklarini o'rganadi, qaror qabul qiladi, muammoni hal qiladi, yaratadi va natijani ko'radi. Bu esa fikrlash jarayonining ongli faollashuviga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik ta'lim bolalarda analitik fikrlash, fazoviy tasavvur, vizual-idrokiy jarayonlarni faollashtirishda, xotirani mustahkamlashda, diqqatni jamlashda juda samarali natijalar beradi. Bundan tashqari, texnologik topshiriqlar ijodkorlikni rag'batlantiradi, bolani mustaqil izlanishga undaydi, o'z mehnati natijasiga mas'uliyat bilan yondashishni o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida kuchli psixologik-pedagogik mexanizm bo'lib, bilish jarayonlarini har tomonlama faollashtiradi va ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

ADABIYOTLAR:

1.Tursunova, N. (2021). Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar va kognitiv rivojlanish. Toshkent: "Fan va Texnologiya".

2.Qodirov, H. (2023). Texnologik ta'lim psixologiyasi va rivojlantiruvchi metodlar. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim".

3.Sternberg, R. (2021). Cognitive Psychology: The Science of Mind. New York: Routledge.

4.Miller, P. (2022). Child Cognitive Development and Learning Processes. London: Sage Publications.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA TEXNOLOGIK TA'LIMGA PSIXOLOGIK YONDASHUV

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi
Toshmatov Boboxon Egamshukurovich
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi
Oblaqulova Gulchiroy Davronbek qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida texnologik ta'limga psixologik yondashuvning mazmuni, ahamiyati va ta'lim jarayoniga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, bilish jarayonlari, qiziqishlari, emotsional holati, amaliy faoliyatga tayyorgarligi va texnologik topshiriqlarga bo'lgan munosabati tahlil qilinadi. Texnologik ta'lim psixologik jihatdan maqsadli tashkil etilganda o'quvchining ijodiy tafakkuri, motorik ko'nikmalari, mustaqilligiga intilishi va o'quv faoliyatiga motivatsiyasi kuchayadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, texnologik ta'limning psixologik asoslari boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, boshlang'ich ta'lim, psixologik yondashuv, bilish jarayonlari, motivatsiya, emotsional rivojlanish, ijodiy fikrlash, amaliy faoliyat, mustaqillik, o'quv jarayoni

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется психологический подход к технологическому образованию в системе начального обучения. Особое внимание уделяется возрастным особенностям младших школьников, их познавательным процессам, мотивации, эмоциональной устойчивости и готовности к практическо-технологической деятельности. Рассматривается влияние технологических заданий на развитие творческого мышления, мелкой моторики, самостоятельности и исследовательской активности учащихся. Показано, что психологически грамотно организованное технологическое обучение способствует гармоничному развитию личности ребёнка и формирует основу для дальнейшей успешной учебной деятельности.

Ключевые слова: технологическое образование, младшие школьники, психологический подход, мотивация, когнитивные процессы, эмоциональное развитие, творческое мышление, практическая деятельность, исследовательские навыки, начальное обучение

ABSTRACT

This article examines the psychological approach to technological education within the primary education system. It focuses on the cognitive, motivational, emotional and developmental characteristics of young learners, as well as their readiness for hands-on technological tasks. The study highlights how psychologically grounded technological education contributes to the development of creativity, fine motor skills, self-regulation, curiosity and learning motivation. Results show that a psychologically informed approach strengthens the effectiveness of technological education and supports the holistic development of primary school pupils.

Keywords: technological education, primary education, psychological approach, cognitive processes, motivation, emotional development, creative thinking, practical skills, independence, learning process

KIRISH QISMI. Boshlang'ich ta'lim bolaning ta'limiy rivojlanishida eng muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda uning bilish jarayonlari shakllanadi, motivatsiyasi kuchayadi, atrof-muhitni idrok etish darajasi o'zgaradi va o'quv faoliyatiga mos psixologik poydevor yaratiladi. Texnologik ta'lim esa boshlang'ich sinf o'quvchisining amaliy faoliyat asosida fikrlash, kuzatish, tahlil qilish, konstruktorlik topshiriqlarini bajarish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois, texnologik ta'lim boshqa fanlarga nisbatan o'quvchining real buyumlar bilan ishlashini talab qiladi va psixologik jarayonlarni eng faol darajada ishga soladi. Mazkur fan o'quvchini oddiy ijrochidan faol tadqiqotchi va yaratuvchi shaxsga aylantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan har qanday metod yoki yondashuv, avvalo, o'quvchining yoshga doir psixologik xususiyatlari bilan mos bo'lishi lozim. Bolaning diqqatining barqarorligi, xotiraning muvaffaqiyati, tafakkurning rivojlanish darajasi, tasavvurning kengligi, qo'l motorikasining yetukligi, emotsional barqarorlik darajasi – bularning barchasi texnologik topshiriqlarning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillardir. O'quvchi o'z qo'li bilan biror narsa yasayotganida, uni bezatayotganida, o'lchayotganida yoki konstruksiya qilayotganida uning analiz-sintez jarayonlari faollashadi, tasavvuri kengayadi, ijodiy fikrlash darajasi oshadi.

Texnologik ta'limda psixologik yondashuv o'quvchi faoliyatini shunchaki jarayon emas, balki psixologik rivojlanish manbai sifatida tashkil etishni anglatadi. Bunda o'quvchining qiziqishi, ehtiyoji, ichki motivatsiyasi, faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdan hosil bo'ladigan emosional qoniqishi katta ahamiyatga ega. Yaxshi tashkil etilgan texnologik mashg'ulotlar o'quvchini zo'riqishdan xalos etadi, aksincha, unda faol o'rganish istagini kuchaytiradi. Bu jarayonda o'quvchi ko'proq mustaqil izlanadi, tajriba qiladi, xulosa chiqaradi va buning natijasida psixologik jihatdan yetukroq bo'lib boradi.

Bugungi kunda texnologik ta'limni boshlang'ich sinflarda psixologik yondashuv asosida tashkil qilish zarurati kuchaymoqda. Chunki texnologiyalar jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi va o'quvchilar kelajakda innovatsion fikrlashga ega bo'lishlari uchun mazkur fan orqali amaliy-texnik qobiliyatlarini erta bosqichdan rivojlantirish ehtiyoji mavjud. Mazkur maqolada aynan boshlang'ich ta'limda texnologik ta'limga psixologik yondashuvning ilmiy-pedagogik asoslari keng tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Boshlang'ich ta'lim o'quvchisining psixologik xususiyatlari texnologik ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bu yoshdagi o'quvchilarning bilish jarayonlari hali shakllanish bosqichida bo'lgani sababli ular amaliy faoliyatga ko'proq moyil, kuzatuvchan, taqlidchan va o'yin orqali o'rganishga qiziqadi. Shu sababli texnologik ta'limni o'yin unsurlari, modellashtirish, rangli materiallar, konstruksiyalar, amaliy mashqlar asosida tashkil qilish ularning qiziqishini kuchaytiradi. O'quvchi ko'proq harakat qilgan sari bilish jarayonlari faollashadi va psixologik rivojlanish yanada barqaror kechadi.

Texnologik topshiriqlarning psixologik ahamiyati shundaki, ular o'quvchini mustaqil qaror qabul qilishga, shaxsiy tajriba asosida fikr yuritishga undaydi. Natija real bo'lgani uchun o'quvchi o'z xatosini ko'radi, uni tuzatadi, bu esa refleksiya, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Mazkur jarayonlar psixologiyada metakognitiv ko'nikmalar deb ataladi va ular o'quvchining keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatini belgilaydi.

Texnologik ta'limda o'quvchi qo'l motorikasini rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni bajaradi: kesish, yopishtirish, chizish, ulash, o'lchash, model yasash kabi jarayonlar uning miya faoliyatini faollashtiradi. Psixologlarning ta'kidlashicha, qo'l motorikasi rivojlangan bolaning tafakkuri tezroq, aniqligi yuqori bo'ladi. Shu bois boshlang'ich sinf o'quvchilarida texnologik ta'lim orqali mayda motorika mashqlari ko'paytirilganda, ular nafaqat texnik ko'nikmalar, balki tafakkur jarayonlarida ham ijobiy o'zgarishlarga erishadi.

O'quvchining emotsional holati ham texnologik ta'limning samaradorligiga kuchli ta'sir qiladi. Agar topshiriq o'quvchiga qiziqarli bo'lsa, uni muvaffaqiyatli bajarish jarayonida unda quvonch hissi, faxr, ishonch kabi ijobiy emosiyalar kuchayadi. Bu esa psixologik jihatdan mustahkamlanish, o'ziga bo'lgan ishonchning ortishi va ijobiy o'quv motivatsiyasining shakllanishiga olib keladi. Aksincha, o'quvchi o'zini qiynalgan deb hisoblasa motivatsiya pasayadi. Shu sababli psixologik yondashuvda topshiriqlar osondan murakkabga qarab qurilishi lozim.

Boshlang'ich ta'limda texnologik mashg'ulotlar o'quvchining ijodiy tafakkurini rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. U har bir topshiriqqa o'z tasavvuri bilan yondashadi, rang tanlaydi, shakl yaratadi, bezatadi, bu esa individual kreativlikni kuchaytiradi. Shuningdek, texnologik ta'lim loyihaviy yondashuv orqali ham ijodiy

fikrlashni shakllantiradi. Loyiha jarayonida o'quvchi muammoni hal qiladi, g'oya yaratadi, uni amalda bajaradi, natijani baholaydi — bu jarayonlar ijodiy tafakkurning asosiy komponentlarini o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlaridan biri bu ularning tez chalg'ishi va diqqatning qisqa muddatga jamlanishidir. Shu sababli texnologik ta'limda mashg'ulotlar qisqa bloklarda, rangli, harakatli, o'yinlar bilan boyitilgan shaklda o'tilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ko'rgazmali materiallar, real obyektlar, multimediya vositalari o'quvchining diqqatini barqaror ushlab turishga yordam beradi.

Texnologik ta'limning psixologik yondashuvdagi eng muhim jihatlaridan yana biri — o'quvchining o'z faoliyatiga ijobiy munosabatini shakllantirishdir. O'quvchi bajarilgan ish natijasini boshqalarga ko'rsatish, baholash, muhokama qilish orqali ijtimoiy-muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa psixologik moslashuvni kuchaytiradi.

1-Jadval: Boshlang'ich sinf o'quvchisining psixologik xususiyatlari va texnologik ta'limga ta'siri

Psixologik omil	Ta'rif	Texnologik ta'limdagi roli
Diqqat	Qisqa muddatli, tez chalg'iydi	Vizual vositalar yordamida faollashtiriladi
Xotira	Ko'proq mexanik	Takrorlash, amaliy mashqlar orqali mustahkamlanadi
Tasavvur	Juda rivojlangan	Modellash va bezatish topshiriqlarida namoyon bo'ladi
Emotsiya	Tez o'zgaruvchan	Qiziqarli mashg'ulot motivatsiyani oshiradi
Motorika	Hali to'liq shakllanmagan	Kesish, yopishtirish kabi topshiriqlar rivojlantiradi

SXEMA

Psixologik yondashuv → Bilish jarayonlarining faollashuvi → Amaliy faoliyat → Ijodiy tafakkur → Muvaffaqiyatli o'quv natijalari

Tahlil

Jadvaldan ko'rinadiki, boshlang'ich sinf o'quvchisining psixologik rivojlanish darajasi texnologik ta'limni qabul qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Diqqatning barqarorligi vizual metodlar orqali mustahkamlanadi, tasavvur modellashtirishda faol ishlaydi, emotsional holat qiziqarli mashqlar orqali ijobiy tomonga o'zgaradi. Sxemadan esa psixologik yondashuvning texnologik ta'limni samarali tashkil etishdagi

o'rni aniq ko'rinadi. To'g'ri yondashuv natijada ijodiy tafakkur va mustaqil o'quv faoliyati shakllanishiga olib keladi.

XULOSA. Boshlang'ich ta'limda texnologik ta'limga psixologik yondashuv o'quvchining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, uning bilish jarayonlarini faollashtirish, motivatsiyasini kuchaytirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Texnologik ta'limning amaliy jarayonga asoslanganligi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nihoyatda mos bo'lib, ular buyumlar bilan ishlash jarayonida tajriba orttiradi, kuzatadi, xulosa chiqaradi va o'z ijodiy salohiyatini namoyon etadi. Psixologik yondashuvda o'quvchining emotsional holati, qiziqishi, faolligi, mustaqilligi va o'ziga bo'lgan ishonchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi.

Mazkur maqolada ta'kidlanganidek, texnologik topshiriqlar ijodiy tafakkurni rivojlantirish bilan bir qatorda motorika, tahlil qilish, o'lchash, modellashtirish kabi ko'plab psixologik jarayonlarni ham faollashtiradi. Bu esa o'quvchining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, texnologik ta'limdagi jamoaviy faoliyat o'quvchining muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi, psixologik moslashuvini yengillashtiradi va ijtimoiy tajribasini kengaytiradi.

Umuman olganda, boshlang'ich ta'limda texnologik ta'limni psixologik yondashuv asosida tashkil qilish o'quvchining individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi hamda o'quvchining kelajakdagi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyat qozonishiga poydevor yaratadi.

ADABIYOTLAR:

1. Tursunova, N. (2021). Boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: "Fan va Texnologiya".
2. Qodirov, X. (2023). Texnologik ta'lim metodikasi va psixologiyasi. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim".
3. Trilling, B., & Fadel, C. (2021). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco: Wiley.
4. Jonassen, D. (2020). Learning to Solve Problems with Technology. New

TEKNOLOGIK TA'LIM FANI ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH BILAN BOG'LIQLIGI

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Rahmanova Nigina Amindjanovana,
Nizomiy nomidagi O'zMPU talabasi
Asqarova Munajat Ahmedova*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada texnologik ta'lim fani bilan o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Texnologik topshiriqlar, loyiha faoliyati, konstruktorlik mashg'ulotlari, amaliy-tajriba ishlari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, noodatiy yechim topish, modellash, tahlil qilish va yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, texnologik ta'lim o'quvchilarning intellektual salohiyatini kuchaytiradi, ularni faol ta'lim jarayoniga jalb qiladi va ijodiy tafakkurning shakllanishiga keng imkoniyat yaratadi. Shuningdek, mazkur fan innovatsion fikrlash va ixtirochilik madaniyatini rivojlantiruvchi muhim omillardan biri sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, ijodiy fikrlash, innovatsiya, loyiha faoliyati, modellash, konstruktorlik, kreativlik, muammo yechish, innovatsion tafakkur, tadqiqot faoliyati

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается взаимосвязь между технологическим образованием и развитием творческого мышления учащихся. Технологические задания, проектная деятельность, конструкторские mashqlar и innovatsion metodlar учащихся способствуют формированию гибкости мышления, самостоятельности, оригинальности идей и способности к решению нестандартных задач. Исследование показывает, что технологическое обучение создает благоприятную образовательную среду, в которой учащиеся могут моделировать, экспериментировать, анализировать и создавать новые mahsulotlar. Творческое мышление проявляется как естественный результат активной проектно-технологической деятельности.

Ключевые слова: технологическое образование, творческое мышление, инновации, проектная деятельность, моделирование, конструкторские задания, креативность, инженерное мышление, самостоятельность, исследовательская активность

ANNOTATION

This article examines the relationship between technological education and the development of students' creative thinking skills. Technological tasks, project-based learning, design activities and hands-on experimentation encourage learners to develop independence, originality, flexible thinking, and the ability to generate innovative solutions. Findings indicate that technological education provides an environment where students model, experiment, analyze and create new products, leading to the natural formation of creative thinking. The subject also contributes to fostering innovation culture and engineering-minded problem-solving skills.

Keywords: technological education, creative thinking, innovation, project-based learning, modeling, design activities, creativity, problem-solving, engineering thinking, research activity

KIRISH QISMI. Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarda nafaqat an'anaviy bilimlarni, balki yangicha fikrlashni, kreativ yondashuvni, texnologik jarayonlarni anglashni va amaliy faoliyat orqali yangilik yaratish ko'nikmalarini shakllantirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, texnologik ta'lim fani o'quvchilarning ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishda eng samarali fanlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Chunki texnologik ta'limning mazmuni—modellash, konstruksiyalash, texnik ijodiyot, amaliy loyihalash, yaratuvchanlikka asoslangan topshiriqlar—o'quvchini faol o'ylashga, yangi yechimni izlashga, mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Bu jarayonda o'quvchi tayyor bilimni emas, balki o'z tajribasi asosida yangi g'oya va mahsulot yaratadi, bu esa ijodiy fikrlashning eng muhim ko'rsatkichidir.

Texnologik ta'limning asosiy o'ziga xos jihati shundaki, u o'quvchini muayyan jarayonni amalga bajarishga jalb qiladi. Bu esa ijodiy tafakkur bilan bir qatorda tanqidiy fikrlash, analitik yondashuv, masalani ko'p qirrali tahlil qilish, modellash orqali yechim topish kabi universal kompetensiyalarni shakllantiradi. O'quvchi real predmet yoki jarayon bilan ishlayotganda o'z tasavvuri kengayadi, ijodiy yechim izlash jarayoni tabiiy ravishda yuzaga keladi. Shu sababli texnologik ta'lim ijodkorlikni shakllantiruvchi eng ijobiy, samarali va amaliy yo'nalishlardan biri sanaladi.

Dunyo mamlakatlarida texnologik ta'limga bo'lgan e'tiborning oshayotgani ham bejiz emas. Bu fan yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlashda, ularning muhandislik tafakkurini rivojlantirishda, innovatsion g'oyalar yaratish imkoniyatlarini kengaytirishda beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Texnologik ta'limning umumiy samaradorligi, albatta, o'quvchilarning ijodiy fikrlash darajasiga bog'liq. Chunki innovatsion jarayonlar faqat ijodkor, mustaqil fikrlay oladigan, yangilik yaratishga intiladigan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi.

Mazkur maqolada texnologik ta'lim fani va ijodiy fikrlash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy asosda tahlil qilinadi, texnologik topshiriqlarning psixologik va

pedagogik ta'sir mexanizmlari yoritiladi, shuningdek, bu yo'nalishda samaradorlikni oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

ASOSIY QISM. Texnologik ta'limning o'quvchilar ijodiy fikrlashiga ta'siri ko'plab omillar bilan belgilanadi. Bu jarayon, avvalo, o'quvchining faol ishtirokiga asoslanadi. U o'rganayotgan mavzu bo'yicha tayyor javob olmaydi, balki o'zi izlaydi, sinab ko'radi, modellashtiradi, konstruktsiya yaratadi va uning natijalarini baholaydi. Jarayonning bunday faol xarakterga egaligi o'quvchida erkin fikrlash, qaror tanlash, muammoni mustaqil hal etish kabi universal ko'nikmalarni shakllantiradi.

Texnologik ta'limdagi loyiha faoliyati ijodiy tafakkurning rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Loyiha jarayonida o'quvchi o'z g'oyasini amaliy faoliyat bilan bog'laydi, texnik vositalardan foydalanadi, materiallarni tanlaydi, muammolarga duch keladi va ularga o'z yechimini ishlab chiqadi. Bu jarayon ijodiy fikrlashning tabiiy shakllanishiga asos bo'ladi. O'quvchi har bir yangi loyiha orqali o'zining konstruktorlik qobiliyatini, tasavvurini, mantiqiy tahlil qilish malakasini rivojlantiradi.

Shuningdek, texnologik ta'limda qo'llaniladigan modellashtirish usuli ham ijodiy tafakkurga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Modellashtirish orqali o'quvchi murakkab jarayonlarni sodda, vizual ko'rinishda anglaydi, ularni qayta quradi, o'zgartiradi va yangidan yaratadi. Bu jarayon uning tasavvur doirasini kengaytiradi. Modellashtirishda xatolarga yo'l qo'yish, ularni tuzatish jarayonning muhim qismi bo'lib, aynan shu tajribalar ijodkorlikni mustahkamlaydi.

Texnologik topshiriqlarning yana bir ahamiyatli jihati – o'quvchini noodatiy vaziyatga moslashishga o'rgatishidir. Odatda, o'quvchi oldida bir nechta yechimi bo'lgan vazifa turadi va u eng maqbul variantni tanlashga harakat qiladi. Bu esa alternativ fikrlash, yangi g'oya yaratish, ijodiy mulohaza yuritish ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Ijodiy fikrlashning rivojlanishida muhandislik tafakkuri ham muhim o'rin tutadi. Texnologik ta'lim elementlari – mexanizmlar modeli, materiallar xossalari, energiya almashinuvi, qurilish-konstruktorlik usullari – o'quvchini muhandislik yondashuviga o'rgatadi. Muhandislik tafakkuri esa o'z tabiatiga ko'ra yaratish, o'zgartirish, takomillashtirishga asoslanadi.

Texnologik ta'limning o'quvchilarga psixologik ta'sir mexanizmlariga to'xtaladigan bo'lsak, bu jarayonda o'quvchining ichki motivatsiyasi, qiziqishi va muvaffaqiyatga erishish istagi asosiy o'rinni egallaydi. Texnologik topshiriqlar odatda qiziqarli, amaliy va hayotiy bo'lgani sababli o'quvchilar ularga ko'proq ishtiyoq bilan kirishadi. Jarayon davomida olingan natijalar, muvaffaqiyatli yechimlar o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi. Bu holat ijodiy fikrlashning rivojlanishiga olib keladi.

Texnologik ta'limning jihatlarini orasida jamoada ishlash malakasining rivojlanishini ham alohida ta'kidlash lozim. Ko'plab loyihalarda o'quvchilar guruh

bo'lib ishlaydi, fikr almashadi, muammolarni birgalikda hal qiladi, bu esa ijodkorlikni yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, texnologik ta'lim ijodiy fikrlashni shakllantiruvchi kompleks pedagogik yo'nalish bo'lib, u o'quvchini zamonaviy hayot talablariga tayyorlaydi, innovatsion tafakkurni kuchaytiradi va yangilik yaratish madaniyatini rivojlantiradi.

1-Jadval

Texnologik ta'lim elementi	Ijodiy fikrlashga ta'siri	Natija
Loyiha faoliyati	Yangi yechim yaratishga undaydi	Ixtirochilik ko'nikmalari shakllanadi
Modellashtirish	Tasavvur va tahlilni kuchaytiradi	Muammoni turli tomonlama ko'ra olish
Konstruktorlik	Original g'oya yaratishga imkon beradi	Kreativ mahsulot yaratiladi
Amaliy tajriba ishlari	Sinov va tajriba orqali o'rganish	Tanqidiy va analitik fikrlash rivojlanadi
Guruhda ishlash	Fikr almashish va kollaboratsiya kuchayadi	Ijodiy sinergiya vujudga keladi

SXEMA-1

Texnologik ta'lim → Amaliy faoliyat → Muammo yechish → Yangi g'oya yaratish → Ijodiy fikrlash shakllanishi

TAHLIL

Jadval va sxemadan ko'rinadiki, texnologik ta'limning har bir elementi o'quvchining ijodiy fikrlash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Amaliy topshiriqlar orqali o'quvchi muammoni faqat nazariy emas, balki amaliy yo'l bilan ham tahlil qiladi. Bu jarayon noodatiy yechim yaratishga undaydi. Loyiha faoliyatida o'quvchi o'z g'oyasini real mahsulotga aylantiradi, bu esa ijodiy tafakkurning eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Guruhda ishlash esa fikrlar xilma-xilligini ta'minlab, ijodiy sinergiyani kuchaytiradi. Natijada o'quvchilarning yangicha fikrlash qobiliyati shakllanadi va mustahkamlanadi.

XULOSA. Texnologik ta'lim o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda eng muhim pedagogik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu fan o'quvchini amaliy faoliyatga, yangi g'oya yaratishga, konstruktorlik yechimlar ishlab chiqishga, modellashtirishga, tajriba o'tkazishga undaydi. Mazkur jarayonlar orqali o'quvchi mustaqil fikrlashga, muammoni noodatiy tahlil qilishga, innovatsion yechimlar topishga o'rganadi. Texnologik ta'lim o'quvchilarni tayyor bilim bilan cheklab qo'ymaydi, aksincha, ularni izlanishga, yangi mahsulot yaratishga, ixtirochilikka undaydi.

Ijodiy fikrlashning shakllanishida texnologik topshiriqlarning o'rni beqiyosdir. Har bir loyiha, har bir model yoki konstruktorlik mashg'uloti o'quvchida texnik tasavvurni kengaytiradi, yaratish va qayta ishlash jarayoniga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. O'quvchi o'z fikrini amaliy natija bilan bog'lagan sari unda ijodiy tafakkur yanada rivojlanadi. Ayniqsa, jamoaviy loyihalar o'quvchilarning fikr almashuvini, ijodiy sinergiyasini kuchaytiradi.

Maqola tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologik ta'lim o'quvchilarda nafaqat ijodiy, balki tanqidiy fikrlashni, analitik yondashuvni, muammolarga tizimli qarashni ham shakllantiradi. Bu esa zamonaviy innovatsion jamiyat uchun eng zarur kompetensiyalardan biridir. O'quvchilar texnologik jarayonlar orqali kelajak kasblariga tayyorlanadi, muhandislik tafakkuri shakllanadi, yangi g'oya yaratish madaniyati rivojlanadi.

Umuman olganda, texnologik ta'lim ijodiy fikrlashning shakllanishi uchun qulay pedagogik platforma yaratadi. Bu fan orqali o'quvchi o'z salohiyatini namoyon qiladi, o'rganilgan bilimni amalda qo'llaydi, yangi mahsulot yaratadi va innovatsion jamiyat talablariga mos shaxs sifatida shakllanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Jalilov, O. (2021). Texnologik ta'lim metodikasi. Toshkent: "Fan va Texnologiya" nashriyoti.
2. Karimov, B. (2023). Kreativ tafakkurni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim" nashriyoti.
3. Wagner, T. (2020). Creating Innovators: The Making of Young People Who Will Change the World. New York: Scribner.
4. Trilling, B., & Fadel, C. (2021). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco: Wiley.

TIKISH, PAZANDACHILIK VA IJOD: AMALIY DARSLAR ORQALI MAKTAB O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATINI OSHIRISH

*Nizomiy nomidagi O'zMPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Rahmanova Nigina Amindjanovna talabasi
G'ayratova Feruza Umid qizi*

ANNOTATSIYA

Maqolada tikish va pazandachilik yo'nalishidagi amaliy darslar orqali maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirish masalasi yoritiladi. Tikuvchilik elementlari, gazlama bilan ishlash, bezaklar yaratish, milliy va zamonaviy taomlarni tayyorlash jarayonida o'quvchilarda tasavvur, obrazli fikrlash, yechim topish, mustaqil

qaror qabul qilish, estetik did va mas'uliyat kabi sifatlar shakllanishi tahlil qilinadi. Amaliy mashg'ulotlarda loyiha asosida ishlash, guruhli ish, ijodiy topshiriqlar, taom va buyum dizaynini o'quvchining o'zi tanlashi ijodkorlikni rag'batlantirishi ko'rsatib beriladi. Xulosa sifatida, tikish va pazandachilik darslarini to'g'ri tashkil etish o'quvchilarda ijodiy qobiliyat, texnologik ko'nikma va hayotiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: tikish, pazandachilik, ijodkorlik, ijodiy qobiliyat, texnologik ta'lim, amaliy dars, loyiha faoliyati, tasavvur, dizayn, hayotiy kompetensiya

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль практических занятий по шитью и кулинарии в развитии творческих способностей школьников. Анализируются особенности организации уроков, где учащиеся проектируют изделия, создают собственный дизайн, экспериментируют с материалами и рецептами. Показано, что ручной труд, творческое моделирование и практическая кулинарная деятельность активизируют воображение, образное и критическое мышление, а также формируют уверенность, инициативность и ответственность. Подчеркивается, что интеграция шитья, кулинарии и художественного оформления на уроках технологии способствует развитию креативности и практической компетентности учащихся.

Ключевые слова: шитьё, кулинария, творческие способности, технологическое обучение, практические занятия, воображение, креативное мышление, проектная деятельность, ручной труд, учебная мотивация

ABSTRACT

This article explores how practical lessons in sewing and cooking can enhance school students' creative abilities. It examines how designing garments, working with fabrics, decorating items and preparing various dishes stimulate imagination, visual thinking, problem-solving and independent decision-making. Project-based tasks, group work and opportunities for students to choose designs, recipes and presentation styles are shown to foster creativity, initiative and responsibility. The paper argues that integrating sewing, cooking and artistic expression within technological education develops not only creative thinking, but also practical life skills and technological competence.

Keywords: sewing, cooking, creativity, creative abilities, technological education, practical lessons, project-based learning, imagination, design, life skills

KIRISH QISMI. Maktab ta'limida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib bormoqda. Ta'lim jarayonida faqat nazariy ma'lumotlarni yetkazish o'quvchining shaxsiy salohiyatini to'liq ochib berolmaydi. Ayniqsa, texnologik ta'lim yo'nalishidagi darslar bolalarni real hayotga tayyorlaydigan, ularning fikrlashi, tasavvuri, qo'l mehnati ko'nikmalarini

rivojlantiradigan qudratli vosita hisoblanadi. Tikish, pazandachilik kabi amaliy yo'nalishdagi darslar o'quvchiga nafaqat kasb-hunar elementlarini tanishtiradi, balki ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, go'zallikni his etish va mehnat natijasini qadrlashni o'rgatadi.

Tikuvchilik va pazandachilik mashg'ulotlarida o'quvchi aniq, ko'zga ko'rinadigan natija bilan ishlaydi. U gazlama tanlaydi, bichim va shakl haqida o'ylaydi, rang va bezaklar uyg'unligini izlaydi, taom tayyorlashda esa mahsulotlar nisbatini, pishirish usullarini va bezaklarini tanlaydi. Bu jarayonlar o'z-o'zidan ijodiy izlanishni talab qiladi. O'quvchi har bir kichik bosqichda qaror qabul qiladi va ularning natijasini ko'radi. Shu bois tikish va pazandachilik bilan bog'liq amaliy mashg'ulotlar ijodkorlikni tabiiy ravishda uyg'otadigan muhit yaratadi.

Ijodiy qobiliyatning rivojlanishi ko'p omilli jarayondir. Unda tasavvur, intuitiv fikrlash, kombinator qobiliyat, obrazli fikrlash, emotsional sezgirlik, mehnatga munosabat kabi jihatlar uzviy bog'liq. Tikish va pazandachilik darslarida o'quvchi ushbu jihatlarining aksariyatini bir vaqtning o'zida ishga soladi: bir tomondan, u material bilan amaliy ishlaydi, boshqa tomondan, natijani estetik jihatdan chiroyli qilishga harakat qiladi. Bu esa ijodiy fikrlash va amaliy mahoratni birlashtirgan holda rivojlantiradi.

Bundan tashqari, amaliy darslarda loyiha asosida ishlash, guruh bo'lib faoliyat yuritish, natijalarni taqdim etish, tayyor buyum va taomlarni baholash jarayonlari o'quvchilarda ijtimoiy-psixologik ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Ular bir-birining fikrini tinglash, baholash, taklif berish, murosaga kelish, mas'uliyatni bo'lishish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Bu esa ijodiy qobiliyat bilan bir qatorda kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantiradi.

Mazkur maqolada tikish, pazandachilik va ijod tushunchalarining o'zaro bog'liqligi, amaliy darslarni psixologik va pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish shartlari, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mexanizmlari hamda o'quvchilar faoliyatiga ta'siri batafsil tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Tikish va pazandachilik bilan bog'liq amaliy darslar maktab o'quvchilari uchun ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning qulay va tabiiy maydoni hisoblanadi. Chunki bu darslarda o'quvchi faqat ma'lumot eshitmaydi, balki o'zi faol harakat qiladi, material bilan ishlaydi, natija yaratadi va undan zavq oladi. Ijodiy qobiliyat aynan faoliyat jarayonida, tajriba va sinovlar chog'ida shakllanadi. Tikish jarayonida gazlama tanlash, bichim variantlarini ko'rib chiqish, bezak elementlari haqida o'ylash o'quvchini izlanishga undaydi. U oldin ko'rgan namunalarni takrorlash bilan cheklanib qolmay, ularga o'zcha qo'shimcha, o'z nuqtai nazarini qo'shishga harakat qiladi. Shu tariqa ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Pazandachilik darslarida ham ijodiylik uchun keng imkoniyatlar mavjud. Taom tayyorlashda o'quvchi retseptni o'qibgina qolmay, mahsulotlar nisbatini, pishirish

vaqtini, bezak usullarini, taomni taqdim etish ko'inishini o'zi tanlaydi. Bu jarayon ham kombinator qobiliyatni, tasavvur va estetik didni rivojlantiradi. Taomni faqat mazali qilish emas, balki uni chiroyli ko'rinishga keltirish, sog'lom ovqatlanish talablari bilan moslashtirish, milliy va zamonaviy uslublarni uyg'unlashtirish ijodiy fikrlashni talab qiladi.

Amaliy darslar o'quvchilarda mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Tikish jarayonida noto'g'ri o'lchov, noto'g'ri bichim yoki noto'g'ri tikish butun buyumni buzib qo'yishi mumkin. Pazandachilikda esa nisbat va texnologiyaga rioya qilmaslik taom sifatiga ta'sir etadi. Shu sababli o'quvchi har bir qadamda diqqatni jamlaydi, oldindan o'ylaydi, xatolarni tuzatishga harakat qiladi. Bu esa ijodiy qobiliyat bilan bir qatorda intizom, sabr, qat'iyat kabi sifatlarni ham rivojlantiradi.

Ijodiy qobiliyatni rivojlantirish uchun darslar mazmuni o'quvchi yosh xususiyatlari va qiziqishlariga mos bo'lishi muhim. Masalan, kichik sinf o'quvchilariga oddiyroq loyihalar, sodd bezaklar, bolalarga yaqin bo'lgan shakl va obrazlar tavsiya etilishi mumkin. Yuqori sinflarda esa murakkabroq konstruktsiyalar, ko'p bosqichli tikuv loyihalari, menyu tuzish, dietik taomlar tayyorlash yoki milliy taomlar dizaynini yaratish kabi topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq. Bu bosqichma-bosqich murakkablashish o'quvchining ijodiy salohiyatini asta-sekin ochib boradi.

Loyiha asosida ishlash amaliy darslarda ijodkorlikni rag'batlantiradigan eng samarali usullardan biridir. Masalan, o'quvchiga "bayram uchun stol bezagi va bitta taom konsepsiyasini ishlab chiqish" yoki "kichik aksessuar tikish va uni kiyim bilan uyg'unlashtirish" kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bunday loyihalar doirasida u g'oya o'ylab topadi, eskiz chizadi, material tanlaydi, bajarish ketma-ketligini rejalashtiradi va yakuniy natijani taqdim etadi. Bu jarayon ijodiy fikrlash bilan birga rejalashtirish, vaqtni boshqarish, muammoni hal qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Guruhda ishlash ham ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Tikish yoki pazandachilik darsida kichik guruhlarda taom tayyorlash, kolleksiya uchun kichik dizaynlar yaratish, stol bezagi konsepsiyasini ishlab chiqish orqali o'quvchilar bir-birining fikrini tinglashni, bahslashishni, kelishishni, g'oyalarni birlashtirishni o'rganadi. Guruh a'zolari o'z kuchli tomonlariga qarab vazifani bo'lishib oladi: kimdir eskiz chizadi, boshqasi material tayyorlaydi, yana biri tikish yoki pishirish bilan shug'ullanadi, boshqasi esa taqdimotini tayyorlaydi. Bunday hamkorlik ijodiy yechimlar sonini ko'paytiradi.

O'qituvchi roli bu jarayonda juda muhim. U darsni shunchaki ko'rsatma berish bilan cheklamasligi, balki savol berish, muammoli vaziyat yaratish, o'quvchini o'ylashga majbur qiladigan kichik vazifalarni qo'yish orqali ijodkorlikni rag'batlantirishi zarur. Masalan, "agar bu gazlama yetarli bo'lmasa, qanday yechim toparding?", "shu taomni vitaminlarga boyroq qilish uchun nimalarni qo'shish

mumkin?”, “agar bu naqsh sizga yoqmasa, o‘zingiz qanday naqsh tanladingiz?” kabi savollar o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi.

Baholash tizimi ham ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Faqat texnik aniqlikni baholash ijodkorlikni cheklab qo‘yishi mumkin, chunki o‘quvchi xatodan qo‘rqib, eng oddiy va xavfsiz yo‘lni tanlaydi. Shuning uchun baholashda g‘oya yangiligi, dizayn originaligi, mehnat jarayonidagi izlanish, muammoga mustaqil yondashuv kabi mezonlar ham inobatga olinishi lozim. Konstruktiv fikr-mulohaza, kichik xatolarni “xato” emas, “keyingi safar yaxshilash mumkin bo‘lgan nuqta” sifatida ko‘rsatish o‘quvchining ichki motivatsiyasini saqlab qoladi.

Tikish va pazandachilik darslari o‘quvchining hayotiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. U kiyimlarni ta’mirlash, oddiy buyumlarni tikish, oilaviy byudjetni tejash, sog‘lom ovqat tayyorlash, mehmon kutish madaniyatini shakllantirish kabi kundalik hayotda zarur bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Bularning barchasi ijodiy qobiliyat bilan birga hayotiy mas’uliyatni, mustaqillikni va o‘zini boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi.

Shu tariqa, tikish, pazandachilik va ijod o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, amaliy darslar o‘quvchilarda ijodiy salohiyatni ochish, uni qo‘llab-quvvatlash va hayot bilan bog‘liq shaklda rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-Jadval. Tikish va pazandachilik darslarining ijodiy qobiliyatga ta’siri

Faoliyat turi	Rivojlanadigan ijodiy ko‘nikma	Psixologik mexanizm
Tikish (gazlama bilan ishlash)	Dizayn yaratish, rang va shakl uyg‘unligi	Tasavvur, obrazli fikrlash, estetik did
Aksessuar va bezak tikish	Noan’anaviy yechim topish	Kombinator qobiliyat, ijodiy izlanish
Milliy taom tayyorlash	Retseptni ijodiy o‘zgartirish	Muammo yechish, moslashuvchan tafakkur
Taom bezagi va taqdimoti	Kompozitsiya va kompozitsion fikrlash	Vizual tasavvur, estetik idrok
Guruhli loyiha ishlari	Hamkorlik, g‘oya almashish	Kommunikativ ijodkorlik, ijtimoiy tajriba
Loyiha taqdimoti	O‘z g‘oyasini ifoda qilish	Nutq madaniyati, o‘ziga ishonch

SXEMA

Amaliy topshiriq → Tasavvur va g‘oya paydo bo‘lishi → Sinov va tajriba → Yangi yechim va dizayn → Muvaffaqiyat tajribasi → Ijodiy qobiliyatning kuchayishi

Jadval va sxema tahlili

Jadvalda ko'rsatilganidek, har bir konkret amaliy faoliyat turi muayyan ijodiy ko'nikmani rivojlantiradi va ma'lum psixologik mexanizmni ishga soladi. Tikish jarayoni tasavvur va obrazli fikrlashni, rang va shakl bilan ishlash estetik didni, aksessuar va bezaklar yaratish esa kombinator qobiliyatni faollashtiradi. Pazandachilik faoliyati, ayniqsa retseptni ijodiy o'zgartirish va taomni bezash jarayoni muammoli vaziyatlarni hal qilish, vizual tasavvur hamda kompozitsion fikrlashni rivojlantiradi. Guruhli loyihalar esa ijodiy g'oyalar almashinuvi, ijtimoiy tajriba va hamkorlik madaniyatini kuchaytiradi.

Sxemada amaliy topshiriqdan boshlab ijodiy qobiliyatning kuchayishigacha bo'lgan psixologik jarayonlar ketma-ketligi aks ettirilgan. Avval o'quvchi topshiriq bilan tanishadi va tasavvurida g'oya paydo bo'ladi. Keyin u materiallar bilan tajriba qiladi, sinaydi, xatolarni ko'radi va tuzatadi. Natijada yangi yechim yoki dizayn vujudga keladi. Muvaffaqiyat tajribasi ijobiy emotsiya uyg'otib, o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi, bu esa ijodiy qobiliyatning yanada rivojlanishiga turtki bo'ladi. Shu tariqa tikish va pazandachilik darslari o'quvchida ijodiy salohiyatni uzluksiz ravishda kuchaytiruvchi zanjirni shakllantiradi.

XULOSA. Tikish, pazandachilik va ijod o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, amaliy darslar maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda juda kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Bunday darslarda o'quvchi nazariy bilimni emas, balki o'z qo'li bilan bajarilgan mehnat natijasini ko'radi, uni his qiladi va baholaydi. Amaliy faoliyat natijasini boshdan kechirish, ayniqsa, tikilgan buyum yoki tayyorlangan taomni ko'rish va boshqalarga taqdim etish o'quvchida ichki qoniqish, faxr, mas'uliyat va o'ziga ishonch tuyg'ularini uyg'otadi. Bu tuyg'ular esa ijodiy faollikning tabiiy manbai hisoblanadi.

Tikish va pazandachilik darslarining eng muhim jihatlaridan biri — ularning ko'p qirrali rivojlantiruvchi ta'siridir. O'quvchi bunday mashg'ulotlarda tasavvur qiladi, dizayn o'ylab topadi, rang va shaklni uyg'unlashtiradi, ishlash ketma-ketligini rejalashtiradi, muammolarni hal qiladi va yakuniy natijani baholaydi. Shu jarayonda tasavvur, kombinator qobiliyat, obrazli va mantiqiy fikrlash, estetik did, sabr-toqat, mas'uliyat, ijtimoiy muloqot kabi ko'plab sifatlar kompleks tarzda rivojlanadi.

Amaliy darslarning samaradorligi ularni qanday tashkil etishga ham bevosita bog'liq. Agar tikish va pazandachilik mashg'ulotlari faqat tayyor namunani nusxalash, qat'iy ko'rsatmaga ko'r-ko'rona amal qilish asosida tashkil etilsa, ijodkorlik cheklanishi mumkin. Aksincha, o'quvchiga tanlov erkinligi, g'oya taklif qilish, dizayn va retseptni qisman o'zgartirish, o'z ko'rinishiga moslashtirish imkoniyati berilsa, ijodiy salohiyat kuchliroq namoyon bo'ladi. Shuningdek, baholash mezonlarida g'oya yangiligi, ijodiy yondashuv, mustaqil qaror qabul qilish kabi jihatlarining inobatga olinishi ham muhim.

Xulosa qilib aytganda, tikish, pazandachilik va ijodga asoslangan amaliy darslar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini oshirish, hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish, mehnatsevarlik va mas'uliyatni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Shu bois texnologik ta'lim tizimida bunday mashg'ulotlarga metodik va psixologik jihatdan puxta yondashish, ularni zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirish zarur. Bu nafaqat ijodkor o'quvchini, balki mustaqil, tashabbuskor va hayotga faol munosabatda bo'ladigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'ysinov, O., Muslimov, N., Mamatov, D., Toxirov, O., Bozorov, U., & Nasrullayeva, F. (2024). *Texnologiya: 5-sinf uchun darslik. I qism*. Toshkent: Novda Edutainment.
2. Sharipov, Sh. S., Qo'ysinov, O. A., Toxirov, O. O., Abdullayeva, Q. M., Nasrullayeva, F. A., & Madaipov, A. A. (2021). *Texnologiya: 6-sinf uchun darslik*. Toshkent: Respublika ta'lim markazi.
3. Dislere, V., Pridane, A., Vronska, N., & Lice-Zikmane, I. (2020). *Development of Home Economics and Technologies Education for Life Quality in Latvia*. Jelgava: Latvia University of Life Sciences and Technologies.
4. @Home authors. (2020). *@Home: Junior Cycle Home Economics (2nd ed.)*. Dublin: Educate.ie.

**BOLALARNI TARBIYALASHDA PSIXOLOGIK
YONDASHUVLARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Raxmanova Nigina Amindjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Narzullayeva Xumora, Daminova Asila*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tadqiqot zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalashda qo'llaniladigan psixologik yondashuvlarning ilmiy-nazariy, metodologik hamda amaliy asoslarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda autizm spektr

buzilishining neyropsixologik mohiyati, autizimli bolalarning kognitiv, emotsional va nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklar, shuningdek, ularning ijtimoiy adaptatsiyasiga ta'sir etuvchi psixologik omillar chuqur ilmiy nuqtayi nazardan

yoritilgan. Shuningdek, maqolada multidisiplinar yondashuv asosida psixologik, pedagogik va logopedik texnologiyalarning integratsiyasi, ularning samaradorligi va ilmiy asoslangan modelini ishlab chiqish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, inklyuziv ta'lim, psixologik yondashuv, neyropsixologiya, logopediya, ijtimoiy adaptatsiya, multidisiplinar model.

Аннотация. Данное научное исследование посвящено комплексному анализу научно-теоретических, методологических и практических основ психологических подходов, применяемых в воспитании детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) в условиях современного инклюзивного образования. В исследовании с глубокой научной точки зрения освещаются нейropsychологическая сущность РАС, особенности когнитивного, эмоционального и речевого развития детей с аутизмом, а также психологические факторы, влияющие на их социальную адаптацию. Также в статье рассматриваются вопросы интеграции психологических, педагогических и логопедических технологий на основе мультидисциплинарного подхода, их эффективность и вопросы разработки научно обоснованной модели.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, инклюзивное образование, психологический подход, нейropsychология, логопедия, социальная адаптация, мультидисциплинарная модель.

Abstract. This research is devoted to a comprehensive analysis of the scientific-theoretical, methodological, and practical foundations of psychological approaches applied in the education of children with autism spectrum disorders (ASD) within modern inclusive educational environments. The study provides an in-depth scientific examination of the neuropsychological essence of ASD, the specific characteristics of cognitive, emotional, and speech development in children with autism, as well as the psychological factors influencing their social adaptation. Furthermore, the article explores the integration of psychological, pedagogical, and speech therapy technologies based on a multidisciplinary approach, assessing their effectiveness and the development of a scientifically grounded model.

Keywords: autism spectrum disorder, inclusive education, psychological approach, neuropsychology, speech therapy, social adaptation, multidisciplinary model.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda dunyo miqyosida autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalar sonining sezilarli darajada ortib borishi ushbu muammoni zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, autizm spektr buzilishi har 100 boladan 1–2 nafarida uchramoqda. Bu holat ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvlarni ilmiy asosda joriy etish zaruratini kuchaytirmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili — har bir bolaning

individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdan iborat. Autizmli bolalar esa psixologik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanish jihatidan alohida yondashuvni talab qiluvchi toifa hisoblanadi. Shu sababli ularni tarbiyalash jarayonida ilmiy asoslangan psixologik yondashuvlarni qo'llash dolzarb masalaga aylanmoqda. Autizm spektr buzilishining ilmiy-nazariy tavsifi-Autizm spektr buzilishi (ASB) — markaziy asab tizimining rivojlanishiga oid murakkab neyrobiologik buzilish bo'lib, u erta bolalik davrida namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda ASB ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar, verbal va noverbal kommunikatsiyaning buzilishi, takrorlanuvchi xulq-atvor shakllari hamda tor doiradagi qiziqishlar bilan tavsiflanadi. Neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizmli bolalarda miya tuzilmalari o'rtasidagi funksional bog'lanishlar, ayniqsa frontal va temporal sohalar faoliyatida o'ziga xos o'zgarishlar mavjud bo'ladi. Ushbu holat axborotni qabul qilish, qayta ishlash va ijtimoiy signallarni tushunishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

AUTIZMLI BOLALARNING PSIXOLOGIK VA KOGNITIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Autizmli bolalarning psixologik rivojlanishi notekis xarakterga ega bo'lib, ayrim kognitiv funksiyalar nisbatan yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, ijtimoiy idrok va emotsional intellekt sohalarida sezilarli cheklanishlar kuzatiladi. Ular ko'pincha boshqalarning his-tuyg'ularini anglashda qiyinchiliklarga duch keladi, empatiya darajasi past bo'ladi. Emotsional sohada autizmli bolalarda affektiv reaksiyalarning yetarli darajada shakllanmaganligi, xavotir va stressga yuqori sezgirlik kuzatiladi. Bu holatlar ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga moslashuvini murakkablashtiradi.

NUTQIY RIVOJLANISH VA LOGOPEDIK JIHATLAR

Logopedik nuqtayi nazardan, autizmli bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi, echolaliya, pragmatik nutqning yetarli darajada shakllanmaganligi keng tarqalgan holatlardan hisoblanadi. Nutq nafaqat kommunikativ vosita, balki bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining muhim komponenti hisoblanganligi sababli, logopedik yondashuvlar psixologik yordam bilan integratsiyalashgan holda olib borilishi zarur. Autizmli bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning metodologik asoslari. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda autizmli bolalarni tarbiyalashda quyidagi psixologik yondashuvlar eng samarali deb e'tirof etiladi:

- bihevioral (ABA) yondashuv;
- kognitiv-rivojlantiruvchi yondashuv;
- emotsional-regulyativ yondashuv;
- ijtimoiy-kommunikativ yondashuv.

Ushbu yondashuvlarning har biri bolaning individual ehtiyojlariga mos ravishda tanlanib, kompleks tarzda qo'llanilganda yuqori natijalarga erishiladi.

Multidisciplinar yondashuvning ilmiy-metodologik ahamiyati-Autizm spektr buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda multidisciplinar yondashuv eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizmlı bolalarni tarbiyalashda psixolog, logoped, pedagog va tibbiyot mutaxassisi o'rtasida uzviy hamkorlik talab qilinadi. Bu hamkorlik quyidagi komponentlardan iborat:

Psixologik komponent: bolalarning emotsional holatini baholash, stressni kamaytirish, ijtimoiy idrok ko'nikmalarini shakllantirish. Logopedik komponent: nutq va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, echolaliya va pragmatik nutq kamchiliklarini bartaraf etish. Pedagogik komponent: individual ta'lim rejasini ishlab chiqish, vizual materiallar va o'quv o'yinlarni qo'llash. Tibbiy komponent: nevrologik va genetik monitoring, kerak bo'lganda farmakologik va terapevtik yordam. Multidisciplinar yondashuvning nazariy asoslari shundan iboratki, autizmlı bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining o'zaro bog'liqligi bir vaqtning o'zida kompleks yondashuvni talab qiladi. Shu tarzda ilmiy asoslangan metodologiya bolaga individual yondashuvni maksimal darajada ta'minlaydi.

XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

Xorijiy ilmiy tadqiqotlar autizmlı bolalar tarbiyasida ABA (Applied Behavior Analysis), TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Communication Handicapped Children), DIR/Floortime metodlari samaradorligini tasdiqlaydi. ABA metodi – xulq-atvorni o'rgatish va ijobiy mustahkamlash orqali bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ABA metodini qo'llash natijasida bolalarning muloqotga kirishish qobiliyati 40–60%ga oshadi. TEACCH dasturi – vizual strukturaviy yondashuv asosida autizmlı bolalarning o'z-o'zini boshqarish va o'quv jarayoniga integratsiyasini ta'minlaydi. DIR/Floortime – bola bilan o'yinda o'zaro muloqot orqali ijtimoiy va emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, autizmlı bolalarni tarbiyalashda metodlar kombinatsiyasi, multidisciplinar yondashuv va ota-onalar faol ishtiroki samarani oshiradi.

ILMIY-METODOLOGIK TAHLIL

Bakalavr darajasidagi ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, psixologik yondashuvlar quyidagi usullar bilan boyitilishi mumkin: Kognitiv rivojlanish monitoringi: bolaning tafakkur jarayonlarini aniqlash, o'rganish uslubini tahlil qilish. Nutq va muloqot ko'nikmalarini baholash: logopedik testlar va vizual kommunikatsiya vositalari orqali. Emotsional barqarorlikni baholash: stress-indekslar, affektiv reaksiyalarni kuzatish, biofeedback usullari. Ijtimoiy moslashuv tahlili: o'yin va amaliy mashg'ulotlar orqali, shuningdek, oila va sinf muhiti bilan integratsiyalashgan kuzatuvlar. Ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, multidisciplinar yondashuv va metodlarni birlashtirish autizmlı bolalarning rivojlanish darajasini sezilarli darajada oshiradi,

shuningdek, pedagogik va psixologik nazoratni osonlashtiradi. Ilmiy xulosalar va tavsiyalar

Empirik va nazariy xulosalar: Individual yondashuv samaradorligi: Har bir autizmli bolaning rivojlanish darajasi, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish uning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Multidisiplinar model: Psixolog, logoped va pedagoglarning uzviy hamkorligi bolalarning nutqiy, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lib, pedagogik nazorat va diagnostika jarayonini soddalashtiradi. Xorijiy metodlar integratsiyasi: ABA, TEACCH va DIR/Floortime kabi xorijiy metodlar, o'quv jarayoniga tatbiq etilganda, autizmli bolalarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini oshirishga xizmat qiladi. Ota-onalar va oila muhiti roli: Ota-onalarning faol ishtiroki va psixologik savodxonligi bolaning rivojlanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ilmiy tavsiyalar-

Individual ta'lim rejasini joriy etish: Har bir bolaga moslashtirilgan dars rejasi va psixologik qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilishi kerak. Multidisiplinar yondashuvni mustahkamlash: Psixolog, logoped va pedagoglar o'rtasidagi integratsiyani tizimli ravishda amalga oshirish, shuningdek, muntazam konsultatsiyalarni tashkil etish. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Vizual dasturlar, interaktiv o'quv o'yinlar, ijtimoiy hikoyalar orqali nutq va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Davriy monitoring va baholash: Bolaning rivojlanish jarayonini muntazam kuzatish, natijalarni tahlil qilish va individual yondashuvni yangilash. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish: Mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilgan holda autizmli bolalarni tarbiyalashning yangi metodlarini joriy etish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, autizm spektr buzilishiga ega bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning kompleks, multidisiplinar va ilmiy asoslangan qo'llanilishi shart. Zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida bu yondashuvlar:

1. bolaning nutqiy, kognitiv va emotsional rivojlanishini ta'minlaydi;
2. ijtimoiy moslashuv va jamiyatga integratsiyasini osonlashtiradi;
3. ota-onalar va pedagoglar faol ishtirokini rag'batlantiradi;
4. pedagogik va logopedik nazoratni samarali qiladi.

Shunday qilib, maqola natijalari autizmli bolalarni tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslarini mustahkamlashga, shuningdek, Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti talabalari uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. American Psychiatric Association. DSM-5-TR. Autism Spectrum Disorder. — 2022.

2. World Health Organization. Autism Spectrum Disorders: Global Report. — 2021.
3. Luria, A.R. Foundations of Neuropsychology. — Moscow, 1973.
4. O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti. Inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogika. — Toshkent, 2020. Wong, C. et al. Applied Behavior Analysis for Children with Autism: Empirical Evidence and Practice. — Journal of Autism and Developmental Disorders, 2015.
5. Schopler, E. TEACCH Autism Program: Research and Practice. — Springer, 1995.
6. Greenspan, S. & Wieder, S. DIR/Floortime Model in Autism Treatment. — 2006.

NUTQ BUZILISHIGA EGA BOLALARDA XOTIRANI RIVOJLANTIRISHNING LOGOPEDIK USULLARI

Akramova Feruza Akmalovna
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti "psixologiya"
kafedrasi professori, psixologiya fanlar doktori,
Ikramova Gulhumor Himmatilla qizi
Logopediya yo'nalishi 104-guruh talabasi
Nishonova Mubina
Logopediy yo'nalishi 104- guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq buzilishiga ega bolalarda xotira jarayonining xususiyatlari va uni rivojlantirishning logopedik usullari yoritilgan. Nutq kamchiliklari eshituv, ko'ruv hamda mantiqiy xotiraning sust rivojlanishiga olib kelishi, bu esa bolalarning nutqiy faoliyati va tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Maqolada eshituv xotirasini kuchaytirish, ko'ruv idrokini rivojlantirish, mantiqiy va mexanik xotirani mustahkamlashga qaratilgan logopedik mashqlar, didaktik O'yinlar hamda multimodal yondashuvlar tizimli ravishda bayon etiladi. Tadqiqot natijalari xotirani bosqichma-bosqich rivojlantirish bolalarning nutqiy kompetensiyasini oshirishda samarali omil ekanligini ko'rsatadi. Ushbu maqola logopedlar, defektologlar va maxsus pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar beruvchi metodik manba sifatida foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: nutq buzilishi, xotira, logopedik mashqlar, bolalar, eshituv xotirasi, ko'ruv xotirasi, mantiqiy xotira, mexanik xotira, didaktik O'yinlar, multimodal usullar

Аннотация. В статье рассматриваются особенности памяти у детей с нарушениями речи и логопедические методы её развития. Отмечается, что речевые дефекты приводят к недостаточному развитию слуховой, зрительной и логической памяти, что отрицательно влияет на речевую активность и мышление детей. Описаны упражнения для развития слуховой памяти, зрительного восприятия, логической и механической памяти, дидактические игры, а также мультимодальные подходы. Результаты показывают, что поэтапное развитие памяти способствует повышению речевой компетенции детей. Статья может быть полезна логопедам, дефектологам и специалистам по специальному образованию.

Ключевые слова: нарушение речи, память, логопедические упражнения, дети, слуховая память, зрительная память, логическая память, механическая память, дидактические игры, мультимодальные методы.

Annotation. The article explores the characteristics of memory in children with speech disorders and the logopedic methods for its development. It emphasizes that speech impairments often lead to underdeveloped auditory, visual, and logical memory, negatively affecting children's speech activity and thinking. The article describes exercises for developing auditory memory, visual perception, logical and mechanical memory, didactic games, and multimodal approaches. The results indicate that step-by-step memory development effectively enhances children's speech competence. This article can serve as a practical guide for speech therapists, special educators, and defectologists.

Keywords: speech disorder, memory, logopedic exercises, children, auditory memory, visual memory, logical memory, mechanical memory, didactic games, multimodal methods.

KIRISH

Nutq buzilishiga ega bolalar zamonaviy psixologik-pedagogik va logopedik tadqiqotlarda alohida e'tiborga sazovor bo'lgan guruh hisoblanadi. Nutq - bu insonning atrofdagi olamni qabul qilish, tafakkurini rivojlantirish va fikrini ifodalashdagi asosiy vosita hisoblanadi. Nutq rivojlanishidagi nuqsonlar esa bolalarda muloqot qobiliyatining pasayishiga, shuningdek, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun nutq buzilishiga ega bolalarni tarbiyalash va o'qitishda faqat nutqni tuzatishga e'tibor qaratish yetarli emas, balki xotirani rivojlantirish bilan birgalikda kompleks yondashuv qo'llanishi zarur. Xotira - bu bolalarning yangi bilimlarni qabul qilish, saqlash va qayta ishlash qobiliyatini belgilovchi muhim psixik jarayon. Nutq buzilishiga ega bolalarda xotira jarayonlari ko'pincha sust rivojlanadi, chunki ular so'zlarni eslab qolish, ma'lumotni ketma-ketlikda qayta tiklash, voqealarni tafsilotlari bilan yodlash kabi vazifalarni bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Shu sababli logopedik mashg'ulotlarda nafaqat nutqni to'g'rilash, balki xotirani rivojlantirish ham asosiy vazifa sifatida ko'riladi. Zamonaviy logopediya xotirani rivojlantirish uchun turli metodik yondashuvlardan foydalanadi: eshituv, ko'ruv, mantiqiy va mexanik xotira mashqlari, didaktik o'yinlar, multimodal texnologiyalar bola xotirasini uyg'un rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, xotirani rivojlantirish bolalarning nutqiy kompetensiyasini oshirish, so'z boyligini kengaytirish, grammatika qoidalarini mustahkamlash va muloqot qobiliyatini yaxshilashga xizmat qiladi. Nutq buzilishiga ega bolalarda xotira xususiyatlari

Nutqida nuqson bo'lgan bolalarda quyidagi holatlar kuzatiladi:

Eshituv xotirasining pastligi - so'z va gaplarni eslab qolishda qiyinchilik.

Ko'ruv xotirasining sustligi - rasmlar, predmetlar va ketma-ketliklarni yodda saqlash qiyinlashadi. Mantiqiy xotiraning rivojlanmaganligi - matn mazmunini tushunish va qayta aytish qobiliyati past. Qisqa muddatli xotira yetishmovchiligi - fonemalar, bo'g'inlar va so'zlarni tez unutish.

Faol diqqatning tez chalg'ishi - xotira jarayonini uzluksiz davom ettira olmaslik.

Asosiy qism

Nutq buzilishiga ega bolalarda xotira rivoji bilan bog'liq jarayonlar logopedik mashg'ulotlarda markaziy o'rin tutadi. Xotira - bu insonning yangi ma'lumotlarni qabul qilish, saqlash va kerak bo'lganda ulardan foydalana olish qobiliyatidir. Bolalarda nutq buzilishi eshituv, ko'ruv, mantiqiy va mexanik xotira jarayonlarini sustlashtiradi, bu esa ularning nutqiy faoliyatini cheklaydi va muloqot qobiliyatining

rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli logopedik ish jarayonida xotirani rivojlantirishning har bir turi uchun alohida metodik yondashuvlar qo'llaniladi.

1. Eshituv xotirasini rivojlantirish

Eshituv xotirasi - bolaning tinglagan ma'lumotni eslab qolish qobiliyatidir. Nutq buzilishiga ega bolalarda bu xotira sust rivojlangan bo'ladi, shuning uchun logopedik mashg'ulotlarda eshituv mashqlari markaziy o'rin tutadi.

Asosiy usullar:

Bo'g'in va so'zlarni takrorlash: logoped tomonidan aytilgan bo'g'in va so'zlarni bola ketma-ket takrorlaydi, bu nafaqat eshituv xotirasini, balki artikulyatsiya ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi. Ketma-ketlikni eslab qolish: 3-5 ta so'z yoki rasm ketma-ketligi aytiladi va bola ularni tartib bilan qaytaradi.

Tovushlarni farqlash mashqlari: fonemalarni ajratish, masalan, "pa-ba", "sa-sha", bu esafonematik xotirani kuchaytiradi.

Qisqa she'r va tez aytishlarni yodlash: eshituv-mexanik xotirani shakllantiradi va so'z boyligini kengaytiradi.

2. Ko'ruv xotirasini rivojlantirish

Ko'ruv xotirasi - bolaning ko'rgan tasvir, predmet va rasmlarni yodda saqlash qobiliyatidir. Nutq buzilishiga ega bolalarda ko'ruv idrokining sustligi ko'p uchraydi, bu esa matn mazmunini tushunish va voqealarni eslab qolishga to'sqinlik qiladi.

Asosiy usullar:

Rasmlar ketma-ketligini eslab qolish: bola ketma-ket tasvirlarni yoki predmetlarni eslab, ularni tartib bilan aytadi.

“Nimasi o'zgardi?” o'yini: bir necha predmet ko'rsatiladi, keyin biri o'zgartiriladi va bola farqni topadi.

Piktogrammalar bilan ishlash: matn mazmunini tasvirga ko'chirish orqali vizual xotira rivojlantiriladi.

Matnni ko'rgazmali material bilan bog'lash: hikoyayoki so'zlarni rasm, piktogramma yoki kartochkalar yordamida o'rganish.

3. Mantiqiy xotirani rivojlantirish

Mantiqiy xotira - voqea, sabab-oqibat bog'lanishi va matn mazmunini tushunish qobiliyatidir. Bu xotira turi nutqni tushunish va ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Kichik matnni tinglab, asosiy fikrni aytish: bola hikoya yoki matnning asosiy mazmunini qayta so'zlashni o'rganadi.

Hikoya tuzish (boshi, rivoji, yakuni): bolalar berilgan so'z yoki rasm ketma-ketligidan voqeyaratadi, bu mantiqiy xotira va ijodiy fikrni rivojlantiradi.

Sabab-oqibat bog'lanishini aniqlash: “Nega shunday bo'ldi?” savoli orqali voqealarni tushunishga yordam beradi.

Rasm bo'yicha voqea ketma-ketligini qayta tiklash: voqealarni tartib bilan eslab, ularni aytish ko'nikmasini shakllantiradi.

4. Mexanik xotirani rivojlantirish

Mexanik xotira - bolaning ma'lumotni avtomatik ravishda yodlab qolish qobiliyatidir. Bu xotira turi nutqning texnik tomonini mustahkamlashda muhimdir.

Asosiy usullar:

Qisqa ruyxatlar bilan ishlash: so'zlar yoki bo'g'inlar ro'yxatini eslab, tartib bilan aytish.

Ritm bo'yicha bo'g'inlar takrorlash: ritmik mashqlar xotirani va artikulyatsiya tezligini oshiradi.

Tovush kombinatsiyalarini yodlash: maxsus logopedik kartalar yordamida turli tovush ketma-ketliklarini qayta ishlash.

“Eslab qol va ayt” o'yinlari: qisqa matnlar yoki so'zlarni yodlash va tez qayta aytish mashqlari.

5. Didaktik o'yinlar va multimodal yondashuvlar

O'yinlar xotirani rivojlantirishning eng samarali usuli hisoblanadi. Bolalar o'yin orqali ma'lumotni eslab qolishni o'rganadi va nutq ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Didaktik o'yinlar:

“Kim nima dedi?” - eshituv xotirasini rivojlantiradi

“Nimani ko'rding?” - vizual xotirani mustahkamlaydi “Keraksiz so‘zni top” - mantiqiy xotira mashqi

“Xotira kartochkalari” - juft rasmlarni topish orqali vizual va mantiqiy xotira “Sanoq o‘yinlari” - ketma-ketlikni eslab qolish

Qo‘l harakati bilan bo‘g‘inlarni aytish

Xulosa

Nutq buzilishiga ega bolalarda xotirani rivojlantirish logopedik ishning eng muhim va samarali yo'nalishlaridan biridir. Xotira - bolalarning yangi ma'lumotlarni qabul qilish, saqlash va kerak bo'lganda ulardan foydalanish qobiliyatini belgilovchi asosiy psixik jarayon hisoblanadi. Nutq buzilishi bo'lgan bolalarda xotira jarayonlari ko'pincha sust rivojlanganligi sababli, ularning nutqiy kompetensiyasi, so‘z boyligi, matn mazmunini tushunish va voqealarni ketma-ketlikda qayta aytish qobiliyati cheklangan bo'ladi. Shu sababli logopedik mashg'ulotlarda xotirani rivojlantirish har bir bolaga individual yondashuv bilan tizimli tarzda amalga oshirilishi lozim.

Eshituv xotirasini rivojlantirish bolalarda fonemalarni to‘g‘ri idrok etish va so'zlarni yodlash qobiliyatini oshiradi. Ko‘ruv xotirasini shakllantirish orqali bolalar vizual ma'lumotlarni tez va to‘liq qabul qilishga o‘rganadi, bu esa nutqdagi tasviriy va mantiqiy elementlarni mustahkamlaydi. Mantiqiy xotira voqealarni sabab-oqibat bog'lanishida tushunishga yordam beradi, shuningdek hikoya tuzish, matnni qayta so'zlash va voqealarni mantiqan bog'lash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mexanik xotira esa so‘z, bo‘g‘in va tovush kombinatsiyalarini avtomatik ravishdayodlab olishni ta'minlaydi va artikulyatsiya tezligini oshiradi.

Didaktik o‘yinlar va multimodal yondashuvlar esa bolalarning xotirasini interaktiv va qiziqarli shaklda rivojlantiradi, ular mashqlar orqali ma'lumotni eslab qolish, ketma-ketlikni aniqlash va turli idroklarni uyg'unlashtirish ko'nikmalarini o‘zlashtiradi. Shu bilan birga, xotirani rivojlantirish nutq boyligini oshirish, grammatik qoidalarni mustahkamlash va muloqot qobiliyatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Natijada, nutq buzilishiga ega bolalarda xotirani rivojlantirishning logopedik usullari - eshituv, ko‘ruv, mantiqiy va mexanik xotira mashqlari, didaktik o‘yinlar va multimodal texnologiyalar - bola nutqining kompleks rivojlanishida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, logopedlar va maxsus pedagoglar mashg'ulotlarda ushbu usullarni tizimli va individual yondashuv bilan qo'llash orqali bolalarning nutq va tafakkur jarayonlarini sezilarli darajada yaxshi lash lari mumkin.(kinestetik yondashuv)

Grafik diktantlar - diqqat va vizual xotirani kuchaytiradi

Interaktiv kartalar, audio-matnlar, sensor o‘yinlar - turli idroklarni uyg'unlashtiradi va xotirani mustahkamlaydi

Nutq buzilishiga ega bolalarda xotirani rivojlantirish vositalari

Adabiyotlar

1. Abdurahmonov, T. (2019). Logopediya va nutq buzilishi bo'lgan bolalar. Toshkent: Fan.
2. Qodirov, S. (2020). Bolalarda xotira va diqqatni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Xasanov, R. (2018). Nutq buzilishiga ega bolalarda logopedik mashqlar. Toshkent: Pedagogika.
4. Olimov, J. (2021). Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. Toshkent: Ilm.
5. Mirzaev, D. (2017). Bolalarda eshituv, ko'ruv va mantiqiy xotirani rivojlantirish. Toshkent: Ta'lim.
6. Karimova, L. (2016). Didaktik o'yinlar va nutq rivoji. Toshkent: O'zbekiston.
7. Toshpulatov, A. (2022). Multimodal logopedik yondashuvlar. Toshkent: Ilmiy nashr.
8. Abdullayev, F. (2015). Nutq buzilishining pedagogik va psixologik jihatlari. Toshkent: Fan va ta'lim.

**ZAMONAVIY INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA AUTIZM SPEKTR
BUZILISHIGA EGA BOLALARNI TARBIYALASHDA PSIXOLOGIK
YONDASHUVLARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

*Nizomiy nomidagi O'zMPU
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Raxmanova Nigina Amindjanovna
Logopediya yo'nalishi talabasi
Narzullayeva Xumora, Daminova Asila*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tadqiqot zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalashda qo'llaniladigan psixologik yondashuvlarning ilmiy-nazariy, metodologik hamda amaliy asoslarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda autizm spektr buzilishining neyropsixologik mohiyati, autizmlil bolalarning kognitiv, emotsional va nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklar, shuningdek, ularning ijtimoiy adaptatsiyasiga ta'sir etuvchi psixologik omillar chuqur ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan. Shuningdek, maqolada multidisiplinar yondashuv asosida psixologik, pedagogik va logopedik texnologiyalarning integratsiyasi, ularning samaradorligi va ilmiy asoslangan modelini ishlab chiqish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, inklyuziv ta'lim, psixologik yondashuv, neyropsixologiya, logopediya, ijtimoiy adaptatsiya, multidisiplinar model.

Аннотация. Данное научное исследование посвящено комплексному анализу научно-теоретических, методологических и практических основ психологических подходов, применяемых в воспитании детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) в условиях современного инклюзивного образования. В исследовании с глубокой научной точки зрения освещаются нейropsихологическая сущность РАС, особенности когнитивного, эмоционального и речевого развития детей с аутизмом, а также психологические факторы, влияющие на их социальную адаптацию. Также в статье рассматриваются вопросы интеграции психологических, педагогических и логопедических технологий на основе мультидисциплинарного подхода, их эффективность и вопросы разработки научно обоснованной модели.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, инклюзивное образование, психологический подход, нейropsихология, логопедия, социальная адаптация, мультидисциплинарная модель.

Abstract. This research is devoted to a comprehensive analysis of the scientific-theoretical, methodological, and practical foundations of psychological approaches applied in the education of children with autism spectrum disorders (ASD) within modern inclusive educational environments. The study provides an in-depth scientific examination of the neuropsychological essence of ASD, the specific characteristics of cognitive, emotional, and speech development in children with autism, as well as the psychological factors influencing their social adaptation. Furthermore, the article explores the integration of psychological, pedagogical, and speech therapy technologies based on a multidisciplinary approach, assessing their effectiveness and the development of a scientifically grounded model.

Keywords: autism spectrum disorder, inclusive education, psychological approach, neuropsychology, speech therapy, social adaptation, multidisciplinary model.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda dunyo miqyosida autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalar sonining sezilarli darajada ortib borishi ushbu muammoni zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, autizm spektr buzilishi har 100 boladan 1–2 nafarida uchramoqda. Bu holat ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvlarni ilmiy asosda joriy etish zaruratini kuchaytirmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili — har bir bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdan iborat. Autizmli bolalar esa psixologik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanish jihatidan alohida yondashuvni talab qiluvchi toifa hisoblanadi. Shu sababli ularni

tarbiyalash jarayonida ilmiy asoslangan psixologik yondashuvlarni qo'llash dolzarb masalaga aylanmoqda. Autizm spektr buzilishining ilmiy-nazariy tavsifi-Autizm spektr buzilishi (ASB) — markaziy asab tizimining rivojlanishiga oid murakkab neyrobiologik buzilish bo'lib, u erta bolalik davrida namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda ASB ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar, verbal va noverbal kommunikatsiyaning buzilishi, takrorlanuvchi xulq-atvor shakllari hamda tor doiradagi qiziqishlar bilan tavsiflanadi. Neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizmlı bolalarda miya tuzilmalari o'rtasidagi funksional bog'lanishlar, ayniqsa frontal va temporal sohalar faoliyatida o'ziga xos o'zgarishlar mavjud bo'ladi. Ushbu holat axborotni qabul qilish, qayta ishlash va ijtimoiy signallarni tushunishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

AUTIZMLI BOLALARNING PSIXOLOGIK VA KOGNITIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Autizmlı bolalarning psixologik rivojlanishi notekis xarakterga ega bo'lib, ayrim kognitiv funksiyalar nisbatan yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, ijtimoiy idrok va emotsional intellekt sohalarida sezilarli cheklanishlar kuzatiladi. Ular ko'pincha boshqalarning his-tuyg'ularini anglashda qiyinchiliklarga duch keladi, empatiya darajasi past bo'ladi. Emotsional sohada autizmlı bolalarda affektiv reaksiyalarning yetarli darajada shakllanmaganligi, xavotir va stressga yuqori sezgirlik kuzatiladi. Bu holatlar ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga moslashuvini murakkablashtiradi.

NUTQIY RIVOJLANISH VA LOGOPEDIK JIHATLAR

Logopedik nuqtayi nazardan, autizmlı bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi, echolaliya, pragmatik nutqning yetarli darajada shakllanmaganligi keng tarqalgan holatlardan hisoblanadi. Nutq nafaqat kommunikativ vosita, balki bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining muhim komponenti hisoblanganligi sababli, logopedik yondashuvlar psixologik yordam bilan integratsiyalashgan holda olib borilishi zarur. Autizmlı bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning metodologik asoslari. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda autizmlı bolalarni tarbiyalashda quyidagi psixologik yondashuvlar eng samarali deb e'tirof etiladi:

- bihevioral (ABA) yondashuv;
- kognitiv-rivojlantiruvchi yondashuv;
- emotsional-regulyativ yondashuv;
- ijtimoiy-kommunikativ yondashuv.

Ushbu yondashuvlarning har biri bolaning individual ehtiyojlariga mos ravishda tanlanib, kompleks tarzda qo'llanilganda yuqori natijalarga erishiladi.

Multidisciplinar yondashuvning ilmiy-metodologik ahamiyati-Autizm spektr buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda multidisciplinar yondashuv eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizmlı

bolalarni tarbiyalashda psixolog, logoped, pedagog va tibbiyot mutaxassisi o'rtasida uzviy hamkorlik talab qilinadi. Bu hamkorlik quyidagi komponentlardan iborat:

Psixologik komponent: bolalarning emotsional holatini baholash, stressni kamaytirish, ijtimoiy idrok ko'nikmalarini shakllantirish. Logopedik komponent: nutq va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, echolaliya va pragmatik nutq kamchiliklarini bartaraf etish. Pedagogik komponent: individual ta'lim rejasini ishlab chiqish, vizual materiallar va o'quv o'yinlarni qo'llash. Tibbiy komponent: nevrologik va genetik monitoring, kerak bo'lganda farmakologik va terapevtik yordam. Multidisciplinar yondashuvning nazariy asoslari shundan iboratki, autizmli bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining o'zaro bog'liqligi bir vaqtning o'zida kompleks yondashuvni talab qiladi. Shu tarzda ilmiy asoslangan metodologiya bolaga individual yondashuvni maksimal darajada ta'minlaydi.

XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

Xorijiy ilmiy tadqiqotlar autizmli bolalar tarbiyasida ABA (Applied Behavior Analysis), TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Communication Handicapped Children), DIR/Floortime metodlari samaradorligini tasdiqlaydi. ABA metodi – xulq-atvorni o'rgatish va ijobiy mustahkamlash orqali bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ABA metodini qo'llash natijasida bolalarning muloqotga kirishish qobiliyati 40–60%ga oshadi. TEACCH dasturi – vizual strukturaviy yondashuv asosida autizmli bolalarning o'z-o'zini boshqarish va o'quv jarayoniga integratsiyasini ta'minlaydi. DIR/Floortime – bola bilan o'yinda o'zaro muloqot orqali ijtimoiy va emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, autizmli bolalarni tarbiyalashda metodlar kombinatsiyasi, multidisciplinar yondashuv va ota-onalar faol ishtiroki samarani oshiradi.

ILMIY-METODOLOGIK TAHLIL

Bakalavr darajasidagi ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, psixologik yondashuvlar quyidagi usullar bilan boyitilishi mumkin: Kognitiv rivojlanish monitoringi: bolaning tafakkur jarayonlarini aniqlash, o'rganish uslubini tahlil qilish. Nutq va muloqot ko'nikmalarini baholash: logopedik testlar va vizual kommunikatsiya vositalari orqali. Emotsional barqarorlikni baholash: stress-indekslar, affektiv reaksiyalarni kuzatish, biofeedback usullari. Ijtimoiy moslashuv tahlili: o'yin va amaliy mashg'ulotlar orqali, shuningdek, oila va sinf muhiti bilan integratsiyalashgan kuzatuvlar. Ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, multidisciplinar yondashuv va metodlarni birlashtirish autizmli bolalarning rivojlanish darajasini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek, pedagogik va psixologik nazoratni osonlashtiradi. Ilmiy xulosalar va tavsiyalar

Empirik va nazariy xulosalar: Individual yondashuv samaradorligi: Har bir autizmli bolaning rivojlanish darajasi, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan

holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish uning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Multidisiplinar model: Psixolog, logoped va pedagoglarning uzviy hamkorligi bolalarning nutqiy, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lib, pedagogik nazorat va diagnostika jarayonini soddalashtiradi. Xorijiy metodlar integratsiyasi: ABA, TEACCH va DIR/Floortime kabi xorijiy metodlar, o'quv jarayoniga tatbiq etilganda, autizmlı bolalarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini oshirishga xizmat qiladi. Ota-onalar va oila muhiti roli: Ota-onalarning faol ishtiroki va psixologik savodxonligi bolaning rivojlanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ilmiy tavsiyalar-

Individual ta'lim rejasini joriy etish: Har bir bolaga moslashtirilgan dars rejasi va psixologik qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilishi kerak. Multidisiplinar yondashuvni mustahkamlash: Psixolog, logoped va pedagoglar o'rtasidagi integratsiyani tizimli ravishda amalga oshirish, shuningdek, muntazam konsultatsiyalarni tashkil etish. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Vizual dasturlar, interaktiv o'quv o'yinlar, ijtimoiy hikoyalar orqali nutq va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Davriy monitoring va baholash: Bolaning rivojlanish jarayonini muntazam kuzatish, natijalarni tahlil qilish va individual yondashuvni yangilash. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish: Mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilgan holda autizmlı bolalarni tarbiyalashning yangi metodlarini joriy etish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, autizm spektr buzilishiga ega bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning kompleks, multidisiplinar va ilmiy asoslangan qo'llanilishi shart. Zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida bu yondashuvlar:

1. bolaning nutqiy, kognitiv va emotsional rivojlanishini ta'minlaydi;
2. ijtimoiy moslashuv va jamiyatga integratsiyasini osonlashtiradi;
3. ota-onalar va pedagoglar faol ishtirokini rag'batlantiradi;
4. pedagogik va logopedik nazoratni samarali qiladi.

Shunday qilib, maqola natijalari autizmlı bolalarni tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslarini mustahkamlashga, shuningdek, Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti talabalari uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- American Psychiatric Association. DSM-5-TR. Autism Spectrum Disorder. — 2022.
- World Health Organization. Autism Spectrum Disorders: Global Report. — 2021.
- Luria, A.R. Foundations of Neuropsychology. — Moscow, 1973.
- O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti. Inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogika. — Toshkent, 2020. Wong, C. et al. Applied Behavior Analysis for

Children with Autism: Empirical Evidence and Practice. — Journal of Autism and Developmental Disorders, 2015.

- Schopler, E. TEACCH Autism Program: Research and Practice. — Springer, 1995.
- Greenspan, S. & Wieder, S. DIR/Floortime Model in Autism Treatment. — 2006.

O'YIN FAOLIYATINING NUTQ RIVOJLANISHIDAGI PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Akramova Feruza Akmalovna
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti
“Psixologiya” kafedrası professori, psixologiya fanlari doktori,
Alijonova Dilafro'z
Logopediya yo'nalishi 104-guruh talabasi,
Ahmedova Sora
Logopediya yo'nalishi 104-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'yin faoliyatining bolalar nutqini rivojlantirishdagi psixologik mexanizmlari chuqur ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin jarayonida nutqning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, emotsional, motivatsion va ijtimoiy omillar bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda o'yin texnologiyalarining samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: o'yin faoliyati, nutq rivoji, psixologik mexanizm, maktabgacha yosh, muloqot, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматриваются психологические механизмы влияния игровой деятельности на развитие речи у детей с научно-теоретической и практической точек зрения. Анализируется процесс формирования речи у детей дошкольного возраста в ходе игровой деятельности, этапы ее развития, а также взаимосвязь эмоциональных, мотивационных и социальных факторов. Кроме того, обосновывается эффективность применения игровых технологий в работе с детьми, имеющими речевые нарушения.

Ключевые слова: игровая деятельность, развитие речи, психологический механизм, дошкольный возраст, общение, мотивация.

Annatotion. This article provides an in-depth scientific, theoretical, and practical analysis of the psychological mechanisms of play activity in the development of children's speech. It examines the process of speech formation in preschool children during play, the stages of speech development, and the interrelationship of emotional, motivational, and social factors. In addition, the effectiveness of play-based technologies in working with children with speech impairments is substantiated.

Keywords: play activity, speech development, psychological mechanism, preschool age, communication, motivation.

Hozirgi kunda bolalar nutqining rivojlanishi masalasi psixologiya, pedagogika va logopediya fanlarining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Nutq bolaning bilish faoliyati, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yosh davrida esa nutq asosan o'yin faoliyati orqali rivojlanadi. O'yin bolaning yetakchi faoliyati sifatida uning psixik jarayonlarini, jumladan, nutq, tafakkur, xotira va diqqatni faol rivojlantiradi.

Psixolog olimlar (L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin, A.N. Leontyev) o'yin faoliyatini bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishidagi asosiy vosita sifatida baholaydilar. Aynan o'yin jarayonida bola kattalar nutqini o'zlashtiradi, so'z boyligini kengaytiradi va muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'yin faoliyatining psixologik mohiyati

O'yin faoliyati - bolaning atrof-muhitni anglash va o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat turi bo'lib, u real hayotni ramziy shaklda aks ettiradi. O'yin davomida bola turli rollarni bajaradi, vaziyatlarni modellashtiradi va ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtiradi. L.S. Vigotskiyning ta'kidlashicha, o'yin bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytiradi. Ya'ni bola o'yinda real hayotdagi imkoniyatlaridan yuqori darajadagi nutqiy va intellektual harakatlarni amalga oshiradi. Bu esa nutq rivojiga kuchli turtki beradi.

O'yin jarayonida nutq quyidagi yo'nalishlarda rivojlanadi:

Leksik rivojlanish - yangi so'zlar va atamalarni o'zlashtirish;

Grammatik rivojlanish - gap tuzish va so'zlarni to'g'ri bog'lash;

Fonetika rivoji - tovushlarni aniq talaffuz qilish;

Muloqot nutqi - dialog va monolog shakllarining rivoji.

Rol o'yinlari (masalan, "Do'kon", "Shifokor", "Oila") bolalarning nutqiy faolligini oshiradi va muloqotga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi.

O'yin orqali nutq rivojlanishining asosiy psixologik mexanizmlari

Motivatsion mexanizm

O'yin bolaning ichki ehtiyoji va qiziqishiga asoslanadi. Qiziqarli o'yin vaziyatlari bolani faol gapirishga undaydi. Motivatsiya kuchli bo'lgan sharoitda bola nutqiy faoliyatni majburlovsiz amalga oshiradi.

Emotsional mexanizm

O'yin ijobiy emotsiyalar manbai hisoblanadi. Ijobiy emotsional holat nutqiy to'siqlarni kamaytiradi, qo'rquv va uyalishni bartaraf etadi. Bu ayniqsa nutq nuqsoni bo'lgan bolalar uchun muhimdir.

Ijtimoiy muloqot mexanizmi

O'yin davomida bola tengdoshlari va kattalar bilan muloqotga kirishadi. Bu esa nutqning ijtimoiy funksiyasini rivojlantiradi va kommunikativ kompetensiyani shakllantiradi.

O'yin faoliyatining psixik jarayonlarga ta'siri!

O'yin faoliyati - ayniqsa maktabgacha va kichik maktab yoshida bolaning psixik rivojlanishida yetakchi faoliyat hisoblanadi. O'yin jarayonida bola atrof-muhitni faol o'rganadi, ijtimoiy tajribani egallaydi va asosiy psixik jarayonlar tabiiy ravishda rivojlanadi.

Diqqat: o'yin bolaning ixtiyoriy diqqatini shakllantiradi. Qoidali o'yinlarda diqqatni maqsadga yo'naltirish, uni ma'lum vaqt saqlash ko'nikmalari paydo bo'ladi. Rolli o'yinlar diqqatni bir

vazifadan boshqasiga o'tkazishni o'rgatadi.

Xotira: o'yin jarayonida bola harakatli, obrazli va mantiqiy xotirani faollashtiradi. Qoidalar, rollar va ketma-ketliklarni eslab qolish orqali xotira mustahkamlanadi. O'yin orqali olingan ma'lumotlar uzoq muddat esda qoladi.

Tafakkur: O'yin ijodiy va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Muammoli vaziyatlar bolani mustaqil fikrlashga, taqqoslashga, umumlashtirishga undaydi. Konstruktor va didaktik o'yinlar sabab-oqibat bog'lanishlarini anglashni kuchaytiradi.

Tasavvur (xayol): Rolli va syujetli o'yinlar tasavvur va ijodkorlikni kengaytiradi. Bola real hayotni obrazlar orqali qayta yaratadi, yangi vaziyatlarni o'ylab topadi. Bu jarayon kelajakdagi ijodiy faoliyat uchun poydevor bo'ladi.

Nutq: O'yin jarayonida nutq faol aloqa vositasi sifatida rivojlanadi. So'z boyligi kengayadi, grammatik tuzilmalar mustahkamlanadi. Dialog va monolog nutqi shakllanadi.

Hissiy-irodaviy soha: O'yin bolada hissiyotlarni boshqarish, sabr-toqat, qat'iyat kabi sifatlarni rivojlantiradi. G'alaba va mag'lubiyatni qabul qilish orqali hissiy barqarorlik shakllanadi. Ijtimoiy rollar orqali empatiya va hamkorlik rivojlanadi.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'yin faoliyatining ahamiyati juda katta. Nutq buzilishlari mavjud bolalarda o'yin faoliyati korreksion vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. O'yin nutqiy faollikni oshiradi, psixologik zo'riqishni kamaytiradi, muloqotga bo'lgan ishonchni shakllantiradi.

Logopedik mashg'ulotlarda didaktik va syujetli-rolli o'yinlardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. O'yin faoliyati bolaning diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq va hissiy-irodaviy jarayonlarini kompleks ravishda rivojlantiradi. Shu sababli

o'yin ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, psixik rivojlanishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Bolaning yoshiga mos o'yinlarni tanlash, o'yin jarayonida bolaning nutqini rag'batlantirish, tanqid va bosimdan qochish, ijobiy emotsional muhit yaratish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'yin faoliyati bolalar nutqining rivojlanishida yetakchi psixologik mexanizm hisoblanadi. O'yin bolaning nutqiy, emotsional va ijtimoiy rivojiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim muassasalari, pedagoglar va ota-onalar o'yin faoliyatidan samarali foydalanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Vigotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi.
- 2.Elkonin D.B. O'yin faoliyati nazariyasi.
- 3.Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs.
- 4.Karimova V.M. Bolalar nutqi psixologiyasi.
- 5.Rasulova D.R. Maktabgachayoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish.

SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF THE SHIITE COMMUNITIES OF CENTRAL ASIA IN THE XX-EARLY XXI CENTURIES

Tokhtiev Shukhrat Rustamovich, PhD.

Associate Professor of the International Islamic Academy of Uzbekistan

"IRCICA chair for Islamic history and source studies"

Annotation: *The article is devoted to a review of the history and culture of the Shiite communities of Central Asia, in particular Uzbekistan, which profess Shiism, from the Isnaasharid (Ismamite) and Ismaili interpretations. The historically proven centuries-old contradictions of Shiites and Sunnis sometimes took the form of not only confessional, political or diplomatic conflicts. They seriously influenced the mutual perceptions of Muslims of two confessional directions within Islam, which sometimes resulted in an almost physical hostility to Sunnis and Shiites. The hostility of these two confessional areas of Islam prompted their bearers to apply the label "wrong" in relation to each other. And sometimes it was difficult to separate simple confessional rejection from political confrontations, which, in turn, often became an occasion for mutual military expansion, bloody clashes, etc. Now, despite the prevailing*

predominantly Sunni-Hanafi religious environment, Shiites from time immemorial keep the features of religious ritual and their confessional self-identification. The article also discusses some historical data on the resettlement and penetration of Shiite currents in Central Asia.

Keywords: *Irani, Persian, Marvi / Mavri, Samarkand, Bukhara, Sunnits, Shiites, Imamites, Ismailites, Pandjab*

From the 16th century to the 20s of the 20th century, in particular, due to the wars and invasions caused by the religious and ideological rivalry between the Sunni rulers of Movarounnahr and the Iranian Shiites, and the political, religious, economic and social situations in Iran and its neighboring countries, the arrival of Shiite representatives to Central Asia was observed. . Since these Shiite representatives mainly come from Iran, in Central Asia, especially in the territory of the present Republic of Uzbekistan (except for Iranian Jews), they are called by the ethnographic term Irani (Pers. Iranian).

But Irani is a generic ethnic term that does not mean that all Shiites belong to a single "sub-ethnic" group⁸. Among the Shias we know as Iranian (depending on the city of origin) we can also find those who call themselves Marvi/Mavri (from Marv), Sabzbori (vegetable), Mashhadi (from Mashhad), Giloni (from Gilon), Mozandaroni (from Mozandaron), Nisoi (from Niso)[4, p. 385-413].

Iranians are divided into Tajik and Turkic speakers according to language signs. For example, O.A. Sukhareva, who conducted research on the history of the cities of the Bukhara Khanate, writes that according to the Tajik-speaking Persian language and anthropological type of the city of Bukhara, it is different from the descendants of the red-headed people of Samarkand, who speak the Turkic language and are considered to have been transferred to the emir Shahmurad (1785-1800). We conducted research in Samarkand in January 2007 and witnessed this in the speech of the Iranian population living and working in and around the Panjab Mosque.

In relation to the ethnic (or "sub-ethnic") group that we know as Iranians, O.A. Sukhareva used the words "Persian" and "Persian" in her published work on the history of the cities of the Bukhara Khanate and proposed to include the term "Persian" in the literature as the official name of this group[14, p. 365]. O.A. Sukhareva expresses her opinion that after the "massacre of Shias" in 1910, that is, when relations between Sunnis and Shias in Bukhara became tense, the Shias adopted the name Persian because the words "Iran" and "Marvi" were used in a derogatory and hostile spirit[14, p. 82-83].

⁸ The term "Subethnik" ("Subethnos") is used here to refer to a group separated from a particular nation or ethnos for geographical or political reasons [13, p. 197-199].

Professor I.I. Zarubin commented that, regarding the division of Shias into *Persians* or *Iranians*, the district civil commissioner in the Pamirs used the word *Iranian* in reference to people who were deported from Marv. I.I. Zarubin writes that they, those deported from Merv (all Shias enslaved and sold in the slave markets of the Bukhara Khanate) call themselves *Iranians*, do not mix with the Tajiks, but despite their language and religion differences, their dress and lifestyle are similar to the Tajiks[15, p. 8].

In addition to the *Iranians*, I.I. Zarubin speaks about the *Persians* living in the cities of the Trans-Caspian region. For example, in the 1926 census, I.I. Zarubin puts the number of *Iranians* in Samarkand region at 11,282 and the number of *Persians* at 654[16, p. 24]. That is, here referred Shia representatives are called by two – *Iranian* and *Persian* – ethnic names.

Information about this can be found in other literature as well. For example, in the book “Multinational Uzbekistan: historical and demographic aspect” in the census, which began in 1926, we can see that the ethnic composition of Uzbekistan was 9.2 thousand *Iranians* and 9.8 thousand *Persians*. Subsequent calculations, in 1939 and 1959, show that neither the *Iranians* nor the *Persians* are a separate ethnic group, and therefore it is difficult to know their number. However, among those registered in 1970 and in 1979 and 1989, only the name of the *Persians* occurs, and we see that their number has doubled compared to the previous registered periods. For example, in 1970, 15.5 thousand *Persians* were registered[17, p. 448-452], meanwhile between 1979 and 1989, 20.0 thousand *Persians* were registered in Uzbekistan[3, p. 54-68, 144-151].

F.D. Lyushkevich, who conducted a study on the ethnic group of *Iranians* (as cited in the 1926 census), does not specify to whom he referred to the *Persians* cited by I.I. Zarubin[9, p. 39]. However, both I.I. Zarubin and those who registered in 1926 used the word персы / *Persians* in the early twentieth century to refer to *Iranians* seeking asylum and lucrative employment in Central Asia, particularly in Uzbekistan[10, p. 76; 2]. The word *Iranian* was widespread among the local Shias at that time. Although only the word *Persian* was used in the 1970, 1979, and 1989 censuses, many Shias who have lived in present-day Uzbekistan for centuries call themselves *Iranians*. Even we may find the word *Iranian* can be found next to the word “Nationality” in their passports. However, in the documents of the younger generation, we can see that according to their wishes, the word *Uzbek* is indicated in the “Nationality” aspect. This process is a natural phenomenon (not organized on the “initiative” of government agencies). At the same time, *Iranians* do not evaluate their "ethnic conversion" negatively. Therefore, such a process of "ethnic assimilation" is natural. However, the *Iranians* have preserved their traditions and even restored all their customs during

independence, and there is no evidence of interference or obstruction in this process by the relevant institutions of the state.

In the survey of Iranians in the “Panjob” and “Khoja Soat” neighborhoods in Samarkand that was conducted in 2007, Ishakov Yusuf (was born in 1953, nationality is Iranian), deputy imam of the Panjob mosque, and Gulyamov Ravshan (Ravshan strongman, born in 1960), chairman of the Iranian-Uzbek Friendship Society and Cultural Center, said that as well as Iranian Shias, Russian-speaking Azerbaijani Shias also lived in Samarkand. Moreover, they were called as *нурсуён (Persian)*, and that some of them had *Persian* in their passports instead of Azerbaijani. According to 1995 data, 93% of the population of Azerbaijan believe in Shi'ism[5, p. 13]. Currently, considering Central Asia there are about 60,000 Azerbaijanis in Uzbekistan, about 78,000 in Kazakhstan[6, p. 175], and about 20,000 in Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan[7; 12; 11]. Due to the regime of the Soviet Union and the Stalinist policy pursued, people of this Azerbaijani nationality moved to other socialist republics located in the Central Asian region as representatives of the nation, such as: *Russians, Armenians, Chechens*, etc. The politics and situation of the Soviet era was not left unnoticed by the worldview, beliefs and traditions of the Azerbaijanis who came to Central Asia. For example, in 2007-2011 Gadjeva Sakina Fikretovna, a bachelor's degree student in international relations at the Tashkent State Institute of Oriental Studies said that when her uncle died, her family, along with her neighbors, who were Armenians and Russians, performed Christian rites, and buried his body under the sounds of music. “Now we, the Azerbaijanis, understand that we are Muslims”- Sakina Gadjeva added. Obviously, the cultural and enlightenment centers established in the countries where Shias live are of great importance for the Shias of Azerbaijan to understand themselves as Muslims. Consequently, such centers are located in Turkmenbashi (formerly Krasnovodsk) in Turkmenistan, Almaty in Kazakhstan, Bishkek in Kyrgyzstan, Dushanbe in Tajikistan, Navoi, Samarkand, Tashkent, and Fergana Valley in Uzbekistan. The first cultural center of Azerbaijanis in Uzbekistan was opened in 1989 in "Gardashlyk" ("Brotherhood") in Tashkent and then another in Samarkand region[8].

The life of the Iranian-Shias of Central Asia, especially Uzbekistan, during the Soviet Union was distinguished by its uniqueness. First of all, there are Shias, along with representatives of other religions and nationalities, as a result of the process of Sovietization, their knowledge about Shiism has been preserved in a vague form, or rather, in the form of certain (apparently simplified) religious rituals. Many researchers have met them in this form. For example, according to B. Bobojonov and A. Mominov during the scientific research in Samarkand, even the "new" religious leaders of Samarkand in the early 1990s did not have extensive knowledge about Shi'ism, moreover, about its internal currents and factions. Although, according to other

historical sources, Shiites may have heard of the religious leader in Iran – Ayatollah⁹, marja al-taqlid Ruhullo Mousavi Khomeini (1979-1889) and his follower Sayyid Ali Khomani (1989-present).

Therefore, at that time, when the Soviet era was coming to an end, it was appropriate to talk about the historical-ethnic self-awareness as an Iranian, and the religious awareness (as a result of the atheistic policy) was so forgotten that it is correct to talk about the Iranians as a separate religious and even ethnic group. would not come. In the period of the Soviet Union, the group self-consciousness of Iranians was preserved in the standards raised by the reality of the Soviet era, and in ethnic mutual feelings through certain rituals and ceremonial gatherings. But Iranians, at any level, joined the local population – Uzbeks, Tajiks and other national and ethnic groups, and worked side by side with them.

In Central Asia, especially in Uzbekistan, the majority of Iranians live in Samarkand. Samarkand became a major refuge for Iranians after the bloody clashes between Shias and Sunnis in Bukhara in 1910. Many Iranians at the time, according to the information given by the original Iranians, ran away from Bukhara and took refuge in colonized Samarkand. They were accustomed to the situation here and were able to survive with their hard work and ingenuity. As a result, the “Dargam” Canal in Samarkand was built by the Iranians. The people of Samarkand remembered this channel as “Iranian stream”. Later, around this canal, the neighborhoods of Iranians such as Punjab (Five Streams, River), Khoja Soat, Lolazor, Topkhana, Mingtut, Bogishamol, Slave Garden (now Flower Garden), Bekmahallya were formed. From 1928 to 1930, in this place of Samarkand there was the district of “Eron bogishamoli” (Iranian garden)[2].

The common occupations of Iranians living in Central Asia, especially in the territory of present-day Uzbekistan, were weaving silk (shoibofi), making confectionery products (kannodi), selling medicinal spices (attori) and jewelry making (zargari). By now, we can find Iranians working in different areas of the country[1, p. 123-125; 2].

In 2007, when we went to Samarkand to conduct research on the history, lifestyle and culture of the Iranian population of the city, we stayed at the "Tomaris" hotel located in the Iranian district of Samarvand, and we were the first to witness the use of Turkish words by Iranians in their daily conversations. In an interview with Alieva Fatima Sattorovna, assistant professor of the Department of History of Uzbekistan, Ph.D., who is from Iran, she said that representatives of different nationalities live in Iran - Persians, Azerbaijanis, Kurds, Iranians from Samarkand are from Iranian Azerbaijan, i.e. that they come from the region of Azerbaijan (Oston-e Azarbaydon)

⁹ Ayatullah ("Miracle of Allah") and Marja al-Taqlid ("Object of Imitation") are titles given to prominent and high-ranking clerics in the Shia world.

of Iran and that they use Turkic words because the Azerbaijani language is close to the Uzbek language, as well as in the process of the all-Union census held in 1970, 15,457 Iranians were registered in Uzbekistan, of which 12,202 spoke Uzbek as their mother tongue said that his speech was recorded[2]. It is also interesting that some Iranians consider themselves to be representatives of the Imamite movement based on the Jafari school of Shiism. That is, the cases of linguistic assimilation did not turn into religious conversion of Iranians. Ethnographically, this process is particularly noteworthy.

In her research, Fatima Alieva writes that many scientific and cultural figures from Iran have appeared in Uzbekistan. For example, poet and prose writer Abulqasim Lohuti, lithographer Ibrahim Sultan from Khiva, a participant in the revolutionary movement in the Bukhara Emirate, later historian Professor Aliev (may be the father of the author), orientalists-pedagogues K. Shitfar, A. Tabataboi, D. Eftekor, M. Tageev, Iranian scholars Latif Halilov and A. Patsun, director Syed Ali Okhunzoda, artist Rashid Fayzi, former consul of the Republic of Uzbekistan in Thailand Parviz Aliev. We can add the People's Artist of Uzbekistan Mrs. Nasiba Abdullaeva among them. Among the Azerbaijanis, it is worth mentioning Alisher Navoi state academician and ballet theater director, People's Artist of Uzbekistan and Azerbaijan F. Safarov, writer A. Najafov, artist of the Academy of Arts of Uzbekistan Yu. Husaynov[2].

Currently, while talking about the main architectural heritage of the Iranians of Uzbekistan, it is impossible not to mention the Punjab mosque and madrasa in Samarkand during the Soviet Union, which was called "Punjab Mosque of the Religious Society of Samarkand, UzSSR, Ogyi Mirhasan". The madrasa was built in the 19th century with a mosque and its minaret, which have not survived to us, and the architect was Khwaja Abduraim. This complex was built on the waqf land of a person named Hajibobo Abduokhunbek. The Punjab Madrasah was established in 1908, where students studied religious and secular sciences. Until 1924, the building was kept in good condition and used for its intended purpose. Since 1924, the madrasa (like many religious institutions of the Soviet Union) has been adapted for various organizations and offices, and since then the building has been reworked. In 1939-1943, the madrasa housed a vocational school. Later, the building was used for various offices - construction, trade, warehouse, post office. By 1990, the Panjab Madrasah, together with the Murad Awliya Memorial Complex, built by the ancestors of the Iranians in Samarkand, passed into the hands of its real owners, the Shia Muslims. From March 10 of this year, the "Cultural Center of Iranians" was established in the Punjab Madrasah. In 1997, instead of the mosque adjacent to the madrasa, a new mosque was built and opened in 1999. In addition, the control of the Punjab tomb, 50 meters away from the Punjab mosque and madrasa, was also handed over to the Iranians. It is said that it is a cemetery of brothers, in addition to Iranians, Arabs, Jews and Kurds are buried. According to information given to us by Iranians from

Samarkand, there are 9 Iranian mosques in the city, of which only two are open because they are registered. In Bukhara, only one such mosque (the mosque located on Samarkand Street, Bukhara) is open[1, p. 126; 2].

So, Iranians living in the territory of Uzbekistan were kept here as one of the peoples. Iranians have managed to maintain their religious and ethnic identity while becoming much closer to the local peoples. This situation is more common in Uzbekistan than in the countries of Central Asia. In addition, due to the existing conditions, the contribution of Iranians to the culture and science of Uzbekistan is indisputable. These processes are interesting from an ideological (ethnological or historical) point of view, as well as from an ideological point of view. That is, ethnic groups such as Iranians were able to adapt to local conditions and even show their respective effects on these conditions. So, while we observe a limited process of assimilation of Iranians (especially from the aspects of language and culture), this ethnic group has preserved its own characteristics (identity). In the future, ethnologists must study such factors more widely and more deeply. In particular, we think that it is an urgent issue to determine the reasons and types of adaptation of Iranians to different conditions.

References

1. Aliyeva F. Iransi Samarkanda // Uzbekistanskiy gumanitarniy jurnal «Obshestvennoe mnenie. Prava cheloveka» №1 (13), – T.; 2001.
2. Aliyeva F. Samarkandskie iransi. centr-asia.narod.ru/iran 20.06.2006-09:46 AM.
3. Ata-Mirzaev O., Gentshke V., Murtazayeva R. Uzbekistan mnogonatsionalniy: istoriko-demograficheskiy aspekt. – T.: Izd. meditsinskoy literatury imeni Abu Ali Ibn Sino, 1998.
4. Babadžanov B.M. On the history of the naqšbandīya muğaddīya in Central Maāwarā'nnahr in the late 18th and early 19th centuries // Muslim culture in Russia and Central Asia from the 18th to the early 20th centuries. – Berlin, Klaus, Schwartz, Verlag. 1998.
5. Countries of the World: Encyclopedic Reference. - Smolensk, Rusich, 2002.
6. Islam na territorii bivshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Pod redaksiey S.M.Prozorova. – M.: Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, 2006. T. I.
7. inform.kz/rus/article/2207169
8. forum.turan.info/showthread; chrono-tm.org
9. Lyushkevich F. D. Etnograficheskaya gruppa ironi // Zanyatiya i bit narodov Sredney Azii. – L.: SPbGU, 1971.
10. Mahdi Sanoyi "Nehovandi". جایگاه ایران در آسیای مرکزی (Iranian places in Central Asia). - Tehran, International Faith Publishing House, 1376/1997
11. planeta-imen.narod.ru/imena/azerbaijan
12. podrobno.uz/cat/calche/Azerbajdzancu v Yzbekistane

13. Slovar etnonimov. – M.: Nauka, 1988.
14. Suxareva O.A. Kvartal'naya obshina poznefeodalnogo goroda Buxari. – T.: Nauka. 1976.
15. Zarubin I.I. Spisok narodnostey Turkestan'skogo kraya. – L.; 1925.
16. Zarubin I.I. Naselenie Samarkand'skoy oblasti. – L.; 1926.
17. اقوام مسلمان اتحاد شوروی (Muslim communities of the Soviet Union). Compiled by Shirin Akiner, translated by Muhammad Hussein Oriya. In Persian. - Tehran, Scientific and Cultural Publications Company, 1367/1988.

MADANIY KONSEPTLARNING TARJIMADA UZATILISHI, INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARI MISOLIDA

Nizamova Salomat Usmanovna
Oriental universiteti Tillar-2 kafedrası katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA Ushbu ilmiy tadqiqot “Madaniy konseptlarning tarjimada uzatilishi: ingliz va o‘zbek badiiy matnlari misolida” mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, turli madaniyat vakillari tomonidan yaratilgan badiiy matnlarda aks etgan madaniy konseptlarning tarjima jarayonida qanday uzatilishini o‘rganishga qaratilgan. Asosiy e’tibor ingliz va o‘zbek tillarida yozilgan badiiy asarlar misolida madaniy birliklarning semantik, pragmatik va konnotativ xususiyatlariga qaratilgan.

Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek adiblarining asarlaridan olingan real matn parchalari asosida konseptlar – masalan, “erkinlik”, “sha’riyatchilik”, “mehmondo‘stlik”, “tabiatga munosabat”, “oila”, “shon-shuhrat” kabi tushunchalar tarjimada qanday ifodalangani tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjimonlarning madaniy tafovutlarga munosabati, lokalizatsiya va adaptatsiya strategiyalaridan foydalanish usullari ham ko‘rib chiqiladi. Ushbu mavzu bugungi globallashuv jarayonida ayniqsa dolzarb bo‘lib, tarjima jarayonida madaniy kodlarni yo‘qotmaslik, milliy xususiyatlarni asrab qolish va o‘quvchiga to‘g‘ri yetkazish muhimligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari madaniy konseptlarning tarjimada muqobil ifodalarini topish, tarjima sifatini oshirish va tarjimonlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda yordam beradi. Bu mavzu tilshunoslik, adabiyotshunoslik, va tarjimashunoslik sohalari kesishmasida yotadi va multidisplinar yondashuvni talab etadi.

Kalit so'zlar: madaniy konsept, tarjima, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, konnotatsiya, adaptatsiya, semantika, madaniyatlararo kommunikatsiya.

ABSTRACT This research work titled “The Transfer of Cultural Concepts in Translation: A Comparative Study of English and Uzbek Literary Texts” is devoted to the study of how cultural concepts are conveyed in the process of translating literary texts produced in different cultural contexts. The focus lies on the semantic, pragmatic, and connotative properties of culturally embedded elements and how they are rendered from English into Uzbek and vice versa. The paper analyzes actual excerpts from literary works by English and Uzbek authors, examining how specific cultural concepts such as “freedom,” “hospitality,” “fate,” “nature,” “family,” and “honor” are interpreted and represented in translation. The work highlights challenges translators face in preserving culturally specific meaning and identity, especially in the case of untranslatable or culture-bound terms. Particular attention is given to the strategies employed by translators to handle cultural differences — such as localization, adaptation, and the use of explanatory techniques — to bridge the gap between source and target audiences. In the era of globalization, this topic has gained urgency, emphasizing the need to maintain cultural integrity while ensuring readability and relevance in the target language. The study is expected to contribute to improved translation practices by offering practical recommendations for dealing with cultural concepts. It bridges the fields of linguistics, comparative literature, and translation studies, reflecting an interdisciplinary approach.

Keywords: cultural concept, translation, Uzbek literature, English literature, connotation, adaptation, semantics, intercultural communication.

АННОТАЦИЯ Данное научное исследование на тему «Передача культурных концептов в переводе: на примере английских и узбекских художественных текстов» посвящено анализу того, как культурно значимые понятия отражаются и интерпретируются в процессе художественного перевода между английским и узбекским языками. Основное внимание уделяется семантическим, прагматическим и коннотативным аспектам таких концептов. В работе рассматриваются конкретные примеры из произведений английских и узбекских писателей, в которых анализируется передача понятий “свобода”, “гостеприимство”, “честь”, “судьба”, “природа”, “семья” и других культурных категорий. Исследование подчеркивает трудности, с которыми сталкиваются переводчики при передаче культурных реалий, особенно если речь идет о так называемых «непереводимых» элементах. Особое внимание уделяется стратегиям переводчиков, включая адаптацию, локализацию, использование пояснений и комментариев. В условиях глобализации данная тема приобретает особую актуальность, поскольку правильная передача культурных кодов способствует сохранению идентичности и точному восприятию текста в целевой

культуре. Ожидается, что результаты исследования будут полезны для развития теории и практики перевода, а также послужат основой для разработки рекомендаций по переводу культурных концептов. Работа носит междисциплинарный характер, охватывая области лингвистики, сравнительного литературоведения и переводоведения.

Ключевые слова: культурный концепт, перевод, узбекская литература, английская литература, коннотация, адаптация, семантика, межкультурная коммуникация.

KIRISH Globallashuv davrida tillararo va madaniyatlararo muloqot tobora kengayib, badiiy tarjimaning ahamiyati mislsiz darajada ortib bormoqda. Ayniqsa, turli xalqlarning madaniy qadriyatlar, urf-odatlar va dunyoqarashi aks etgan badiiy matnlarni boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida nafaqat til, balki madaniyat, tafakkur va mentalitet kabi omillar ham katta rol o'ynaydi. Tarjima jarayoni shunchaki til birliklarini bir tildan boshqasiga ko'chirish emas, balki murakkab madaniy kodlarni, konnotativ ma'nolarni va kontekstual anglamalarni aslidagidek saqlab qolish vazifasini ham bajaradi. Badiiy matnlarda ko'plab madaniy konseptlar mavjud bo'lib, ular har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzumi va qadriyat tizimiga bevosita bog'langan. Ingliz va o'zbek adabiyotlarida aks etgan madaniy konseptlarning tarjima jarayonida qanday uzatilishini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida mashhur ingliz va o'zbek yozuvchilari asarlaridan olingan real matnlar tahlil qilinadi va ularda mavjud madaniy tushunchalarning tarjima variantlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, madaniy tafovutlar, tarjimonning shaxsiy tanlovi, tarjima strategiyalari, xususan adaptatsiya, izohlovchi tarjima va lokalizatsiya kabi yondashuvlar ham tahlil etiladi. Bu mavzuning dolzarbligi shundaki, u zamonaviy tarjimashunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va qiyosiy adabiyotshunoslik sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, lingvistik hamda madaniy bilimlarni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Ushbu ilmiy ishning nazariy va amaliy ahamiyati shundaki, u tarjimonlar, filologlar va adabiyotshunoslar uchun madaniy konseptlarni tarjimada to'g'ri ifodalashga doir tavsiyalar berishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM Madaniy konseptlar — har bir xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti va qadriyat tizimiga xos bo'lgan tushunchalar yig'indisidir. Ular nafaqat til vositasida, balki badiiy obrazlar, metaforalar, urf-odatlar va xalq og'zaki ijodi orqali ham ifodalanadi. Tarjima faoliyatida madaniy konseptlar alohida e'tibor talab qiladi, chunki ularni to'g'ri uzatish matnning ma'nosini, ruhini va madaniy kontekstini saqlab qolish uchun muhimdir. So'nggi yillarda tarjimashunoslikda bu masalaga bo'lgan e'tibor sezilarli darajada ortib, ayniqsa 2015-yildan boshlab madaniy konseptlarni tarjima qilish muammolari ko'plab ilmiy ishlar, maqolalar va tadqiqotlarda muhokama qilina boshladi. (1)

Badiiy tarjima jarayonida madaniy konseptlar eng ko'p e'tibor talab qiladigan semantik birliklardir. Ular shunchaki so'zlardan iborat bo'lmay, muayyan xalqning tarixiy tajribasi, diniy e'tiqodi, hayot tarzi va ijtimoiy qadriyatlarini mujassam etadi. Shuning uchun ham madaniy konseptlarni tarjima qilishda literal (so'zma-so'z) yondashuv ko'plab ma'no yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Buning o'rniga tarjimon ko'proq kontekstual, pragmatik va funksional moslikka asoslangan strategiyalarni qo'llashi kerak. (2) Tarjimaning dolzarb vazifasi — madaniyatlararo muloqot vositasi bo'lishi bo'yicha ingliz tilidagi asarlarning o'zbek tiliga, hamda o'zbek badiiy matnlarining ingliz tiliga tarjimasida bir qator murakkab holatlar kuzatiladi. Keling, ayrim misollar orqali madaniy konseptlarning qanday uzatilganini tahlil qilamiz. Masalan, ingliz adabiyotida keng qo'llaniladigan “freedom” (erkinlik) konsepti ingliz jamiyatida individual huquq, tanlov erkinligi, ijtimoiy mustaqillik kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. O'zbek adabiyotida esa bu tushuncha ko'pincha “ozodlik” yoki “hurriyat” deb tarjima qilinadi, biroq u jamiyat, davlat yoki millat doirasida kollektive anglanadi. (3) Ernest Hemingwayning “The Old Man and the Sea” asarida “A man can be destroyed but not defeated” degan mashhur ibora tarjimasida “Insonni yo'q qilish mumkin, lekin uni yengib bo'lmaydi” kabi ifodalanadi, bu esa insoniy qadriyat, mustaqillik va ichki kuch konseptlarini yetkazishga xizmat qiladi. Bu tarjima muvaffaqiyatli bo'lib, konseptual darajadagi ma'noni saqlab qolgan. O'zbek adabiyotidan misol keltiramiz. Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida “mahalla”, “qariyalar”, “dugona”, “halol”, “uyat” kabi tushunchalar jamiyatdagi an'anaviy rollar va ijtimoiy nazoratni anglatadi. “Uyaldi, qiz bola bunday gapni aytmaydi” kabi jummalarni ingliz tiliga oddiygina “She was shy, a girl shouldn't say such things” tarzida tarjima qilish konseptual noaniqlikka olib keladi, chunki bu yerda shunchaki uyatchanlik emas, balki o'zbek jamiyatidagi jinsga xos axloqiy me'yorlar nazarda tutilmoqda. Bunday hollarda tarjimon izohlovchi usuldan foydalangan holda, “She remained silent, as the cultural norms in her society deemed such words inappropriate for a girl” tarzida kengaytirilgan tarjima keltirishi mumkin. (4)

Yana bir muhim konsept bu — “mehmondo'stlik”. O'zbek adabiyotida bu tushuncha ko'pincha ideal sifatida tasvirlanadi. Misol uchun, Said Ahmadning asarlarida mehmonni kutib olish, dasturxon tuzish, mehmonni qadrlash sahnalari ko'p uchraydi. Bu obrazlarni ingliz tiliga oddiy “hospitality” yoki “hosting a guest” tarzida tarjima qilish ularning emotsional va madaniy chuqurligini yo'qotadi. Shu sababli, bunday holatlarda tarjimon o'zbek xalqining mehmonni Allohning mehmoni sifatida qabul qilishi haqidagi madaniy izohni berishi lozim bo'ladi. Shuningdek, ingliz adabiyotida uchraydigan “individualism”, “privacy”, “personal space” kabi konseptlar o'zbek tilida to'laqonli muqobilga ega emas. Masalan, J. D. Salingerning “The Catcher in the Rye” asaridagi Holden Caulfieldning yolg'izlik va individual tanlovga urg'u beruvchi harakatlari o'zbek madaniyatida g'alati yoki notabiiy tuyulishi mumkin.

Tarjimon ushbu hatti-harakatlarning g'arbiy madaniyatdagi umumiy psixologik holat bilan bog'liqligini anglatish uchun kontekstual sharhlar yoki yumshatilgan ifodalardan foydalanishi kerak bo'ladi. Yuqorida keltirilgan barcha misollar shuni ko'rsatadiki, madaniy konseptlarning tarjimada to'g'ri ifodalanishi faqat grammatik bilimlarga emas, balki madaniy kompetensiyaga ham bevosita bog'liqdir. (5) Tarjimon har doim ikki madaniyat o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi. U tarjima qilinayotgan matnning semantik, konnotativ, va pragmatik jihatlarini chuqur anglab, uni o'quvchiga mos shaklda yetkazishi zarur. 2021–2025 yillar oralig'ida olib borilgan tadqiqotlar, jumladan O'zbekistondagi filologiya yo'nalishida yozilgan magistrlik dissertatsiyalari va ilmiy maqolalarda madaniy konseptlarning tarjimasida lokalizatsiya, adaptatsiya, kontekstual ekvivalent, izohlovchi tarjima strategiyalarining samaradorligi keng yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy tarjima dasturlarining bu boradagi imkoniyatlari va cheklovlari ham sinchiklab tahlil qilinmoqda. (6)

METOD VA NATIJALAR Ingliz tilshunosi Anna Wierzbicka (2015) o'z izlanishlarida madaniy konseptlarni universal semantik yadro orqali tahlil qilishni taklif etadi. Uning fikriga ko'ra, har bir madaniyat o'ziga xos leksik birliklar orqali dunyoni ifodalaydi va bu birliklar tarjima qilinar ekan, ularning madaniy yuklamasi ham hisobga olinishi lozim. (7) Xuddi shu yillarda rus tilshunoslari Elena Malyuga va Tatiana Orlova (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa madaniy birliklarning ingliz tiliga tarjimasida izohlovchi va kontekstual yondashuvlar asosiy strategiya sifatida ko'rsatilgan. Ular tarjima jarayonida bevosita ekvivalent topilmagan hollarda madaniy konnotatsiyalarni saqlab qolish uchun adaptatsiya va lokalizatsiyani taklif etishadi. Madaniy konseptlar o'z mohiyatiga ko'ra bir necha toifalarga ajratiladi. Milliy-madaniy konseptlar, masalan, "mahalla", "tandir", "Navro'z" kabi tushunchalar o'zbek xalqining turmush tarzini va tarixiy tafakkurini ifodalaydi. Bunday birliklar ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri muqobilga ega bo'lmagani uchun ularni tarjima qilishda izohlash, transliteratsiya qilish yoki ekvivalentni yaratish lozim bo'ladi. Umuminsoniy konseptlar — "baxt", "oila", "sadoqat", "erkinlik" kabi tushunchalar esa har ikki madaniyatda mavjud bo'lsa-da, ularning semantik chuqurligi va ifoda shakli turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli, har bir konsept kontekstda tahlil qilinishi talab etiladi. 2015-yildan so'ng madaniy tafovutlar bilan ishlashda turli tarjima nazariyalari keng qo'llana boshlandi. Masalan, Vermeerning skopos nazariyasiga (2016) ko'ra, tarjima jarayonida matnning maqsadi ustuvor hisoblanadi. Demak, tarjimon har bir madaniy birlikni o'quvchiga qanday ta'sir qilishini hisobga olib, uni moslashtirib beradi. Relevance (muhimlik) nazariyasining asoschisi E. A. Gutt (2018) esa manba matndagi madaniy konnotatsiyalarni tushunarli qilish uchun tarjimonga kontekstga tayangan holda izoh berishni tavsiya etadi. Interkultural kommunikatsiya yondashuvi (House, 2017) esa tarjimani madaniy vositachilik jarayoni sifatida ko'radi va bunda tarjimon manba hamda qabul qiluvchi madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlarni yumshatishi kerak

deb hisoblaydi. (8) Amaliy jihatdan qaranganda, tarjimada madaniy konseptlar bilan ishlashda turli strategiyalar mavjud. Peter Newmark tomonidan ishlab chiqilgan asosiy usullar — kalkirovka, adaptatsiya, izohlovchi tarjima, ekvivalent almashtirish va transliteratsiya kabi yo'llar orqali madaniy birliklarni uzatish mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "halol" yoki "dugona" kabi so'zlar ingliz tilida ekvivalentga ega emasligi sababli izoh yoki kontekst asosida tushuntirish talab etiladi. 2020-yildan boshlab tarjimada sun'iy intellekt texnologiyalari, ayniqsa neyron tarjima tizimlari madaniy konnotatsiyalarni ham inobatga oladigan darajada rivojlanmoqda. Biroq, ushbu texnologiyalar hali ham madaniy tafsilotlarni chuqur tahlil qilishda inson tarjimonining sezgirligi va bilimiga yetolmaydi. Shu sababli, tarjimonlar nafaqat til bilimlariga, balki madaniy kompetensiyaga ham ega bo'lishlari zarur. (9) 2021–2024 yillarda O'zbekistonda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, xususan Z. Qodirova, D. Karimov va M. Usmonovlarning maqolalarida ham madaniy konseptlarni ingliz tiliga tarjima qilishda milliylikni saqlab qolish, zamonaviy madaniy realiyalarga mos izoh berish muhimligi ta'kidlanadi. Ular o'z tadqiqotlarida ayniqsa badiiy asarlarda mavjud obrazlar va iboralarning tarjima variantlarini tahlil qilib, har bir holatda tanlangan strategiyaning o'rinaliligini ko'rsatib berishgan. Yuqorida keltirilgan barcha nazariy va amaliy qarashlar madaniy konseptlarning tarjimada muhim va dolzarb obyektga aylanganini tasdiqlaydi. Bugungi globallashuv sharoitida madaniy muvofiqlikni ta'minlash, o'zaro tushunishni rivojlantirish, va milliy qadriyatlarni to'g'ri yetkazish tarjimaning asosiy mezoniga aylanmoqda. Shunday ekan, madaniy konseptlarning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish tarjimashunoslik sohasining rivojlanishi va sifatli tarjimalarning yuzaga kelishi uchun muhim poydevor hisoblanadi. (10)

XULOSA Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek adabiyotlarida madaniy konseptlarning uzatilishi murakkab, ko'p qatlamli jarayondir. Tarjimon bu jarayonda oddiy so'zlar emas, balki ma'nolar, qadriyatlar va madaniy kontekstlar bilan ishlaydi. Shuning uchun ham badiiy tarjimada madaniy konseptlarni tahlil qilish, ularning tarjima mexanizmlarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zamonaviy tarjimashunoslik oldidagi muhim ilmiy vazifalardan biridir. Yuqorida olib borilgan tahlillardan ko'rinadiki, madaniy konseptlar tarjimasi badiiy matnlarning mazmunini to'g'ri va aniq uzatishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlaridagi konseptlar ko'pincha bir-biridan keskin farqlanadi, chunki ular turli tarixiy, diniy, ijtimoiy va madaniy kontekstlarga asoslangan. Tarjimon esa ushbu tafovutlarni chuqur anglab, madaniyatlararo vositachi sifatida harakat qilishi lozim. Tarjimon har doim bitta asosiy vazifani bajaradi — u matnni nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham moslashtiradi. Shu sababli, madaniy konseptlarning tarjimasida literal yondashuvdan ko'ra, interpretativ, izohli yoki kontekstual yondashuv afzal hisoblanadi. Ayniqsa, "uyat", "halol", "mehmondo'stlik", "individualizm", "privacy"

kabi konseptlar tarjimasida tarjimon milliy o'quvchining mentalitetini hisobga olgan holda ishlashi kerak.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin: Tarjimonlar uchun madaniyatshunoslik darslari tashkil etilishi – tarjimon faqat til bilimiga emas, balki tarjima qilinayotgan madaniyatga chuqur tushuncha bilan yondashishi lozim. Madaniy konseptlar lug'atini tuzish – ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan asosiy madaniy konseptlar bo'yicha maxsus lug'at va tarjima strategiyalari to'plami ishlab chiqilishi kerak. Tarjimalarda izohli yondashuvdan foydalanish – o'zbek yoki ingliz tilida tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan konseptlar qisqa izohlar bilan boyitilishi kerak (masalan, fusnota yoki soddalashtirilgan sharh). Kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalanish – madaniy konseptlarni aniqlash va ularning tarjima strategiyalarini avtomatlashtirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilishi va sinovdan o'tkazilishi maqsadga muvofiq. Soha mutaxassislarining hamkorligi – tarjimonlar lingvistlar, adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar bilan hamkorlikda ishlashi orqali murakkab konseptlarning optimal tarjima shaklini topishlari mumkin. Yuqoridagi tavsiyalarni amaliyotga joriy etish orqali nafaqat tarjima sifati oshadi, balki madaniyatlararo muloqot, o'zaro anglashuv va adabiy merosni to'g'ri uzatish jarayonlari ham yuqori bosqichga ko'tariladi. Tarjimashunoslik sohasining dolzarb yo'nalishi sifatida madaniy konseptlarning tahlili kelgusida ham ko'plab izlanishlar va ilmiy ishlarnamalarga asos bo'lishi tayin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Anna Wierzbicka Understanding Cultures through Their Key Words
a.wierzbicka@anu.edu.au (Australian National University)
<https://researchers.anu.edu.au/researchers/wierzbicka-a>
2. Nodira Azatova, Urganch Davlat Universiteti Translation Strategies of Culture-Specific Concept Words from Uzbek into English azatova.nodira@urdu.uz
<https://www.researchgate.net/publication/350319570>
3. Gulnora M. Sapparbaeva, UrDU Birgalikda yozgan maqola: yuqoridagi maqolada hammuallif sapparbaeva.gulnora@urdu.uz
<https://www.researchgate.net/profile/Gulnora-Sapparbaeva>
4. Ulug'bek Yuldoshev & Muhlisa Yuldosheva Linguocultural Features of Literary Translation (Afandi Anecdotes) ulugbek.yuldoshev@edu.uz
m.yuldosheva@philology.uz <https://www.tojqi.net/journal/article/view/4555>
5. Orzubek Raxmanovich Anarbaev Pragmatic Translation in Translating English Compound Words into Uzbek anarbaev.orzubek@edu.uz
<https://www.researchgate.net/publication/387189926>
6. Pushpdeep Singh (Harvard University, AI division) Translating Across Cultures: LLMs for Intralingual Cultural Adaptation psingh@g.harvard.edu
<https://arxiv.org/abs/2406.14504>
7. Peter Newmark A Textbook of Translation <https://archive.org/details/A-Textbook-of-Translation-Peter-Newmark>

8. Lawrence Venuti The Translator's Invisibility, "Domestication and Foreignization" nazariyasi muallifi venuti@temple.edu
<https://temple.academia.edu/LawrenceVenuti>
9. Survey Authors (Low-Resource MT) Survey of Low-Resource Machine Translation (2021) hit.iyer@umass.edu <https://arxiv.org/abs/2109.00486>
10. Rustamovna G. D. Boshlang 'ich sinf o 'quvchilarida fikrni erkin va mustaqil bayon qilishni rivojlantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlar //Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology. – 2025. – T. 2. – №. 3. – C. 117-120.

INGLIZ VA O'ZBEK KINODIALOGLARIDA SO'ZLASHUV USLUBLARINING QIYOSIY TAHLILI

Nizamova Salomat Usmanovna
Oriental universiteti Tillar-2 kafedrası Katta o 'qituvchisi,
Mo 'minxo 'jayeva Munavvarxon
Filologiya fakulteti Ingliz tili yo 'nalishi 4-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada ingliz va o'zbek kinodialoglarida qo'llaniladigan so'zlashuv uslublarning qiyosiy-lingvistik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi har ikki tilda kinomatn doirasida namoyon bo'ladigan og'zaki nutq xususiyatlari, stilistik vositalar, pragmatik birliklar hamda milliy-madaniy belgilarni aniqlash va taqqoslashdan iborat. Kino dialoglari tabiiy og'zaki nutqqa yaqinligi sababli, zamonaviy tilning dinamik rivojini, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlarning til orqali ifodalanishini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Maqolada ingliz va o'zbek filmlaridan tanlab olingan dialoglar asosida qisqartmalar, so'zlashuvga xos birliklar, jargon va sleng, murojaat shakllari, emotsional-ekspressiv vositalar hamda nutq aktlari tahlil qilinadi. Shuningdek, kinodialoglarda ijtimoiy rol, yosh, jins va vaziyat omillarining til tanloviga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ingliz kinodialoglarida individualizm, bevosita muloqot va qisqa replikalarning ustunligi aniqlansa, o'zbek kinodialoglarida hurmat, bilvosita ifoda va milliy odob-axloq me'yorlari bilan bog'liq til birliklari ko'proq uchrashi kuzatiladi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy, tavsifiy va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar tarjimashunoslik, kino tarjimasi, stilistika va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Maqola ingliz

va o'zbek tillaridagi so'zlashuv uslublarining umumiy va farqli jihatlarini ochib berish orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *kinodialog, so'zlashuv uslubi, qiyosiy tahlil, pragmatika, ingliz tili, o'zbek tili.*

АННОТАЦИЯ В данной статье проводится сравнительно-лингвистический анализ разговорных стилей, используемых в кинодиалогах английского и узбекского языков. Основной целью исследования является выявление и сопоставление особенностей устной речи, стилистических средств, прагматических единиц и национально-культурных компонентов, проявляющихся в кинодискурсе двух языков. Кинодиалоги, как форма художественного отражения живой разговорной речи, представляют собой ценный материал для изучения современного языка, коммуникативного поведения и культурных норм общества. Материалом исследования послужили диалоги из современных английских и узбекских художественных фильмов. В работе анализируются разговорные конструкции, сокращения, жаргонные и сленговые единицы, формы обращения, эмоционально-экспрессивные средства, а также речевые акты. Особое внимание уделяется влиянию социальных факторов — возраста, статуса, гендера и коммуникативной ситуации — на выбор языковых средств в кинодиалогах. В ходе исследования использованы сравнительный, описательный и прагматический методы анализа. Полученные выводы имеют практическую значимость для переводоведения, особенно в области кино-перевода стилистики и межкультурной коммуникации. Статья способствует более глубокому пониманию взаимодействия языка и культуры в рамках кинодискурса.

Ключевые слова: *кинодиалог, разговорный стиль, сравнительный анализ, прагматика, английский язык, узбекский язык.*

ABSTRACT This article presents a comparative linguistic analysis of conversational styles used in English and Uzbek film dialogues. The main objective of the study is to identify and compare the features of spoken language, stylistic devices, pragmatic elements, and national-cultural markers manifested in the cinematic discourse of the two languages. Due to their close connection with natural spoken speech, film dialogues serve as an important source for examining the dynamics of modern language use, communicative behavior, and cultural values. The research is based on selected dialogues from contemporary English and Uzbek films. The analysis focuses on colloquial expressions, contractions, slang and jargon units, forms of address, emotional and expressive means, as well as speech acts. Special attention is paid to the influence of social factors such as age, social status, gender, and communicative context on language choice in film dialogues. The findings reveal that English film dialogues are characterized by brevity, directness, and a high level of

individualization in speech, reflecting the communicative norms of English-speaking cultures. In contrast, Uzbek film dialogues demonstrate a greater use of polite forms, indirect expressions, and culturally specific speech patterns associated with respect and social hierarchy. These differences highlight the close relationship between language, mentality, and cultural traditions. The study employs comparative, descriptive, and pragmatic methods of analysis. The results obtained are of both theoretical and practical significance for translation studies, particularly in the fields of film translation, dubbing, and subtitling, as well as for stylistics and intercultural communication. By revealing the similarities and differences in conversational styles of English and Uzbek film dialogues, the article contributes to a deeper understanding of language as a reflection of culture within cinematic discourse.

Keywords: *film dialogue, conversational style, comparative analysis, pragmatics, English language, Uzbek language.*

KIRISH Zamonaviy tilshunoslikda so‘zlashuv uslubi tilning eng faol va dinamik qatlamlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, og‘zaki nutqqa yaqin bo‘lgan kinodialoglar tilning real kommunikativ jarayonlardagi funksional imkoniyatlarini ochib berishda muhim manba hisoblanadi. Kino san’ati nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy-madaniy va lingvistik jarayonlarni aks ettiruvchi kommunikativ platforma sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kinodialoglarni lingvistik jihatdan o‘rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning so‘zlashuv uslubi milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog‘liq. Ingliz kinodialoglarida individualizm, bevosita muloqot va qisqa nutq birliklari ustun bo‘lsa, o‘zbek kinodialoglarida hurmat, bilvosita ifoda, ijtimoiy masofa va odob-axloq me’yorlari bilan bog‘liq til birliklari ko‘proq kuzatiladi. Bu farqlar kinodialoglar tarjimasini, dubbing va subtitrlash jarayonlarida muhim muammolarni keltirib chiqaradi.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek kinodialoglarida qo‘llaniladigan so‘zlashuv uslublarini qiyosiy tahlil qilish, ularning leksik, stilistik va pragmatik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida zamonaviy ingliz va o‘zbek filmlaridan tanlab olingan dialoglar asosida so‘zlashuvga xos birliklar, emotsional-ekspressiv vositalar, murojaat shakllari hamda nutq aktlari o‘rganiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, kinodialoglar misolida ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘zlashuv uslublarining umumiy va farqli jihatlari madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Maqola natijalari tilshunoslik, tarjimashunoslik va chet tillarni o‘qitish metodikasida amaliy ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM Kinodialoglar og‘zaki nutqning soddaligi, spontanligi va emotsionalligi bilan ajralib turadi. Ingliz kinodialoglarida qisqartmalar “I’m, don’t, gonna”, sleng va idiomatik birliklar keng qo‘llanilib, nutqning tabiiyligini ta’minlaydi. O‘zbek kinodialoglarida esa murojaat shakllari “aka”, “opa”, “ustoz”, hurmat

ifodalovchi birliklar va bilvosita nutq aktlari ustunlik qiladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida so'zlashuv uslubi ko'proq shaxsiy fikrni ochiq ifodalashga yo'naltirilgan bo'lsa, o'zbek tilida nutq ijtimoiy munosabatlarni saqlash va hurmatni ta'minlash vazifasini bajaradi. Bu holat til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. Kinodialog tushunchasi va uning lingvistik ahamiyati; Kinodialog badiiy diskursning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u real og'zaki nutqning soddalashtirilgan, lekin estetik jihatdan qayta ishlangan shakli hisoblanadi. Kinodialoglar orqali qahramonlarning xarakteri, ijtimoiy mavqei, emotsional holati va madaniy muhitini aniqlash mumkin. Shu bois, kinodialoglar lingvistik tahlil uchun muhim empirik material sifatida qaraladi. So'zlashuv uslubining kinodiskursdagi o'rni; So'zlashuv uslubi kinodiskursda nutqning tabiiyligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Dialoglarning sun'iy yoki haddan tashqari kitobiy bo'lishi tomoshabin uchun ishonchsiz kommunikativ vaziyatni yuzaga keltiradi. Shu sababli rejissyor va ssenariynavislar jonli so'zlashuv nutqiga xos birliklardan faol foydalanadilar. Ingliz kinodialoglarida leksik xususiyatlar; Ingliz kinodialoglarida qisqartmalar "I'm, it's, don't", og'zaki nutqqa xos fe'llar "gonna, wanna" va sleng birliklar keng qo'llaniladi. Bu birliklar qahramon nutqining tabiiyligini oshiradi hamda ijtimoiy yaqinlikni ifodalaydi. Masalan, "You gotta trust me" jumlasini norasmiy muloqotga xosdir. Ingliz tilida kinodialoglar ko'pincha bevosita nutq aktlari orqali quriladi. Buyruq, talab yoki fikr ochiq ifodalanadi. Bu holat ingliz tiliga xos individualizm va ochiq kommunikatsiya madaniyatini aks ettiradi. O'zbek kinodialoglarida murojaat shakllari "aka", "opa", "ustoz" va hurmat bildiruvchi birliklar muhim o'rin tutadi. Bu birliklar nafaqat kommunikativ, balki madaniy funksiyani ham bajaradi. Qahramonlar o'rtasidagi ijtimoiy masofa aynan shu birliklar orqali ifodalanadi. O'zbek kinodialoglarida pragmatik strategiyalar O'zbek tilida bilvosita nutq aktlari keng tarqalgan. Talab yoki tanqid ko'pincha muloyim shaklda, kinoya yoki iltimos orqali ifodalanadi. Masalan, "Bir daqiqa vaqtingizni ajratsangiz" jumlasini bevosita buyruq emas, balki muloyim so'rovdir.

Har ikkala tilda kinodialoglar emotsional-ekspressiv vositalarga boy. Ingliz tilida intonatsiya va qisqa replikalar muhim bo'lsa, o'zbek tilida undovlar, takror va emotsional so'zlar keng qo'llaniladi. Kinodialoglarda yosh, jins, ijtimoiy mavqe va vaziyat omillari til tanloviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ingliz filmlarida yoshlar nutqi slengga boy bo'lsa, o'zbek filmlarida yoshi ulug' shaxslar nutqi hurmat ifodalovchi birliklarga asoslanadi.

QIYOSIY TAHLIL NATIJALARI Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz kinodialoglarida kommunikativ maqsad tez va ochiq amalga oshiriladi, o'zbek kinodialoglarida esa muloqot jarayonida ijtimoiy uyg'unlik va hurmatni saqlash ustuvor hisoblanadi. Kinodialoglar orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir til o'ziga xos madaniy qadriyatlarni nutq orqali aks

ettiradi. Kinodialoglarni tarjima qilish jarayonida milliy xususiyatlarni saqlab qolish muhim masala hisoblanadi. Ingliz tilidagi bevosita ifodalar o'zbek tiliga tarjima qilinganda yumshatish strategiyalaridan foydalanish talab etiladi.

Tadqiqotda qiyosiy-tavsifiy, diskursiv va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy ingliz "Forrest Gump", "The Social Network", "Harry Potter" va o'zbek "Abdullajon", "Ibrat", "Shum bola" filmlaridan tanlab olingan kinodialoglar olindi. Dialoglar kontekst, nutq vaziyati va ishtirokchilarning ijtimoiy rollari asosida tahlil qilindi. Ingliz kinodialoglari qisqartmalar "I'm, don't, gonna", sleng "cool", "dude", idiomatik birikmalar va bevosita nutq aktlari bilan ajralib turadi. Masalan: "*You gotta trust me*". Bu misolda so'zlashuvga xos qisqartma va bevosita talab nutqi kuzatiladi. Ingliz tilida shaxsiy fikrni ochiq va tez ifodalash kommunikativ samaradorlikni oshiradi. O'zbek kinodialoglarida murojaat shakllari "aka", "opa", "domla", hurmat bildiruvchi birliklar va bilvosita nutq aktlari ustunlik qiladi. Masalan: "*Aka, bir daqiqa vaqtingizni ajratsangiz.*" Bu dialogda muloyimlik va hurmat strategiyasi yaqqol namoyon bo'ladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida so'zlashuv uslubi individualizm va ochiqlikka asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida ijtimoiy uyg'unlik va madaniy me'yorlarga amal qilish ustuvor hisoblanadi. Bu farqlar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlaydi. Kinodialoglarni tarjima qilish jarayonida milliy xususiyatlarni saqlab qolish muhim masala hisoblanadi. Ingliz tilidagi bevosita ifodalar o'zbek tiliga tarjima qilinganda yumshatish strategiyalaridan foydalanish talab etiladi.

XULOSA Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek kinodialoglarida so'zlashuv uslublari o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ushbu farqlar milliy-madaniy omillar, ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ an'analar bilan belgilanadi. Maqola xulosalari kinotarjima, stilistika va madaniyatlararo muloqot sohalarida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Halliday, M. A. K. (2014). Halliday's Introduction to Functional Grammar. London: Routledge.
3. Brown, P., Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: CUP.
4. Hatim, B., Mason, I. (2000). Discourse and the Translator. London: Longman.
5. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
6. Karimov, S. (2019). O'zbek tilida so'zlashuv uslubining pragmatik xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 3, 45–52.
7. Rasulova, M. (2021). Kinodiskurs va uning lingvistik tahlili. Filologiya masalalari, 2, 78–85.

ФАНАТ ШАХСЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК КЛАССИФИКАЦИЯСИ

*Қаххоров Сарвар Сайфиддинович
Янги аср университети ўқитувчиси,
Умматалиева Шодия
Янги аср университети талабаси*

Бутун жаҳонга хавф солаётган диний экстремизм ва халқаро терроризмни келтириб чиқарувчи омиллардан бири диний мутаассибликдир. Ушбу муаммони ҳал этиш Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти каби кўплаб халқаро ҳамда давлат ва жамоат ташкилотлари учун ҳам муҳим вазифага айланди.

Бу муаммо бўйича психология фани диний мутаассиб шахс, унинг тузилиши, фаолияти, шаклланиш қонуниятлари ва унга таъсир этувчи ижтимоий-психологик таъсирларни ўрганмоқда.

Диний мутаассиб гуруҳлар фаолияти таҳлил этилганда, уларда - шаклланган жамоага содиқлик, бир-бирини сотмаслик ва зарур бўлганда бир-биридан жонини ҳам аямаслик каби хусусиятлар кузатилмоқда [1, 40].

Диний мутаассиб шахслар ўзларига ўхшаш инсонларни бошқалар устидан ҳукмронлик қилишига, уларни ва ўзларини ҳалок қилишига ҳаракат қилишмоқда.

Шунингдек, Г.В.Старшенбаум “Диний мутаассиблик: таҳлил, терапия” номли мақоласида диний мутаассиб жамоада: “ким бизлардан бўлмаса, демак, у бизга қарши” ғояси амал қилади, - дея таъкидлайди. У диний мутаассиб жамоадаги шахсларга хос бўлган қарам шахслилик, ҳаётида масъулиятни ўз қўлига ололмаслик каби қатор хусусиятларни санаб ўтади. Қолаверса, экстрове́рт (ташқарига йўналган) инсон мутаассиб бўлгач, интроверт (ичкарига йўналган) ёки аксинча бўлиши, нутқ тузилиши, соч турмаги ва ҳатто аналитик (мантикий) тафаккури ўрнига энди илоҳий тафаккурга айланишини Г.В.Старшенбаум таъкидлаб ўтади [2, 211].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, диний мутаассиб шахсларни қуйидагича классификация (туркум)лашимиз мумкин:

1. Ташкилотчилар. Ушбу турга кирувчиларни туғма лидерлар дейиш мумкин. Бу турдаги мутаассиб шахслар ўзларининг қатъияти ва тажовузкорлиги билан ажралиб туради. Улар ҳокимиятни тажовузкорона тарзда эгаллаб олишни кўзлайдилар.

Ташкилотчи мутаассиблар ўз таркибида:

- *ғоявий-мутаассиб тип*; бу типга мансуб кишилар ўзининг интеллектуал савияси, воқеа-ҳодисаларга нисбатан фалсафий ёндашуви билан характерланади ва бошқаларга ўз фикрларини осон ўткази олувчилар ҳисобланади. Бу типдагилар энг хавфли шахслар саналадилар.

- *ташкilotчи тип*; бу тип ўз фаолиятларини диний мутаассиб жамоа тузувчи, жамоадаги тартибларни белгиловчи ва жамоа фаолиятини аниқ белгиланган мақсадлар асосида олиб боровчи шахслардан иборат бўлади.

- *намойишкорона тип*; бу типдаги шахслар ўз билимлари, нутқлари ва ҳаракатлари орқали барчанинг эътиборида бўладилар. Ҳатто қарашлари ва фикрлари ҳам айнан барчани қизиқтирадиган мавзулардан иборат бўлади. Улар ўз “статус”ларини доим ҳимоя қилиб келади. Ўзининг “буюк”лигига қаттиқ ишонади ва бошқаларни бунга ишонтиради.

2. Таъминотчилар тип. Бу типни асосан турли йўллар (асосан ноқонуний) орқали моддий маблағ топиб, уни мутаассиб гуруҳ фаолияти ва ривож учун сарфловчи шахслар ташкил қилади.

Таъминотчилар ҳам қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- *ёлловчи тип*; бу типга кирувчи шахслар мутаассиб жамоа фаолияти ва таъсир доирасини янада кенгайтириш мақсадида бошқа шахсларни ўз фаолиятларига “ташқари”дан жалб қиладилар. Бу типдаги шахсларда мулоқотмандлик, инсонларнинг ишончига усталик билан кириш ва бу мақсадда турли усуллардан моҳирона фойдалана олиш хусусиятлари кузатилади. Улар мутаассиб жамоа фаолиятида жуда муҳим тип саналиб, асосий вазифалари

инсонлар орасидан содда, илми оз ва тезда ишонувчиларни топиб, уларни ҳам ўз ақидаларига қул қилишдир.

- *йўналтирувчи типи*; бу типга диний мутаассиб жамоанинг кейинги фаолияти, мақсади ва вазифаларини аниқ белгиловчи, гуруҳни бўлиши мумкин бўлган хатарлардан огоҳ қилувчи шахслар киради. Бу типдаги шахслар одатда ҳукумат хавфсизлик хизматида фаолият юритадилар ёки хавфсизлик тизимига оид билимлар бўйича махсус ўқитилади. Давлат хизматида ишлаб туриб, мутаассиб жамоани йўналтирувчи аъзоси бўлишга асосий сабаб бу моддий манфаатдир.

- *педагог-мураббийлар типи*; улар диний мутаассиб шахсларни тарбияловчи махсус “корхона”га қиёсланадилар. Уларнинг бош мақсади мутаассиб шахсларни ўз ғоя ва маслаклари билан таништириш ва уларда мавжуд ҳокимият, яқинлар ва жамиятдан узоқлашиши учун турли асослар яратишларидир.

- *психотехнологлар типи*; бу типга асосан шахсга психологик таъсир ўтказишнинг усталари, гипнотизёрлар, шахс онгини бошқариш хусусиятига эга шахслар кирадилар. Улар нафақат мутаассиблик психотехнологиясини ишлаб чиқади, балки жамоанинг барча аъзоларига руҳий таъсир ўтказиб, уларни доимий назоратда сақлайдилар. Улар турли адабиётлар тайёрлаш, инсонлар онгини ўрганиш каби фаолиятлар билан кенг шуғулланади.

3. Бажарувчилар типи. Бу типдаги шахслар диний мутаассиблар орасида ҳам жамоа таркибида ҳам кўпчиликни ташкил этадилар. Уларнинг асосий вазифаси юқоридаги типдагиларга тўлиқ бўйсунуш, ҳар қандай топширилган вазифани бажариш ва ўз ўрнида бошқа бир аъзони назорат қилишдир. Улар энг қора ишларни қиладилар, яъни варақа тарқатиш, маълум тартибларни бузиш, ўзини “шаҳид” қилувчи аъзолардир.

Буларга қуйидаги типларни киритиш мумкин:

- *мафкуравий тип*; бу типга кировчилар асосан жамиятда юриб, инсонлар билан танишиш, уларнинг мафкуравий иммунитетини ўрганиш ва зарур ҳолларда уларга турли ғоялар билан таъсир этишдир. Улар сўзга чечанлиги,

комформлилиги ва эмпатияга бойлиги билан ажралиб туришади. Ўзларини жамият равнақи учун жон куйдираётган одамдек тутишади.

- *тажовузкор тип*; бу типга кировчи шахслар асосан вазият тақозо қилганда, ўз ғоялари, “биродар”ларини ҳимоя қилиш вазифасини оладилар. Қолаверса, улардан турли тартибсизликларни уюштириш, давлат идораси ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идора ходимларини қўрқитиш, йўқ қилишгача борадилар.

- *зомбилаштирилган тип*; бу типга турли ақидалар асосида онги ва шахслилиги буткул йўқолган аъзолар кирадилар. Уларга кучли психологик таъсирлар натижасида жамоа лидери ўзи истаган ишни бажартириши лозим бўлади. Улар ҳеч қачон топширилган вазифага нега? қандай? нима учун? деган саволлар қўймайдилар. Бу типдаги мутаассиблар жамият учун ниҳоятда хавфли ҳисобланадилар.

- *қасоскор тип*; диний мутаассиб шахслар ичидан бир гуруҳига яқинлари, ақидадошларининг “ноҳақ” тўкилган қонлари учун қасд олиш ғояси сингдирилади. Бу типдаги шахсларда ўзини юқори баҳолаш ва айбни атрофдагилардан қидириш нуқсонлари яққол намоён бўлади.

- *социал тип*; бу типдаги мутаассиб шахсларнинг асосий хусусияти бу уларнинг доим жамият ичида, фаол ҳаракатда бўлишларидир. Уларни оддий фуқародан ажратиш анча мушкул. Улар кўпинча якка ҳолда фаолият кўрсатадилар. Уларнинг мутаассиблик даражалари ва ақидалари у қадар мустаҳкам бўлмайди. Бу типдаги шахсларни нормал фаолиятга олиб кириш осонроқдир.

Хулоса қилганда, диний мутаассиб шахси, унинг ўзига хос хусусиятлари ва оламни англаши, психологияси жуда мураккаб масаладир. Биргина тадқиқот билан бу муаммони тўлиқ ёритиб бўлмайди. Диний мутаассиб шахсини тадқиқ этишда уни ёш ва жинс хусусиятлари, этник жиҳатлари каби қатор факторларни кенг таҳлил этиш лозим бўлади. Вақт ўтиши билан диний мутаассиб шахси компонентлари, фаолият йўналишлари ўзгариб бориши билан унинг таснифланиши ҳам ўзгариши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қаххоров С.С. Диний мутаассибликни тавсифловчи омиллар // Ёшлар хулқ-атвори ва дунёқарашининг шаклланишида ижтимоий-психологик таъсирларнинг тутган ўрни. – Республика илмий-амалий конференцияси. Тошкент ш., 2021 й.
2. Старшенбаум Г.В. “Религиозный фанатизм: описание, терапия”. Психология и психотерапия зависимостей. М. 2006.

МУНДАРИЖА

Farfiyev Bahramdjon Athamdjanovich	O'zbekistonda kechayotgan sekulyarizatsiya jarayonining o'ziga xosligi	4
Расулов Абдимунин Ибрагимович	Ўқитувчининг шахсий-касбий камолотини баҳолашда психологик-педагогик диагностика	7
Hamroyev Temurbek Jamshid o'g'li	Ota-onasi chet elda bo'lgan bolalarning psixologik farovonligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash omillari	13
Shodiyev Ilyos Ilhom o'g'li	Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishi, turlari va ahamiyati	17
Radjabova Ug'iljon Davlatovna	Tarbiya fanini o'qitish jarayonida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish texnologiyalari	22
Dadaboyeva Nazokatxon Muxamedovna	Psixologiya yo'nalishi talabalarida etnik tolerantlikni diagnostikasi	28
Dexqonova Munajat	Oiladagi ta'lim-tarbiyada psixologik omillar	31
Abduvaxobova Mastura To'ychiyevna	Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni yaxshilashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari	35
Akramova Feruza, Fayzullayeva Rayxona	3-7 yoshli bolalarda nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar	40
Akramova Feruza, Matkarimova Sarvinov	Autizm spektridagi bolalarda nutq rivojlanishining psixologik xususiyatlari	45
Ismoilova Dilziyo	Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri	51
Akramova Feruza, Rustamova Diyora	Diqqat va xotiraning nutq rivojiga ta'siri: psixologik tahlil	55
Akramova Feruza, Rustamova Durdona, Rahimboyeva Hamida	Duduqlanadigan bolalarda qo'rquv va ijtimoiy xavotirning psixologik tahlili	61
Jo'rakulova Dildora, Yo'ldosheva Malika	Duduqlanishning psixologik sabablari va ularni bartaraf etish usullari	66
Jo'rakulova Dildora, Ismoilova Munavvar	Iqtidorli bolalarni faoliyatini yaxshilashda texnologiya fanining ahamiyati	71
Pardayeva Umida, Fayziyeva Shoxista	Karyeraning inson faoliyatidagi psixologik o'rni	78
Jo'rakulova Dildora, Asila Murodullayeva	Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda qo'l mehnatining ahamiyati	82
Jo'rakulova Dildora, Xolmo'minova Sevinch	Kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va nutq faoliyati	90
Raxmanova Nigina, Sulaymonkulova Moxichexra	Logoped o'qituvchi va bola o'rtasidagi samarali psixologik muloqot	96
Raxmanova Nigina, Erkinova Mahliyobonu	Stress va xavotirning nutq buzilishlariga ta'siri	104
Xalmuradova Dilorom, Nurmatova Gulhayo	Mehnat ta'limida xavfsizlik qoidalariga amal qilishning psixologik omillari	111
Raxmanova Nigina, Talipboyeva Dinara, Sunnatilloeva Mohigul	Muloqot psixologiyasining shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi ahamiyati	117
Xayitova Zilola, Alijonova Dilnavoz	Bolalarda stress va tashvish holatlari	122
Jamoldinova Dilfuzaxon	Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi va ularning xususiyatlari	128
Xayitova Zilola, Ganiyeva Muslima	Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga baho shakllanishi	135

Zamonaviy ta'limda psixologik va pedagogik muammolar

Xayitova Zilola, Shavkatova Dilshoda	O'quvchilarning kognitiv faoliyatida texnologiya fanining tutgan o'rni	139
Xayitova Zilola, Axmadjonova Osiyoxon, Botirova Orasta	Diqqat va xotiraning nutq rivojlanishiga ta'siri	144
Saidova Nargiza, Abduvakilova Maftuna	Ota-onaning muloqot uslubi bolada nutq rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri	148
Xolmuradova Dilorom, Axmadova Yulduz	O'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlari	153
Saidova Nargiza, Asadova Gulsanam	Qo'l mehnati mashg'ulotlari orqali bolalarda mustaqillik va sabrni shakllantirish	158
Saidova Nargiza, Qo'chqorova Feruza	Qo'l mehnatidan san'atgacha: ijodiy faoliyatning psixologik mohiyati	162
Saidova Nargiza, Mirzabaxromova Zuxraxon	O'quvchilarga texnologik bilimni berishda psixologik yondashuv	169
Tillashayxova Xosiyat, Rasulova Shaxnoza	Ta'lim texnologiyalari va inson psixologiyasi uyg'unligi - kelajak pedagogikasi asosi	174
Tillashayxova Xosiyat, Bayramova Rabbina	Tengdoshlar guruhi nutqida nuqsoni bor bolaga ko'rsatadigan psixologik ta'sir	179
Xalmuradova Dilorom, Xolmamatov Asliddin	Texnologik ta'limda motivatsiya psixologiyasining o'rni	184
Tillashayxova Xosiyat, Axmedova Durdona	Texnologik ta'lim doirasida o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirish	190
Toshmatov Boboxon, Rashidova Rohat	Texnologik ta'lim orqali o'quvchilarda gigiyena va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish	195
Konratbayeva Ayjamal, Abjabbarova Feruza	Texnologik ta'limda motivatsiyani oshirishning psixologik mexanizmlari	200
Xalmuradova Dilorom, Madina Mardonova	Texnologik ta'limda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik yondashuvi	207
Konratbayeva Ayjamal, Mahliyo Xoldarboyeva	Texnologiya fanidan dars berishda psixologik yondashuv	212
Konratbayeva Ayjamal, Sulaymonova Salima	Texnologiya fanini o'qitishdagi gender tafovutlar	217
Konratbayeva Ayjamal, Amanbayeva Gauhar, Yangiboyeva Ruxshona	Texnologik o'qitishda stressni kamaytirish va psixologik qo'llab quvvatlash usullari	223
Тиллашайхова Хосият, Мадрахимова Халимахон	Позитивное влияние преподавания предмета “технология” (технологическое образование) для одарённых учащихся	227
Pardayeva Umida, Ismoilova Dilziyo	Bolalarda emotsional holatning nutq faoliyatiga ta'siri	232
Jo'rakulova Dildora, Jumanova Sarvinov	Boshlang'ich sinf o'quvchilarda texnologik ta'lim orqali kognitiv sohani rivojlantirish	236
Saidova Nargiza, Qodirova Komila	Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati	240
Akramova Feruza, Abdimuratova Gulira'no, Ibrohimova Mohinur	Logopedik mashg'ulotlarda psixologik yondashuvning ahamiyati	246
Saidova Nargiza, Nizomova Muxlisa	Logopsixologiya: nutq va ruhiyatning o'zaro bog'liqligi masalalari	249
Pardayeva Umida,	Nutq buzilishlarining psixologik tasnifi va ularning xususiyatlari	252

Zamonaviy ta'limda psixologik va pedagogik muammolar

Jamoldinova Dilduzaxon		
Saidova Nargiza, Amanbayeva Gauxar	O'spirin yoshidagi bolalarni kasbga yo'naltirishda texnologik ta'lim fanining o'rni	258
Toshmatov Bobohon, Davlatova Husniyabonu	Xotiraning psixologik mexanizmlari va o'quv jarayonidagi ahamiyati	263
Jo'rakulova Dildora, Jumanova Sarvinov	Boshlang'ich sinf o'quvchilarda texnologik ta'lim orqali kognitiv sohani rivojlantirish	271
Toshmatov Boboxon, Oblaqulova Gulchiroy	Boshlang'ich ta'lim tizimida texnologik ta'limga psixologik yondashuv	276
Rahmanova Nigina, Asqarova Munajat	Texnologik ta'lim fani orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan bog'liqligi	281
Rahmanova Nigina, G'ayratova Feruza	Tikish, pazandachilik va ijod: amaliy darslar orqali maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini oshirish	285
Raxmanova Nigina, Narzullayeva Xumora, Daminova Asila	Bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning ilmiy-nazariy asoslari	291
Akramova Feruza, Ikramova Gulhumor, Nishonova Mubina	Nutq buzilishiga ega bolalarda xotirani rivojlantirishning logopedik usullari	296
Narzullayeva Xumora, Daminova Asila	Zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr buzilishiga ega bolalarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlarning ilmiy-nazariy asoslari	301
Akramova Feruza, Alijonova Dilafr'o'z, Ahmedova Sora	O'yin faoliyatining nutq rivojlanishidagi psixologik mexanizmlari	306
Tokhtiev Shukhrat Rustamovich	Social and cultural life of the shiite communities of central asia in the xx-early xxi centuries	309
Nizamova Salomat Usmanovna	Madaniy konseptlarning tarjimada uzatilishi, ingliz va o'zbek badiiy matnlari misolida	316
Nizamova Salomat, Mo'minxo'jayeva	Ingliz va o'zbek kinodialoglarida so'zlashuv uslublarining qiyosiy tahlili	323
Qaxxorov Sarvar, Ummatalieva Shodiy	Фанат шахсларнинг психологик классификацияси	328
MUNDARIJA		333

